

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tesisenxarxa.net) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tesisenred.net) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tesisenxarxa.net) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author

TESI DOCTORAL

LA CASA A QUATRE VENTS A LA BONANOVA (1945-1970).
Una arquitectura residencial d'habitatge urbà en la forma
de la ciutat de Barcelona (Sarrià-Sant Gervasi).

Autor: ALBERT ABALLANET
UNIVERSITAT POLITÈCNICA DE CATALUNYA

Director: XAVIER MONTEYS
Programa de Doctorat: Projectes Arquitectònics
Departament de Projectes Arquitectònics (UPC)

BARCELONA, octubre 2015

Tesi presentada per obtenir el títol de Doctor per la Universitat Politècnica de Catalunya

ÍNDEX

PRÒLEG.....	5
INTRODUCCIÓ.....	9
CAPÍTOL 1. CASES URBANES A QUATRE VENTS, UNA DEFINICIÓ.	
1.1 Introducció.....	21
1.2 Lloc.....	23
1.3 Tradició.....	31
1.4 Tipus.....	41
1.5 Llar.....	47
1.6 Cases a Quatre Vents: fitxes.....	57
CAPÍTOL 2. CASES URBANES A QUATRE VENTS, UNA REFLEXIÓ.	
2.1 La ciutat articulada en el territori.....	99
2.2 Regulacions i ordre obert.....	109
2.3 Municipis comarcans.....	123
2.4 La casa-torre jardí.....	141
2.5 La terrassa.....	159
2.6 Taula classificatòria: Cases a Quatre Vents a la Bonanova.....	171
2.7 Cases de nova manera.....	183
2.8 Casa complexa.....	201
CONCLUSIONS.....	217
Llistat d'il·lustracions i taules.....	221
Bibliografia	225

PRÒLEG

El treball d'investigació portat a terme consisteix en l'estudi d'un sector residencial de la ciutat de Barcelona, el que correspon als barris de La Bonanova i de Les Tres Torres del districte de Sarrià-Sant Gervasi, analitzant tant el seu procés de formació urbana com en especial el tipus edificatori de la "CASA A QUATRE VENTS" que està present i distingeix aquesta zona residencial homogènia d'entre altres de la pròpia ciutat.

El cas d'estudi doncs són unes residències modernes edificades a Barcelona, que anomenem CASES URBANES A QUATRE VENTS. La seva arquitectura caracteritza una forma d'habitatge urbà testimoni del programa d'activitats de la llar familiar benestant barcelonina i de l'esperit de l'època en un moment precís de la història local, entre els anys de 1945 i de 1970. Aquestes cases allotgen entorn una dotzena de famílies així com el conserge al càrrec de l'equip comú. Són petits prismes exempts, aïllats del carrer i d'altres construccions pel jardí privat, que emergeixen amb un ordre de quatre pisos típics superposats damunt la planta baixa i coronats per un àtic. Estan situades en la zona de La Bonanova, conformada com a fragment homogeni de la ciutat de Barcelona, per l'ordenança municipal de l'any 1947 que promou en un antic suburbi-jardí de cases unifamiliars d'esbarjo i d'estiueig, la transformació del tipus edificatori.

S'han analitzat unes 135 mostres de cases realitzant una selecció segons el seu valor o interès arquitectònic, després del seu reconeixement i d'examinar els expedients de construcció corresponents depositats a l'Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Barcelona. El resultat ha estat l'elaboració de les fitxes d'un conjunt seleccionat d'uns 30 models de cases barcelonines de característiques ben diferenciades de la resta del patrimoni residencial d'aquesta ciutat.

Així doncs en una primera part de la investigació amb termini a l'any 2000, queden fixats el lloc d'estudi dins la ciutat, la definició lògica del tipus edificatori de la "Casa a Quatre Vents", així com es profunditza en l'organització interior dels habitatges que agrupa. Es conclou respecte d'aquests edificis barcelonins en el context de la residència moderna i de la cultura de la llar.

La segona part de la investigació realitzada en els darrers cinc anys, ha consistit en relacionar el cas d'estudi amb qüestions com l'ordre obert de l'espai urbà barceloní, el procés d'urbanització del passeig de la Bonanova entre els municipis comarcans de Sarrià i de Sant Gervasi, l'antecedent de la casa-torre jardí, l'element de la terrassa, la significació -o representació- del fenomen, i amb altres aspectes de la nova manera d'aquesta casa complexa. També especialment en la elaboració d'una Taula Classificatòria amb expressió uniforme de 98 models de cases a quatre vents de la zona de la Bonanova, als efectes de permetre l'observació d'allò específic de les cases en estudi i la deducció gràfica de l'objecte típic després d'haver-ho enunciat lògicament en la primera part.

Aquest treball doncs s'emmarca en el context d'estudi sobre la residència i l'habitatge en la forma de la ciutat de Barcelona.

AGRAÏMENTS

Faig constar el meu agraïment a la Generalitat de Catalunya per l'ajut a aquest estudi en el marc becarí per a la Universitat i la Recerca (1991-1996), al Departament de Projectes Arquitectònics de la Universitat Politècnica de Catalunya per acollir el desenvolupament de la tasca investigadora i al personal de l'Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Barcelona per les facilitats d'accès al material primer de la invstigació.

També al personal de l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura del Vallès (ETSAV), especialment al seu professorat per les aportacions de criteris, opinions i consell.

I per la seva comprensió i recolzament, als meus companys, amics i família, molt especialment a l'Eloi i a l'Eulàlia.

Barcelona, octubre de 2015

Albert Aballanet, arquitecte

INTRODUCCIÓ

L'estudi que es presenta és el cas d'una experiència d'edificació residencial que transcorre entre els anys de 1945 i de 1970 a zona de la Bonanova de la ciutat de Barcelona: l'arquitectura de la "Casa a Quatre Vents" barcelonina, una casa urbana exempta per totes bandes *-períbola-*, on s'hi compartimenten o s'hi agrupen diversos habitatges en comunitat. Una casa que anomenem i distingim així atenent a la seva naturalesa solta d'artefacte exposat a l'espai urbà.

Aquest estudi d'investigació s'ha desenvolupat en dos períodes temporals que tenen correlació en les dues parts en que es divideix el treball que es presenta.

Després de realitzar una investigació inicial entre els anys de 1991 i de 1994, sobre la Casa a Quatre Vents a la zona de La Bonanova de Barcelona, propiciada pel Departament d'Universitat i Recerca de la Generalitat de Catalunya i desenvolupada al Departament de Projectes Arquitectònics de la Universitat Politècnica de Catalunya, la seva definició així com la descripció del fenomen del procés de desenvolupament i de transformació urbana del seu lloc d'emplaçament, quedaven formulats al desembre de l'any 2000 amb l'edició del catàleg de l'exposició realitzada al centre Cultural Pere Pruna de Barcelona, que les posava en valor, quedant inclòs en la col·lecció *Textos i documents d'arquitectura. ETSAV. Edicions UPC 2000, amb el títol Residència urbana a Barcelona 1945-1970. L'àrea de La Bonanova (Sarrià-Sant Gervasi)*, on per demés dels textos produïts pel present autor, hi van participar amb la col·laboració d'altres d'articles els professors arquitectes I. Castiñeira, X. Monteys, A. Paricio i J.A. Sanz.

En segona instància des de l'any 2010 la investigació s'ha desenvolupat estesa amb una nova amplitud per demés dels aspectes enunciats a l'any 2000, reflexionant sobre la condició exempta d'aquestes cases i l'ordre obert de l'espai urbà generat, així com sobre la regulació de les ordenances municipals i la seva influència en la configuració dels fragments urbans i en la definició d'aquest tipus edificatori residencial. També en relació als antecedents, observant els processos d'urbanització dels municipis comarcans i concretament aprofundint en l'obertura del passeig de la Bonanova entre Sarrià i Sant Gervasi, la fixació del fenomen del suburbi jardí en aquest indret de la ciutat i el sorgir de la casa-*torre* jardí. Finalment s'ha elaborat una Taula classificatòria del cas d'estudi i considerat determinats aspectes de novetat i de canvi que concorren en aquest tipus edificatori de la Casa a Quatre Vents de la Bonanova a la ciutat de Barcelona.

A continuació es relaciona en conjunt, les línies d'investigació i els mètodes emprats als efectes de fixar i de mostrar tant l'enunciat lògic com la deducció gràfica, del tipus edificatori o l'objecte típic que anomenem Casa a Quatre Vents, específica d'una àrea i d'un temps a la ciutat de Barcelona.

a) Pel que fa al lloc urbà de La Bonanova i les Tres Torres, s'ha documentat amb cartografies, imatges gràfiques i referències històriques als efectes de l'estudi dels processos urbans.

Se situa el marc físic on sorgeix el cas d'estudi. S'evidencien els processos de transformació de les finques rurals entorn dels municipis comarcans de Sarrià i Sant Gervasi situats a la plana de Barcelona, a finals del s. XIX en el context de la descentralització de la pròpia ciutat interior. Es fa atenció a les extensions dels nuclis d'aquest pobles amb projectes d'alineacions en relació als traçats del ferrocarril de Sarrià a Barcelona, del tram de carretera del passeig de la Bonanova o dels trajectes tramviaris. S'observa una situació de partida de suburbi jardí format per assentaments de cases unifamiliars, anomenades "torres", en definitiva en sintonia a teories d'urbanització entre lo rural i l'urbà provinents a l'època del món anglosaxó. L'examen de les elaboracions del Pla d'Enllaços de Barcelona de l'arquitecte Leon Jeaussely, entre l'any 1905 i la versió refosa de 1917, permet notar juntament amb les Ordenances Municipals, la introducció dels instruments urbanístics de la "zonificació" i del tipus d'ordenació de "casa aïllada" en alguns sectors dels municipis agregats.

Aquesta situació de formació d'aquest fragment urbà es prolonga amb màxima intensitat en les dècades dels anys de 1910 i de 1920. L'estudi del plànol –Magistral- de Barcelona de Vicens Martorell dels anys 1926-1936 permet estudiar aquest suburbi jardí i notar la implantació de la casa-torre amb jardí.

Serà després del període bèl·lic que es reinicia l'activitat de construcció de cases en aquesta zona, amb el sorgir de la casa plurifamiliar aïllada -a quatre vents-, propiciada per les normes urbanístiques de 1947 en la Zona Especial de la Bonanova, que regulen la situació de fet de l'habitatge unifamiliar que s'amplia, s'adossa, es remunta, i que agrupa doncs diversos habitatges compartint elements i serveis comuns. Una adaptació als nous temps, a les obsolescències que genera l'economia urbana i a la convenció de noves maneres de vida a la ciutat referides a l'entorn europeu.

b) Pel que fa a l'inventari tipològic en treball de camp, les fonts documentals són obtingudes dels projectes dels edificis presentats per l'obtenció de les llicències d'obres dipositats a l'Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Barcelona, permetent disposar d'una base de dades suficientment exhaustiva de fins a 135 cases a quatre vents. S'han elaborat fitxes d'uns 30 models de cert valor o interès arquitectònic, que recullen en format homogeni la documentació

dels plànols originals i la informació del projectes. També s'ha redibuixat en croquis uniformats i a la mateixa escala gràfica, les plantes tipus de 98 models configurant una Taula d'ordre classificatori a partir de la que sintetitzar l'anàlisi de l'objecte tipus, resultant subdividida en quatre Quadres (Q1 a Q4) segons el nombre d'habitatges agrupats per cada planta.

L'anàlisi de les fitxes dels 30 models de cases a quatre vents barcelonines ens permet observar el tipus edificatori i relacionar-les amb altres formes de residència de la ciutat que el materials de la història proporciona -especialment referida a l'antecedent casa urbana de l'eixample Cerdà-, observant la idea de "casa" i de "llar" com convenció d'un temps.

La casa a quatre vents, agrupació plurifamiliar, s'ha estudiat como resultat d'un procés de la residència urbana en adaptació a una època i unes necessitats. Definida por una planta baixa de serveis comuns amb l'accés, el garatge, les dependències del conserge, de les instal·lacions i serveis compartits, i per quatre plantes d'habitatges rematades amb l'àtic. Aquesta forma urbana amb quatre fronts a cada orientació cardinal, recull amb èxit els objectius de l'arquitectura moderna en condicions d'higiene, de ventilació i de llum, així como de confort domèstic. S'analitzen les àmplies sales de representació enfilades i dotades de la prolongació exterior de l'espai de les audaces terrasses volades com un element de gran novetat. Així com la diversitat dels àmbits especialitzats als usos, les qualificades zones de servei amb gran equip de la cuina, d'obrador, de galeries i d'apartament de personal. I s'observa la flexibilitat que dota la dualitat de circuits de pràctica -principal i de servei- segregats. S'analitza el caràcter de les noves llars modernes.

El cas barceloní d'aquesta forma de residència acomodada sorgida entre 1945 i 1970, s'ha estudiat referenciada també a altres formes i períodes de la arquitectura de la residència. En especial cal esmentar al cas de la *palazzina*, un tipus edificatori desenvolupat a la ciutat de Roma entre els anys de 1926 a 1960, que l'arquitecte J. C. Arnuncio¹ estudia com a model subsistent al llarg del segle XX capaç de resoldre el problema de la producció d'habitatge en el context italià, i alhora com proposta versemblant entre les formes de definició urbana relatives a la vicissitud del pas de l'illa amb edificacions d'alineació perimètrica cap a l'illa d'ordre obert, tot i que no hagi estat enunciada entre els elements d'ordenació de la ciutat com els *hof*, la *siedlung* o l'*unité d'habitation*.

Així mateix en la investigació, són temes genèrics estudiats per poder valorar entorn al cas residencial barceloní, els avanços distributius i les concepcions còmodes dels interiors de l'*hôtel* parisenc dels segles XVII i XVIII, o els conceptes de confort de la "*country house*" anglosaxona, juntament amb la modernitat i l'estàndard de les *apartment houses* de les ciutats americanes.

(1) "Los ensanches del siglo xx. Un estudio tipológico sobre la palazzina. Del eclecticismo a la vanguardia" (1992) J. C. Arnuncio.

En definitiva tant l'estudi de la manera d'agrupació de les cases, como el del propi habitatge o llar, intenten evidenciar aquells aspectes que la fan singular o significativa d'una cultura del moment, social i arquitectònica.

Per altra part el material d'anàlisi tabulat en ordre de 98 plànols de plantes d'edificis d'habitatges, permet l'anàlisi per comparació i la deducció de l'objecte típic o l'objecte tipus. La Taula classificatòria mostrada en la segona part del treball, i elaborada amb divisió en quatre quadres que ordenen les plantes per la mida o per la forma de la geometria, fa evident la caracterització de la casa barcelonina "a quatre vents" a la zona de la Bonanova de Barcelona.

S'observa l'evolució dimensional de de les "torres" unifamiliars convertides en agrupacions, fins a l'habitatge d'ampli programa domèstic que ocupa la totalitat d'una planta i gaudeix de les quatre orientacions cardinals com així mateix la pròpia casa (quadre Q1). S'observa la novetat tant del perímetre exposat com del front adjectivat per les terrasses. El cas més nombrós és el que agrupa dos habitatges geminats per cada planta (quadres Q2 i Q3), on s'observa també la deducció de l'objecte típic. Les variacions de la casa en relació a las proporcions de la parcel·la dona lloc a geometries pròximes a figures quadrades (quadre Q2) o bé rectangulars especialment en el sentit del front (quadre Q3), amb una organització interior distributiva consegüentment diferent. Finalment s'evidencien les agrupacions de major mida -de quatre habitatges per planta-, per confrontar a vies principals o per ser casos singulars de formes distingides (quadre Q4).

c) Pel que fa al context cultural i d'època s'han estudiat aspectes de la realitat civil de Barcelona al voltant dels anys de 1950, per exemple els models de salut i de vida, el treball i el temps lliure, l'art i la política, i d'allò que se registra d'altres realitats. Una part de la tasca en aquest sentit són les entrevistes amb arquitectes autors d'obres en estudi o que participaren en la construcció d'aquest episodi. La recopilació d'altres materials o referències pot ajudar a posar les arquitectures en relació a l'esperit del temps en estudi. En aquest sentit l'ambient social barceloní i el marc real en que elaboren les obres els arquitectes amb els seus clients, té especial interès per entendre l'arquitectura de l'època.

Les formulacions del "Grup R" en l'esfera arquitectònica i els models que arriben d'altres cultures determinen les produccions. A l'interior de les cases, la mecanització i l'optimització de les zones de treball, la substitució de la cuina de carbó per la de gas, l'ús de les superfícies vidriades i les terrasses per prolongar l'interior a l'exterior i viceversa, l'aplicació de formes de composició i espais "moderns" a la moda, la incorporació al procés productiu de construcció i d'acabat de materials nous, i la cura artesanal dels industrials que l'arquitecte coordina en el procés de l'obra, son temes que denota el material d'estudi. En el primer temps d'aquest treball es va entrevistar als arquitectes Mitjans, Barba Corsini, Balcells, Ponseti... -ja traspassats-,

la qual cosa va permetre idear l'època, la condició d'exercici de l'arquitecte, el perfil dels propietaris, las influències foranies, així com las preferències i les característiques pròpies de cada professional. S'ha comprovat també com altres arquitectes de l'estat espanyol, como Saézn de Oíza a Madrid, o Aguinaga al País Basc, elaboren en contemporaneïtat al cas barcelonès programes i solucions residencials de tipus similars, amb les seves característiques pròpies.

d) Pel que fa a temes generals de la qüestió de l'habitatge, la investigació comporta l'estudi amb l'ús de bibliografia per associar les formes vinculades a altres cultures. Es nota la casa tradicional japonesa per les aportacions que suggereix a l'arquitectura del moviment modern, a la flexibilitat i a la composició abstracta. S'intenta entendre una manera de viure a la llar. Els cassos de les societats nòrdiques tenen interès per moltes circumstancies en l'aportació arquitectònica, a nosaltres ens interessa en aquest cas l'aspecte de compartir els serveis, o els avanços americans en la racionalització del funcionament de les cuines i la seva equipació. Se revisen certs estudis francesos relatius a la formació de l'immoble com organisme en evolució a partir de l'habitatge o la casa unifamiliar per germinacions, creixements o remuntes. Es nota la composició pluri-nuclear en cases familiars compartides. Altre aspecte en el que se segueix un estudi de bibliografia es el tema de l'interior, per així comprendre les formes de vida en relació als utensilis o mobiliaris que la faciliten i en relació als espais que aquells demanden. Las característiques dels interiors són les que defineixen el caràcter de la llar.

En general aspectes pròpiament de la disciplina han estat revisats en bibliografies de contingut assagístic per així donar suport científic a l'estudi, com per exemple teories de la construcció de la ciutat, teories sobre l'arquitectura segons els tractats o els manuals. Estem fent un estudi tipològic, per la qual cosa la pròpia accepció d'aquest terme ha estat estudiada.

Finalment pel que fa al resultats obtinguts presentem una recopilació de material d'estudi prou complerta per l'anàlisi. Les fitxes i la taula classificatòria permeten posar en valor un conjunt d'edificis en bona part inèdits, i realitzar un enunciat lògic d'un tipus edificatori de la ciutat de Barcelona que forma part de la seva genealogia residencial.

Resulta el reconeixement de l'estructura formal del tipus com una abstracció diagramàtica emergent d'una col·lecció de models de cases construïdes, observades sincrònicament.

També l'estudi permet notar el moment cultural dels arquitectes pel que fa als materials i als instruments de representació del fenomen, de composició tipològica, o de resolució de la casa i de la llar benestant.

Finalment pel que fa als processos de construcció de la ciutat queda constància del traspàs del moment de suburbi jardí dels municipis comarcans de Sarrià i de Sant Gervasi, cap al fragment de forma urbana d'ordre obert de la ciutat, així com aspectes rellevants de la urbanització del passeig de la Bonanova entre ambdues poblacions.

Especialment en la segona part de la investigació l'estudi percep el projecte i la creació de l'arquitectura de la Casa a Quatre Vents barcelonina com una experiència, tant de l'objecte i del seu ús com de l'espai i del seu sentit. Pot ser fins i tot, la categoria d'icona d'alguna de les seves figuracions.

Observem els estadis civilitzadors de Barcelona com processos urbanitzadors de construcció de la ciutat; amb obsolescències, substitució i verticalització de l'edificació, resultant amb permanència dels sediments de la història i del geni dels llocs. En definitiva la representació del palimpsest² com a fenomen de la ciutat que es transforma.

Pensem en la ciutat interior curulla del segle XVIII, en la seva reforma i l'extensió del segle XIX, i ja en el segle XX –edat d'industrialització plena- notem el subjacent tema del seu plànol, del seu projecte.

Ens fixem en l'afany de la disciplina per l'habitatge i per la ciutat: per l'arquitectura domèstica de la casa familiar, de la casa compartida o dels tipus d'agrupació residencial. Aleshores també per la representació dels fenòmens en estereotips.

Notem el pausat transcurs de canvis en les maneres del viure, el lent domesticar les activitats a la llar -a la casa i al jardí-..., notem els temps de fixació d'utilitats, de comoditats i de confort.

(2) Document reescrit al damunt d'un altre després d'esborrar-lo: per nosaltres un plànol redibuixat.

CAPÍTOL 1.
CASES URBANES A QUATRE VENTS, UNA DEFINICIÓ.

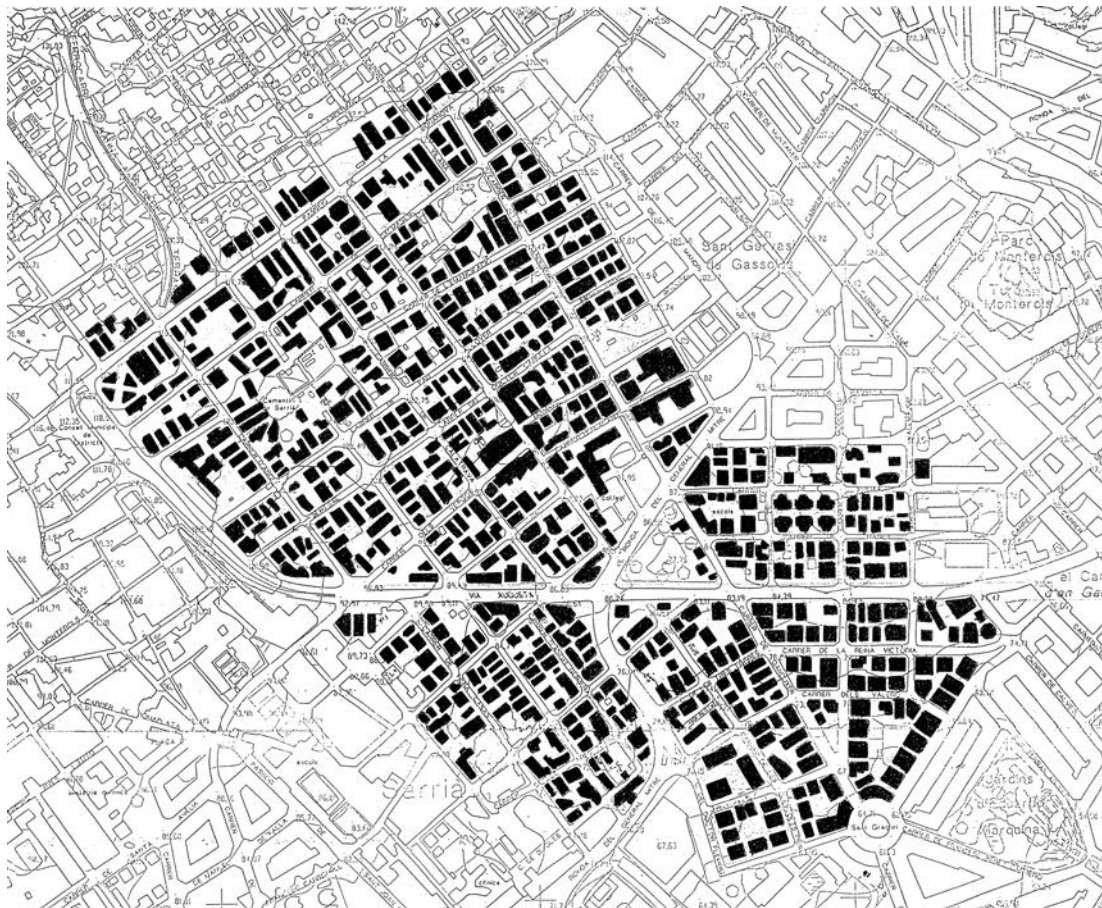
CAPÍTOL 1. CASES URBANES A QUATRE VENTS, UNA DEFINICIÓ.

1.1 Introducció.....	21
1.2 Lloc.....	23
1.3 Tradició.....	31
1.4 Tipus.....	41
1.5 Llar.....	47
1.6 Cases a quatre vents: fitxes.....	57

Barcelona 1977

La Bonanova 1990

1.1 INTRODUCCIÓ

Poc adequades per figurar a la primera plana de les revistes, aconseguen, però, completament, allò que ha estat sempre la meta de l'arquitectura moderna: crear "un hàbitat adient".

J. Joedicke

El material que s'exposa té l'objecte d'analitzar unes residències modernes, edificades a Barcelona, que amb la seva arquitectura testimonien una forma d'habitatge urbà que les caracteritza i diferencia d'altres. Així mateix, es volen reflectir les activitats a la llar, les convencions i l'esperit de l'època que va des de l'any 1945 fins al 1970.

La sèrie que hem anomenat *cases urbanes a quatre vents* presenta edificis residencials que satisfan la necessitat de proporcionar habitatge, en un moment precís de la història local, a grups familiars benestants amb un ampli programa d'activitats.

Són petites unitats cúbiques o prismes rectangulars, emergents en la parcel·la individual, aïllades del carrer i d'altres construccions per mitjà del jardí privat, que disposen un ordre de pisos (espais d'una única propietat horitzontal o de dues germinades) superposats verticalment damunt la planta baixa i coronats per una edícula o àtic.

Així doncs, aquestes cases i el seu espai complementari tenen quatre orientacions, en aquest àmbit allotgen fins a una dotzena de famílies i incorporen l'habitació del conserge, a càrrec de l'equip comú i de les servituds.

Estan situades a l'àrea residencial, de La Bonanova, conformada com a fragment homogeni de la ciutat per l'ordenança municipal de 1947 que promou, en una zona de cases unifamiliars aïllades, antigues torres d'esbarjo i estiueig, la transformació del tipus edificatori. D'aquesta manera es completa un procés d'integració del suburbi-jardí situat al pla de Barcelona entre les poblacions de Sarrià i Sant Gervasi.

1.2. LLOC

La Bonanova configura un àrea residencial situada a la part alta del pla de Barcelona, d'entre 60 i 120 metres d'altura sobre el nivell del mar i a uns cinc quilòmetres d'aquest i de la ciutat vella. Orientada a migdia-ponent, és limitada pels densos teixits urbans dels nuclis poblacionals de Sarrià a l'oest i de Sant Gervasi a l'est, i confina al nord amb els vessants de la serra de Collserola.

Torrents, barrancs i turons estructuraven l'assentament urbà d'aquesta extensió de prop de 100 hectàrees que en suau declivi es disposa fins a les àrees de densificació urbana sorgides al voltant del recreatiu Turó Park, i al sud és encerclada pels terrenys adjacents a l'avinguda Diagonal i al baix Sarrià, reservats fins fa poc a l'activitat esportiva, tan notable des del primer quart de segle.

La Bonanova, plànol Martorell 1932

Per comprendre el moment d'inflexió i aparició de la residència urbana a quatre vents hauríem de situar-nos en l'antecedent d'aquesta àrea residencial. No estem davant un procés de construcció d'un fragment de ciutat de nova planta, sinó que es tracta de l'ús d'instruments urbanístics limitats en la transformació d'una part de ciutat ja prou conformada al 1935 amb una xarxa viària relativament quadricular y homogènia, amb carrers d'entre 8 i 14 metres d'amplària, proveïts d'una sèrie de serveis urbans, resultat de traçats d'alineacions en els àmbits de Sarrià i Sant Gervasi i integrats en el desenvolupament del Pla d'enllaços de Barcelona (1907), de l'arquitecte Léon Jaussely.

D'entre els vials d'aquesta zona destaquen, per major ordre o connexió, el passeig de La Bonanova, el carrer de Ganduxer i les més modernes Via Augusta i Ronda del Mig, aquesta implantada amb una traça inclinada i sinuosa.

Entre aquestes artèries s'articulen sectors d'intervies amb parcel·les individuals a on cases aïllades unifamiliars de planta baixa i pis, antigues residències d'esbarjo i estiuatge o, més recentment, habitatges permanents, en ordre de suburbi-jardí, construïdes seguint models de pavelló neoclàssic, noucentista, d'*hôtel* amb mansarda o de vil·la modernista, -les anomenades *torres*- són substituïdes per una residència urbana vorejada de jardí que estructura la seva forma en una moderada agrupació superposada d'habitatges, amb dotacions i serveis compartits, que realitza la idea d'un confort per a la llar de nova convenció, equipada per al treball domèstic, amb la condició aïllada però alhora permeable a les quatre orientacions, projectada a la clara i radiant ciutat, i que es factura amb una certa retòrica d'estil modern.

S'hauria de considerar aquest fenomen com el final d'un procés urbanitzador amb origen a mitjan segle XIX, i marcat per una sèrie d'esdeveniments que tenen a veure tant amb l'ordenació del territori com amb la formulació de la ciutat i els models de l'habitatge urbà.

Passeig de la Bonanova, *circa* 1930

Entorn dels carrers de Ganduxer i de Modolell, *circa* 1930

Les poblacions de Sant Gervasi i de Sarrià queden agregades al municipi de Barcelona al 1897 i al 1921, respectivament. Alguns factors determinants de la integració urbanística van ser el propi procés intern de consolidació com a suburbi-jardí i el creixement i expansió de la ciutat central. Ambdós fenòmens s'entenen en un estadi urbanitzador del pla de Barcelona previ al d'eixample, en relació amb la construcció i millora d'infraestructures necessàries entre la ciutat i la població periurbana i entre la ciutat i un mapa territorial més ampli.

Amb relació a l'àrea d'estudi, ens hem de referir a la nova carretera de Barcelona a Sarrià (1850) i a la línia de ferrocarril Barcelona-Sarrià (1863), fets urbanístics que, juntament amb el transport organitzat de tramvies amb tir animal (1878), afavoreixen i impulsen un incipient assentament de cases residencials estacionals amb jardí i hort que famílies benestants construeixen buscant unes condicions de qualitat d'aigua, clima i vida més benignes i canviant respecte de les de la ciutat. Aquest procés s'estén a partir dels baixadors de la línia ferroviària, especialment de La Bonanova i Les Tres Torres, i per la zona de La Gironella, adjacent a l'arribada de la carretera al baix Sarrià.

La urbanització del passeig de La Bonanova (1890) i la construcció de torres que el flanquegen són determinants en la formalització i consolidació urbana precipitada, a causa de la construcció de més d'una dotzena de peces arquitectòniques de grans dimensions i de qualitat considerable, edificis per centres educatius en règim d'internat o de comunitat religiosa. Una concentració tan sorprenent com dinamitzadora de l'activitat a l'àrea al llarg de la dècada de 1890, en la qual intervenen els arquitectes J. Martorell, F. Mariné, A. Gaudí, E. Sagnier, B Martorell, entre d'altres.

Edifici de l'Escola Pia de Sarrià, circa 1930

Ja entre els anys 1907 i 1910, el passeig és una via de trànsit que salva els barrancs amb viaductes i connecta amb les carreteres de Cornellà i de Vic. El creixement residencial continua en urbanitzar-se terrenys de les famílies Ganduxer, Modolell, Dalmases, d'acord amb projectes d'alineacions que els tècnics municipals quadriculen entre els nuclis de Sarrià i Sant Gervasi, i entre la serra de Collserola i gairebé la Diagonal.

El Pla d'enllaços de Barcelona de Léon Jaussely (1907) potencia la zonificació en model de cases aïllades i projecta la traça de la Ronda del Mig, que connectarà les trames dels pobles agregats. L'arribada de les xarxes elèctrica i de gas inicien el procés modernitzador del segle XX.

Recolzades en l'electrificació de les línies de tramvies, al peu de la serra de Collserola, es fan aplicacions reductives de la fórmula urbanitzadora de *ciutat-jardí*: el parc Güell (Gràcia 1900-1910), Sant Pere Màrtir (Pedralbes) i l'avinguda del Tibidabo (Sant Gervasi, 1907).

En el primer quart de segle, l'obertura de la Diagonal (1924) donant accés a una reformada casa sanyorial per palau reial (1919-1929), i les instal·lacions per a la pràctica creixent de l'esport en societats i clubs, a tocar de la carretera de Sarrià i pròximes al recreatiu Turó Park, delimiten el sud d'un àmbit que seguirà el seu procés en els termes indicats.

Coincidint amb el certamen d'una exposició universal que es prepara a la ciutat, la darrera operació urbanitzadora significativa abans del procés bèl·lic a l'Estat espanyol és el soterrament del tram de línia fèrria des del centre de Barcelona fins al baixador de Muntaner (1929), amb la consegüent cobertura i formalització de la Via Augusta des de la Diagonal fins a la plaça de Molina, coherent amb les necessitats del creixement densificador de la ciutat interior cap al nord, desenvolupat també al llarg dels carrers de Muntaner i Balmes, amb un teixit urbà de tipus lineal, a base de parcel·les en "espina" i construccions entre mitgeres, per habitatge plurifamiliar. En aquests entorns apareixeran, en el curs dels anys trenta, les primeres propostes d'arquitectura avantguardista del Grup d'Artistes i Tècnics Catalans per al Progrès de l'Arquitectura Contemporània (GATCPAC), aplicades a l'habitatge de mercat.

El parèntesi de la guerra paralitza l'estat de construcció de La Bonanova. Als anys quaranta vindrà la represa, amb el darrer impuls urbanitzador que configurarà el seu estat actual.

Edificis residencials "El Frare Negre" al passatge de Maluquer de Sant Gervasi. E. Bona, 1935-40

Edificació i urbanització de la Via Augusta, a prop del baixador de la Bonanova, circa 1960

A la postguerra, arran de l'ordenança reguladora de l'edificació, l'Administració municipal definirà els paràmetres edificatoris que marcaran l'origen del procés substitutori i evolutiu entre els tipus unifamiliar (*torre*) i plurifamiliar (*casa urbana a quatre vents*).

El consistori de Barcelona, amb l'acord precedent de l'any 1941, aprova el 1947 l'ordenança per la qual es defineix la “*zona especial de la Bonanova*”:

[...] podrán levantarse chalets [...] se entenderá por chalet la casa-vivienda unifamiliar a cuatro vientos [...] se admitirá la construcción de chalets dobles, ya sean gemelos (dos chalets con una pared medianera), o superpuestos (uno encima del otro), con escalera interior o exterior, en cuyos casos la construcción será bifamiliar [...] también podrán construirse casas de vecinos a cuatro vientos, de dos viviendas máximo por planta, que no ocupen más del 50% de la superficie total del respectivo solar [...] todas las paredes exteriores se tratarán y compondrán como fachadas [...] a las casas de vecinos que se construyan con frente al paseo de la Bonanova, vía Augusta, calle Ganduxer, ronda del General Mitre [...] se les permitirán ocupar [...] el 60% [...] tener cuatro viviendas por planta, y [...] elevar el cuerpo de construcción [...]

La regulació de l'altura quedarà establerta segons els articles de disposicions comunes a altres zones, pel que fa a la planta baixa i dues, tres o quatre plantes, segons l'amplada del carrer, fins a 11, 15, o més metres, amb excepcions degudes a la inclusió d'àtics.

El Pla comarcal d'ordenació urbana de Barcelona (1953) redefineix, però, la zona com a “ciutat-jardí semintensiva”, amb disposicions reguladores per l'ordenació exclusivament amb habitatges unifamiliars. Davant les queixes de les parts interessades, la redacció tècnica del Pla parcial de La Bonanova (1956), que desenvolupa l'anterior, reconsidera i retorna definitivament a la situació precedent, limitant la restricció unifamiliar a un sector per sobre del passeig de La Bonanova. La memòria justificativa s'expressa en els termes següents:

“El fenómeno de crecimiento en punta experimentado por la ciudad al término de la guerra civil, en favor de los trazados de las calles de Balmes y Muntaner, determinó la aparición de un tipo de construcción que pronto hizo fortuna, consistente en la casa plurifamiliar a cuatro vientos [...] el aspecto lujoso de tales construcciones concebidas en general dentro de la corriente

neoclásica que en los últimos lustros ha privado, y la novedad de la ordenación a que dan lugar, las ha convertido en una de las más notables características de la edificación urbana de los pasados años y ha imprimido a la zona indudable carácter [...] el atractivo de las construcciones nacidas a su amparo ha ratificado su éxito inicial [...] por otra parte, el creciente arraigo de la llamada propiedad horizontal ha venido a darles nuevo impulso, pues son en gran número las familias que, con potencia económica para construir o adquirir su propia vivienda de tipo lujoso o simplemente confortable, se decantan por la elección de un piso, abandonando la solución -cada vez más en minoría- del chalet [...] Incluso bajo el punto de vista estético, ha venido a resultar acertado el tipo de edificación de que se trata puesto que en él han podido las nuevas tendencias estilísticas hallar campo propicio para los movimientos de masas y la composición volumétrica que requieren [...]

Aquest Pla també preserva una zona romàntica al voltant de La Gironella, per raó del caràcter vuitcentista de les seves edificacions, i aquest serà el motiu principal de la traça variant de la Ronda del Mig, que en aquest lloc l'esquiva amb un traçat sinuós.

Així, doncs, es pot dir que un nou mercat es fixa en el panorama de les torres amb jardins, en els horts i els camps. Els torrents ja no són obstacles -s'urbanitza el de Mandri- com tampoc la pròpia trinxera del ferrocarril, que es cobreix donant lloc a la completa urbanització de la Via Augusta (1952), el tram final de la qual veu substituïdes les sendes de vianants per talussos enjardinats, voreres amb parterres arbrats, bancs i fanals. Un corrent higiènic transcorre per la zona, i ara seran els centres sanitaris i les clíniques, que vindran a instal·lar-s'hi en un mapa d'ús residencial.

La zona del Turó Park es densificarà, amb la reducció de l'àrea d'esbarjo, i el Pla parcial de les "Tres Manzanas" el delimita amb cases aïllades. La urbanització de la Diagonal-nord es completa amb motiu d'un congrés religiós (1953) i la seva ordenació es debatrà entre els models i les fórmules del bloc laminar o *barra* i l'illa d'edificació articulada. La zona del monestir de Pedralbes, palesa luxe i alt estàndard també amb cases a quatre vents, per fi.

A la ciutat interior i a l'Eixample tenen lloc altres processos urbanitzadors, monumentalitzadors, multiplicadors, remuntadors; i, en un altre ordre, es forma el *collage* cívic de la ciutat orgànica connectada, equipada, i fins i tot determinada amb polígons per la necessitat de producció d'habitatge social.

Les cases urbanes a quatre vents, una certa casa individualitzada pel jardí, per contraposició a la residència interior, són llavors l'assentament aïllat fora de la població i donen lloc al suburbi-jardí, progressivament urbanitzat i integrat a la ciutat creixent.

Aquest procés té poc a veure amb les urbanitzacions de nova planta, segons les formulacions de la *ciutat jardí*, per contraposició a les formes de la ciutat industrial, en tot cas a les de certa planificació com la d'Aniene (Roma). És, en realitat, un procés empíric.

CRONOLOGIA DE LA URBANITZACIÓ DE L'ÀREA RESIDENCIAL DE LA BONANOVA A BARCELONA

- 1850 Nova carretera de Barcelona a Sarrià
- 1850 Trasllat del cementiri de Sarrià
- 1850 Torres d'esbarjo i estiuieg
- 1862- Urbanització del passeig de la Bonanova
- 1863 Tren de Barcelona a Sarrià
- 1878 Línia de tramvies de cavalls
- 1897 Agregació de Sant Gervasi a Barcelona
- 1890 Col·legis majors d'ordes religioses
- 1890 Alineació i urbanització dels terrenys dels carrers de Ganduxer i de Modolell
- 1900 Electrificacions
Serveis de gas.
Línies de tramvies elèctrics
- 1900 Parc Güell
- 1901 Urbanització de l'avinguda del Tibidabo
- 1903 Pla d'enllaços i zonificacions de Léon Jaussely
- 1907 Connexió del passeig Bonanova amb la carretera a Vic i la carretera a Cornellà
Sanatori de les Tres Torres
Turó Park
- 1920 Edificació residencial
- 1921 Agregació de Sarrià a Barcelona
- 1923 Edificis per la cotxera de tramvies, Sarrià
- 1924 Obertura de l'avinguda Diagonal
- 1925 Instal·lació del camp de futbol del R.C.D. Espanyol de Barcelona, Sarrià
Instal·lació de Piscines i Esports
- 1929 Soterrament del tren de Sarrià fins al baixador de Muntaner i urbanització de la Via Augusta (I)
- 1935 Pla Macià de Barcelona
- 1947 Ordenances de la zona especial de La Bonanova
- 1950 Urbanització del torrent de Mandri
- 1953 Pla d'ordenació comarcal de Barcelona
- 1953 Cobriment de la línia del tren de Sarrià i urbanització de la Via Augusta (II)
- 1954 Ramal de tren de Gràcia a Sant Gervasi i a l'avinguda del Tibidabo
- 1955 Pla parcial de les "Tres Manzanas"
- 1957 Pla parcial d'ordenació de la zona de la Bonanova
- 1964 Obertura de la Ronda del General Mitre

1.3. TRADICIÓ

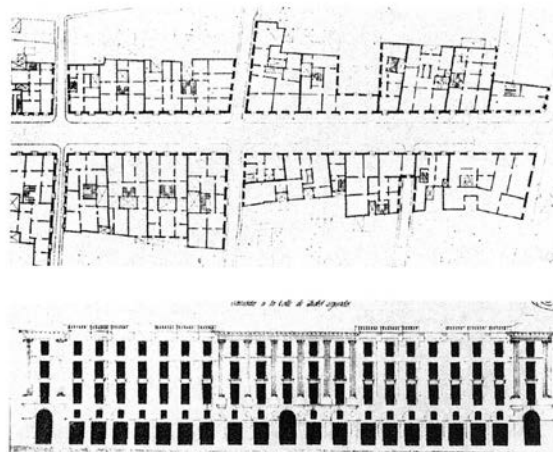
Hem citat l'ordenança que a l'any 1947 permet transformar les edificacions unifamiliars en conjunts plurifamiliars, adossant-hi i superposant unitats habitacionals sense que el conjunt, la casa, perdi la condició d'estar aïllada. S'identifiquen *models moderns* que, com a productes, resolen la demanda del mercat en el sentit de l'habitatge benestant.

L'arquitectura d'aquestes cases urbanes a quatre vents hem d'entendre-la en referència amb uns tipus i models residencials subjacents que ocupen una posició precisa en la història. A Barcelona l'antecedent és la casa de renda entre mitgeres de l'Eixample. Alhora, en aquest lloc de factoria prolongada de l'habitatge urbà entre 1860 i 1940, l'experiència es remunta als models de cases de veïns a Ciutat Vella, evolucionats per adaptacions o transformacions del palau gòtic o renaixentista i de la casa artesana (segles XV, XVI i XVII) a les necessitats de producció. Entre aquestes, l'edificació d'habitatges en actuacions urbanístiques ordenadores d'una ciutat ja il·lustrada, mitjançant obertures i nous traçats (segles XVIII i XIX: els carrers de Ferran, del Doctor Dou, els porxos d'en Xifré...) és la que té més possibilitats per racionalitzar i fixar l'habitatge urbà del moment.

El cos i els mètodes disciplinaris de l'arquitecte i els mestres d'obres, la tradició de tècniques, aspectes de la producció de l'habitatge, les formes vernaculars i els costums de vida, de segur que ens donen un inventari d'elements i relacions formals que evidencien els canvis i continguts dels nous conceptes.

En un context més ampli, els models que el moviment modern, entre 1920 i 1930, i la internacionalització de la cultura general i arquitectònica aporten com a propostes capdavanteres en la programàtica de les formes de vida i residència a la ciutat són determinants per comprendre certa transformació de les convencions, que tenen també mostres notables a la ciutat de Barcelona.

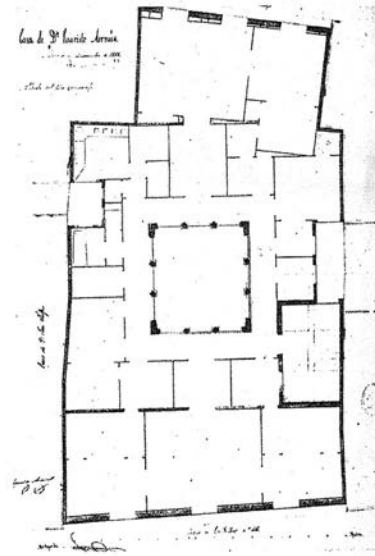
El Pla d'eixample de Barcelona, projectat per l'enginyer Ildefons Cerdà a l'any 1859 amb l'objecte de superar la situació asfixiant d'una ciutat vella emmurallada, es basa en una formulació de racionalitat tècnica i funcional: l'eficiència mecànica de serveis i comunicacions que facilita una quadrícula de carrers. El parc immobiliari en els intervis resultants és imaginat amb illes articulades per construccions aïllades i espais lliures intersticials, edificacions soltes i cases amb els quatre graus de llibertat. La realitat és construïda amb immobles entre mitgeres, alineats als carrers en parcel·les relativament estretes i profundes, amb la idea de casa de renda com a sistema de producció de l'habitatge: un estadi en les experiències de l'activitat constructora.

a)

b)

c)

Evolució de la casa de veïns en Barcelona. J. M. Montaner, 1985.

a) carrer de Ferran, 1820-1848

b) conjunt residencial dels "Porxos de'n Xifrer". J. Buxareu i F. Vila, 1835

c) casa de veïns, J. O. Mestres, 1835

La mitgera i l'aprofundiment del cos construït en la parcel·la, no afavoreixen les condicions interiors al centre de la construcció, pel fet que es tracta d'una edificació de pisos superposats. Respecte als accessos, el pati central amb escala exterior i galeria de distribució de la casa gòtica urbana dels segles XV i XVI (*el palau*) és objecte d'un procés d'evolució reductiva, paral·lel a la verticalització racionalitzada de l'escala interior de la casa artesana. D'aquestes necessitats, en resulta l'aparició del celobert, en realitat un prisma vertical buidat en el cos construït que indueix un tiratge de ventilació i una certa situació d'espai extern a les sales, cambres o dependències centrades a l'interior. Per altra part, aquesta és una necessitat motivada per l'augment del nombre de peces amb l'especialització de les activitats de la llar.

Un altre aspecte que cal comentar de l'edifici d'habitatges a la ciutat interior és el caràcter convenient dels dos fronts a l'exterior: el carrer i el pati d'illa.

De fet, en el teatre urbà, la del carrer és l'única façana retòrica, entesa com a formalització reglada a un estil o amb urbanitat a l'ordenança de l'espai públic. La pauta constructiva és la regulació del vuit i el ple en un mur de 30 centímetres d'un full massís. Els elements funcionals són el diferent ordre d'obertures per a finestres o principalment per a finestres balconeres amb balcó annex. L'enfosquiment amb persianes de llibret de lamel·les de fusta orientables completa un conjunt relacionat amb el control de la llum, l'accés a la perspectiva visual sobre el carrer i amb alguns aspectes representatius.

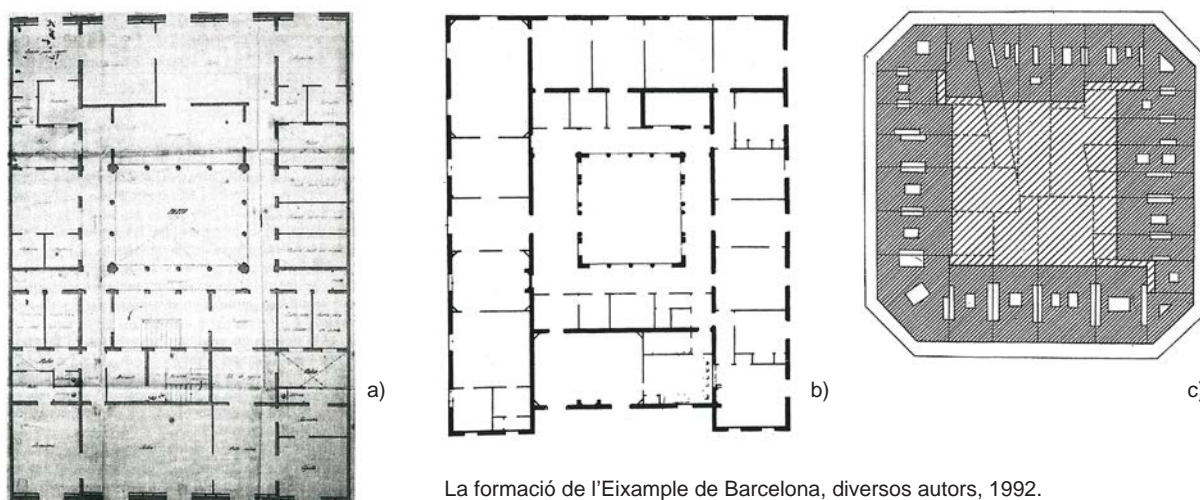
La tribuna o mirador, element constructiu de gravitació volada que surt en la secció del carrer, és com una vitrina, una edícula de la sala interior a la que guanya una perspectiva més àmplia que la frontal, i un recurs utilitzat per a la jerarquització del pis principal. Aquestes composicions d'elements no són alienes a la formalització i la representació de les sales en la crugia de façana, lliures de partició estructural i, per tant, adaptables als límits dimensionals.

Els elements ornamentals de la façana són generalment horitzontals: impostes, cornises o ràfecs, frisos de mètopes, entaulaments, balustres, ampits..., també lesenes, i la coronen motius ornamentals que oculten badalots i el servei del terrat.

Els revestiments són o bé d'arrebossats i estucs, llisos o amb dibuix de carreus i amb retalls de colors per a esgrafiats ornamentals, o bé d'apacats de pedra natural o artificial d'especejament sistematitzat.

La planta baixa és el basament que amb una obra de carreus potent disposa el caràcter protector convenient a l'ambient agressiu del carrer comercial transitat.

L'altre front és obert a l'escenari domèstic del pati d'illa, un espai amb unes condicions ambientals i d'exposició de la privacitat ben diferents al carrer. El tancament exterior de les sales i cambres de la crugia posterior és un mur amb obertures gens significades, al qual, però, s'afegeix una galeria exterior, element en voladís generalment de característiques constructives diferents a les estructures horitzontals interiors, format per una solera sobre voltes o perfil·leria de bigues, protegida amb barana de simples muntants metàl·lics i passamans. En el programa funcional, aquesta dependència facilitava la disposició de la comuna, abans que els inodors i les sales de bany es traslladessin al centre de l'edificació, adjacents als celoberts, o qualsevol altra activitat d'exterior imaginada, vinculada a un espai reductiu de pati obert.

La formació de l'Eixample de Barcelona, diversos autors, 1992.

a) casa baulenas N. Bladó, 1865. Primera edat de l'Eixample, T. Sabater

b) casa Gibert, J. O. Mestres, 1860

c) Ordenances vigents des de 1891. Vers l'ordenança de l'Eixample, J. Sabaté

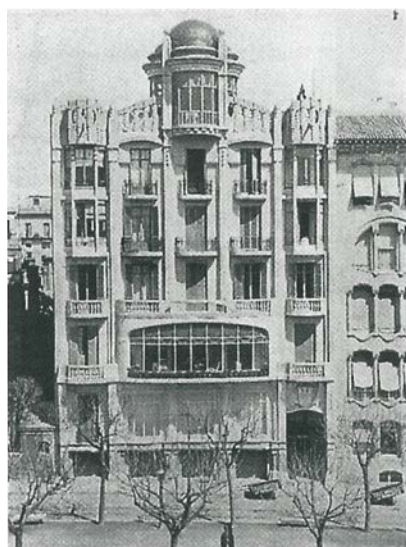
Progressivament es massissa l'ampit, s'envidra a tota l'altura i en resulta una mena d'hivernacle enfosquit per persianes de lamel·les de fusta enrotllables amb corda (persianes valencianes), que s'apropia d'un espai per il·luminació i ventilació intermitja entre l'exterior i les dependències de la crugia posterior, afavorint la disposició de mobiliari i una domesticitat singular.

El pla de la façana d'exposició frontal és superat per aquestes soleres corregudes i l'espai que se formalitza en el pati d'illa resulta limitat per un tancament continu de vidre, com de pantalles transparents.

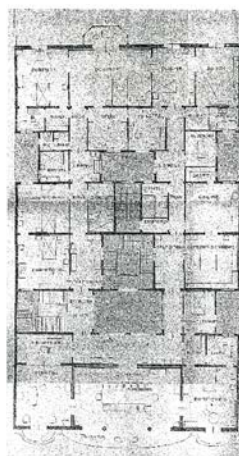
Aspectes industrials de l'activitat constructora com la consolidació dels murs ceràmics de càrrega, el canvi de la fusta pel ferro en la forja de pisos, els apuntaments estructurals a la planta baixa i la consolidació del terrat a la catalana donan una altra lectura dels processos evolutius.

La casa principal del propietari, a manera de planta noble accessible per una escala independent, s'aixeca per sobre de la planta baixa, en la qual hi ha dependències del servei, a més de l'accés vigilat, o locals diàfans per al comerç amb front al carrer. Comunica amb l'interior d'illa, en el que gaudeix d'una terrassa sobre el jardí. En aquest s'inclouen pavellons y dependències per a la cotxera. Al damunt disposa fins a quatre pisos amb habitatges per a lloguer, amb ordre representatiu, qualitatiu i dimensional, menor a mesura que s'enlaira l'edifici. El terrat és d'ús comunitari per a activitats vinculades al treball domèstic, amb estenedors i safareig, i edícules per a l'habitatge de la porteria.

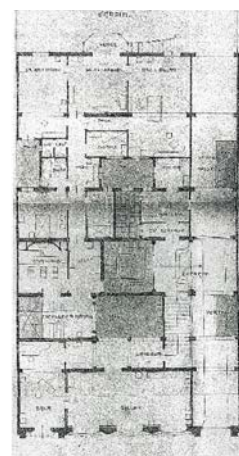
La modelació d'aquesta idea (casa urbana) es genera per les variacions en els elements que la componen i les relacions que n'estructuren la forma. La construcció de l'Eixample continua amb processos lents, com també la definició de l'habitatge en les noves trames urbanes denses o en les suburbanes, adaptant determinacions en la manera de formular-lo.

Casa Ferrer i Vidal, E. Ferrés Puig, 1916

a) planta principal

b) planta entresòl

La instal·lació sistemàtica de l'ascensor de manera integrada a les edificacions i la forta activitat i càrrega ambiental que suporta el procés urbanitzador del carrer a la ciutat inverteixen la qualitat urbana i d'això se'n deriven canvis en l'ús del pis principal i la coberta de terrat, que porten a una redefinició de fórmula amb relació a l'aprofitament i a l'asselellament dels nivells baixos propers al carrer i del coronament a l'àtic. Hi ha processos de remunta, implements, suplantació de coronaments..., en ordenances sensibles a la pressió verticalitzadora, al desdoblament de l'entresòl, i a l'aparició del garatge al soterrani.

Ens estem referint als principis de continuïtat a través de la història i a la idea de canvi i transformació.

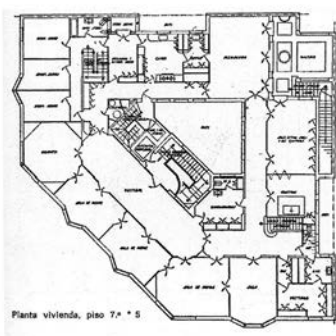
La casa de Tecla Sala, coneguda a l'Eixample com el Casal Sant Jordi, de l'arquitecte F. Folguera (1929), resol amb factura d'una certa abstracció expressionista un programa mixt residencial d'oficines que trasllada l'habitatge principal amb jardí i estany a l'àtic, orientat a les condicions de domesticitat del pati interior d'illa, i que desenvolupa les activitats domèstiques en dos pisos connectats per mitjà d'una escala interior. Tot en ordre a la tendència verticalitzadora de la ciutat i a l'estil americà, introduïts per Rubió i Tudurí i aplicats en l'àrea administrativo-financiera *sventrata* a la ciutat vella de Barcelona amb l'obertura de la Via Laietana.

A la fi dels anys vint i durant els trenta es fa palesa a Barcelona la introducció de canvis substancials en les maneres de viure, en la concepció de l'arquitectura i en les tècniques vinculades a la construcció. Un nou estil de modernitat s'obre pas, en avantguarda amb els canvis que alteren les convencions del moment.

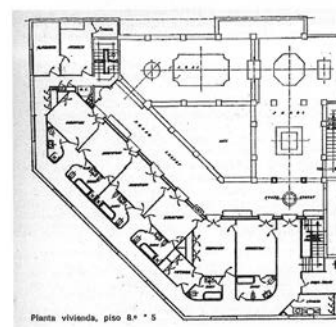
A la ciutat, la casa d'apartaments que agrupa en comú unitats residencials urbanes amb el caràcter ideal de llar equipada transforma alhora l'experiència de l'immoble urbà francès vuitcentista i aspectes domèstics de les cultures anglosaxones, molt lligades a propietats espacials de la residència rural o la casa individual.

Casal Sant Jordi, F. Folguera 1929

a) planta setena

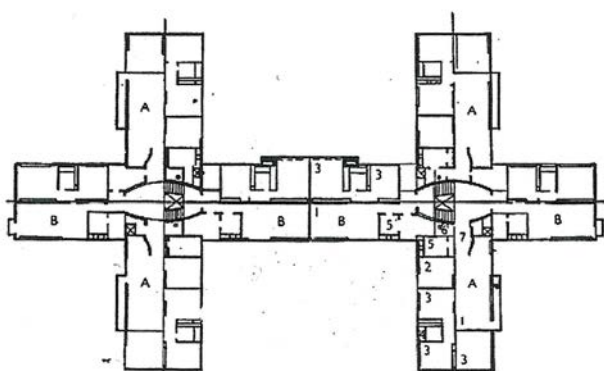
b) planta vuitena

L'ús i la multiplicació de l'ascensor, fins i tot amb aspectes evolucionats de desembarcament interior, genera amb espais comuns, escales, circulacions, servituds, dotacions..., un nucli vertical evolucionat en solució de continuïtat amb *halls*, vestíbuls i àrees de vehicles, en una disposició pròpia de la planta baixa i l'accés, que culmina en la redefinició del coronament i de la coberta plana del terrat amb un pis àtic o dúplex.

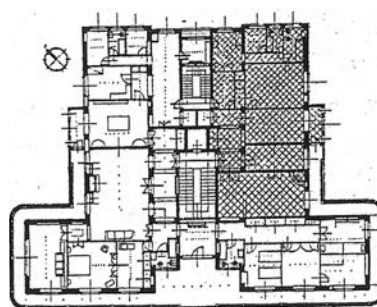
S'ha parlat d'una certa influència de la ciutat nord-americana en les primeres dècades del segle per factors intrínsecs al fenomen urbà d'ordre civilitzador de creixement ràpid, a propòsit de la inclusió a l'apartament benestant d'aspectes funcionals del treball domèstic, l'estereotip de la cuina, la dotació de cambres higièniques, la *suite* del personal al servei, i en l'avantatjosa comoditat d'agrupació provinent de la tradició de la casa familiar, dels palaus de cort, o influïda en aquells anys per una manera cosmopolita de residència en règim d'hotel o club.

Aspectes similars tenen els models anglesos, com la casa d'apartaments de Highpoint a Londres (Tecton, 1935), amb les dependències dels treballadors domèstics i l'habitació del conserge segregades a la planta baixa, i la *penthouse* a l'àtic.

En el context continental europeu, en la línia de les idees i formulacions de la nova casa comuna, les produccions moderades i convinents de la societat nòrdica són conjunts habitacionals moderns que comparteixen aspectes relacionats amb les necessitats de calefacció o bugaderia, o la descàrrega del treball domèstic que signifiquen la cuina i el menjador comunitaris.

Apartaments de Highpoint a Highgate, Londres.
Tecton, 1935

Palazzina a la via Bruxelles. A. Brusi, 1936

La forma de residència urbana del tipus bloc laminar o *barra*, en composició de ciutat oberta, amb les seves variants dimensionals, des de l'habitatge massiu fins a la dimensió moderada de l'habitatge benestant, integra els paradigmes de l'arquitectura del Moviment Modern. L'*Immeuble Clarté* a Ginebra (Le Corbusier, 1930-1932) i el seu antecedent, els *Immeubles villas* (Le Corbusier, 1922), en són exemples. Ja contemporanis a l'època en estudi, els edificis residencials a l'Hansa Viertel de Berlín (1957), molt divulgats, resulten també referències evidents.

Els apartaments de Doldertal a Zurich (E. Roth i M. Breuer, 1936) constitueixen un producte de fórmula residencial de convenció moderna, des d'una condició d'ordre suburbà.

La *palazzina* italiana resulta ja als anys trenta una variació dimensional i una nova estructuració del representatiu habitatge individual o de petita agrupació anomenat *villino*, però també representa una definició des de la unitat dimensional de l'ordenació en illa oberta. L'àrea residencial del Monte Parioli a la ciutat de Roma presenta, de manera contemporània a la Bonanova de Barcelona, un paral·lel més gran i avançat del fenomen urbà, caracteritzat per cases de veïns aïllades d'un cert valor i modernitat.

Les cases urbanes de veïns entre mitgeres dels arquitectes J Ll. Sert, R. Duran Reynals, S. Illescas, R. Churruga, G. Rodríguez Arias, C. Martínez...; la clínica Barraquer, de Lloret Homs, o el grup escolar Blanquerna, de Mestres i Fossas, als carrers de Muntaner, Aribau i Pàdua, a la Via Augusta, i a l'avinguda Diagonal, assenyalen una expansió de la ciutat de Barcelona seguint la cobertura i urbanització d'un tram de la línia del ferrocarril de Sarrià. Però també reflecteixen un esperit nou que té en comú la pràctica de l'arquitectura moderna i l'aplicació dels seus paradigmes i tècniques, i la transformació del programa en els edificis d'habitatges, amb particularitats com el benefici en les condicions dels seus àtics o com la terrassa que apareix per a dependència exterior, amb una activitat d'esplai complementària al pis, alhora que element determinant en la façana.

Edifici d'habitatges Espona, carrer Camp d'en Vidal, R. Duran Reynals, 1934

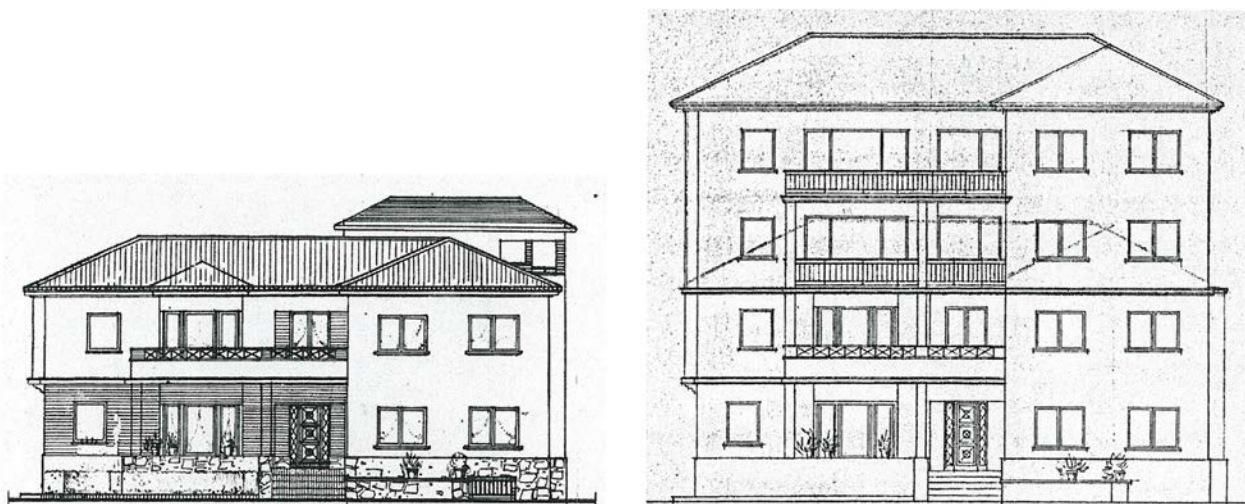
Edifici d'habitatges a l'avinguda Diagonal, R. de Churruga i G. Rodríguez Arias, 1935

La internacionalització i les formulacions modernes de les condicions de l'habitatge, amb nous llenguatges i noves formes de vida, completaran uns processos transformadors de l'estructura formal i de les necessitats de producció de la residència urbana benestant que es reflecteixen en les cases a quatre vents de la Bonanova de Barcelona. També des de l'agrupació i el creixement de la casa familiar de suburbi amb les seves evolucions, variacions i adaptació a la tècnica, s'assoleix una mateixa expressió.

Podríem entendre que la idea o paradigma de la casa individual emmarca qualsevol reflexió sobre l'habitatge, pròpiament en la ciutat oberta pel benefici d'integrar-ne la propietat interior i l'espai exterior (jardí) que el planejament adopta al definir àrees urbanes residencials de cases unifamiliars aïllades, utilitzant la tècnica de l'ordenança en règim de zones.

La construcció en mitgera, característica dels teixits de la ciutat interior, dels nuclis antics de la ciutat il·lustrada, deixa al cas circumstancial la construcció solta, el pavelló, l'*hôtel*, el palau urbà..., igual que en el món rural succeeix amb la casa pairal, assolellada, a quatre vents i exposada, respecte del nucli de poblament.

La naturalesa de la casa comuna familiar està en l'apartat per a cada cèl·lula i la servitud dels espais que es comparteixen. De la mateixa manera, aspectes de la tècnica i l'estructura de la forma de l'arquitectura tenen a veure amb el creixement per remunta o superposició de pisos, diferents, per exemple, de tipus d'unitats habitacionals, de conformació additiva per extensió en recinte.

Ampliació de la residència Roussaud, a la Bonanova.
J. Lloret Homs, 1940 i J. Lloret Mumbrú, 1962.

En les necessitats de producció d'habitatge benestant en un moment precís de la història, es conjuminen d'una banda aspectes de la representativitat o el signe social propis del pavelló o la casa individual aïllada, i d'altra banda aspectes de l'economia urbana en una època en què el cost de producció i sostenibilitat de la residència modifica estatus. La casa individual vuitcentista al suburbi de La Bonanova entra en crisi, primer per la inseguretat urbana als anys trenta, més tard pel cost del nombrós personal de servei a cura, i finalment per una certa obsolescència dels seus espais habitacionals, del seu confort, de la seva tecnologia, enfront del pis modern, l'apartament urbà.

La residència estacional, en contacte amb el món rural o vinculada als banys de mar, rep un impuls popularitzador als anys trenta. Ja llavors el grup d'arquitectes GATCPAC formula un projecte de *ciutat de repòs i descans* adjacent al sud de Barcelona. Les vil·les d'esbarjo als suburbis de la ciutat, els seus horts i jardins, amb grutes, fonts i bases, queden superades i mancades de sentit, i donen pas, en altres indrets de mar, muntanya, i camp, a les cases de segona residència o d'estiueig, amb piscina i jardí.

En aquest sentit, la viabilitat del model de casa aïllada de renda que integra la residència del propietari amb d'altres unitats habitacionals per a lloguer o venda, es transforma en la cultura dels anys quaranta.

Aquests aspectes i la formulació generacional d'ideals fan que l'home i la dona joves, renovats, trobin una modernitat que respon a les seves necessitats en un model de llar a l'abast en una casa comuna a quatre vents, en un lloc jardí de la ciutat i amb facilitats derivades de la tecnologia.

“Després d'un període -zero- als anys quaranta de postguerra, en supervivència amb unes condicions donades, l'expectativa de la reconstrucció posa a l'abast del somni i la imaginació la transformació de l'entorn físic i històric i l'evasió cap a l'ideal. El vincle entre la pràctica disciplinària artística de l'arquitecte i la societat que serveix produeix unes convencions renovades per mitjà de la tecnologia, ja sigui en l'abstracció de les formes i en la transformació dels elements de l'arquitectura, o bé en la simplificació derivada dels processos industrials”.

(“Dossier: Europa després de la II Guerra Mundial”, *L'Avenç*, 1979)

1.4 TIPUS

La superació dels models residencials de la ciutat interior i de l'Eixample fa que la casa com a immoble de renda o com a agrupació de propietat comunitària, sense perdre la seva naturalesa, transformi la idea i la manera de relacionar els elements que componen una nova estructura formal d'edifici.

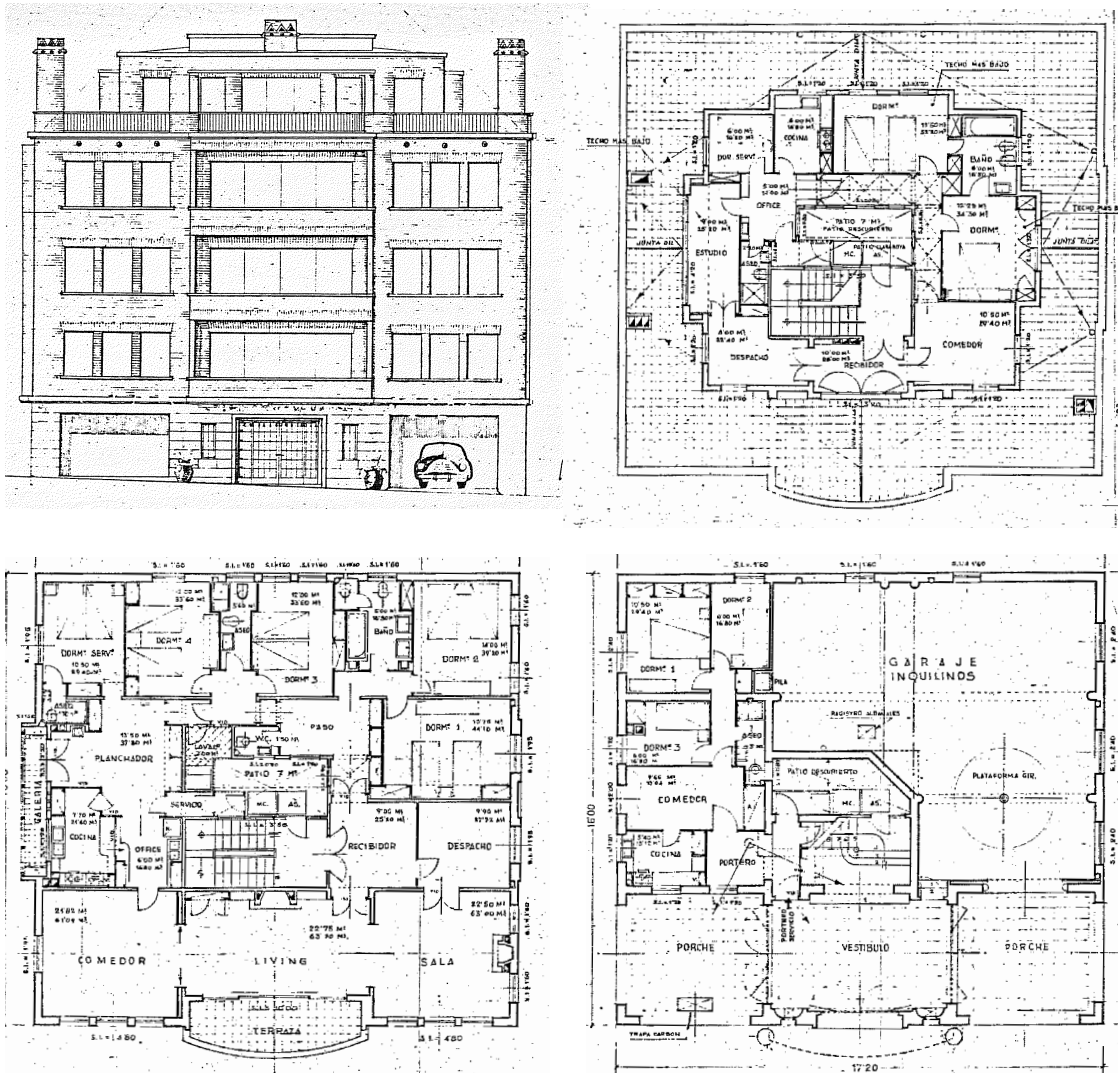
La naturalesa de casa, la geometria de la parcel·la, la condició aïllada amb quatre fronts exteriors i la necessitat de superposar fins a quatre pisos sobre la planta baixa defineixen l'aspecte dimensional i l'estereometria cúbica de les cases urbanes a quatre vents a la zona residencial de La Bonanova de Barcelona. En general, són de planta sensiblement quadrada, amb un nucli vertical de comunicacions que lliura crugies perimetrals, de factura moderna i que presenta sistemàticament un front de terrasses.

L'edificació en barra o bloc laminar, prismàtic, en què els fronts davanter i del darrere es prolonguen longitudinalment en relació amb els testers i hi enfilen un bon nombre de dependències principals i de servei, constitueix un altra estructura, menys recurrent.

Els nivells baixos de l'edificació residencial, amb el jardí que l'envolta i l'espai urbà públic de la ciutat oberta, són diferents d'aquelles condicions de ciutat interior tant en contacte amb el carrer comercial transitat..., cal pensar en les tanques de propietat, en l'aportació al carrer de l'entorn lliure enjardinat estès més àmpliament en el front privat, en una disposició orientada de l'edificació o en la incidència de l'accés rodat per l'ús de l'automòbil.

La planta baixa queda lliure de parets, les quals s'apuntalen damunt pòrtics de jàsseres i pilars, i es presenta o bé amb una exposició d'espais diàfans en continuïtat, o bé amb un habitatge i jardí als baixos que denota la preservació de condicions del lloc, però sempre queda significada per la penetració en l'aixopluc del conjunt de la porta d'entrada principal i la plataforma de circulació de vehicles i desembarcament.

El cotxe, que amb la seva generalització esdevé un nou *ménage* de la casa, un cop produït el desembarcament és conduït al garatge particular, que pot estar també a la planta baixa (on l'enginy d'una plataforma giratòria facilitaria les maniobres) o annex a l'entorn de l'edificació principal i integrat en el jardí, particularment als primers anys cinquanta, abans que el potencial tècnic constructor quedi a l'abast econòmic d'una reduïda escala de promoció i possibiliti l'execució d'una infraestructura en subsòl i, d'altra banda, abans que la dotació d'aparcament esdevingui tan requerida. S'estén aviat la construcció del garatge al soterrani, amb accés per rampa, on els xofers poden disposar d'unes dependències-vestidors per acomplir de manera adient el pupilatge de l'automòbil.

Projecte de casa per a M. Tusell, al carrer de Freixa. Ll. Bonet Garí, 1954.
Agrupació de quatre habitatges. Sup. edificada per planta: 268 m². Sup. total edificada: 1.295 m².

Al soterrani hi solen haver cambres de desembaràs dels habitatges, dependències auxiliars per residus, sistemes de registre, protecció, comandament i mesura de les instal·lacions, i especialment la sala per a la caldera comunitària de producció d'aigua calenta per a ús sanitari i de calefacció de la casa. Els cremadors i el subministrament corrent per al servei de la xarxa urbana gasificada permeten la substitució del combustible i de la servitud dependent del carbó.

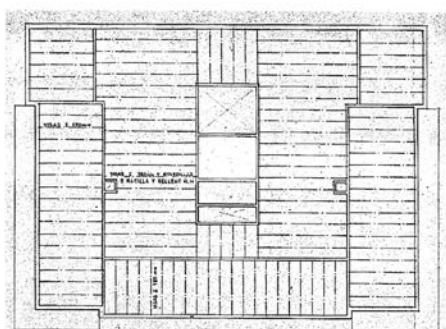
El conserge al càrrec i la seva família disposen d'un habitatge entre els baixos de l'edificació, convenientment enretirat dels trànsits, en relació amb la zona enjardinada i la cambra del jardiner. Complementen la planta baixa locals d'ús comú vinculats al jardí, excepcionalment de negoci, de manera que sales anomenades *club* són dependències de dia per als jocs i festes dels infants o un recinte per a l'ocasió d'una reunió.

Un accés d'ordre lateral o posterior es prolonga amb elements propis de circulació i distribució vertical fins a les àrees domèstiques dels habitatges, complementant el servei de treballadors i forniders. La cabina per a la supervisió del conserge es disposa entre aquest circuit i la porta principal del vestíbul, generalment vidriada.

El vestíbul és una sala interior de control, recepció i espera a la intimitat de la llar, que habilita alhora el trànsit i l'evacuació. Està dotada de dependències auxiliars i es caracteritza pel seu confort amb decoració de pedres naturals en paviments, parets revestides d'estuc o fusta, calefacció, mobiliari, falsos sostres, lluminàries, jardineres, expressió aparent de pilars, arts aplicades... Tret de la porta d'entrada i la discreta cabina del conserge, la zona d'atenció del vestíbul és l'arranc d'escala i l'embarcador de l'ascensor.

Sovint de discutida planta circular, l'escala principal continua tenint un significat representatiu amb la retòrica pròpia dels avatars d'aquest element d'aparador en la casa individual i en la col·lectiva, a més de la funció de comunicació. Arrambadors, pedra noble als graons, baranes, passamans, aplics, caracteritzen l'espai de la caixa com d'un interior singular coronat amb lluernia vidriada. En les formes de blocs en barra de desenvolupament frontal o profund, la caixa d'escala és exterior, amb amplis panys vidriats que la il·luminen, igual que als replans i als vestíbuls de portes.

Els elements de comunicació de la casa a quatre vents a Barcelona transcorren verticalment, en annex o incorporats a un celobert buidat al centre de l'edificació, amb la facilitat de permetre una pràctica de circulació convenientment anellada en replans i vestíbuls d'independència, amb un circuit representatiu principal i un altre de servei domèstic. Són originàriament dues escales i la instal·lació de dos aparells elevadors, un amb capacitat de muntacàrregues. L'ascensor que s'introdueix en l'edificació de segona època a l'Eixample entra com a equipament de primer ordre des del garatge fins al desembarcament, ocasionalment directe a l'interior de cada habitatge privant-ne l'accés. Les escales, de poca activitat, es redueixen a una única escala d'evacuació, com també els replans d'entrades diafragmats per vidrieres.

Casa al carrer Ganduxer 120, R. Bayó, 1962.

Casa al carrer J. S. Bach 13, J. A. Coderch i M. Valls, 1955.

Casa al carrer Escoles Pies 6, J. Soteras, 1958.

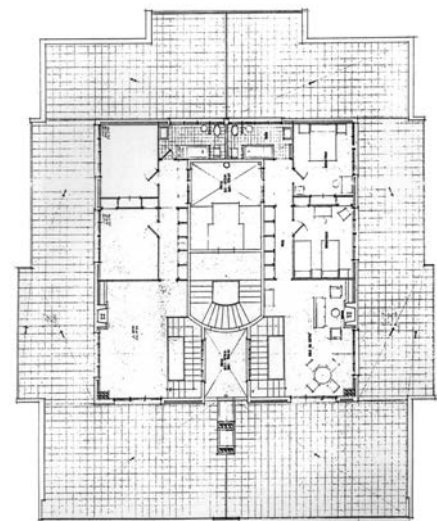
Casa al carrer Moddolell 10-12, F. Mitjans, 1954.

De les variacions de la forma del nucli central per combinacions d'aquests elements s'aixeca una estructura vertical portant i es forgen els pisos superposats, ja sigui compartimentats en quadres de crugies suportats per traves successives de parets, o bé diàfans d'obra porticada amb bigues i pilars, fins a determinar un perímetre de quatre fronts.

Aquest nucli central i verticalitzador no és, però, l'únic dels elements que es transforma. La condició aïllada i l'exposició de l'edificació canvien la urbanitat reglada de la façana i la domesticitat dels interiors d'illa de l'Eixample. La terrassa és un nou element projectat més enllà dels tancaments exteriors i l'estructura horitzontal com a llosa esvelta en voladís construïda de formigó armat, que l'avantguarda del Moviment Modern posa a l'abast, juntament amb la dissociació entre l'estructura portant i els tancaments, a la recerca d'una qualitat major en la construcció dels límits de l'espai interior i exterior, i en condicions d'assolir un control més beneficiós de l'aire i l'asolellament. Així, el modelatge de la tectònica i el front significat pel sistema de terrasses caracteritzaran l'edifici. En totes les seves accepcions, la terrassa queda reinterpretada com a element de composició formal d'una estructura de nova convenció.

Els elements d'enfosquiment, el vidre, la fàbrica de ceràmica d'acurada execució deixada a la vista, l'aplatat de gres, les llindes i brancals, baranes metàl·liques i jardineres, els nous materials amb el nivell d'industrialització i tecnologia del moment, facturen exteriorment la casa a quatre vents.

Casa al carrer Escoles Pies 89-91, J. Soteras, 1959.
Vista i planta de l'edícula de l'àtic.

En general, l'interès dels aspectes considerats cal trobar-lo en la nova manera en què es donen en una casa urbana moderna, al moment en què les activitat es convenen. La superposició de pisos a la casa gòtica i d'habitatges a la casa de renda ja queda sistematitzada. Potser la propietat horitzontal dóna lloc a un nou joc en relacions d'igualtat que es reflecteix en una seriació vertical de pisos sistemàtica sense cap més significació que el coronament.

La traslació de la condició especial del pis principal de la casa de renda o de la planta noble de la casa gòtica a la darrera planta i a l'àtic s'entén perquè aquestes unitats, reculades del cos aparent, tenen unes qualitats gairebé d'habitatge unifamiliar amb una òptima privacitat, exposició orientada, situació panoràmica, envoltades d'espai exterior de terrassa, i amb la possibilitat d'ampliar el programa d'activitats en edícules per a celebracions, jocs, cinema, estudi..., o simplement desenvolupar-lo en dos nivells.

S'ha intentat fins ara notar aspectes que incideixen en els canvis que transformen els models anteriors de l'habitatge urbà a la ciutat de Barcelona cap a una nova concepció de la residència aïllada.

L'arquitectura de les obres, genèricament, estructura amb volumetria cúbica elemental la construcció de pisos, des del subsòl fins al coronament, amb la inserció d'una columna vertebradora al centre i la juxtaposició del sistema de terrasses a la part frontal. La disposició solta amb quatre façanes és el fet que més potencia la recuperació d'una qualitat que es trasllada als espais de la llar, en un recurrent cas geminat (dues per planta), i especialment quan hi ha un sol habitatge per pis.

1.5 LLAR

La fixació de la llar urbana barcelonina d'aquestes cases a quatre vents oscil·la des d'aspectes dimensionals del programa familiar estàndard òptim, perfilat per la producció i el mercat mitjà entre una superfície de 150-200 m² d'habitatge, fins al desplegament acomodat del conjunt d'activitats de la família nuclear en una àrea de 350-400 m², ideal per a l'ergonomia personal i la rutina d'una família urbana -que no oblidem que és nombrosa a l'època.

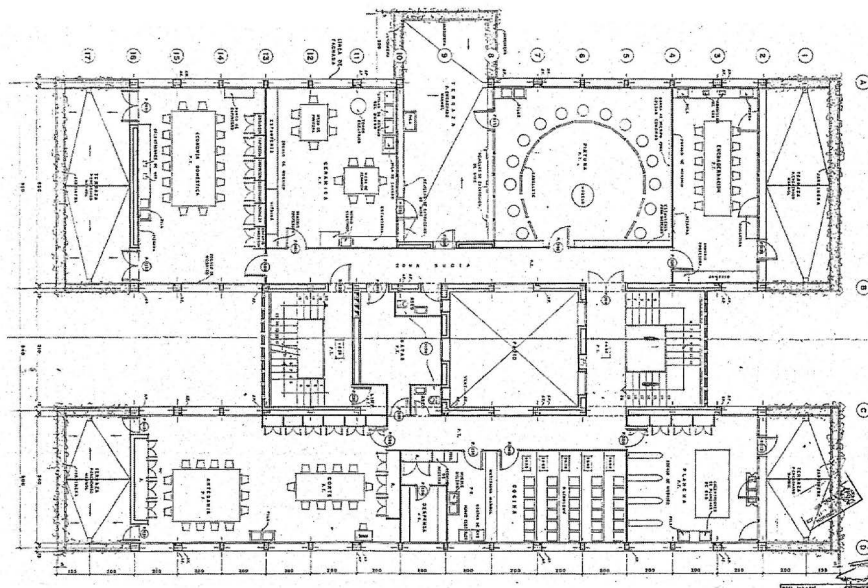
La formació de la casa urbana a quatre vents, un conjunt construït d'entre 3.000 i 5.000 m², és indissociable al model de llar que agrupa. L'oferta dels promotors pot ser o bé una casa de propietat vertical amb un habitatge principal que en corona d'altres en renda, o bé una casa plural de famílies nuclears en règim comunitari de propietat horitzontal (concepte relativament recent) o bé un referent senyorial recuperat a la casa de família extensa, comuna i compartimentada.

En referir-nos a aspectes moderns del material en estudi, cal contrastar dos temes que l'avantguarda ha considerat en la recerca programàtica de l'habitatge, especialment de l'habitatge mínim. Per una part, la qüestió de la resolució de les càrregues inherents al treball domèstic i, per altra, la flexibilitat de pràctica dels espais habitacionals.

En el primer aspecte, cal notar les funcions diferents de la dona i l'home en la cultura domèstica i en la família barcelonina benestant. La certa professionalització i dedicació a temps complet de la mestressa de casa és primordial en el càrrec de l'economia domèstica, la supervisió del personal que treballa en l'ordre i el funcionament de la llar, la cura dels infants..., amb vista a proveir un confort real més enllà de l'arquitectura de l'habitatge.

Resulta una anècdota exemplificadora, en aquest sentit, trobar construïda a la zona de les Tres Torres, en La Bonanova, una obra interessant projectada a l'any 1958 pels arquitectes César Ortiz i Rafael Echaide, denominada *Escuela-hogar* i destinada a la funció docent de l'ofici de mestressa de casa. Aquest edifici, propietat d'un orde religiós, té un esquema de planta en "H" i disposa d'aules amb l'equipament necessari per instruir les alumnes amb un mètode que el govern de la casa ideal requereix en la societat del moment.

Aquest testimoni significatiu no deixa de ser conservador davant uns corrents que apunten un model de família diferent, més reduïda, amb el treball domèstic compartit entre la dona i l'home, amb proveïment extern de serveis, com el de la restauració, que redueix la dotació de la cuina individual i incorpora la cuina comuna de l'edifici; com el de la bugaderia; com els jardins d'infància, o com la interinitat del personal al servei, que allibera també el càrrec inherent a la seva integració familiar.

Edifici Escola Hogar, a les Tres Torres - Bonanova
C. Ortiz i R. Echaide, 1958. Planta segona

Quant a la flexibilitat de pràctica dels espais habitacionals, les recerques i sistematitzacions del Moviment Modern per tal d'aportar alguna cosa a la manca de dimensió superficial en l'habitatge mínim han estat en el sentit de l'ús; ens referim al rendiment de l'espai físic disponible per una adaptació múltiple o versàtil de cambres a activitats canviants per convertibilitat, per exemple, en l'arranjament de mobiliari que es desplega i es recull integrat en els intersticis de l'obra, o en la definició voluntària d'un caràcter indeterminat i potencial. Per altra part properes a les evolucionades elaboracions ergonòmiques assolides en els habitacles mínims dels enginyers del transport (automòbil, tren, vaixell...).

En els habitatges d'ampli programa, la multiplicitat de peces amb arranjament i decoració específics per a cada activitat, segons el costum de l'època o caracteritzats a la moda, requereix la flexibilitat de pràctica en un altre sentit, el de la comunicació: accés, trànsit, circulació, evacuació..., d'acord amb unes relacions de principalitat, anexió, dependència, segregació... Les relacions entre els elements són múltiples, de complexitat transitiva. En l'aspecte comunicatiu entre les peces, els mètodes de passadís adjacent i d'enfilada, les recurrències al vestíbul, al distribuïdor, l'*avant-* o la *re-* cambra, les obertures de pas amb porta..., ens mostren una consolidada tradició domèstica d'equilibri entre el confort privat, la representació i les pràctiques requerides amb relació a l'encadenament d'activitats.

Així com en l'estructuració de la casa a quatre vents hem revisat els antecedents i els models subjacents, en l'observació de la llar l'anàlisi no es pot sostreure a les mateixes consideracions.

L'habitatge benestant genera una trama complexa de relacions entre les seves activitats. La distribució convenient o còmoda, en totes les accepcions que aquest concepte ha tingut en la tradició, especialment la francesa, ha estat la manera d'aproximar el treball de l'arquitecte a les necessitats dels clients en cada episodi d'una certa història dels costums d'època o les maneres de viure. En aquest sentit, l'interior de l'habitatge urbà a França, des de la tradició de l'*aparat* a l'hôtel dels segles XVII i XVIII fins a la comoditat de l'apartament burgès vuitcentista, segur que ha estat un model pròxim influent en la construcció de la llar de l'Eixample barceloní. No menys adaptada és la tradició del confort a la casa anglesa, una fixació molt precisa ja el 1900 de les activitats familiars, especialment en un entorn no urbà.

Aspectes de la tradició interior de la llar en el transcurs de la història moderna de la cultura mediterrània i europea són recurrents a les solucions del moment. La residència urbana a quatre vents i una llar d'època també queden fixades als anys cinquanta, superats els avatars de la primera meitat de segle, en un programa convencional del context familiar burgès occidental que estructura tres zones amb sèries de peces de representació, d'apartament privat i de treball domèstic. L'articulació entre elles, la comunicabilitat, l'interstici, la forma i la significació resultant de cada una, mereixen certes consideracions a una manera de vida en un temps concret.

La disposició de quatre façanes genera quatre ales o bandes tancades en uns quadres de crugies en què cada zona es disposa en sèries de peces. En el cas de l'habitatge únic per pis, al front principal se situen les sales representatives, mentre tant que les habitacions privades i els recintes de treball domèstic ho fan en dos respectius fronts laterals en bandes que sovint es pleguen en "L" formant, amb departaments d'infants, de *nurserie*, i de bugaderia, el circuit complet de la quarta crugia o front posterior.

Interior d'habitatge a la Bonanova, casa de 1947.

Als habitatges hi ha dues vies d'accés i evacuació a través de les portes principal i de servei, en continuïtat amb el sistema de comunicació vertical de dobles escales, ascensors i vestíbuls de planta, independents o connectats a cada pis.

El conjunt vertical de comunicacions en prisma centrat transcorre pel nucli de cada pis, pel qual circulen entre crugies interiors els corredors, els passadissos i les cambres de trànsit. Doblat també en principal i de servei, el circuit ininterromput pel pis permet, sense interferències de protocol, la pràctica dels espais de forma múltiple, tenint en compte que s'hi inclouen accessos en enfilada i portes d'escapada.

Les portes d'entrada, integrades en particions de plafó de fusta se situen en els vestíbuls de planta, connectats o separats de l'escala i dels replans de servei. El vestíbul interior i les avantcambres, d'entrada i d'espera, preserven l'aproximació a l'espai reservat. La visita i el despatx, amb accés directe des de l'entrada, es completen en segones crugies, en què se signifiquen els espais amb llar o biblioteca.... equipats amb dependència sanitària. Precedeixen el panorama de l'aparador final i obren la residència al tracte.

Els passadissos, vestíbuls i espais més interiors es qualifiquen amb llum natural a través de panys vidriats translúcids o amb enllumenat indirecte, en falsos sostres i plafons vidriats, fins i tot amb particions que integren sèries o conjunts d'armaris.

Ja hem fet referència a tècniques i sistemes de dependències que faciliten els trànsits i les pràctiques flexibles entre zones i peces. Respecte als espais de representació, cal comentar que l'ampli front de les cases a quatre vents permet, en el millor dels casos, desplegar una sèrie de fins a cinc sales practicables primer des dels àmbits interiors de trànsit o adjacents a l'entrada, després en la transitivitat de la pròpia pràctica d'aquestes peces entre si, amb enfilades axials o articulades, i un tercer nivell, com a novetat principal, el dona la terrassa correguda, amb un ús exterior que conforma una continuïtat permeable dels espais a través d'envidraments i de portes balconeres.

El saló o sala d'estar amb racó de llar disposa de front vidriat, enfosquit amb persianes, exterior de terrassa-jardí en voladís i vista en panorama... A través de particions, fins i tot mòbils per al control ambiental, enfila en banda tant la biblioteca amb escapada a l'apartament matrimonial, com al menjador integrat a manera d'alcova amb pas a la cuina. Ocasionalment una segona crugia en profunditat completa la seqüència i comunica amb el vestíbul d'entrada (*hall*) i el passadís a través de les ja esmentades sala menor amb llar de foc i la cambra despatx amb cabina de bany i accés independent; excepcionalment hi ha oratori o cambra de culte.

L'apartament matrimonial i el menjador faciliten els trànsits amb pas a altres zones de servei i d'habitació privada.

La complicitat i separació del servei domèstic d'acord amb la integració en la vida familiar es disposa en un departament en el propi pis. Habitatges en coronament de coberta i en entresòl mantenen referències a tradicions domèstiques de la *mezzanina* o situació d'altell sotacoberta, i del *pati anglès* o disposició de semisoterrani. En general, la sèrie de peces del treball domèstic es qualifiquen per la renovada posició exterior.

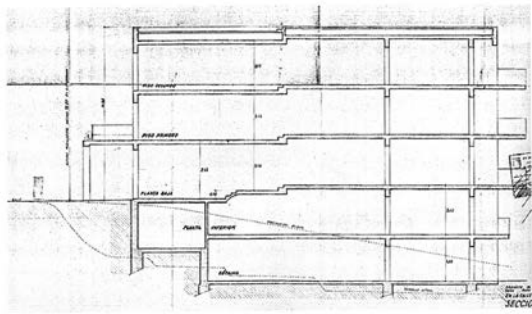
En aquest sentit, l'ús en el pis urbà de galeries com recintes exteriors tancats amb persianes, adjacents a les dependències de l'àrea de cuina a manera de pati, en permeten l'excel·lent ventilació i il·luminació. Les cambres privades del servei s'annexen en *suite* a la cuina, fins i tot amb sales de descans o menjador propis.

La forta dotació d'aquests espais és significativa: àmplia cuina i obrador, safareig i estenedor particular a la galeria exterior, espais de bugaderia i planxa, bateries d'armaris a tota altura o armaris integrats en particions per a la neteja, la vaixel·la, la roba..., l'apartament dels domèstics, la porta de servei i per als proveïdors, en comunicació amb l'accés baix de l'edifici per a l'evacuació de residus (atès que és excepcional l'ús de sistemes d'incineradors, trituradors i conductes).

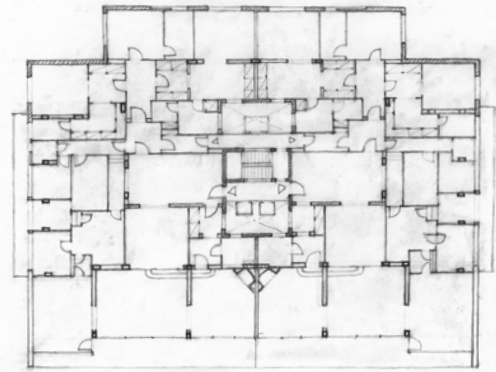
La garantia de subministrament en xarxa urbana de gas determina la substitució de les cuines econòmiques o de carbó i la instal·lació de noves calderes centrals de producció comunitària d'aigua calenta sanitària i per a calefacció.

En el treball domèstic i en les funcions de la cuina, hi incideix l'electrificació general per enllumenat fluorescent, la connexió de nous aparells electrodomèstics auxiliars, la instal·lació d'avisadors que intercomunique les habitacions i sales servides, l'extracció mecànica de fums... Les prestacions d'enrajolats en els revestiments, de nous materials (linòleums als paviments, melanines al mobiliari de cuina) i la llum i aireació natural caracteritzen aquest sanitari laborator i restaurador, amb *suite* de peces, passadís propi, accés directe al circuit exterior, corredors i passos a l'entrada principal, als departaments privats, a les sales de representació...

L'ala de servei en crugia lateral s'integra tant a l'habitació privada amb sales del servei, bugaderies, *nurseries*, sales de jocs, cambres d'infants..., com a les sales de representació amb menjadors infantils, sales de dia, o amb el propi menjador en alcova independent o incorporada a la sala, de manera més representativa a la seva funció, que abandona la posició en crugia interior com a espai polivalent i alhora de distribució que prové d'un percur des de la cultura original de la cuina.

Casa al carrer de Freixa 36. F. Mitjans, 1956.

Casa al carrer de Compositor Bach 15. P. Pigrau, 1959.

Però també altres circumstàncies intervenen en la qualificació dels interiors. Podem observar com, en alguns casos, apareixen desnivells en el pis de l'habitatge, una disposició dels espais articulats en altura amb dos o tres graons que resulten com una convenció de significació espacial en la cerimònia d'aproximació des de l'accés a la sala representativa, tot i la major dificultat constructiva per forjar o la interferència d'accessibilitat arrossegada al trànsit entre zones de treball domèstic i apartaments privats.

Aquest recurs, introduït probablement per l'arquitecte F. Mitjans en l'edifici residencial del carrer d'Amigó (1940), potser original per a raons aleatòries a la caracterització de l'espai interior, arriba a ser incorporat en produccions comercialment més sistematitzades com a escenificació de major estatus per a l'habitatge. Ens podrien referir a l'entramat representatiu de les sales medievals, a reminiscències del *hall* i la casa individual traslladades a l'apartament urbà anglosaxó.

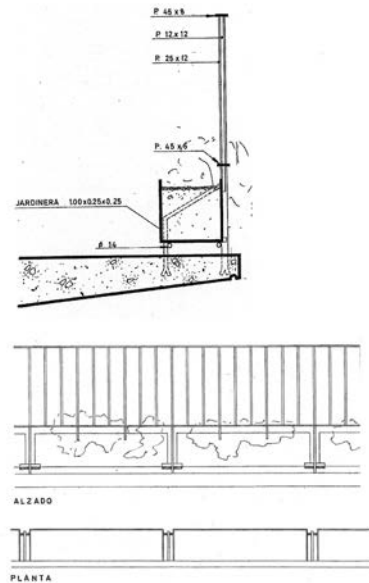
Hem d'assenyalar aquesta incidència dels nivells en els espais representatius, doncs reforça la renovada seqüència d'aquests, ara articulada, amb relació a la ja clàssica *suite* enfilada.

És singular el cas de l'habitatge en àtic a dos nivells o amb pavellons annexos (sales de festes, de cinema i joc infantil, de reunió familiar...) vinculats al terrat.

També és notable la importància de les tècniques d'enfosquiment a les obertures de la casa en la cultura del clima mediterrani, amb períodes de forta insolació i relacionades amb el carrer, la vista i la privacitat. Podríem pensar en l'evolució de la finestra en gelosia, la persiana de corda, de llibret plegable, i la més pròxima persiana convencional enrotllable que, amb una subtil pràctica de plegament, introduïda modernament, es veu superada pels requeriments d'obertures més grans i superfícies amb tancaments vidriats lliurats de la façana no portant. Sorgeixen aleshores solucions variades respecte de l'ordre dimensional, de la capacitat de l'ofici industrial en l'adaptació a mida i, en definitiva, de la major incidència aparent a la façana.

Casa al carrer Compositor Bach 11.
J. A. Coderch i M. Valls, 1955

Detall del projecte per dues cases al carrer
de les Escoles Pies 15. X. Busquets, 1957.

És el cas de les persianes correderes amb guia, de paret, de fulls batents, de bastidor metàl·lic, de lamelles horitzontals i verticals, orientables o fixes, de fusta, plàstic, vímet..., que arriben a ser determinants en la imatge exterior. A l'interior definiran, tant en peces nobles com de servei, un control i una qualitat de l'ambient en el límit més compromès

El repertori de tancaments permeables, les galeries, el vol de terrasses..., es disposen amb nou llenguatge juntament amb els murs recognoscibles.

A la terrassa com a espai jardí i a la galeria vinculada a l'activitat i al treball domèstic al pati cal referir-s'hi amb relació a la dependència exterior necessària i natural a la llar que reivindicava Adalberto Libera (1940) en la concepció dels programes per a un habitatge urbà racionalitzat de producció massiva, com a elements necessàriament verticalitzats i d'estructuració formal de l'edifici.

La terrassa lineal o en angle, dels tipus en "L" i en "U", facilita la transició a l'exposició oberta de l'espai exterior i permet beneficiar-se de les condicions d'interior i d'intimitat des de la seva concepció i particularitat constructiva de voladís estructural.

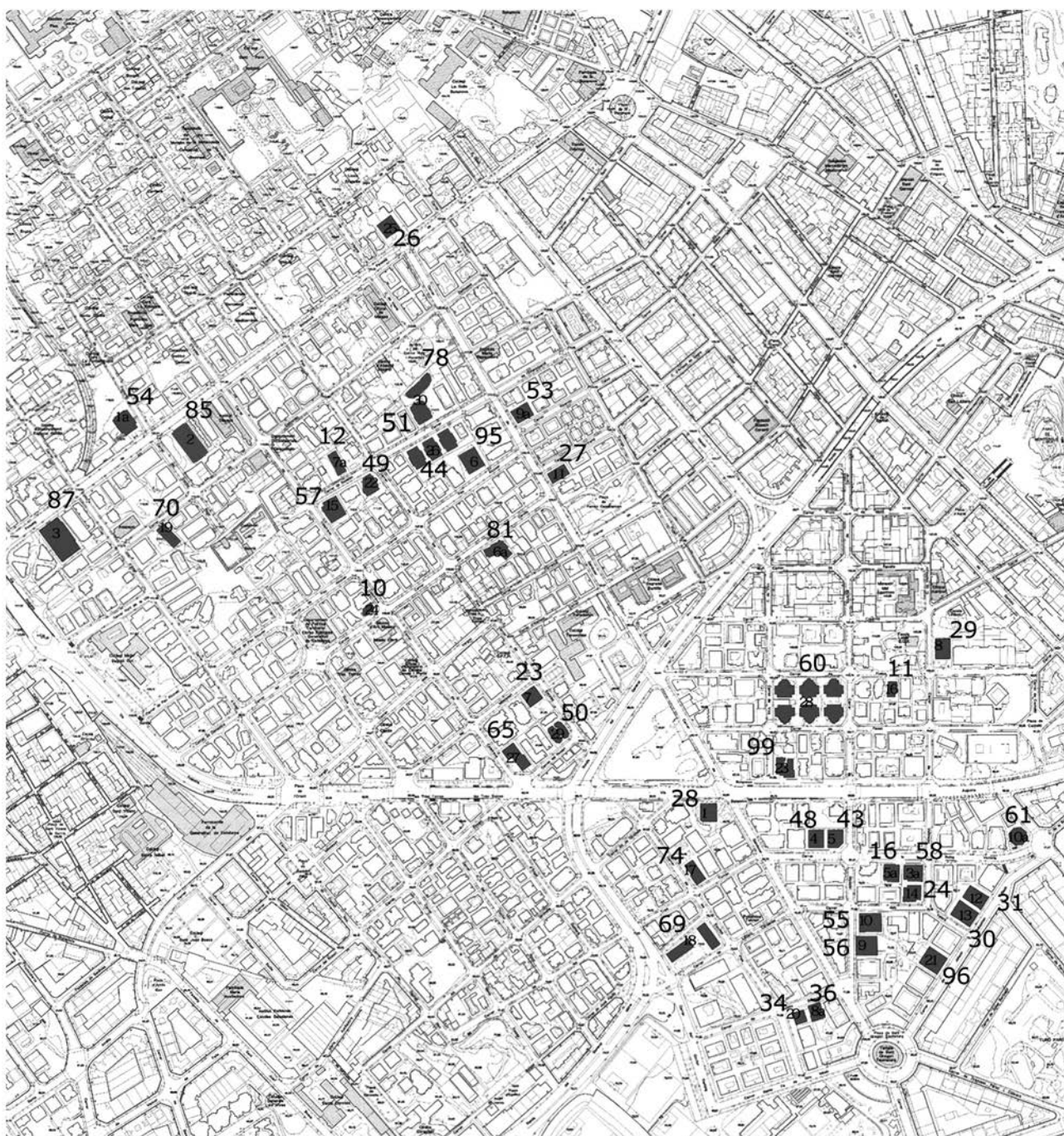
La factura d'aquest element impostat al cos de l'obra és condicionada pels paviments d'exterior, els murs de fàbrica de ceràmica a la vista, els revestiments de sostres, la barana i el caràcter de jardí penjat. Les baranes calades, metàl·liques, vidriades, ofereixen un repertori de solucions i de disseny que resol des de l'estabilitat amb relació a la gran llargada del seu desenvolupament, fins a la integració d'elements per enjardinament.

Els conceptes esmentats interpreten l'ampli grau de definició que s'observa en les obres de l'àrea residencial de la Bonanova de Barcelona, que anomenem *residències urbanes a quatre vents*.

1.6 CASES A QUATRE VENTS: FITXES

Zona de La Bonanova, Barcelona 1977

28 Luis CASTELLÓN RODRIGO (1945)	24 Santiago BALCELLS GORINA (1956)	65 X. RUIZ VALLÉS i Pere. LLIMONA (1965)
86 Nil TUSQUETS DE CABIROL (1946)	57 Josep SOTERAS MAURI (1956)	60 José A. CODERCH (1967)
87 Francisco J. BARBA CORSINI (1946)	11 Francesc MITJANS MIRÓ (1956)	50 Robert TERRADAS VIA (1968)
48 Pere BENAVENT DE BARBERÀ (1946)	74 Francisco BARBA CORSINI (1957)	78 Francesc MITJANS i S. BALCELLS (1970)
43 Bartolomé LLONGUERAS GALÍ (1946)	69 Xavier BUSQUETS SINDREU (1957)	58 Pedro RICART BIOT (1956)
95 E. FERNÁNDEZ-DIAZ CARAZO (1947)	70 Xavier BUSQUETS SINDREU (1958)	16 S. BALCELLS i L. GUTIERREZ SOTO (1958)
23 Raimon DURAN REYNALS (1949)	34 Josep SOTERAS MAURI (1958)	12 Eugenio ORRIOLS GERMANY (1959)
29 Francesc MITJANS MIRÓ (1952)	96 J.A. CODERCH i M. VALLS (1958)	61 Joaquim SELLÉS CODINA (1965)
56 Francesc MITJANS MIRÓ (1954)	49 Josep SOTERAS MAURI (1959)	81 Agustí BORRELL SENSAT (1958)
55 Lorenzo GARCÍA BARBÓN (1955)	99 Agustí BORRELL SENAT (1961)	53 Ramon BAYÓ SAMSÓ (1962)
27 Manuel SUBIÑO RIPOLL (1955)	10 Xavier BUSQUETS SINDREU (1962)	36 Manuel SUBIÑO RIPOLL (1961)
31 J. A. CODERCH i M. VALLS (1955)	26 Raimon DURAN REYNALS (1964)	54 Joaquim LLORET HOMS (1941)
30 J. A. CODERCH i M. VALLS (1956)	44 Francesc MITJANS MIRÓ (1964)	

La numeració de les fitxes correspon al número de casa assignat als Quadres Q1 a Q4 del Capítol 2, apartat 2.6 Taula Classificatoria: Cases a quatre vents a la Bonanova.

EMPLAÇAMENT

La sèrie que s'exposa tot seguit correspon a residències urbanes a quatre vents situades en l'àrea de La Bonanova de Barcelona, i és el resultat d'una selecció no exhaustiva en la que s'ha hagut de renunciar a d'altres exemples que abundarien en la idea d'allò que ens mostren i l'interès dels quals deixem per altre ocasió. Tanmateix s'han exclòs peces de valor, per la seva concepció més recent, a partir de 1970, doncs són d'un estadi diferent.

En el fragment del plànol de la ciutat s'indica la delimitació de l'àrea d'estudi entre els teixits densos de Sant Gervasi i Sarrià a est i oest, i el passeig Bonanova al nord. Al sud el marge és una zona transformada amb blocs d'habitatges d'ordenació oberta substituint espais d'equipament esportiu dels que no resten sinó permanències residuals i el testimoni de la memòria.

Es distingeixen quatre subàrees dividides pel traçat i l'encreuament de la Ronda del Mig (abans Ronda del General Mitre) i la Via Augusta.

Al nord-oest, en el passeig Bonanova es troben situades, per una part, dues cases de gran dimensió en raó del número d'habitatges agrupats: una és obra de Barba Corsini i altre de Nilo Tusquets, en proximitat al nucli urbà de Sarrià; i per altre part una casa, ja d'ordre habitual, de Duran Reynals que es situa en l'encreuament amb el carrer de Ganduxer. Per sota de les primeres hi ha un petit bloc en barra de X. Busquets amb un cos auxiliar, transversal i semisoterrat, per a garatge. Al centre de la subàrea, on hi ha illes conformades per la trama de carrers verticals (Ganduxer, Escoles Pies, Calatrava) i horitzontals (Emancipació, Pau Alcover, Doctor Carulla) es concentren obres de Mitjans, Mitjans-Balcells, Soteras, Fernández Diaz, Subiño i Busquets. Una illa adjacent a l'encreuament viari principal de l'àmbit inclou intervencions de Duran Reynals, Balcells i Ruiz Vallès-Llimona.

La subàrea nord-est correspon al Turó de Modolell, on es situen per una part, l'obra de Borrell al peu del baixador de La Bonanova amb front a la Via Augusta, i en la part alta, el conjunt de Coderch a l'illa dels carrers Raset, Freixa, Vico i Modolell, en proximitat a dues obres de Mitjans.

Sota la via Augusta, en la subàrea sud-oest, en el que pot anomenar-se el baix-Modolell hi ha les obres de Benavent i Llongueras, contigües, així com les de Mitjans, Garcia-Barbón, Balcells i Coderch resoltes aquestes en l'àmbit del Pla parcial de les "Tres Manzanas". Entorn a la part baixa del carrer de les Escoles Pies hi ha intervencions de Soteras, Busquets, Barba Corsini i, finalment, a l'encreuament del carrer de Ganduxer i Via Augusta, es troba la casa de Castellón.

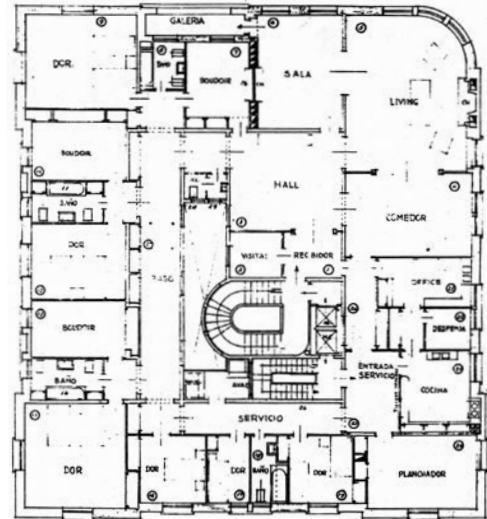
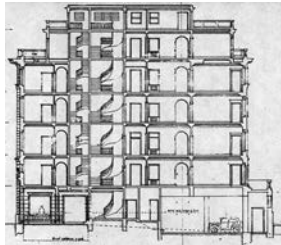
En la subàrea sud-est (la de la Gironella) no ha quedat significada cap obra, el que no vol dir no hi hagi exemples remarcables, sinó que ha estat menys predisposa a aquest tipus d'edificació, a l'incloure teixits de parcel·les amb menor dimensió o edificació entre mitgeres, corresponents a la zona qualificada com "romàntica".

S'ha d'aclarir que l'àrea exclou la zona de Pedralbes, més a l'oest i entre la que hi ha el nucli urbà de Sarrià. En Pedralbes es varen construir residències urbanes del mateix tipus que l'estudiat, d'entre les que destaquen, al costat del Monestir, dues obres de Duran Reynals (1949) i Mitjans (1960), respectivament, que palesen l'interès d'aquest altre àmbit.

Superfícies construïdes:	
Soterrani:	38 m ²
Planta baixa:	575 "
4P (548 m ²):	2.195 "
Àtic:	435 "
Estudi:	118 "
Total:	3.361 m ²

28

Casa per Josefa Mas Martín
Via Augusta 241-247
LUIS CASTELLÓN RODRIGO (1945)
5 habitatges més 1 habitatge de porteria

Casa familiar situada en la cruïlla de la Via Augusta i el carrer de Ganduxer, que ocupa una cantonada amb dos portals d'accés en la planta baixa, d'entrada i sortida al garatge. Un front alineat al carrer i altre protegit amb tanca d'obra i acer. Agrupació de cinc habitatges, un per planta, disposats en edificació amb soterrani, baixos, quatre pisos, àtic i estudi organitzats mitjançant un basament de dos pisos, que inclou cos de terrassa per comunicació amb el jardí, elevació de tres pisos, el superior en composició de galeria entre la cornisa i la imposta. El coronament és amb un àtic de planta cruciforme formant terrasses a les cantonades i elevació central de façanes. Sobre l'àtic hi ha una edícula per a l'estudi.

Revestiments de pedra a les façanes, amb repertori d'obertures i ornaments historicistes.

A la planta baixa, programa per a l'habitatge del conserge, que ocupa la cantonada de control, desembarcament front l'escala principal, garatge particular amb cambra d'útils de reparació i dutxa pels xofers, dependències auxiliars i sala per a infants amb terrassa i escala al jardí. Soterrani per a la carbonera i les calderes.

Habitatge tipus amb tres apartaments privats compostos pel dormitori, el bany, i el boudoir cadascun d'ells, i el principal és significat amb una llar de foc i doble accés.

Sistematització de l'equipament d'armaris integrats en les particions interiors.

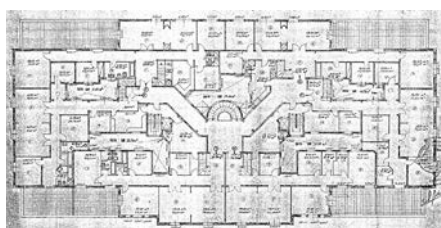
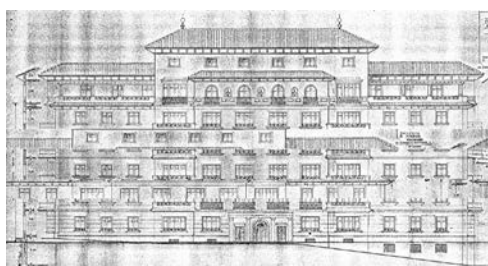
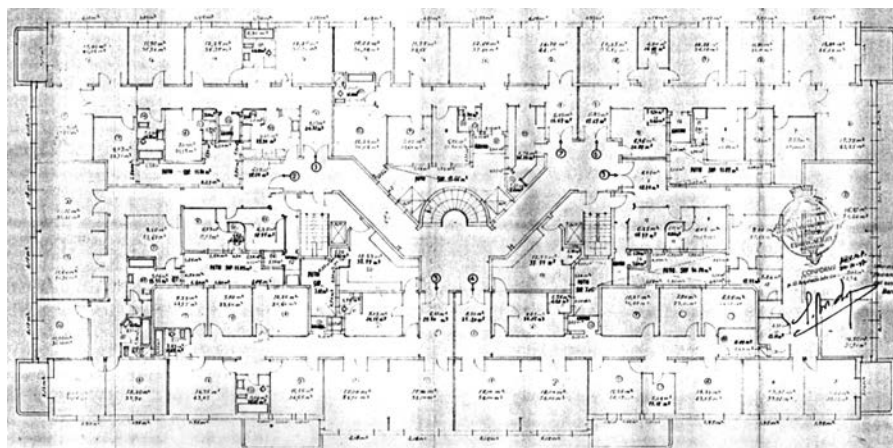
Una sala amb galeria a l'apèndix i un living amb vèrtex rom vidriat, tots dos amb llar de foc. El menjador completa la suite de representació, precedida alhora per altre seqüència d'entrada que consta de rebedor, cambra de visites i el hall, centre de referència de la circulació general.

L'àrea de servei disposa d'un bany i tres dormitoris per al personal domèstic, un d'aquests amb accés directe al pas entre els departaments privats. Poca dimensió per l'activitat de safareig i estenedor i, per contra, destaca la dimensió de la sala de planxar.

Formació de quatre crugies amb parets de càrrega. Composició de nucli vertical i celobert centrats, envoltats d'espais de pas i circulació. Totes les dependències tenen accés, llum i ventilació directa i independent.

Superfícies construïdes:	
Semisoterrani:	1.248 m ²
Planta baixa:	1.286 “
4P (1.286 m ²)	5.144 “
Àtic	1.113 “
Sobreàtic:	371 “
Total:	9.162 m ²

85 Casa per a ICONA
 Passeig de la Bonanova 77-87
 NIL TUSQUETS DE CABIROL (1946)
 Casa de 40 habitatges, 1 habitatge de porteria i 4 locals amb 3 habitatges vinculats

Situada al passeig de La Bonanova, pròxima al nucli urbà de Sarrià, en una cantonada a la que s'orienta lateralment al passeig i té el front a l'oest, on un jardí el separa del carrer secundari adjacent.

Singular agrupació de quaranta habitatges promoguda per al lloguer, que resulta de l'antelació a la precisa regulació normativa de l'ordenança administrativa.

Semisoterrani parcialment apuntalat, que inclou garatge, magatzems, habitatge de porteria, trasters, carboneres, cambres auxiliars, i dos habitatges vinculats a locals comercials de planta baixa per mitjà d'una escala interior.

Planta baixa amb quatre locals comercials, cinc habitatges i vestíbul d'entrada. Quatre plantes amb set habitatges cadascuna. Planta àtic i sobreàtic amb sis habitatges dúplex. Terrat comunitari amb safareig.

Una escala principal i dues de servei, amb ascensors i muntacàrregues, corredors de distribució i un total de cinc celoberts.

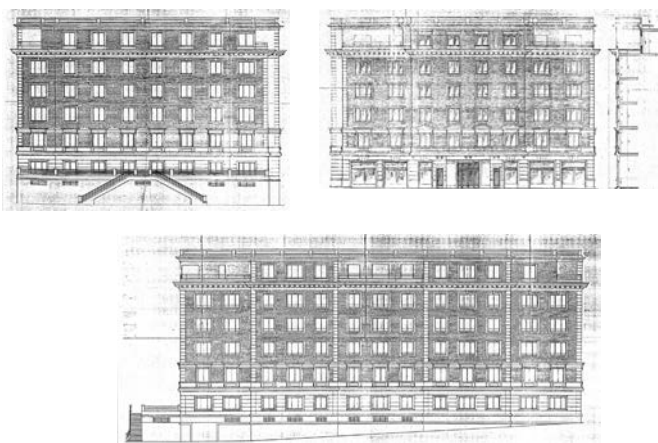
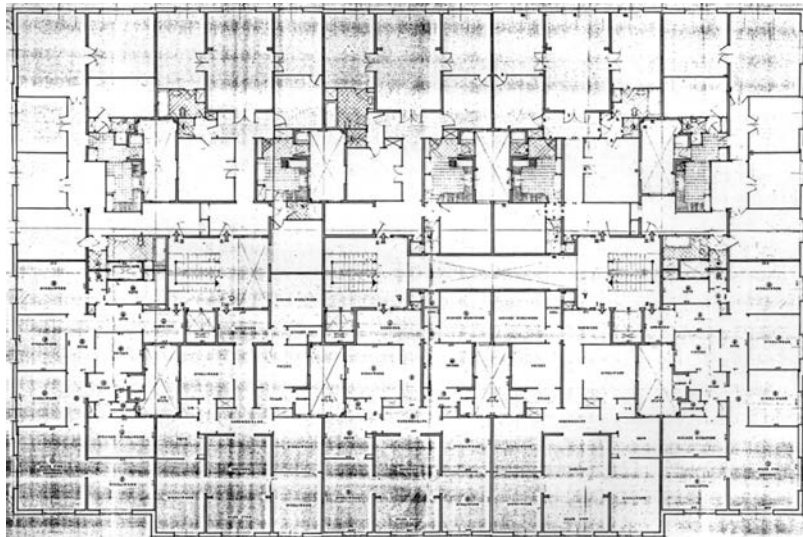
Retòrica de palauet a manera italianitzant, amb marquesina d'entrada suportada per columnes d'ordre classicitzant, basament de pedra, el cos d'elevació amb revestiment exterior continu, impostes, balcons, sobreelevacions de coronament, cobertes de faldons de teula, ràfec corregut, balustres, terrasses, pèrgoles...

Superfícies construïdes:

Semisoterrani:	950 m ²
Planta baixa:	1.324 "
4P (1.580 m ²)	6.322 "
Àtic:	1.370 "
Total:	9.017 m ²

87

Casa per a Concepció Lara de Urquiza
Passeig de la Bonanova 105-107
FRANCISCO J. BARBA CORSINI (1946)
Casa de 58 habitatges, 2 habitatges
de porteria i 6 locals

Peça situada al passeig de La Bonanova, adjacent al nucli urbà de Sarrià.

Agrupació per a lloguer de deu habitatges per planta (també a l'àtic), amb tres escales d'accés. S'avança, com l'obra de N. Tusquets, a la regulació normativa de l'ordenança de 1947.

Soterrani per "guarda-coches". Planta baixa amb vuit habitatges, sis locals comercials amb front al passeig, completada per una terrassa de comunicació amb el jardí o parc infantil.

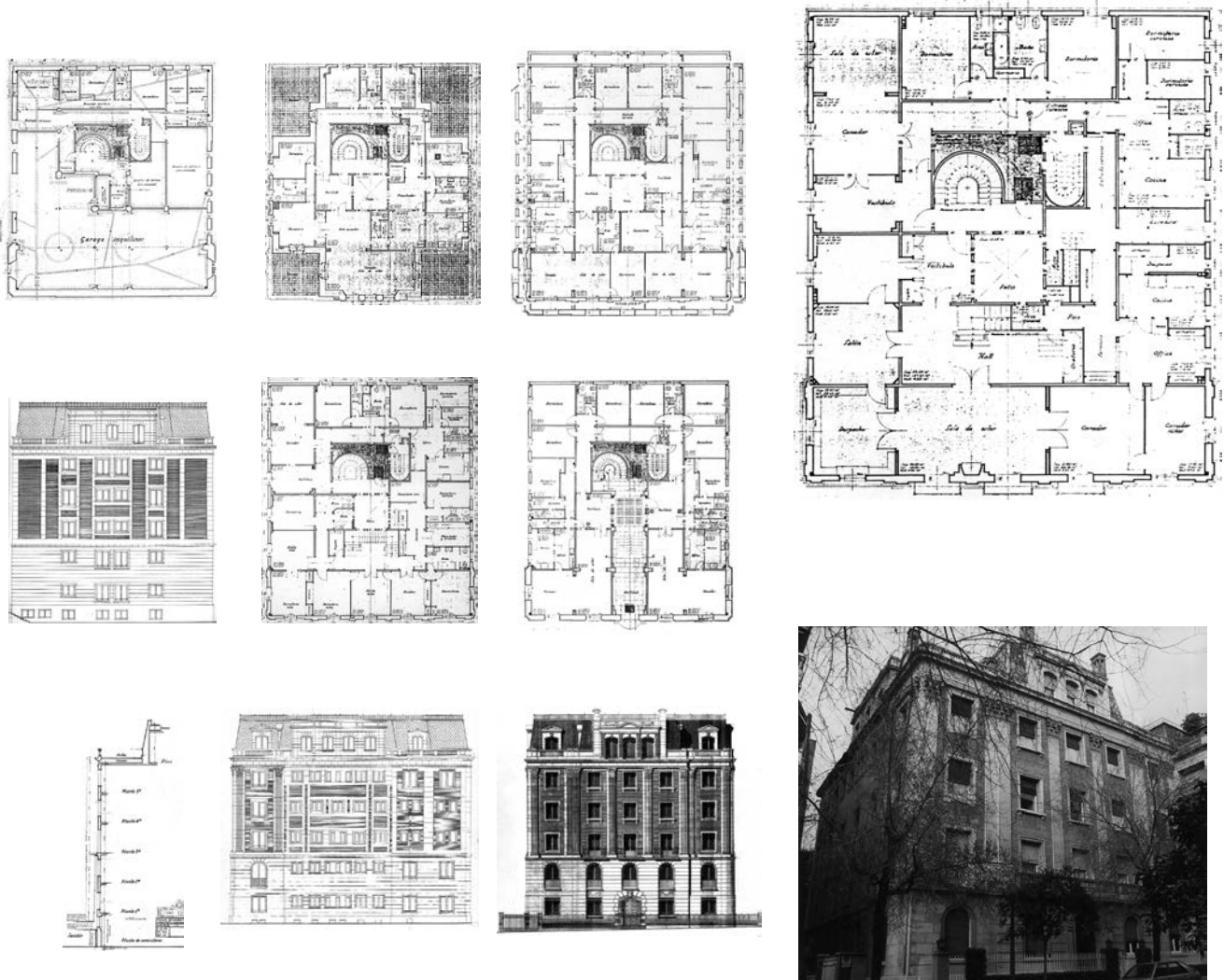
Sòcol aplacat de pedra que inclou la planta baixa i el semisoterrani, elevació de quatre plantes amb obra de ceràmica vista, implementada entre elements tanmateix de pedra (emmarcaments d'obertures, lesenes a les cantoneres, imposta al primer pis, cornisa...), tot coronat per un àtic reculat que forma terrasses.

La resolució en una única planta compacta es basa en l'ús dels celoberts interiors i tres nuclis d'escala.

El front de l'edifici es recula de l'alineació al passeig de La Bonanova. Els locals comercials de planta baixa i una vorera més dimensionada en la que apareixen parterres enjardinats, el fa participar especialment del carrer.

Superfícies construïdes:	
Semisoterrani:	500 m ²
Planta baixa:	500 “
4P (500 m ²)	2.000 “
Àtic:	375 “
Total:	3.375 m ²

48 Casa per a Àngels Riviere de Pons Carrer de la Reina Victòria 26 PERE BENAVENT DE BARBERÀ (1946) 10 habitatges i 1 habitatge de porteria

Soterrani, planta baixa, 4 plantes i un àtic. Situada en l'ordenació del baix Modolell, contigua a l'obra de Llongueras Galí. Casa de renda en què el pis principal ocupa en dúplex dues mitges plantes (els fronts davanters de la quarta i la cinquena), mentre que la resta dels habitatges són de lloguer, l'àtic inclòs.

Basament amb sòcol de semisoterrani (garatge), planta baixa i entresòl. Elevació de tres plantes i coronament amb àtic, de planta en creu, que allibera terrasses a les cantonades.

Retòrica neoclàssica, amb lesenes en forma de pilastres d'ordre corinti, amb aplacat de pedra i coberta de mansarda acabada de pissarra.

De planta quadrada, predominen tres crugies, una de frontal i dues de laterals. La posterior queda conformada pel nucli d'escapes i ascensors, relativament reculat del centre de la composició en planta.

Desenvolupament en dúplex de l'habitatge principal amb els dos fronts ocupats per les sales representatives. En la planta noble, línia d'axialitats entre l'arrencada de l'escala en el hall i la llar de foc situada al tancament exterior; també entre el despatx, la sala d'estar i el menjador -aquest amb llibreria perimetral. Es completa el front de l'habitatge amb el menjador infantil, i el programa representatiu amb el vestíbul, una sala i un saló. Un oratori-d'armari ocupa la posició del sotaescala. Destaquen l'apartat de servei en dues plantes amb una escala independent, el hall en les dues altures com a pas de referència de les circulacions, i la pràctica en suite de totes les sales principals de la planta noble.

Superfícies construïdes:

Planta baixa: 516 m²

4P (516 m²) 2.065 "

Àtic: 427 "

Total: 3.008 m²

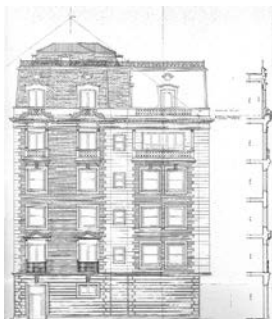
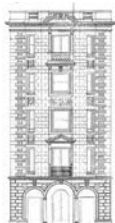
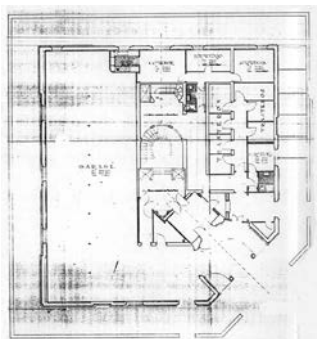
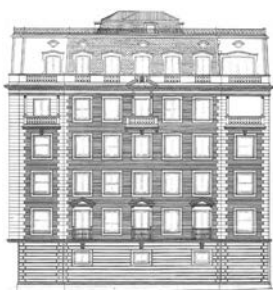
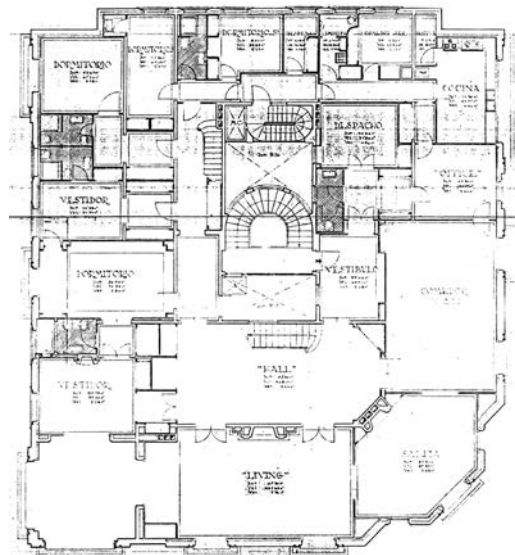
43

Casa per a Delmir Riviere de Queralt

Carrer de la Reina Victòria 24

BARTOLOMÉ LLONGUERAS GALÍ (1946)

7 habitatges i 1 habitatge de porteria

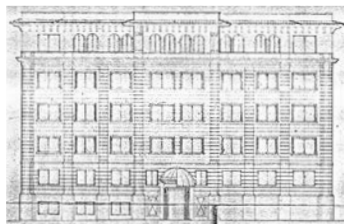
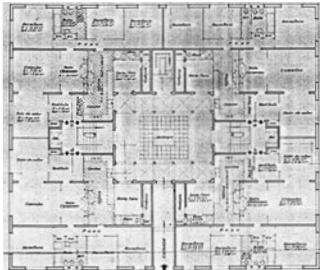
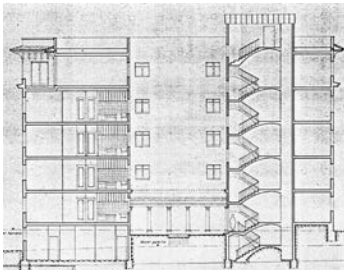
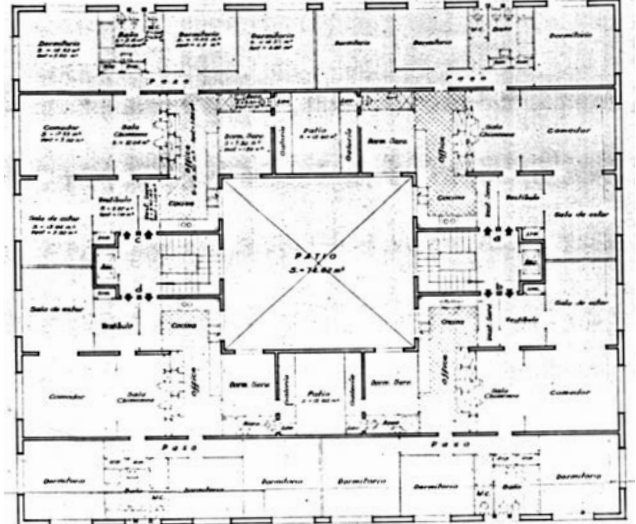
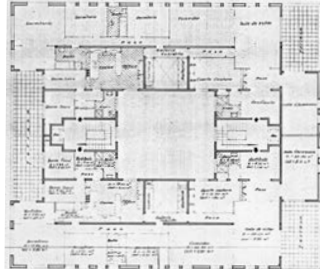
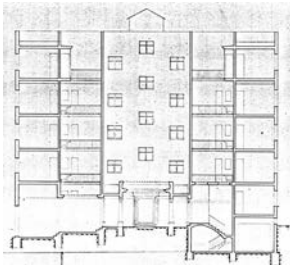

Planta baixa, 4 plantes i àtic reculat. Situada en el baix Modolell, en una cruïlla de carrers, en què hi fa cantonada de xamfrà. Casa de renda, amb el pis dúplex del propietari situat a la planta més alta, a la que incorpora l'àtic i un ampli programa d'activitats. Als pisos inferiors dos habitatges per planta destinats a lloguer. Basament de planta baixa, elevació de quatre pisos i coronament amb àtic de planta en creu i terrasses a les cantonades. Destaca la utilització de pedra en revestiments de lesenes, emmarcaments i elements ornamentals, combinada amb l'obra de fàbrica de ceràmica als entrepanys. La coberta és de mansarda amb un acabat de pissarra. El programa de la planta baixa inclou el garatge, l'habitatge del porter i una habitació independent per al majordom del propietari, a més de les cambres de servei generals de tot l'edifici. L'accés a través d'un pòrtic amb arcades facilita el desembarcament i entrada al vestíbul. Preveu la dotació de dos ascensors principals, un d'ús exclusiu per al propietari. De planta quadrada, amb un vèrtex bisellat en la situació de cantonada, la construcció és d'estructura de parets de càrrega amb el nucli rígid de comunicacions verticals sensiblement reculat, el que permet mitjançant crugies secundàries prolongar l'amplitud del front davant. Destaca la resolució de l'habitatge principal en dues plantes. La baixa es destina a apartaments -principal i de convidats- y a sales de relació amb suite en "L", complementades per un hall que inclou l'escala. Al pis superior es disposen els apartaments infantils, una cambra per malalts i una sala d'estar estival vinculada a la terrassa exterior. Totes quatre terrasses són caracteritzades particularment. El servei ocupa les dues plantes. A la planta baixa hi ha el menjador de servei, la cambra de neteja i dependències per a activitats de cuina, en tant que a la planta pis hi ha una cambra del servei de nurse, planxa, costura, safareig, obrador i un petit menjador amb terrassa. El programa es completa amb uns espais auxiliars en edícula al terrat. El programa de l'apartament principal inclou racó d'oratori al dormitori, vestidors femení i masculí amb cambres de bany i de dutxa, respectivament, tot amb pràctica i accés plural. El vestidor femení té llar de foc i galeria interior annexa i alhora en suite a la sala d'estar. Hi ha un despatx amb cambra de bany annex a l'entrada i un muntaplats entre la cuina i l'obrador de la planta. La circulació es continua a cada planta, amb el hall com referència; els armaris i closets són nombrosos i integrats juntament amb llars de foc i equipaments a unes particions que caracteritzen els espais.

Superfícies construïdes:	
Soterrani:	526 m ²
Entresòl:	725 “
3P (652 m ²)	1.918 “
Àtic:	569 “
Terrat:	37 “
Total:	3.816 m ²

95 Casa per a Mateu Vives Budoy

Carrer de Pau Alcover 79-81
E. FERNÁNDEZ-DIAZ CARAZO (1947)
18 habitatges i 1 habitatge de porteria

Situada en una parcel·la pròxima al carrer de Ganduxer i adjacent al torrent del Mal. Planta soterrani, quatre plantes i àtic. Casa de renda que agrupa quatre habitatges de lloguer per planta, amb dos nuclis d'accés vertical compostos d'escala i ascensor. L'àtic es destina a dos habitatges per als fills del propietari.

Tractament del soterrani amb sòcol, elevació de quatre plantes i coronament en un àtic ampli articulat que inclou tres terrasses.

Els murs de les façanes, els nuclis verticals rígids de les caixes d'escala i celoberts, juntament amb les parets de càrrega, dominants en dos costats de la planta quadrangular, conformen l'estructura vertical del cos d'obra, forjat amb crugies convencionals.

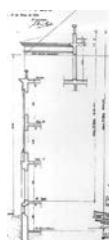
A la planta baixa, entrada amb un pati caracteritzat per un jardí-estany i dos pòrtics amb columnes.

La composició del conjunt, axial, es basa en la disposició de l'ampli pati al centre de la peça, al qual estan vinculades les escales a la catalana, les cambres del personal domèstic i les cuines, a través de dos celoberts juxtaposats que inclouen també galeries de servei. Queden al perímetre exterior les habitacions dels habitatges que se situen a les quatre cantonades. Els departaments privats ocupen, en bandes, les crugies dominants.

D'entre les activitats destaca la sala menjador, flanquejada per la sala d'estar i la llar de foc a mena d'alcova.

Superfícies construïdes:	
Soterrani:	548 m ²
Planta baixa:	450 "
2P (437 m ²):	874 "
Àtic:	356 "
Terrat:	87 "
Total:	2.318 m ²

23 Casa per a Immobiliària Milanesado, SA
(Miquel Pujol)
Carrer de les Escoles Pies 47-53
RAIMON DURAN REYNALS (1949)
4 habitatges i 1 habitatge de porteria

En situació preservada respecte a l'encreuament de la Via Augusta amb la Ronda del Mig.

Composició d'icona amb retòrica de racionalització renaixentista. Sòcol de soterrani, basament de planta baixa, un cos de dues plantes, i per sobre de la cornisa-imposta un coronament en forma d'àtic de planta en creu i terrasses a les cantonades, golfes sota coberta i terrat superior comú.

De planta quadrada, composició axial, construïda amb tècniques ja molt experimentades, d'estructura de fàbrica d'obra ceràmica de murs travats, es conformen dues crugies dominants entre els murs de façana i les parets de càrrega interior en què queden compartimentades, a cada pis, les cambres i sales en situació de perímetre.

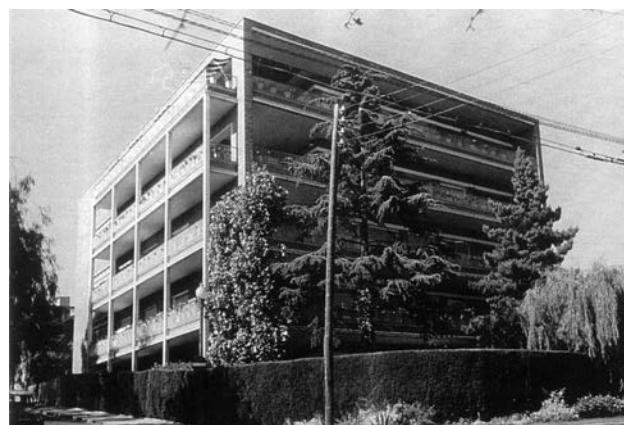
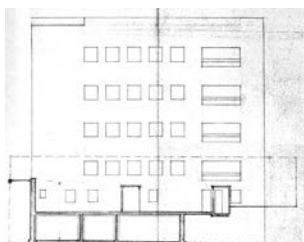
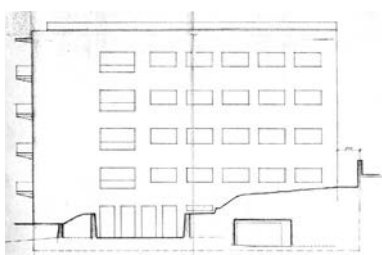
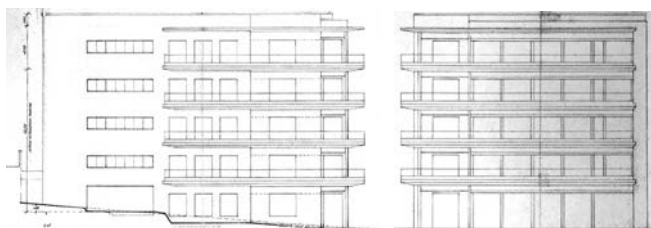
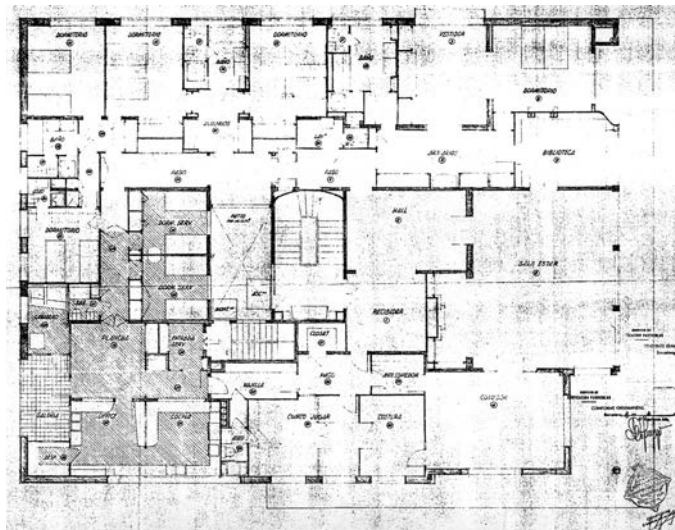
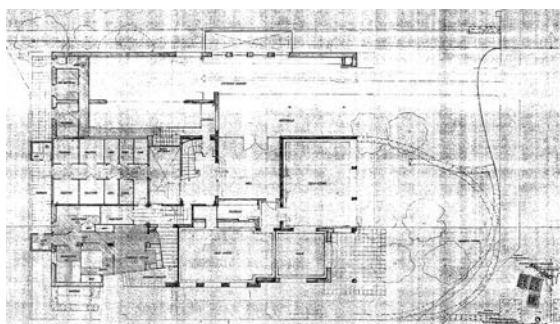
Per contra hi ha complexitat en una àmplia banda que adapta l'àrea d'apartament principal i l'àrea de servei a la incidència de dos nuclis verticals d'escaleres i celoberts, entre els quals s'intercala un hall d'entrada. Aquest és significat en continuïtat amb dues peces representatives de cada façana formant un eix de pràctica que complementa la distribució en "U" dels passos i els passadissos de servei.

Jerarquització i privacitat en el dormitori-alcova amb una avantcambra i equipament d'armaris.

Sala-menjador molt incorporada a la zona de servei.

Superfícies construïdes:
 Soterrani: 271 m²
 Planta baixa: 666 "
 4P (660m2) 2.640 "
 Total: 3.578 m²

29 Casa per a Comerç, Edificació e Indústria, SA
 Carrer de Vallmajor 26-28
 FRANCESC MITJANS MIRÓ (1952)
 4 habitatges i 1 habitatge de porteria

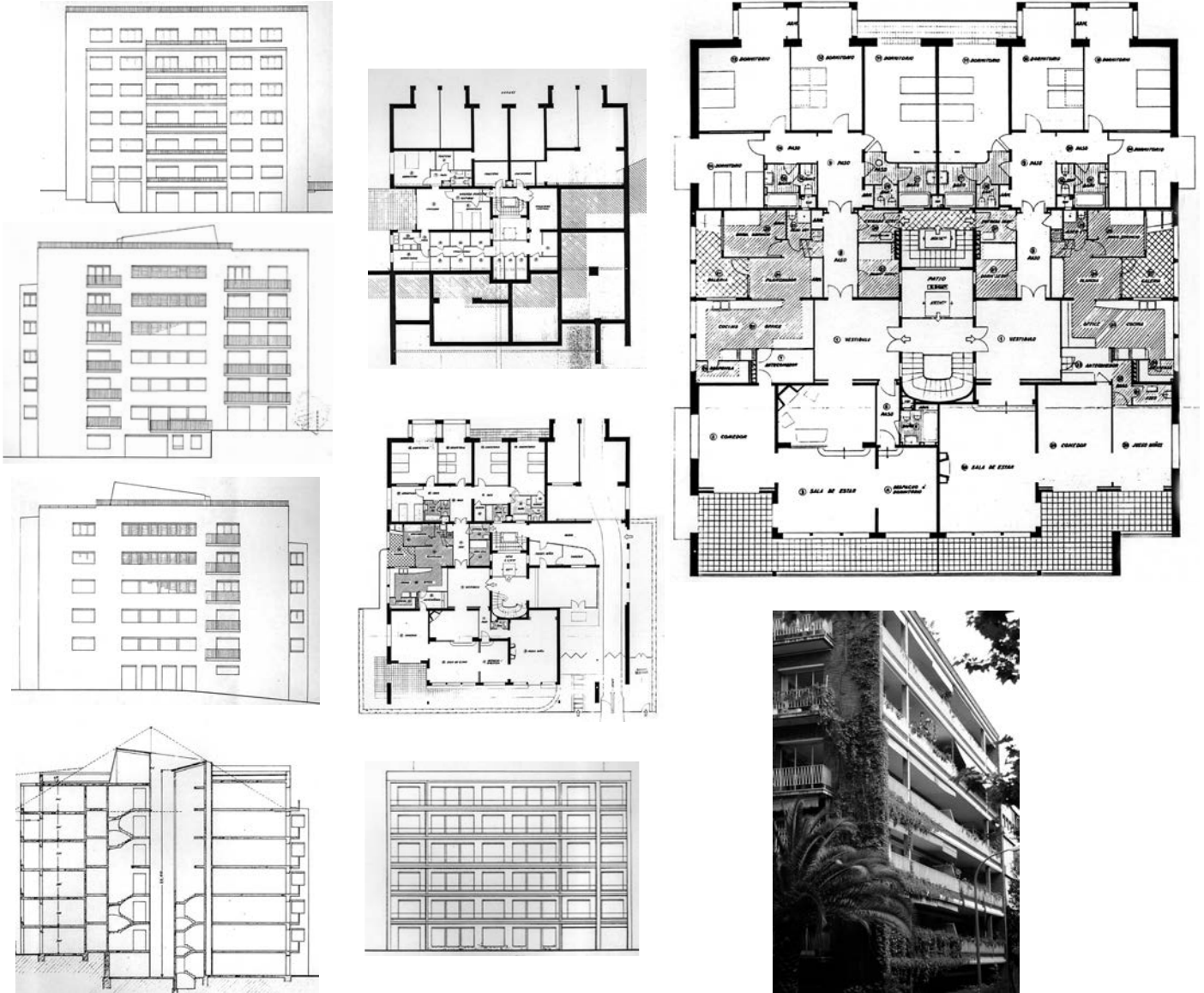
Situada en una cantonada, a la part alta del turó de Modolell. Soterrani, planta baixa i quatre plantes. Estructura superposada de pisos en perfilat volum amb assenyalada horizontalitat en el front per les impostes de lloses de terrasses. Aquestes en forma de "L" distingeixen la cantonada amb un cos lateral a manera de galeria. De factura moderna. Llenguatge amb materials tradicionals tractats d'una manera nova. Sense coronament. Jardí a la planta baixa vinculat a les sales comunes. Penetració d'entrada amb pas a un garatge per a automòbils. Vestíbul vidriat amb condicionament a l'època, estintolaments amb pilars de fàbrica de ceràmica o d'acer cruciformes. Resolució còmoda i detallada d'un programa paradigmàtic. Superfície útil per a un habitatge de 453,58 m² més galeria i terrassa. Fins a 44 peces al voltant d'un nucli de celobert i dues escales. Adaptabilitat del sistema travat de parets de càrrega a la distribució de les activitats, incloent segones crugies en profunditat. Sala d'estar amb racó per a la llar de foc. Entre el menjador i la cuina s'intercalen unes sales de dia orientades al sud-oest (sala de costura i sala infantil). Biblioteca connectada a l'ampli i jerarquitzat departament matrimonial. Exterior amb terrassa. Seqüència d'entrada amb rebedor i hall, closet a l'abast de la comunicació de servei i bany a l'abast dels apartaments privats. Sales de bany amb dutxa i banyera, cambra inodora independent. Dotació d'armaris, múltiple pràctica de cambres privades amb escapades. Dormitoris de servei interiors. Zona de treball domèstic amb galeria i safareig exteriors, i sala de planxa distribuïdora de circulacions.

Superfícies construïdes:

Soterrani:	451 m ²
Planta baixa:	786 "
4P (786 m ²):	3.144 "
Àtic	786 "
Sobreàtic	195 "
Total:	5.362 m ²

56

Casa per a Construcciones Monitor, SA.
(F. S. Costa)
Carrer de Modolell 10-12
FRANCESC MITJANS MIRÓ (1954)
11 habitatges i 1 habitatge de porteria

Situada al baix Modolell, a l'entorn de la plaça de Sant Gregori Taumaturg i contigua a una obra de García-Barbón de similar concepció i factura.

La planta baixa es destina a ús d'un habitatge amb jardí, i inclou la penetració d'accessos principal i de vehicles. Queda configurada així una edificació amb una sèrie de sis plantes no destacades del nivell del terreny, d'aparença moderna a l'època i de volum simple. Aquest es caracteritza per la textura de fàbrica de ceràmica a la vista i per l'horitzontalitat de les finestres agrupades i de les terrasses de la façana principal. En aquestes destaca el condicionament i les baranes amb jardineres integrades. A la façana posterior, dos cossos verticals de tribunes i petites terrasses centrals conformen la composició tripartida.

Obra de murs i parets de càrrega, amb crugies dominants paral·leles als fronts de l'edifici, entre les quals s'ordena la compartimentació dels habitatges geminats amb lleugeres variacions en el front davanter.

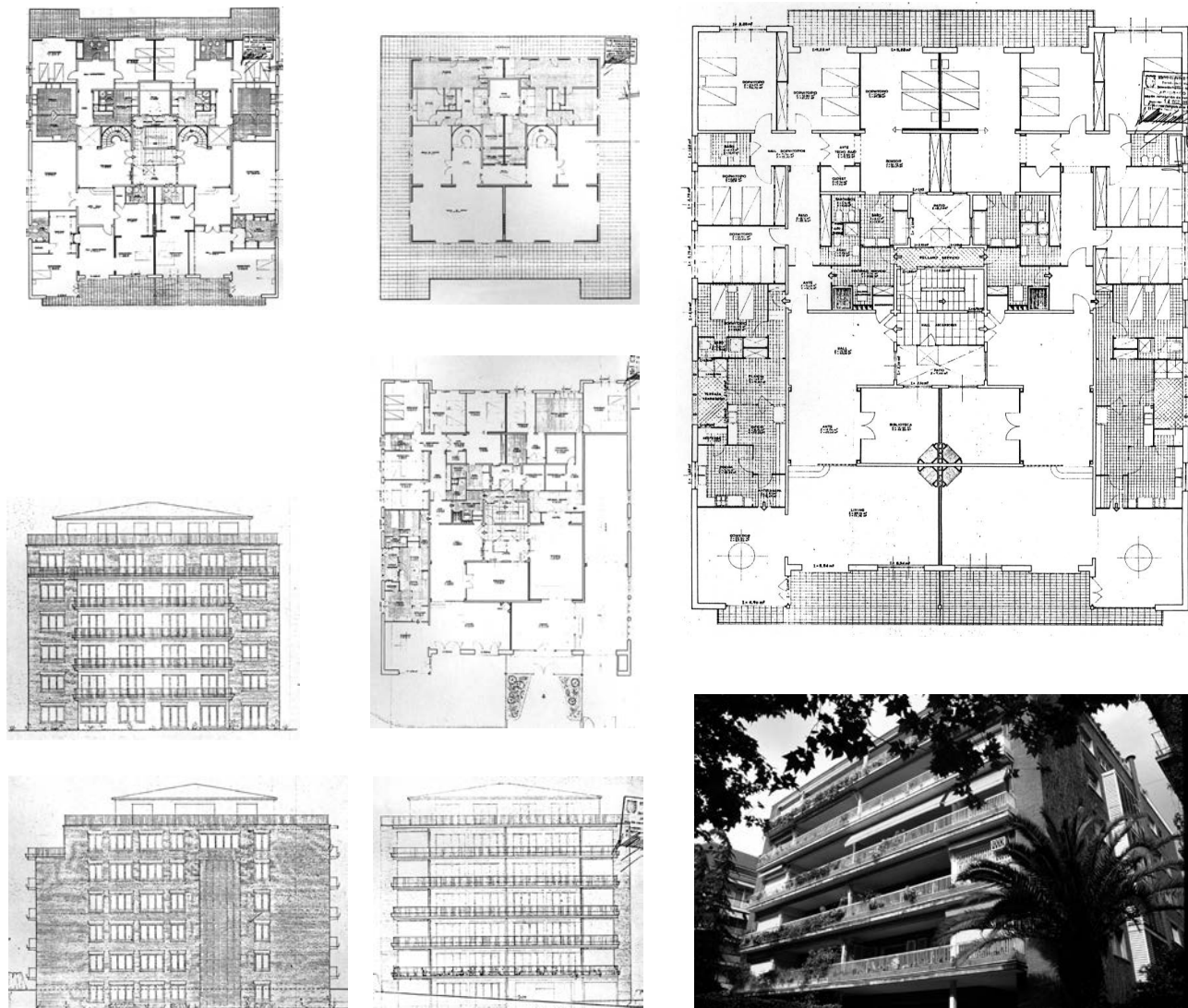
Nucli d'accés compost per dues escales, amb celobert intercalat, pel qual transcorre l'ascensor principal.

Hi ha una certa precursió a l'introduir un desnivell entre les zones de l'habitatge, el que esdevindrà una convenció per qualificar el producte.

La darrera planta, anomenada aquí àtic, disposa en dúplex un sobreàtic reculat com a edícula de coberta no aparent a les façanes.

Superfícies construïdes:	
Soterrani:	673 m ²
Planta baixa:	646 "
4P (656 m ²)	2.624 "
Àtic	604 "
Sobreàtic	356 "
Total:	4.903 m ²

55 Casa per a Materiales y Construcciones, SA Carrer de Modolell 14-16 LORENZO GARCÍA-BARBÓN (1955) 11 habitatges i 1 habitatge de porteria

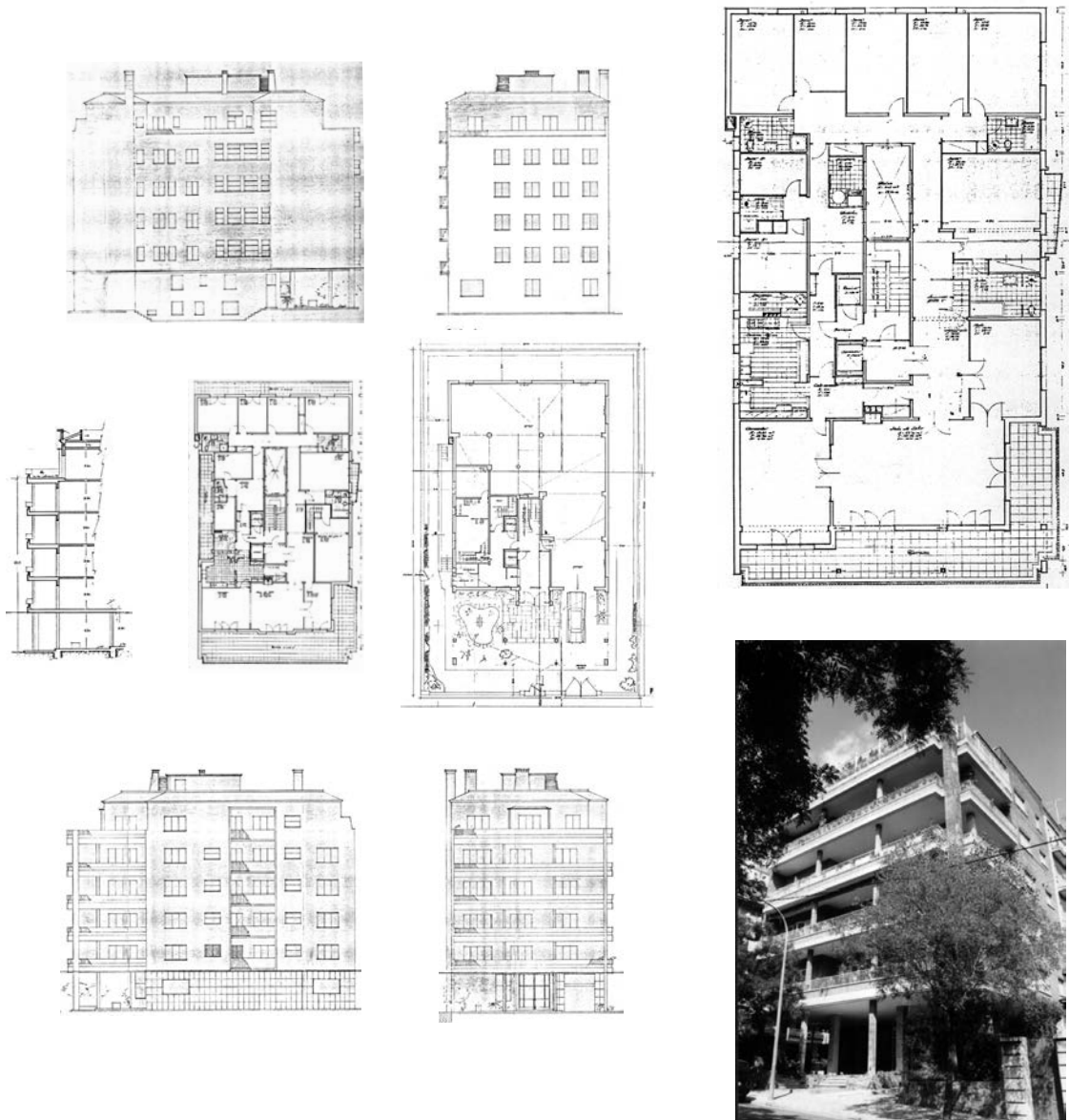

Situada al baix Modolell, ocupa una cantonada i és contigua a l'obra de similar concepció i factura, de Mitjans. Disposa un habitatge amb jardí a la planta baixa i només s'estintola el pòrtic d'entrada i pas de vehicles, de manera que la sèrie de pisos s'inicia des del nivell del terreny, sense sòcol ni basament. Les plantes inclouen dos habitatges, que a la planta superior es complementen en dúplex amb un àtic reculat. La construcció amb murs i parets portants conforma quatre crugies perimetrals paral·leles a les façanes en les quals es compartimenten amb particions les dependències dels habitatges. Destaca l'ús d'una única escala intercalada entre els replans d'accés principal i de servei de cada planta. Les activitats de treball domèstic i representació es desenvolupen amb un desnivell respecte de l'accés i els dormitoris. Aquest esforç constructiu en els forjats emfatitza la seqüència de representació en les sales principals. La sala menjador disposa d'una finestra en angle. Juntament amb l'edifici adjacent de Mitjans, porta a pensar en la sistematització d'un programa que es decanta ja cap a una producció comercial.

Superfícies construïdes:	
Soterrani:	37 m ²
Semisoterrani:	132 "
Planta baixa i altell:	466 "
4P (430m ²)	1.721 "
Àtic	344 "
Total:	2.701 m ²

27

Casa per a Pilar Sarobe Capellas
Carrer de Ganduxer 112
MANUEL SUBIÑO RIPOLL (1955)
5 habitatges i 1 habitatge de porteria

Edifici a la part alta del carrer de Ganduxer, sobre una parcel·la en cantonada, de dimensió dominant en profunditat. A la planta baixa hi ha entrada, garatge, habitatge de porteria amb altell i profund porxo d'accés també per a vehicles. Soterrani per instal·lacions i dependències auxiliars. Quatre plantes d'un habitatge cadascuna, i àtic ampli.

Malgrat que ocupa una situació a la cantonada de dos carrers, la resolució en planta i la pròpia edificació signifiquen la cantonada contrària, segons a la bona orientació. També en la resolució estructural de parets portants estintolades a la planta baixa, s'observa un predomini de la crugia longitudinal a la zona lateral de serveis, contra la frontalitat de les crugies a les façanes davantera i posterior; a la façana lateral a migdia, tres crugies transversals faciliten l'adaptabilitat d'aquest front, amb l'ús convenient de llindes.

Amb la disposició de terrasses en "L", sense el voladís habitual, suportades per pilars auxiliars i pilastra a la cantonada, es conforma un sistema impostat ressaltat per la no-cobertura de la darrera terrassa de l'àtic.

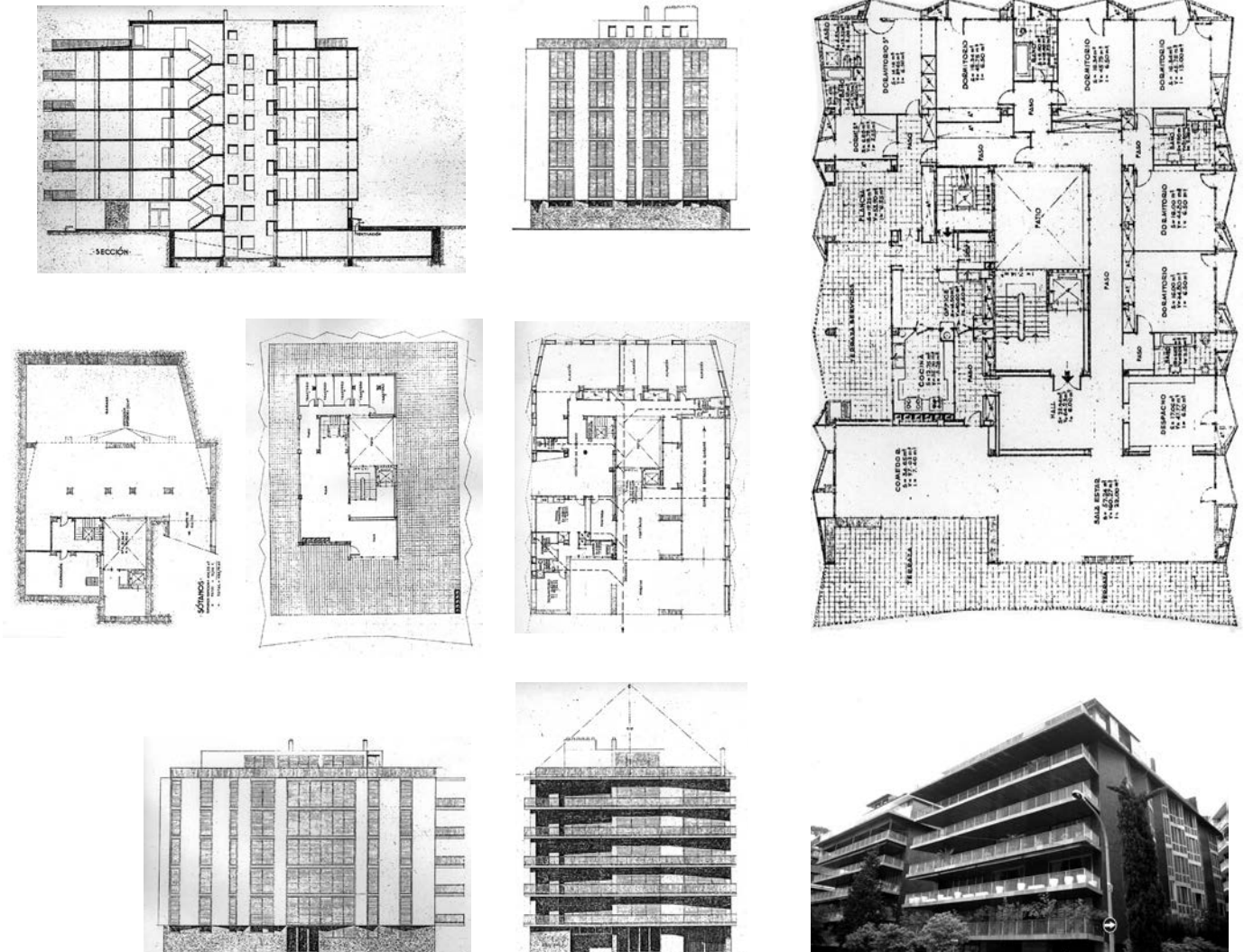
Baranes-jardinera amb la part inferior massissa i la part superior de muntants metàl·lics.

Com a curiositat, l'habitatge de l'últim pis incorpora, mitjançant, una escala interior una dependència inserida a l'habitatge de l'àtic.

Superfícies construïdes:	
Soterrani:	414 m ²
Planta baixa:	523 "
5P (551 m ²)	2.758 "
Àtic	155 "
Total:	3.852 m ²
Pati:	21 m ²

31

Casa per a Marcelo Leonori
 Carrer de Johann Sebastian Bach 13
 JOSEP A. CODERCH I MANUEL VALLS (1955)
 5 habitatges i 1 habitatge de porteria

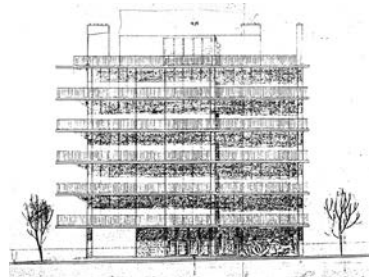
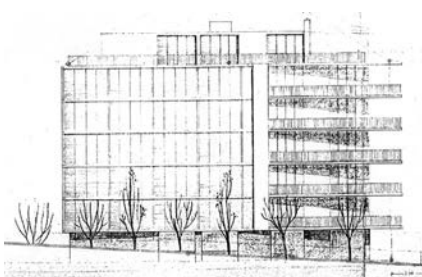
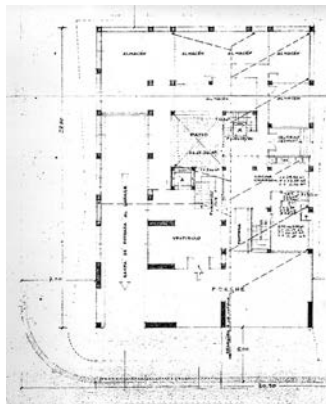
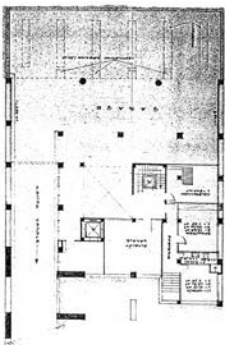
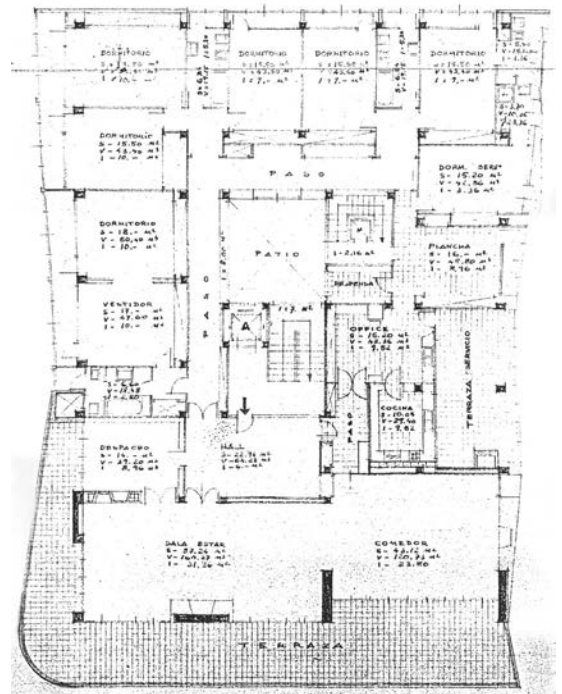
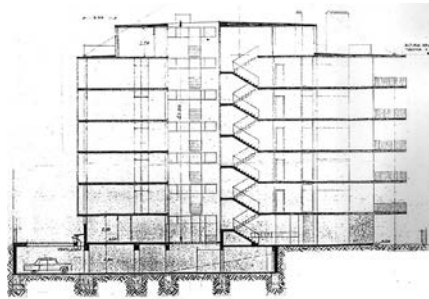
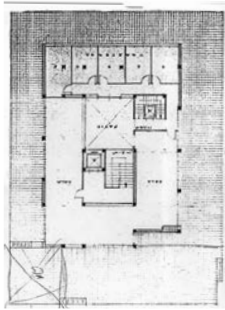

Situada a l'àmbit del baix Modolell i inclosa al Pla parcial de les "Tres Manzanas". Aparellada amb l'edifici veí que també és promogut per Marcelo Leonori, disposa un habitatge per planta. Nova consideració del llenguatge i la iconografia en la transmissió de valors de signe residencial. Soterrani decalat per a garatge, situat còmodament més enllà del gàlib de l'edifici a manera d'infraestructura incorporada a la construcció. Sòcol de murs de formigó revestits de pedra a la planta baixa, amb penetració de la rampa d'entrada al garatge, del qual emergeix un cos de cinc plantes destacat per les profundes llosanes de terrassa en sèrie vertical. Coronament amb una llosa superior com a marquesina davantera i imposta. Àtic reculat d'ús comunitari. Tancaments verticals exteriors alliberats de funció estructural i caracteritzats pels elements d'enfosquiment i pel revestiment de petites peces de gressite. En inflexió constant, estan formats per doble full, un vidriat i altre de persianes, entre els quals s'insereixen terrasses individuals i armaris. Tot facilitat per l'estructura de retícula de pòrtics de formigó armat. Celobert amb dues caixes d'escala vinculades, al voltant del qual apareixen sistemàticament departaments privats formant dues ales en "L". Front davant amb dues sales articulades i amb privatització de l'exterior per l'important volada de la terrassa. A l'àrea domèstica, gran dimensió de la terrassa de servei, inclosa pel tancament de les persianes, que evita les obertures de finestres convencionals.

Superfícies construïdes:
 Soterrani: 466 m²
 Planta baixa: 532 "
 5P (553 m²): 2.769 "
 Àtic: 222 "
 Total: 3.990 m²
 Pati: 21 m²

30

Casa per a Marcelo Leonori
 Carrer de Johann Sebastian Bach 11
 JOSEP A. CODERCH I MANUEL VALLS (1956)
 5 habitatges i 1 habitatge de porteria

Situada a l'àmbit del baix Modolell i inclosa al Pla parcial de les "Tres Manzanas".

Aparellada amb l'edifici veí promogut també per l'agent Marcelo Leonori, té un habitatge per planta.

En la mateixa línia que l'edifici contigu dels mateixos autors, destaca per la composició d'elements amb un llenguatge renovat i per l'ús estructural de la retícula de pòrtics de formigó armat, que permet alliberar els tancaments de la funció portant, que en aquest cas s'expressa en la contínua disposició d'un interstici de terrasses entre el doble tancament de vidre i de persianes d'enfosquiment. A la planta baixa, un mur revestit de pedra configura un sòcol d'entrega al terreny.

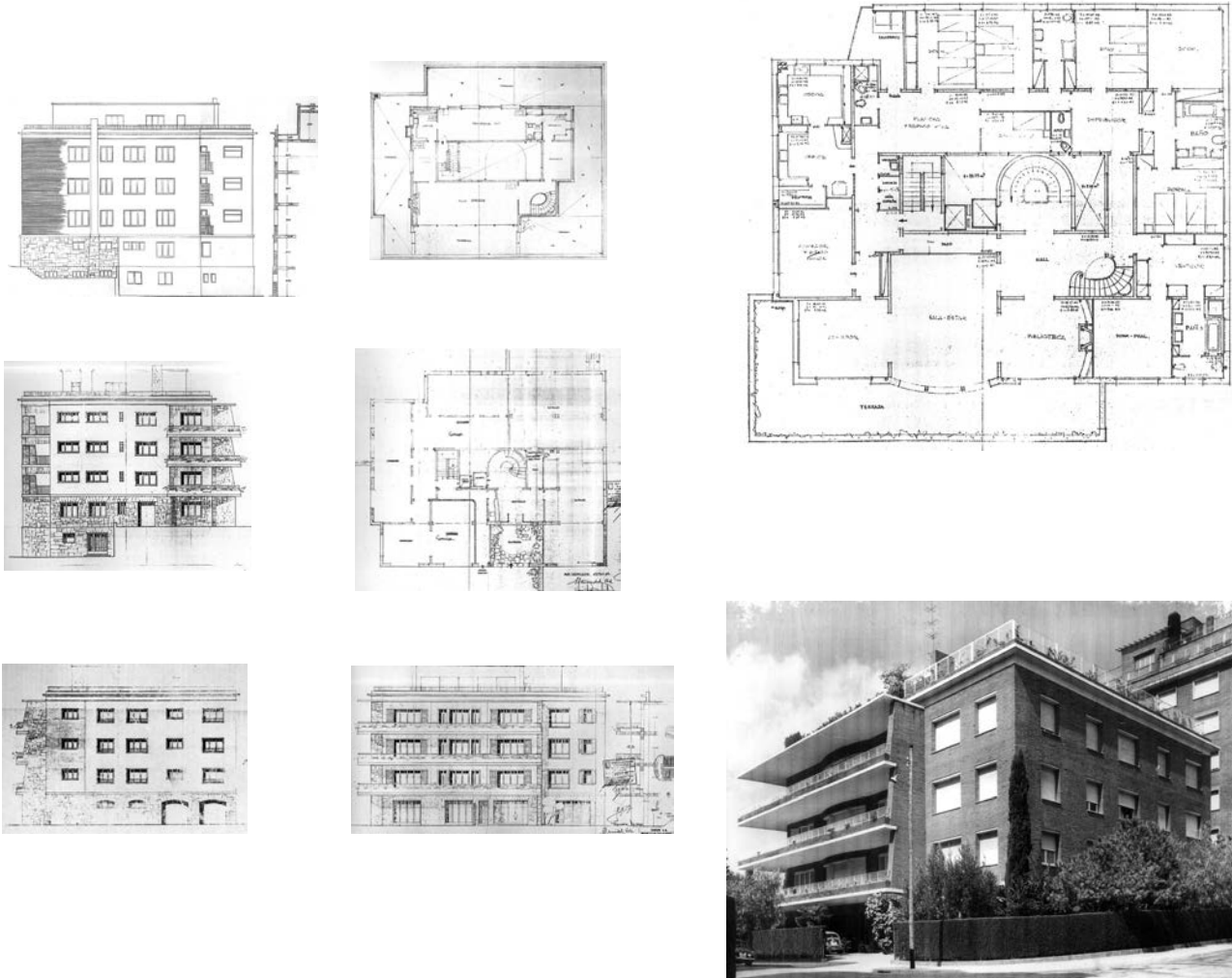
La infraestructura de soterrani està convenientment ventilada i il·luminada mitjançant una desplaçada ocupació en relació al gàlib de l'edifici.

L'aparat de terrasses a la cantonada complementa la representació de les sales principals.

Sèrie perimetral de peces al voltant del celobert i de les caixes d'escala, que distorsiona la cuina i l'obrador amb una terrassa de servei annexa.

Superfícies construïdes:	
Semisoterrani:	201 m ²
Planta baixa:	437 "
3P (439 m ²)	1.317 "
Àtic:	149 "
Total:	2.105 m ²

24 Casa per a Vidor, SA (M. Rosa Ortega) Carrer de Vallmajor 1-3 SANTIAGO BALCELLS GORINA (1956) 3 habitatges i 1 habitatge de porteria

Situada a l'àmbit del Pla parcial de les "Tres Manzanas", en una cantonada del baix Modolell.

Semisoterrani, tres plantes i àtic reculat. Terrasses individuals de 63,30 m²

Basament aplacat de pedra natural, elevació de tres pisos amb forta textura envoltant de fàbrica de ceràmica vista en paraments de tancament a base de maó manual sense polir de color clar i filades horitzontals acusades per juntes mig buidades. Llosanes de terrassa en formigó armat.

Solució poc especulativa i pròxima a la imatge de casa unifamiliar. Exemplifica una manera de compartir la residència i amortitzar-la amb la venda d'altres dues unitats incloses al propi edifici.

Locals a la planta baixa per a garatge. Habitatge del conserge al semisoterrani. Tres habitatges que ocupen una planta cadascun se superposen en altura i gaudeixen de quatre fronts. Fixació d'un paradigma de programa per a l'habitatge de l'època.

El celobert central conformat per parets de tancament i càrrega, inclou l'escala i ascensors. Té adossada un altre caixa d'escala per al servei i cambres que articulen l'espai del circuit de circulació.

Ales amb diferent funció per a cada crugia perimetral. Apartats de dormitoris de diferents jerarquies. Certa articulació de la planta quadrangular a les cantonades amb terrasses.

Al front sud-oest, la sala d'estar supera la profunditat de la primera crugia i adopta un sentit d'axialitat encreuat a l'eix de la suite amb el menjador i la biblioteca. Un parament còncau vidriat i la llar de foc caracteritzen aquets espais. Les terrasses en forma de "L", destacades en voladís de cantonada, transcorren juxtaposades.

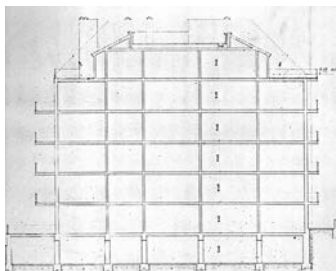
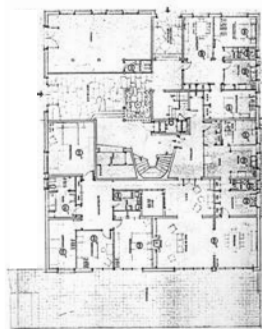
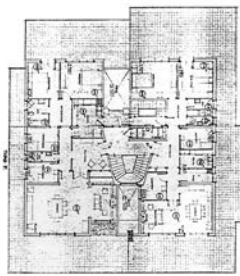
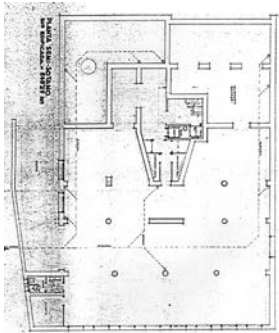
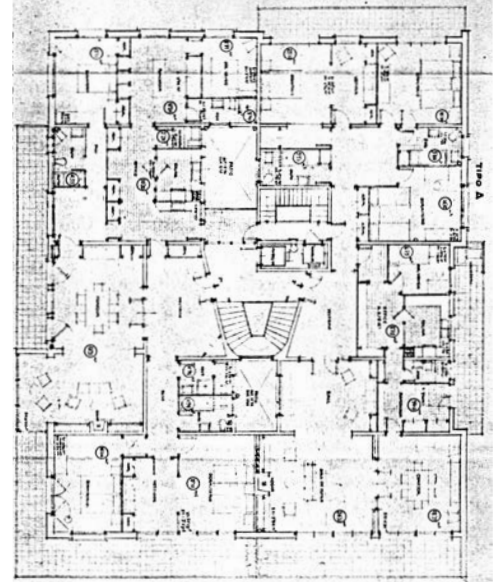
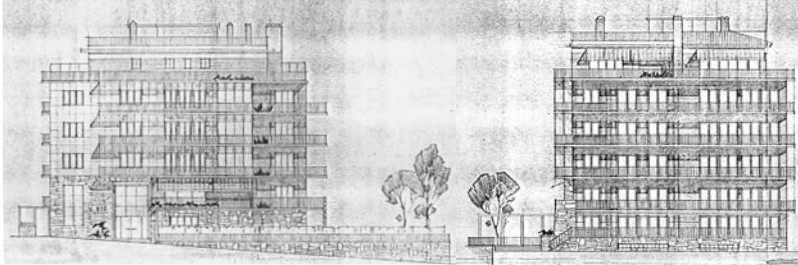
L'últim pis dúplex té una escala en el hall que comunica interiorment a un àtic amb sala de jocs, estudi infantil, gimnàs, obrador, armaris, bany, cambra polivalent amb estenedor i terrassa exterior com a part del terrat perimetral.

Superfícies construïdes:

Soterrani	568 m ²
Planta baixa:	486 "
1P entresòl	418 "
3P (516m ²)	1.550 "
Àtic	391 "
Total:	3.415 m ²

57

Casa per a Riba SA. Raimundo Ripoll-Baldrinas
Carrer de Rosales 32,
cantonada amb el carrer de Calatrava 68
JOSEP SOTERAS MAURI (1956)
11 habitatges i 1 habitatge de porteria i local comercial

Situada sota el passeig de La Bonanova, pròxima al cementiri de Sarrià, en una cantonada. Fou executada amb alguna modificació respecte al projecte.

Planta soterrani per a garatge i magatzem, planta baixa amb vestíbul d'entrada, local comercial, un habitatge de porteria i un habitatge amb terrassa sobre el garatge.

Concepció moderna a l'època, amb basament de planta baixa i entresòl, elevació de tres plantes i àtic reculat.

Destaca el contrast entre el front posterior, de volumetria simple, aplacada de pedra i amb obertures àmplies emmarcades, i el front a la cantonada, vidriat i amb sistema de terrasses.

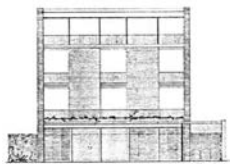
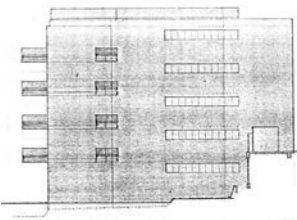
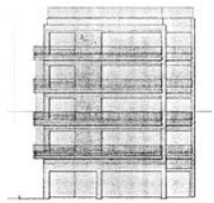
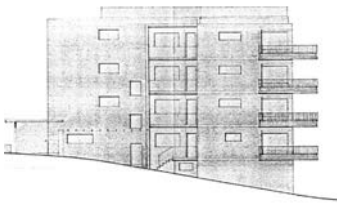
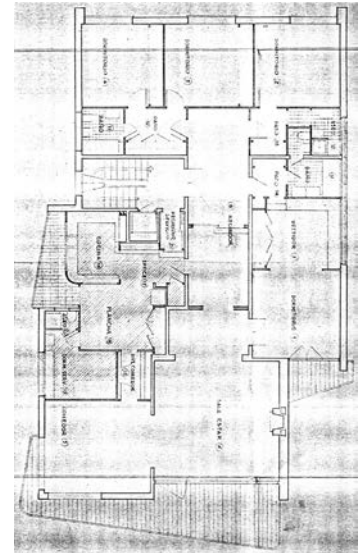
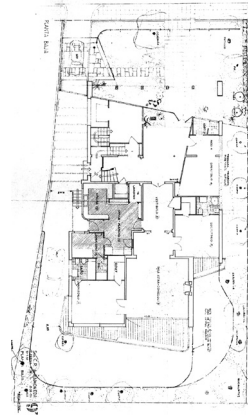
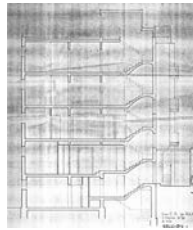
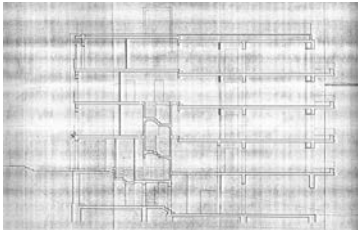
Dos habitatges per planta, amb diferent disposició de les zones funcionals motivada per la incidència de la cantonada.

Nucli vertical de comunicacions, amb dues caixes d'escala i dos celoberts, adaptat a la complexitat de les variacions.

Disposició també adaptada de parets portants i crugies resultants.

Superfícies construïdes:
 Soterrani: 276 m²
 Planta baixa: 276 “
 3P (271 m²): 813 “
 Total: 1.365 m²

11 Casa per a Coloma Rubio de Ramoneda
 Carrer de Freixa 36
 FRANCESC MITJANS MIRÓ (1956)
 4 habitatges i 1 habitatge de porteria

Situada al turó de Modolell, en un entorn que resulta familiar a l'autor perquè allí s'hi troben diverses obres seves: la casa al carrer de Vallmajor cantonada amb el carrer de Freixa, la clínica Soler-Roig, i la casa unifamiliar per M. D. Miró Sans. Hi ha una primera versió del projecte, de 1955.

Casa amb planta per a garatge semisoterrat en contacte amb el jardí i accés per rampa exterior. Planta baixa amb jardí d'entrada, porxo, habitatge de porteria, un estudi i un habitatge reduït. Tres plantes tipus amb un habitatge per pis i coberta de terrat.

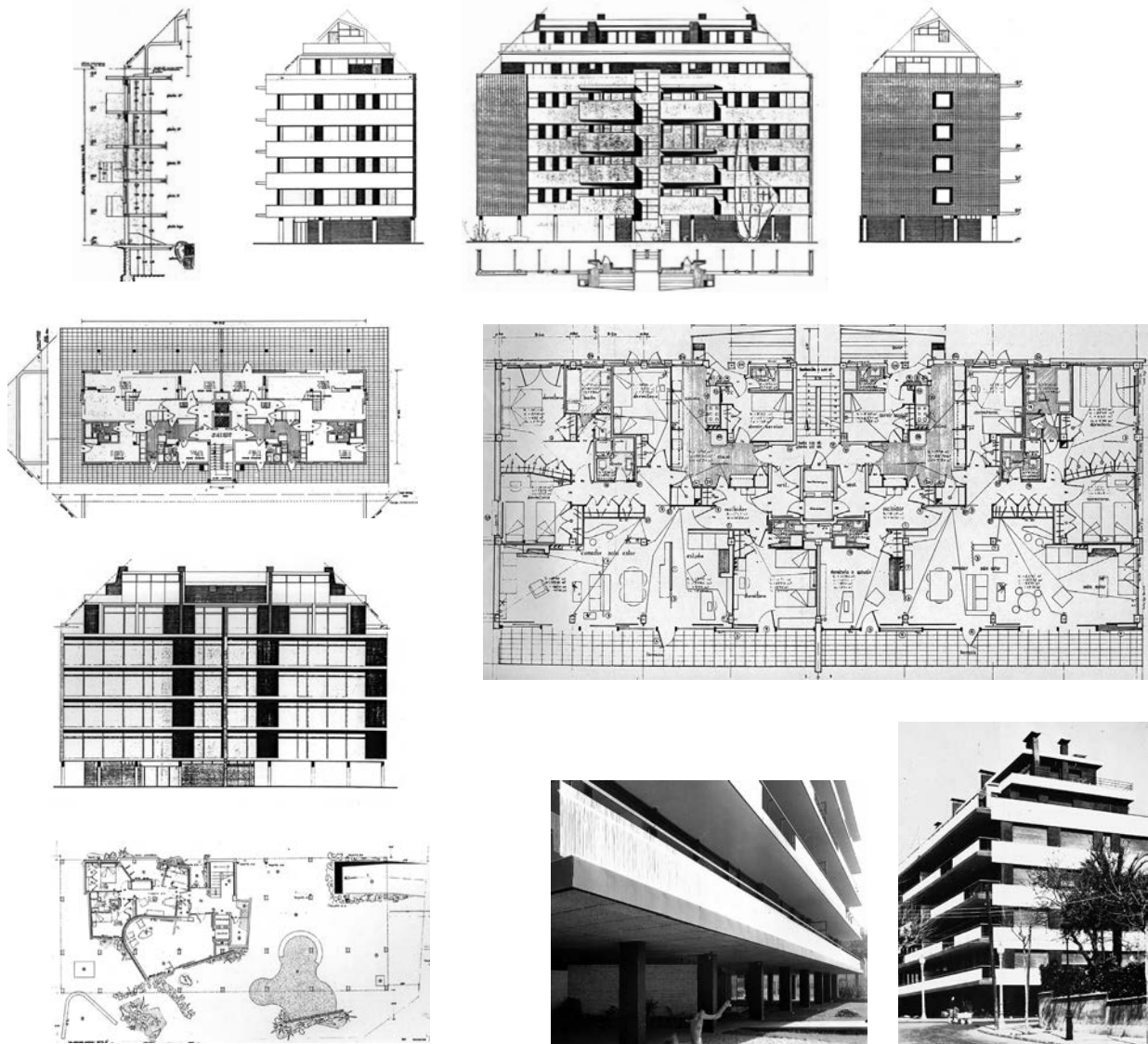
Agrupació residencial de moderada dimensió, que mostra una manera de transformació des de la casa unifamiliar.

Concepció i llenguatge de convenció moderna, propis de l'autor, en la què destaquen l'articulació de la planta, la composició del front al carrer, el desnivell forjat entre les zones de l'habitatge, l'àmplia obertura de la sala-menjador i la incidència de les terrasses.

Estructura de parets de càrrega i ús de l'obra de ceràmica sense revestir en tancaments exteriors, que inclouen l'ús d'impostes.

Superfícies construïdes:	
Soterrani:	412 m ²
Planta baixa:	150 "
4P (457 m ²)	1.828 "
Àtic	374 "
Sobreàtic	180 "
Total:	2.947 m ²
Terrassa i galeria:	42 m ² per habitatge

74 Casa per a la Immobiliària VISSA Carrer de les Tres Torres 45-47 FRANCISCO J. BARBA CORSINI (1957) 10 habitatges i 1 habitatge de porteria

Situada en una cantonada de la part baixa del carrer de les Escoles Pies, adjacent al curs natural d'un antic torrent. Geometria de bloc en barra, amb predomini dels fronts davanter i posterior en relació amb les testeres. Dos habitatges per planta.

Cos elevat de quatre plantes amb dos habitatges cadascuna, àtic i sobreàtic, disposat sobre pilars de planta baixa lliure d'ocupació, llevat del reduït perímetre de porteria que apareix entre la superfície enjardinada. Soterrani per a garatge amb accés per rampa.

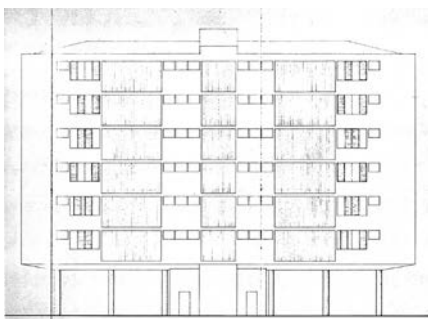
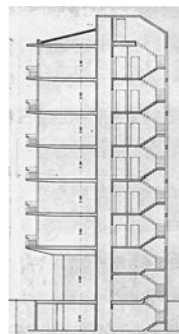
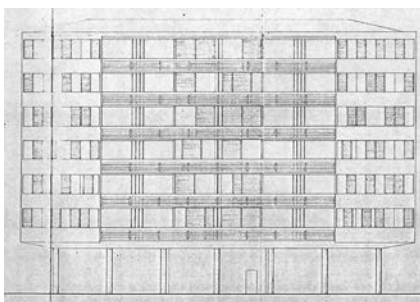
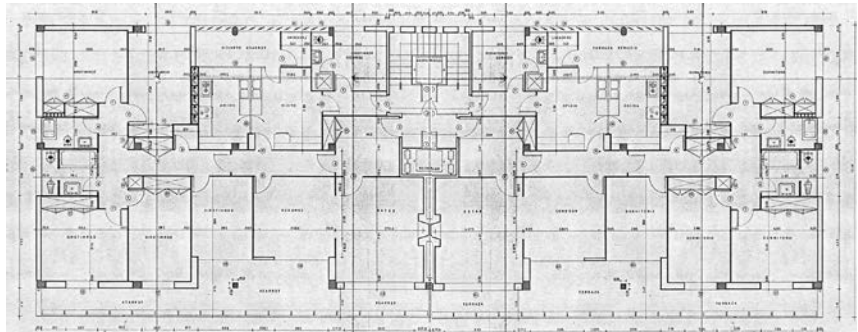
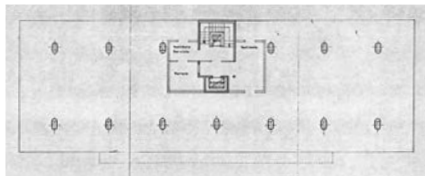
Exercici de modernitat, amb estructura de retícula a base de pòrtics de pilars i bigues, horizontalitat en els cantells de llosanes de terrassa i les baranes, neoplàstica en el tractament d'ampits de finestres, articulació i juxtaposició d'elements. Tancament del front davanter molt vidriat i independent de l'estructura portant. Contraposició de materials d'aplatat ceràmic i de pedra. Terrasses prominents en què elements d'accionament mecànic havien de controlar l'exposició exterior d'aquests espais. Coronament articulat, que inclou un dúplex amb espais interiors buidats a dues altures.

Mostra l'entusiasme de l'autor en el moment de l'arquitectura internacional, amb especial influència italiana.

En els habitatges, destaca l'accés independent i directe des de l'ascensor principal, així com la continuïtat i la flexibilitat de l'espai interior representatiu.

Superfícies construïdes:
 Soterrani: 455 m²
 Planta baixa: 51 "
 6P (477 m²): 2.862 "
 Total: 3.368 m²

69 Grup d'habitatges en 2 blocs per a enginyers industrials
 Carrer de les Escoles Pies 15
 XAVIER BUSQUETS SINDREU (1957)
 Bloc de 12 habitatges

Conjunt de dos edificis disposats entorn d'una àrea enjardinada, per a un total de vint-i-quatre habitatges, situat a la part baixa del carrer de les Escoles Pies i amb front a la Ronda del Mig.

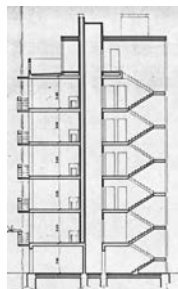
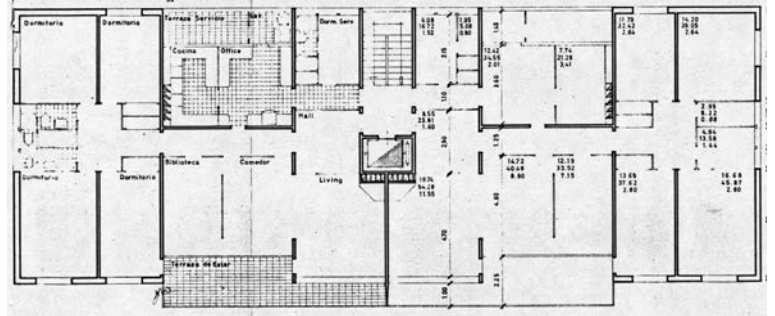
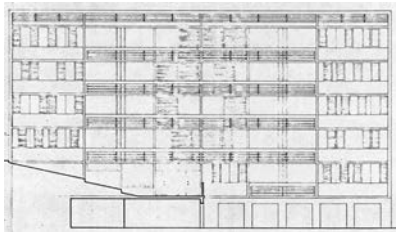
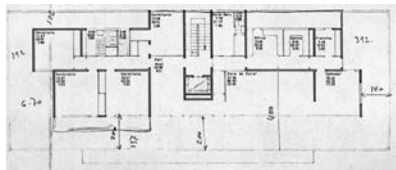
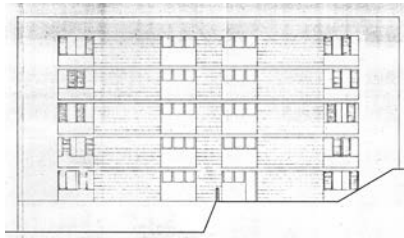
Cada edifici té forma de bloc laminar sobre pilons que deixa la planta baixa lliure i dona continuïtat espacial entre el jardí i el carrer. Aixeca sis plantes amb dos habitatges cadascuna. Predominen dos fronts, el davanter i el posterior, tractats dualment: façana de servei opaca, amb disposició aleatòria de peces de vidre motllurat, combinades amb persianes de lamel·les per enfosquiment de les galeries, i inclusió oberta de les terrasses corregudes i superposades a la façana principal.

Destaca la variació entre el projecte bàsic i el d'execució a l'ampliar-se les terrasses a tot el llarg del front de l'edifici i relligant exteriorment fins a cinc peces de cada habitatge.

Estructura vertical de pilars, i tancaments plans amb revestiment continu.

Superfícies construïdes:	
Soterrani:	611 m ²
Semisoterrani:	393 "
4P (455 m ²)	1.820 "
Àtic	238 "
Total:	3.062 m ²

70 Casa per a una associació de copropietaris
 Carrer de Dalmases 20
 XAVIER BUSQUETS SINDREU (1958)
 10 habitatges i 1 habitatge de porteria

Bloc laminar situat a l'entorn del passeig de La Bonanova i en contacte amb un interior de "superilla" que inclou un antic torrent i el cementiri de Sarrià.

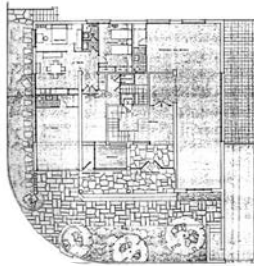
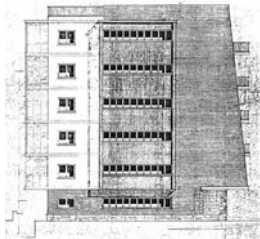
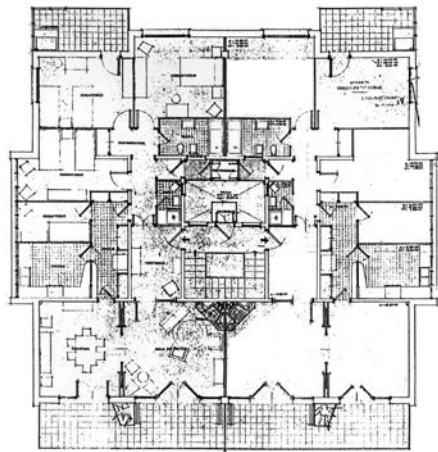
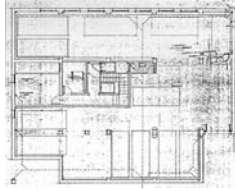
Busquets insisteix en el concepte desenvolupat en els bloc per a enginyers del carrer de les Escoles Pies (1957). En aquest cas, el bloc s'entrega en un terreny en forta depressió, circumstància que es resol amb la disposició d'un cos annex transversal que completa la dotació del garatge existent sota el bloc principal.

El perfilat volum té tres cares llises revestides amb gressite combinat amb revestiment continu acolorit, finestres horitzontals i enfosquiment de galeries de servei amb lamel·les verticals d'obra prefabricada. En contrast, el front principal inclou l'espai obert de les terrasses contínues, i resulta determinant en la factura el disseny de les baranes amb inclusió de jardineres, les persianes, les fusteries i els colors combinats.

En aquest cas, l'estructura vertical és de parets travades i a la terrassa superior es disposa un habitatge a l'àtic.

Superfícies construïdes:
 Soterrani: 303 m²
 Planta baixa: 251 "
 5P (319 m²): 1.597 "
 Total: 2.151 m²

34 Casa per Antonogué SA
 Carrer de les Escoles Pies 6
 JOSEP SOTERAS MAURI (1958)
 10 habitatges, 1 habitatge de porteria i locals comercials

Ocupa una cantonada situada a l'entorn de la plaça de Sant Gregori Taumaturg i la part baixa del carrer de les Escoles Pies.

Planta soterrani per a garatge, planta baixa amb locals comercials i habitatge de porteria, i dos habitatges de programa convencional a cadascuna de les cinc plantes.

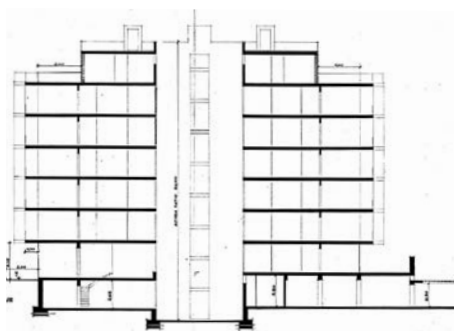
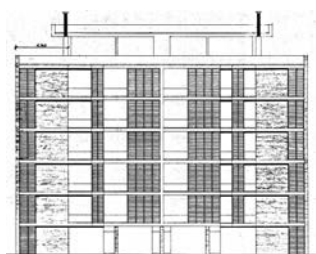
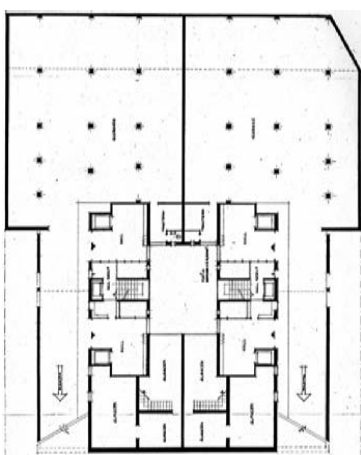
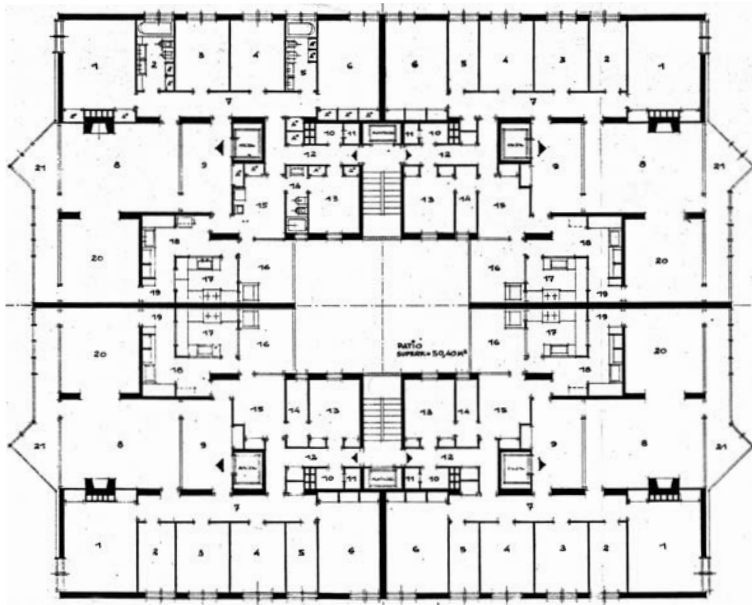
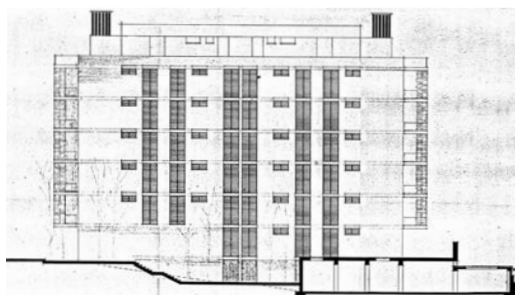
L'obra, d'execució modificada respecte del projecte, resulta un repertori de llenguatge i composició a l'època.

Façana frontal tripartida amb dues bandes verticals laterals de persianes a base de lamelles de plàstic orientables, a manera de galeries semitancades, i una banda central de terrasses amb baranes de vidre i subestructura metàl·lica. Entrepansys laterals d'obra de fàbrica emmarcats per una retícula d'estructura, finestres horitzontals en volums articulats, revestiments de gressite i aplacats. Planta de composició amb doble axialitat.

Superfícies construïdes:	
Soterrani:	92 m ²
Semisoterrani:	1.140 "
Planta baixa:	667 "
5P (802m ²):	4.013 "
Àtic:	334 "
Terrat:	42 "
Total:	6.291 m ²

96 Casa per a Francesc Catasús

Carrer de Johann Sebastian Bach 7
JOSEP A. CODERCH i MANUEL VALLS (1958)
26 habitatges i 2 locals

Situada a l'àmbit del baix Modolell i inclosa al Pla parcial de les "Tres Manzanas".

Casa de pisos destinats a la venda. Sistematització moderna per a les activitats de l'habitatge residencial produït en sèrie. De quatre habitatges per planta, basa la seva construcció en un prisma quadrangular aixecat amb murs i pòrtics al semisoterrani i parets de càrrega que formen els pisos amb crugies forjades en un sentit dominant. Un celobert central s'insereix per ventilació i il·luminació de dues caixes d'escala, cambres de servei i dependències de cuines a través d'una galeria.

A la planta baixa, dos locals i dues rampes laterals d'entrada i accés al garatge. Des d'aquestes, i tangents a mig nivell es disposen quatre vestíbuls, controlats per dues porteries. Ascensors en conductes de pràctica individual directes a l'interior de cada habitatge. Escales d'ús secundari en caixes amb muntacàrregues de servei. Ala privada amb distribució a base de passadís. Treball domèstic a l'obrador, la cuina i la galeria de safareig. El vestíbul i la cambra de planxa faciliten la sencera circulació.

Disposició dels habitatges a les quatre cantonades. Sales principals amb terrassa implementada de persianes. Departament del servei.

Elements industrials per enfosquiment dels panys vidriats signifiquen la textura del pla de façana.

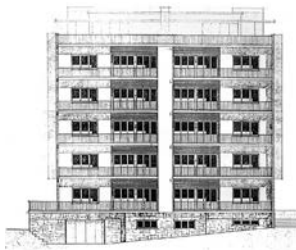
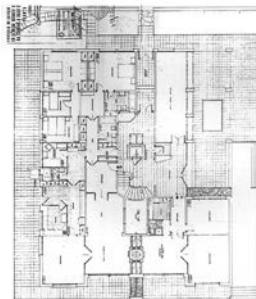
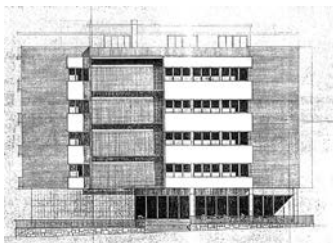
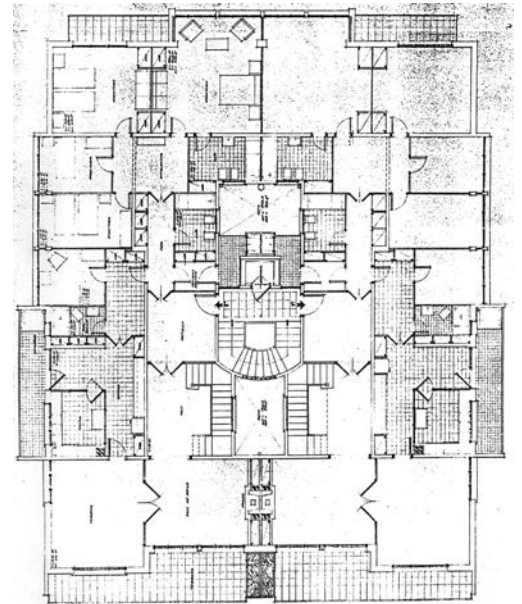
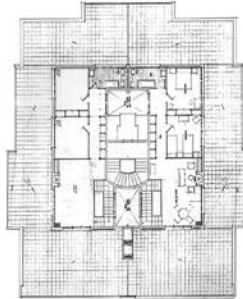
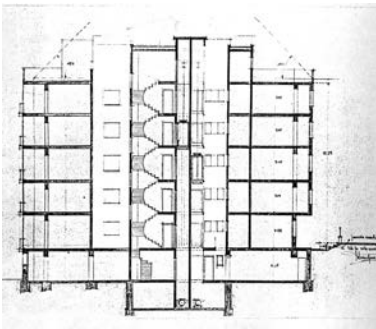
Sistema de terrasses, bandes de persianes fixes o practicables amb lamel·les, obra de fàbrica de ceràmica a la vista i horitzontalitat en les impostes dels pisos.

Àtic reculat, centrat com a edícula o pavelló envoltat de terrasses.

Superfícies construïdes:	
Soterrani:	40 m ²
Semisoterrani:	597 "
Planta baixa:	513 "
4P (515m ²)	2.060 "
Àtic	343 "
Total:	3.554 m ²

49

Casa per a Inversión y Construcción, SA
 Carrer de les Escoles Pies 91-93,
 cantonada amb el carrer de Rosales 44
 JOSEP SOTERAS MAURI (1959)
 9 habitatges i 1 habitatge de porteria

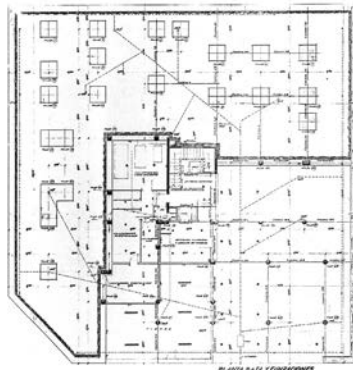
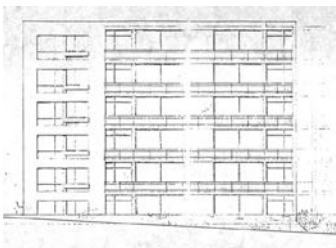
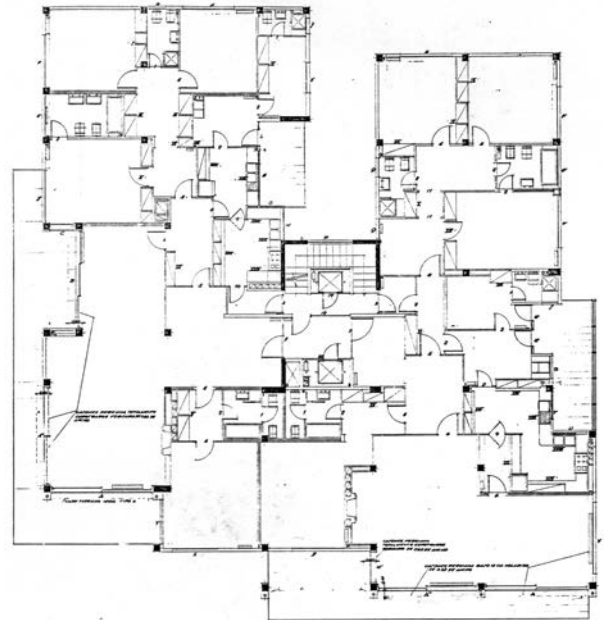
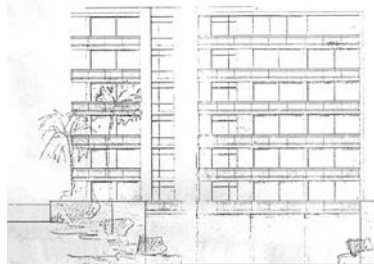

Situació pròxima al passeig de La Bonanova, en una cantonada i a prop de l'edifici del mateix autor al carrer de Calatrava. Semisoterrani per a garatge amb rampa exterior. Planta baixa amb accés principal lateral, habitatge de porteria i sala d'estar comú per veïns. Elevació de quatre plantes, la darrera per habitatges en dúplex, amb incorporació de l'àtic reculat. Llenguatge modern amb profusió de materials (panys d'obra de fàbrica, vidriats, revestiments de pedra, estucats), que combina amb finestres horitzontals agrupades i amb l'articulació de cossos. Parets de càrrega que conformen unes crugies perimetrals a les façanes i d'altres interiors fins a la caixa central d'una sola escala i dos celoberts. Dos habitatges per planta, amb programa de producció estàndard. Destaquen les terrasses jerarquizades als dos fronts principals i les galeries de façanes laterals interposades entre les zones de cuines i l'exterior. Tanca minimitzada entorn del carrer, que integra el jardí a l'espai públic del carrer.

Superfícies construïdes:
 Planta baixa: 420 m²
 6P (527 m²) 3.165 "
 Total: 3.585 m²
 Terrasses 571 "

99

Casa Borrell-Calsina-Gomis
 Via Augusta 244
 AGUSTÍ BORRELL SENSAT (1961)
 12 habitatges

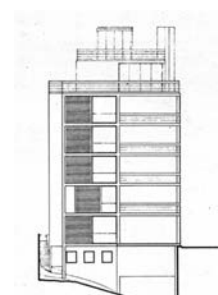
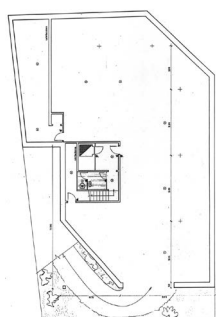
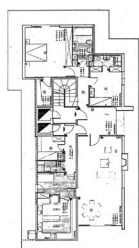
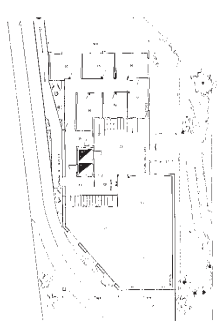
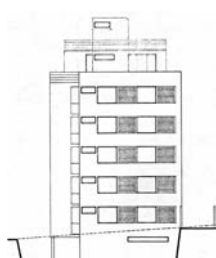
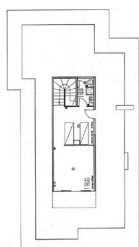
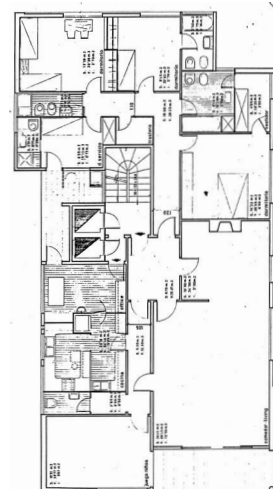
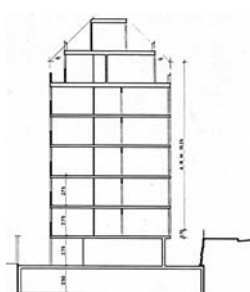
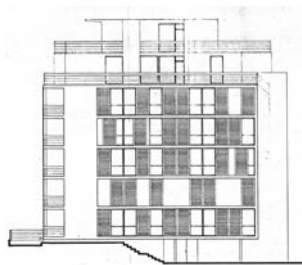

Situada a la Via Augusta, adjacent al baixador de la Bonanova i a la cruïlla amb el carrer de Ganduxer. Configura la transformació d'aquest vial després del soterrament de la línia del tren de Sarrià i en completa la urbanització. Queda significada pel potent ordre de la planta baixa encastada en el desnivell topogràfic, que dona lloc a un local comercial de gran altura, a l'entrada comuna per a l'accés de vianants i de vehicles, i al garatge. La part posterior de l'edificació és articulada evitant els celoberts. L'estructura vertical és de pilars de formigó i el revestiment exterior d'aplatat de pedra. Edifici promogut com a habitatge propi de Borrell Sensat, sistematitza una construcció de producció moderna.

Superfícies construïdes:

Soterrani:	351 m ²
Semisoterrani:	152 "
5P (233 m ²)	1.165 "
Àtic:	155 "
Sobreàtic:	40 "
Total:	1.863 m ²

10 Casa per a una associació de copropietaris
Carrer del Doctor Carulla 21-23
XAVIER BUSQUETS SINDREU (1962)
6 habitatges

Situada a la cantonada d'una illa de cases entre la trama homogènia de carrers.

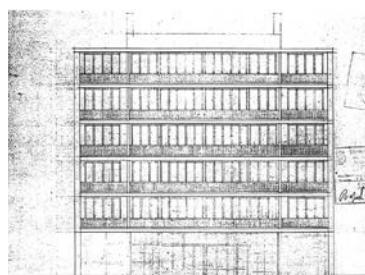
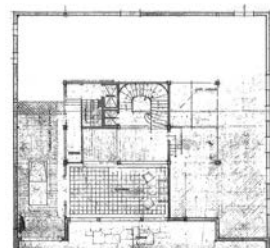
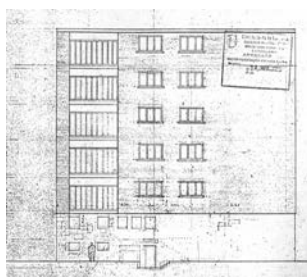
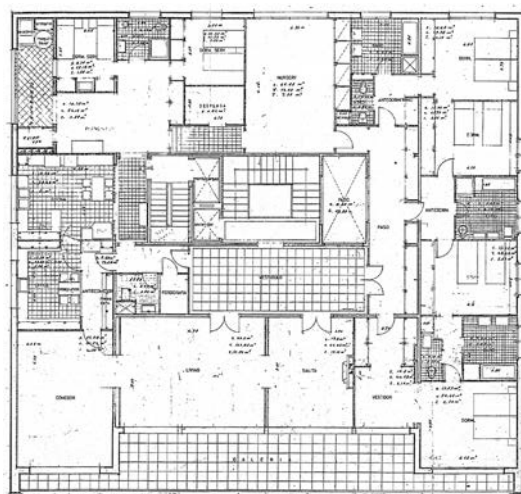
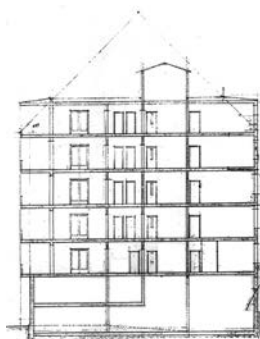
Resol l'entrega al terreny amb dues plantes sota rasant, una soterrada per al garatge i l'altra baixa per a l'entrada i dependències auxiliars. Així, el volum s'aixeca encastat al terreny fins al coronament en terrassa envoltant, àtic i sobreàtic amb un habitatge dúplex.

La planta, de reduïdes dimensions i amb certa articulació en el xamfrà, inclou un habitatge per planta en el qual destaca la disposició d'una cambra per a jocs d'infants i la situació polivalent del dormitori de servei.

Llenguatge particular de l'autor, que combina en la llisa superfície dels tancaments exteriors el revestiment de gressite, l'estuc acolorit, persianes de fusta corredores per a l'enfosquiment d'obertures, impostes, etc.

Superfícies construïdes:	
Soterrani:	50 m ²
Planta baixa:	479 "
Altell:	92 "
5P (471 m ²)	2.357 "
Total:	2.978 m ²
Terrasses:	44 m ²

26 Casa per a Ramon Vila de la Riva Carrer de Ganduxer 112 RAIMON DURAN REYNALS (1964) 5 habitatges i 1 habitatge de porteria

Situada al passeig de La Bonanova, en la confluència amb el carrer de Ganduxer, circumstància que li confereix una panoràmica singular. L'arquitecte en projecta una versió inicial a l'any 1961.

Planta baixa amb vestíbul, garatge i altell per a sala de jocs. Un habitatge en cadascuna de les cinc plantes, en les quals destaca la singularitat del segon pis, amb un programa particularitzat.

Volum compacte d'obra ceràmica vista que emergeix del terreny amb l'única incidència de les terrasses inserides en el front davanter.

Estructura vertical de parets portants estintolades a la planta baixa, amb crugies laterals passants, crugia frontal principal i crugies interiors en profunditat conformades també pel nucli central de dues escales i un celobert.

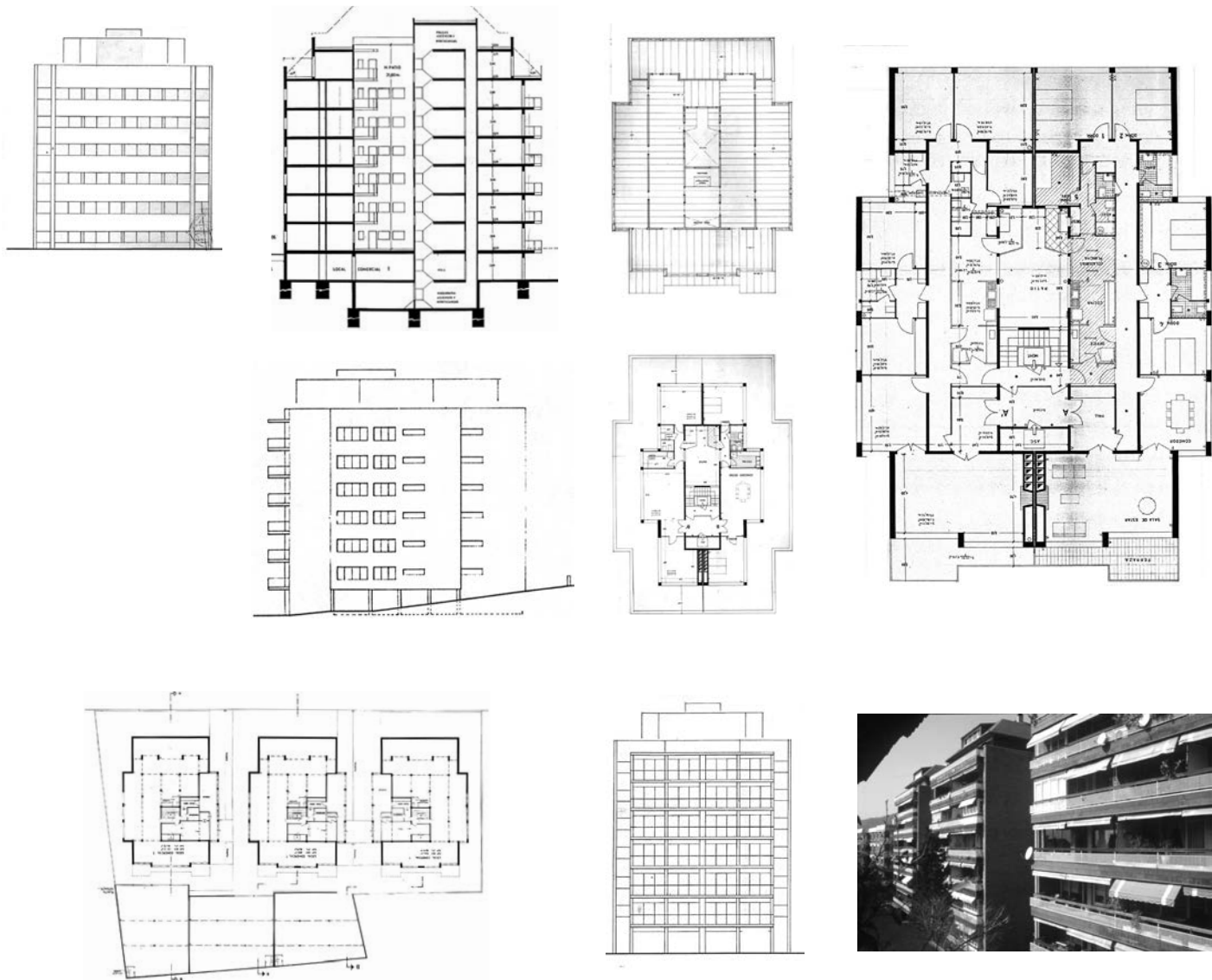
Integració sistemàtica a unes coordenades compositives relativament clàssiques i convencionals d'un programa complet d'activitats en el qual destaquen la dotació d'armaris, la nursery, la capella al segon pis i, en general, l'ampli hall que juntament amb la sala de planxa de l'àrea de servei, enllacen la circulació de pas.

Superfícies construïdes:

Subsoterrani:	56 m ²
Soterrani:	676 "
6P (443m ²)	2.662 "
Àtic:	207 "
Total:	3.603 m ²

44

Conjunt de 3 cases per a Construcciones EMAN, SA
Carrer de l'Emancipació 8-10-12
FRANCESC MITJANS MIRÓ (1964)
Casa de 13 habitatges més 1 habitatge de porteria

Conjunt de tres edificis situats en la retícula central dels carrers de l'àrea, adjacents al recorregut del torrent del Mal. Comparteixen espais enjardinats, annexos auxiliars i de jocs. De clara producció per al mercat immobiliari, no disposen dels programes extensos desenvolupats per l'arquitecte als anys cinquanta.

Destaca la configuració de l'entrada al conjunt, que integra amb el carrer una zona enjardinada privada i dues pèrgoles de fusta que emmarquen l'entrada de vehicles i vianants a través de dues rampes exteriors entre les edificacions.

Planta soterrani amb entrada i garatge, sis plantes amb dos habitatges per replà i àtic. Habitatges de porteria integrades a l'espai enjardinat.

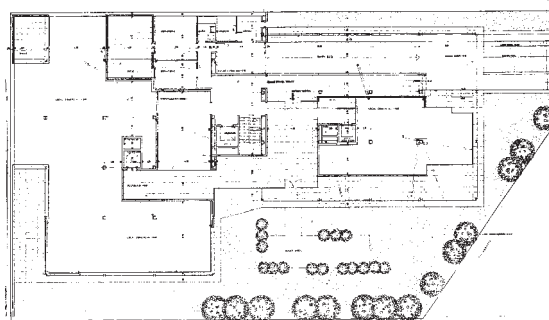
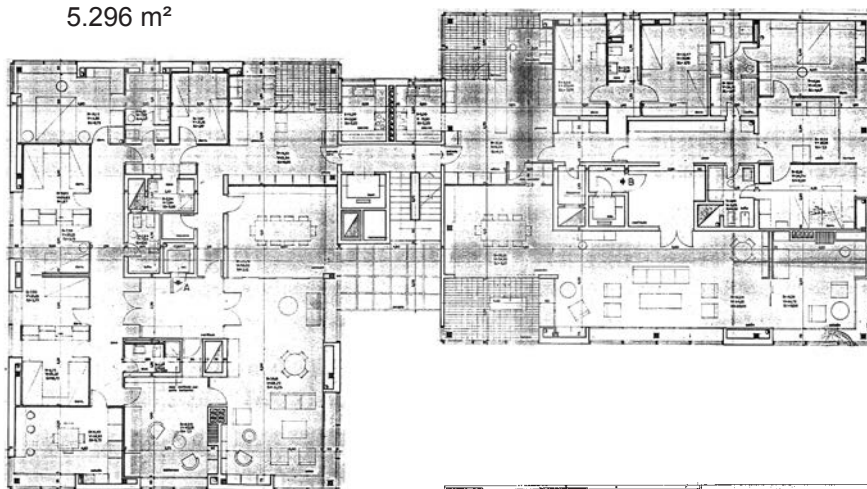
Estructura vertical de parets de càrrega estintolada a la planta soterrani. Destaca particularment que inclouen pòrtics en els dos fronts principals i la clara conformació de les crugies perimetrals a tancaments exteriors. El nucli central de la caixa d'escala i el celobert acaba delimitant les crugies interiors.

Queda potenciat el passadís de distribució, diàfan, al llarg del qual es resol la disposició de les dependències.

Ús de pissarra en aplacats de tancaments i a la coberta executada amb faldons. Aplacats de pedra, obra de ceràmica a la vista, envidraments i enfosquiments amb persianes enrotllables de caixó registrable completen els materials de l'acabat exterior.

Superfícies construïdes:	
Soterrani:	48 m ²
Semisoterrani:	818 "
Planta baixa:	631 "
5P (634 m ²):	3.171 "
Àtic:	504 "
Sobreàtic:	122 "
Total:	5.296 m ²

65 Casa per a Mercé García Nieto
Carrer del Rosari 45
XAVIER RUIZ i PERE LLIMONA (1965)
Casa de 12 habitatges, 1 habitatge de porteria i locals

Situada adjacent a la confluència entre la Ronda del Mig i la Via Augusta.

Planta soterrani per a garatge, locals comercials a la planta baixa i elevació en dos cossos articulats.

Destaquen tant la concepció del conjunt en dos cossos aïllats connectats pel nucli de comunicacions de servei com l'execució acurada. Aquesta solució maximitza la condició aïllada dels habitatges i l'exposició exterior de les seves dependències.

Utilitza l'estructura porticada de pilars i jàsseres metàl·liques aparents, a manera de retícula, en els tancaments exteriors, de la qual cosa en resulten panys implementats d'obra de ceràmica, envidraments, impostes d'aplacat de pedra, enfosquiments de persianes de fusta, baranes metàl·liques, fusteries..., que li confereixen una factura elegant per la conjuminació de tots els elements composts d'abstracció moderna i una acurada resolució dels detalls. Coronen l'edifici unes edicules integrades al conjunt en la planta àtic.

Els habitatges disposen d'ascensor d'accés directe a l'interior, i les cambres auxiliars són tractades a manera de cubicles centrats, que permeten la circulació al seu voltant, a més de flexibilitat a les particions interiors i el màxim aprofitament del perímetre exterior. Les cuines s'integren al nucli vertical, que umbilica els dos cossos.

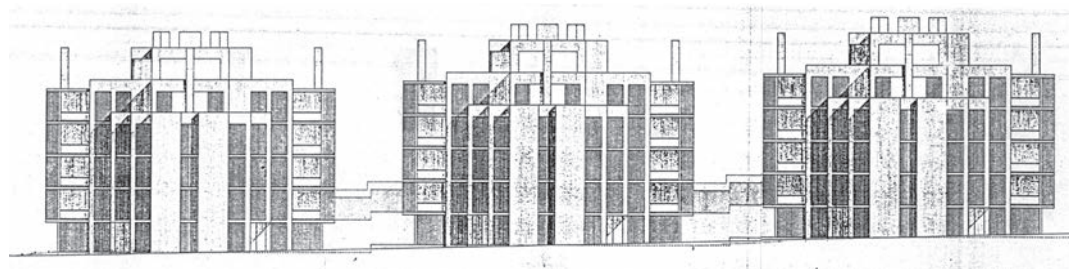
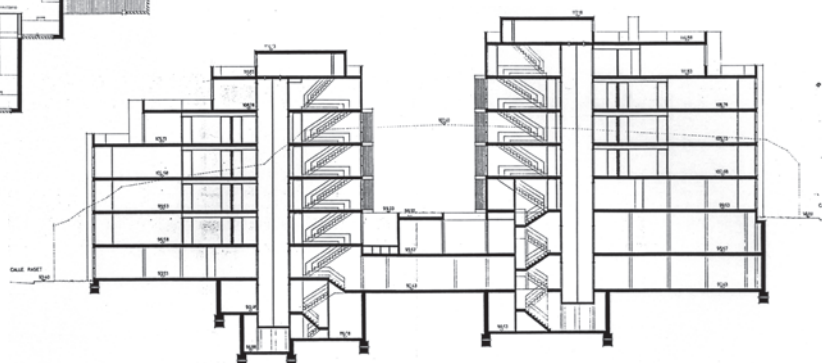
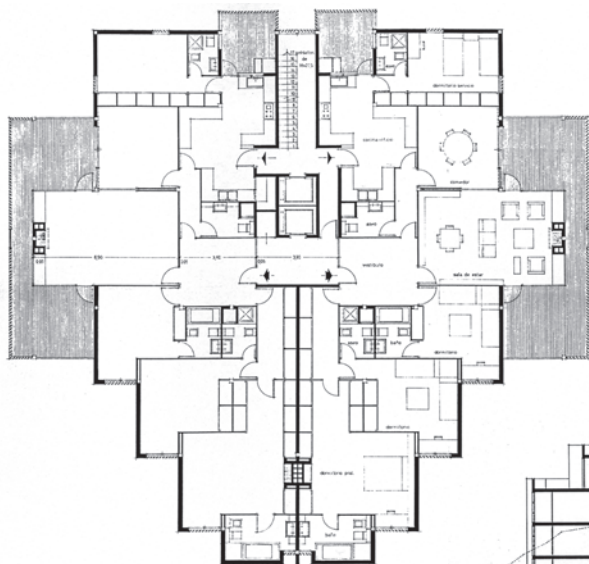
Mostra un ofici en la inflexió d'una època, de bagatge cultural ampli, discret i adaptat a l'objecte residencial.

Superfícies construïdes:

Planta baixa:	522 m ²
4P (522 m ²)	2.088 "
Àtic	444 "
Total:	3.055 m ²
Centre cultural:	2.296 m ²
Garatge:	2.538 m ²

60

Grup de 6 cases per a Inversions
Inmobiliarias (R. Trias Fargas)
Illa formada pels carrers de Raset, Freixa,
Vico i Modolell
JOSEP A. CODERCH (1967)
Casa de 10 habitatges i locals comercials

Promoció immobiliària de gran abast, que consisteix en un conjunt de sis cases, emergents d'una infraestructura comuna sota rasant per a un centre cultural i un garatge que resol una illa completa situada al turó de Modolell.

En general es tracta d'una obra d'autor, amb una metodologia i una sistemàtica particulars que qüestionen la solució estàndard de les cases a quatre vents. El model emprat resol amb la disposició lateral de la sala d'estar i la terrassa una orientació desigual nord-sud, prioritza els fronts als carrers longitudinals i disposa les zones de serveis a l'interior d'illa.

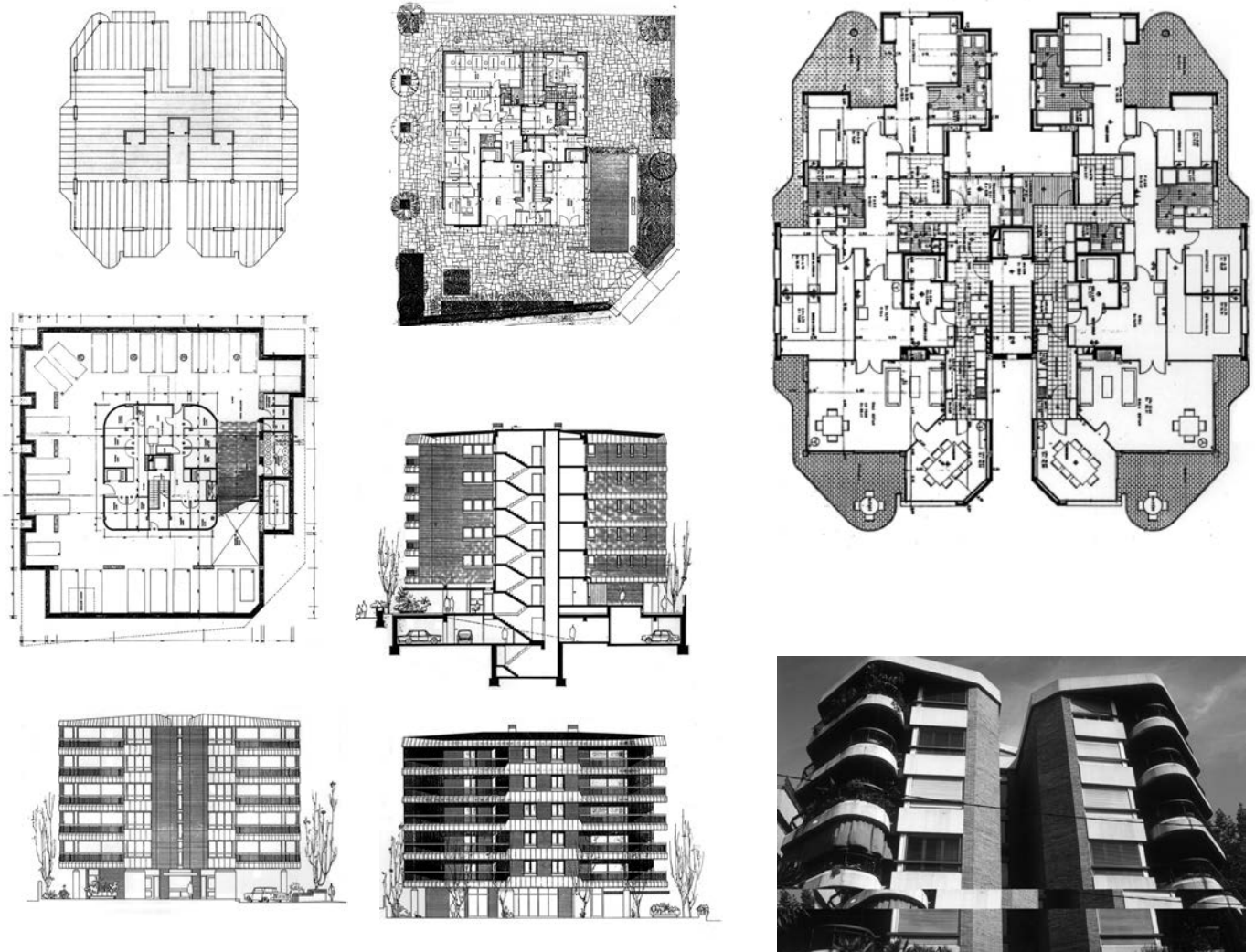
Cada casa, de quatre plantes i àtic, emergeix des d'una planta baixa destinada a locals comercials i un vestíbul, amb una configuració juxtaposada de cossos i agregacions formant un organisme de lectura complex en què els enfosquiments de persianes de lamel·les de fusta, les fusteries metàl·liques, les baranes vidriades i els panys amb revestiment de peces ceràmiques alternen l'aparença d'oculta privacitat i exposició.

La composició en planta a partir del quadrat i dels habitatges geminats resta equilibrada segons l'eix de generació frontal dels apartaments privats i l'eix transversal accentuat per la lateralitat prominent de les sales d'estar i les terrasses. Tot això és possible per una estructura vertical de pilars de formigó. La secció redunda en la llei compositiva.

Superfícies construïdes:
 Soterrani: 895 m²
 Planta baixa: 273 "
 5P (436 m²) 2.183 "
 Total: 3.351 m²

50

Carrer del Rosari 55-57
 ROBERT TERRADAS VIA (1968)
 Casa de 10 habitatges i 1 habitatge de porteria

Situació adjacent a la confluència de la Ronda del Mig i la Via Augusta, en un entorn amb edificis interessants de Fernández de la Reguera, Bertomeu-Casas, Llimona-Ruiz Vallès i Duran Reynals.

Concepció que elimina el celobert i individualitza els habitatges geminats exclusivament mitjançant la caixa d'escala i l'ascensor de servei.

Planta soterrani per a garatge que sobrepassa amb escreix el gàlib de l'edifici. Planta baixa reculada amb pilars aparents, vestíbul, habitatge de porteria i local.

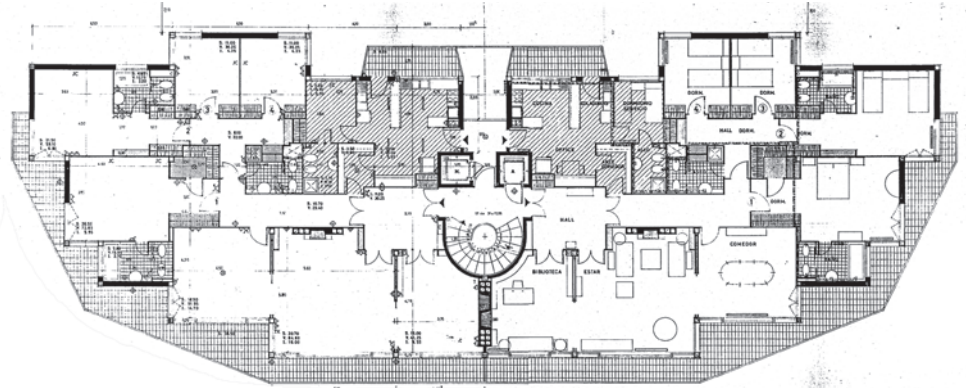
Als habitatges l'accés és individualitzat mitjançant l'ascensor directe a l'interior, la circulació és en anell, i les sales i cambres tenen dues obertures a l'exterior.

Banda ampla de pedra calcària que transcorre com impostes a les baranes de les terrasses, als ampits d'obertures i al coronament de l'edifici.

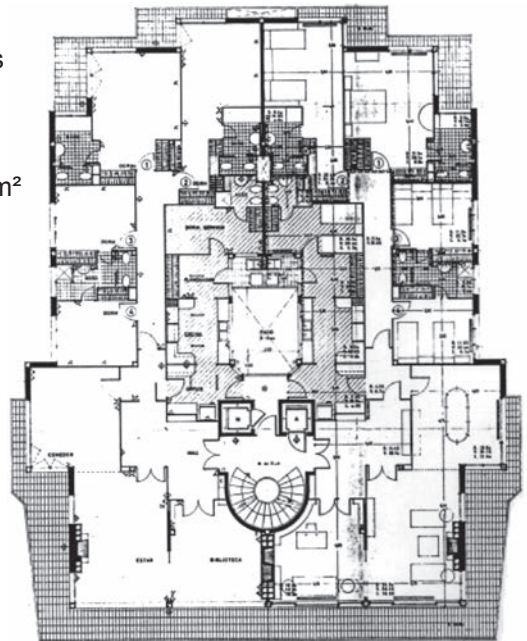
Edifici que mostra unes tendències inequívocues de canvi d'època i de noves convencions (locals a la planta baixa, dotació de garatge per a dos vehicles per habitatge, finestres a la cantonada, capacitat d'envidrament, estructura vertical porticada, etc.).

78 Bloc oest: 12 habitatges
 Superfícies construïdes:
 Soterrani -2: 534 m²
 Soterrani -1: 334 "
 6P (565 m²) 3.392 "
 Total: 4.260 m²

Conjunt de 2 cases per als germans
 Pastor Vallès
 Carrer de l'Emancipació 11-13
 F. MITJANS i S. BALCELLS (1970)

51 Bloc nord: 12 habitatges
 Superfícies construïdes:
 Soterrani -1: 493 m²
 6P (588 m²) 3.532 "
 Total: 4.026 m²

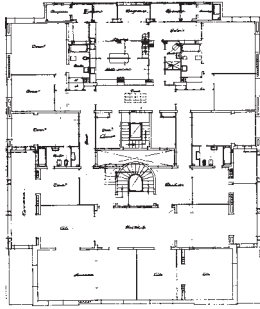

Edificis que formen part del conjunt residencial situat a l'indret de la desapareguda Torre Casablanca, per sota del passeig de La Bonanova. Construïdes a l'inici dels anys setanta, denoten la hibridació d'unes convencions ja assentades amb la incidència de noves tècniques i recursos. Esgoten o culminen una manera de fer i donaran pas a noves tendències i tècniques condicionades a l'accés ja massiu a l'estàndard fixat.

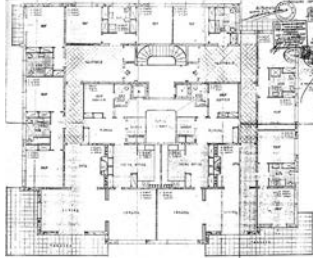
Ús del forjat reticulat en estructura horitzontal, que complementa els pilars recurrents. Presenta un ús extensiu de l'envidrament, amb optimització i renovació industrial dels elements convencionals d'enfosciment, i fàbrica d'obra de ceràmica, de nova manera, com etiqueta de qualitat.

Solució d'habitatges geminats amb escala representativa i celobert. Programació ineludible del garatge en soterrani. Sistema de terrasses davanteres sense contrapunt verticalitzador.

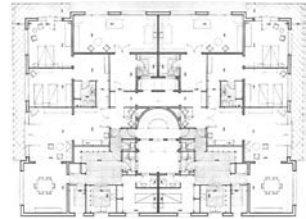
Perfil irregular per a l'adaptació distributiva en planta, gens condicionada i que la tecnologia estructural fa possible.

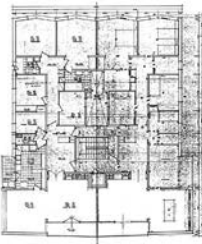
54 passeig Bonanova 78
J. LLORET HOMS (1941)
enderrocada

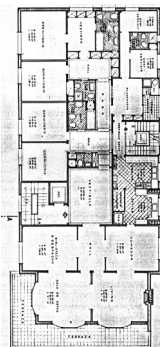
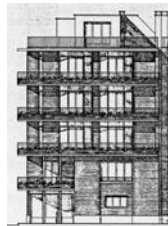
58 c. Reina Victoria 19
P. RICART BIOT (1956)

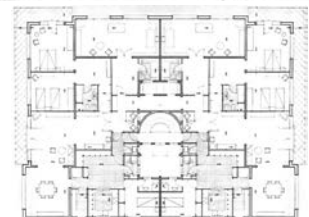
53 c. Ganduxer120
R. BAYÓ (1962)

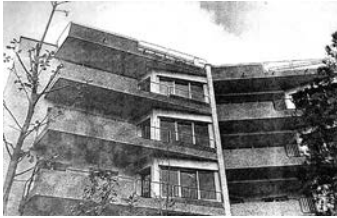
36 c. J. Benavente 18
M. SUBIÑO (1961)

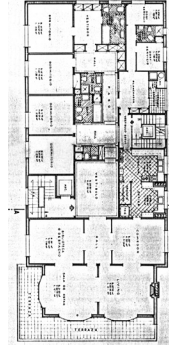
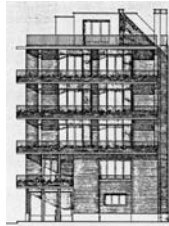
12 c. Rosales 15
E. ORRIOLS (1959)

53 c. Ganduxer120
R. BAYÓ (1962)

36 C. Dr. Carulla 60-62
A. BORRELL (1958)

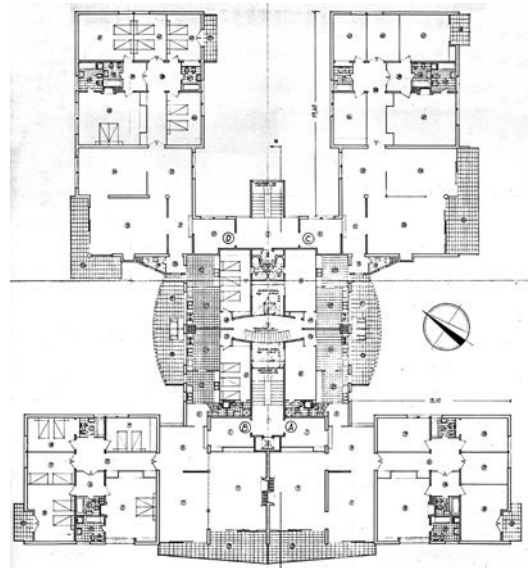
12 c. Rosales 15
E. ORRIOLS (1959)

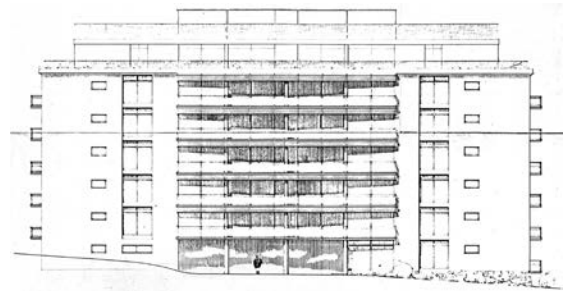
61 c. Calvet 81
J. SELLES (1965)

16 c. Reina Victoria 21-23
S. BALCELL i
L. GUTIERREZ SOTO (1958)

71 projecte de casa al c. Ganduxer
E. VILADEVALL (1955)

83 projecte de casa al c. Ganduxer
R. RIBAS SEVA (1957)

CAPÍTOL 2.
CASES URBANES A QUATRE VENTS, UNA REFLEXIÓ.

CAPÍTOL 2.

CASES URBANES A QUATRE VENTS, UNA REFLEXIÓ.

2.1 La ciutat articulada en el territori

2.1.1 La imatge de l'artefacte.....	99
2.1.2 L'experiència de l'ordre obert en la forma de la Barceloneta.....	101
2.1.3 Ciutat curulla i ciutat il·lustrada.....	103
2.1.4 El cas de l'estructura urbana dels avancés del Rec Comtal.....	105

2.2 Regulacions i ordre obert

2.2.1 El plànol de Barcelona de l'any 1943.....	109
2.2.2 L'ordre obert en la forma de la ciutat.....	116
2.2.3 Eixample Cerdà i ordre obert.....	121

2.3 Municipis comarcans

2.3.1 Sarrià i Sant Gervasi, suburbis jardí.....	123
2.3.2 El passeig de la Bonanova.....	131
2.3.3 La Via Augusta.....	137

2.4 La casa-torre jardí

2.4.1 La torre, una estructura formal de casa.....	141
2.4.2 Obsolescència.....	146
2.4.3 Suburbi jardí.....	147
2.4.4 Fitxes de cases torre.....	149

2.5 La terrassa

2.5.1 Terrasses i tipologia.....	159
2.5.2 La galeria en la masia i la terrassa en la casa urbana.....	165

2.6 Taula classificatòria: Cases a quatre vents a la Bonanova

2.6.1 Quadre Q1.....	172
2.6.2 Quadre Q2.....	178
2.6.3 Quadre Q3.....	179
2.6.4 Quadre Q4.....	180
2.6.5 Conclusió.....	182

2.7 Cases de nova manera

2.7.1	
Significació.....	184
2.7.2 Regulació i agrupació.....	189
2.7.3 Cronologia.....	191
2.7.4 Casa períbola	
2.7.4.1 La planta baixa.....	193
2.7.4.2 El garatge particular.....	195
2.7.4.3 El cos d'habitació.....	196
2.7.4.4 La coberta.....	198

2.8 Casa complexa

2.8.1 Estructura.....	201
2.8.2 Espacialitat.....	206
2.8.3 El nucli-buc compost.....	207
2.8.4 L'àrea de treball domèstic.....	210

2.1 LA CIUTAT ARTICULADA EN EL TERRITORI

2.1.1. La imatge de l'artefacte

En l'estudi de la forma de Barcelona, concretament pel que fa a l'arquitectura urbana de la ciutat vella, podem reconèixer una certa imatge fixada entorn el segle XVIII observant el conjunt de les representacions gràfiques de l'època: resulta recurrent la visió del front a mar amb el nexse del port on s'hi tragina mercaderia i fruits, on els pescadors hi despleguen les arts..., amb la platja de marina i amb els vaixells fondejats. Així mateix la visió del recinte, del llenç de la muralla amb les portes i les torres significant-la.

Imatge i panorama doncs de l'artefacte-ciutat exposat en el seu àmbit de pertinença: la plana delimitada de riu a riu -entre els deltes d'ambdós cursos de drenatge del territori interior-, i entre el mar i les serres costaneres de Cerola, de Vilana...; una plana on les elevacions del roc de Montjuïc i d'altres turons són assentaments de guaita i de poblat. En definitiva la ciutat antiga o històrica, la ciutat vella "interior" barcelonina, l'hem percebut com imatge d'artefacte en aquestes representacions divulgades. Més disciplinar resulta l'estudi del plànol per tal de comprendre la dual unitat del sòlid i de l'interstici -la fàbrica i l'espai lliure embolcallat-, com així mateix la lògica del poblament, dels usos urbans, de les activitats, de les funcions, de les parts, dels elements, i del nexse. L'urbanisme lògic de l'artefacte pren sentit en la forma resultant i romanent dels assentaments de les societats organitzades, en els temps i en el geni del lloc.

Menys freqüents són les representacions que divisen el recinte i el perfil de la ciutat des de la miranda de les carenes o des de les vessants pronunciades cap a migdia, de la serralada que ressegueix el litoral de la costa i que delimita i remulla des dels barrancs, la plana barcelonina d'agrimensura lògica de masos amb cases-torre i amb terres de conreu solcades ja pels cursos dels torrents i per les rambles de les rieres. Com també escasses des dels turons – de la Rovira, del Putxet, de Monterols, de Modolell del Puig-, que elevats en la pròpia plana guaiten cap a la murada nord de la ciutat i cap al mar.

En qualsevol cas a les representacions gràfiques de la imatge barcelonina dels segles XVII i XVIII, observem l'artefacte-ciutat cognoscible tant en el territori, com en el context del paisatge i dels horitzons de l'espai infinit.

La naturalesa del model d'assentament de la ciutat closa a l'interior del llenç de les muralles, resulta configurat per la cultura castrense de defensa de la colònia.

Ens estem referint a la percepció de l'artefacte de la ciutat closa, la ciutat antiga articulada com un objecte d'unicitat aprehensible, susceptible d'imatge i de representació..., delimitada amb forma autònoma en el territori -el seu àmbit de pertinença-. També a la seva forma de poblament, en el sentit dels assentaments de les llars i dels establiments d'activitats, de la fixació dels espais de comerç i de celebració, de la implementació dels monuments de representació i de les infraestructures dels seus trànsits..., tot en ordre a una regulació administrativa sorgida de les intervencions necessàries pel proveïment de serveis i per les interaccions del costum.

La ciutat se moderna en els nous estadis de complexitat de la urbs i de la metròpoli, intricant-se en l'àmbit de pertinença de manera difusa... sense límits. Resulta la inversió de la continguda condició abstracta antecedent. Contemporàniament podríem dir que s'hi recomponen els límits dels nous sistemes complexos reconeixent l'articulació dels fragments de compacitats.

Barcelona 1697, anònim

Barcelona 1842, J. Mas i Vila

2.1.2. L'experiència de l'ordre obert en la forma de la Barceloneta.

En aquest context de ciutat closa volíem notar la fundació il·lustrada, a temps de l'eó setcentista-barroc, d'una vila-nova fora de muralla a la marina de llevant: la Barceloneta. Pot ser, un fet hipèrbol del medieval raval de la Ribera, en raó que derruïda una part d'aquesta als fets de 1714, les necessitats del poblament afectat, especialment el dedicat a les arts i als fruits del mar, motivaren l'assentament de barraques a la platja -una llarga tradició a la ciutat-, causant de la intervenció pública que hi va promoure el proveïment d'habitatge.

La Barceloneta doncs, fundació de vila nova aïllada, ara fragment de la ciutat, podem entendre-la com una forma urbana¹ d'ordre obert, recíproca de la fàbrica edificada i de l'espai lliurat. Fàbrica que en origen fou a base d'edificis-bloc de baixa alçada que agruparen en línia, adossats pels partions mitgers, enfilades d'habitatges individuals de planta i pis, amb ventilació creuada; prismes horitzontals exempts, unitats compostives disposades en reiterades sèries d'ordre alineat i paral·lel, abstretes a la raó de la seva distància en relació a la seva altura, objectes entrevies d'espai urbà.

Un assentament nou disposat en un àmbit de pertinença fora muralla, prop l'espigó del port, a la platja de marina, un espai diàfan, obert i infinit... Confrontat doncs a la ciutat interior del XVIII de pintoresca o irregular configuració. Una composició de geometria racional, orientada atenent el sol i el vent, i per altra part segons la lògica de la unitat veïnal, on l'ordre s'altera en els llocs de celebració: el monument d'una nau tramada o l'espai d'una plaça explanada.

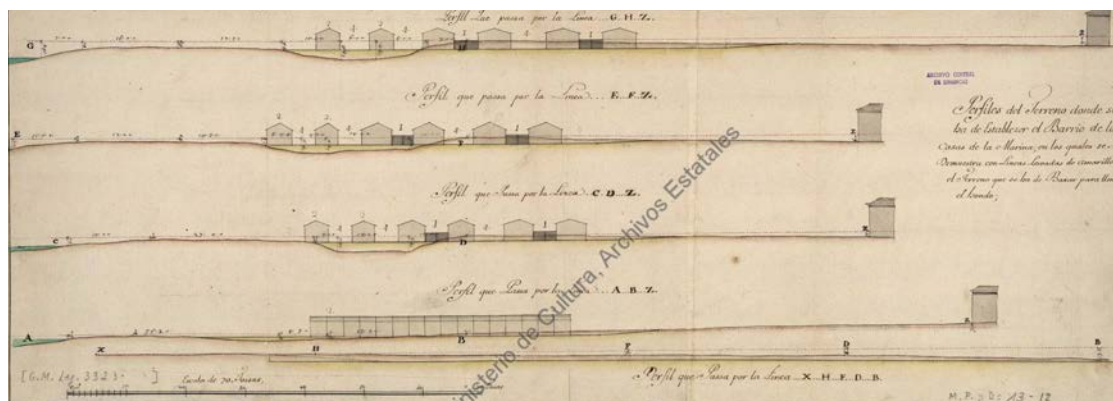
(1) Autors P. Verboom (1718) i J.M. Cermeño, (1749), enginyers militars.

Cal atendre l'experiència d'aquest anomenat "*primer polígon de promoció pública*" d'habitatge a la Barcelona del XVIII, doncs resulta una forma d'ordre obert en contrast amb la pròpia ciutat interior closa: una naturalesa contraposada a l'espai urbà tradicional embossat per la fàbrica urbana compacta, pel sòlid que l'embolcalla. L'experiència espacial extra la muralla del moment, resultaria novament la d'un campament estranyat, aquest cop però pel propi poblat de la colònia.

Diem doncs que la Barceloneta en aquell temps d'urbanisme barroc, és composta amb un ordre urbà de naturalesa oberta: els edificis abstruts en tensa presència exposada a l'espai continu. Ara, ja densa, resulta un exemple de verticalització, de ciutat curulla, i d'un canvi de sentit de l'espai urbà.

En definitiva al costat a la ciutat representada, recognoscible delimitada, s'hi assenta fora de poblat, un raval als quatre vents, d'activitat en relació als fruits de mar –mariner-, i evolucionat amb uns esdevenirs impensats tant per l'establiment d'indústries de motors com per l'ús turístic.

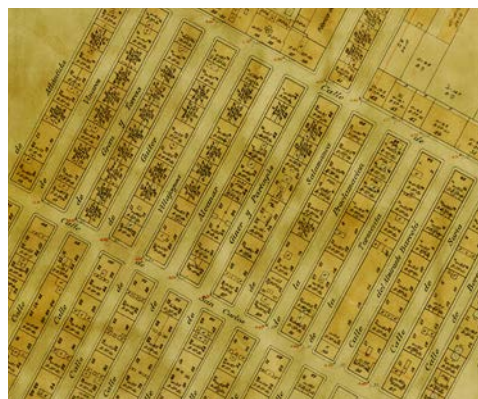
Encara a la ciutat de Barcelona hauria de transcorre un segle per tal que la ciutat interior compacta –d'espais embolcallats-, tornés a experimentar l'espai infinit, però aquest cop al camp, al jardí rústec de la plana-, amb la fundació de l'assentament de la seva extensió, d'inici també, amb un cert ordre obert d'artefactes singularitzats, de pavellons, de cases exposades...

Perfiles del barrio de la Marina

Barceloneta 1801, A. López

Barceloneta 1926-36, V. Martorell

2.1.3 Ciutat curulla i ciutat il·lustrada

Volíem notar aquest moment en que la imatge d'unicitat representada de la ciutat-objecte s'hi reconeix en la forma closa de Barcelona, i precisament alhora confrontat extramurs, abstret, resulta formulat el fragment de nova planta de la Barceloneta, una forma de fàbrica urbana d'ordre obert i alhora racional, on el sòlid ja no embossa el carrer interstici i els objectes són articulats i individuals, i la seva disposició, s'ordena en sèries espaiades conforme a la interacció amb l'espai lliurat que els dota d'aire i de llum; un espai extens, continu entorn dels perfils exposats –amb graus de llibertat–.

Significatiu moment doncs d'implantació d'habitatge, en una vila nova entre la platja i el port de la ciutat. Un moment el de finals del segle XVIII en que la ciutat arribà a un cert estat dens i curull, transcorrent processos d'obsolescència i de transformació del seu parc edificat resultant l'agrupació de finques i la verticalització de les construccions; així com també l'ocupació i embaràs de la via pública amb tendals i avançats dels establiments d'activitat a peu pla dels baixos de les cases, i amb l'atapeïment del zenit dels carrers amb remuntes i volades.

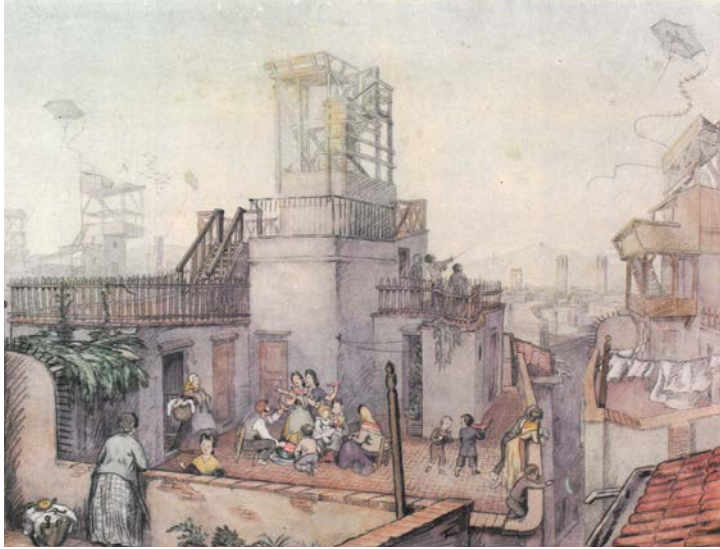
Altres processos concurrents són per exemple la major capacitat tècnica en la construcció de les cases, la modificació de l'estructura de la propietat del sòl cap a una racionalització parcel·laria mercantil, l'ordenament del procés d'edificació que adopta la regulació dels edictes d'obreria superant la regulació de veïnatge dels consuetudines de Santacília..., o finalment, el sorgir d'una nova dinàmica de capacitació a les acadèmies que promouen la disciplina de l'arquitectura amb instruments compositius aplicats als coneixements de construcció d'habitatge en tant que tema per la qualificació de la ciutat per demés del monument.

Les vies de comunicació i de trànsit per vianants, però també per cavalleries i per carruatges resulten amb característiques dimensionals en l'ample de les alineacions i de les cruïlles que les denota incapacitat per atendre les sol·licitacions i per enquibir els serveis que les noves o majors edificacions precisen.

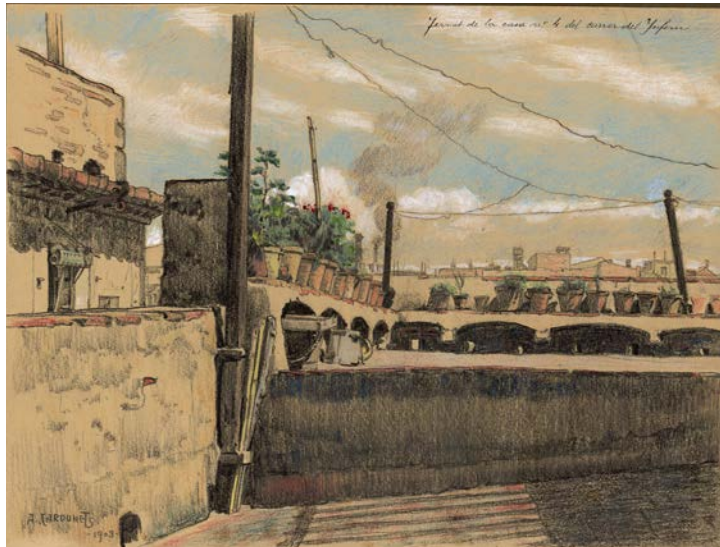
Així doncs les estructures edificatòries són reformades, ampliades i remuntades, resultant un parc immobiliari reedificat on *“mentre la pedra roman als pisos baixos, la ceràmica s'aixeca a les parts altes i l'estuc les uniforma”*².

Probablement quan pel pla de les cobertes de terrat ja es podia *“transitar entre les basíliques del Pi i del Mar”*, se configura l'origen de la demanda d'aquest nou nivell d'espai lliure en una primera ciutat vertical, una ciutat curulla amb pèrdua de qualitat d'habitació prop del nivell de carrer i amb la situació intersticial de l'espai no edificat. És la inversió de les condicions

(2) El repte de la modernitat: enginyers i arquitectes. La irrupció de la ciutat moderna 1854-1874. Isabel Moretó, arq.

Dibuix de L. Anglada. "La vida a la llar" ed 1981 F. Curet

A. Cardunets. Ciutat Vella. 1903"

A. Cardunets. Ciutat Vella. 1935

d'aireig, d'asseïllament i de miranda. Al nivell del terrat els raigs del sol, la brisa marina i el zenit estelat s'hi avenen a la recreació de certs usos de socialització i d'esbarjo per demés del treball domèstic de safareig i de roba estesa, i així s'hi gaudeix d'activitats recreatives com la volada d'estels, la cria de coloms, les festes de revetlles o simplement de seure-hi amb cadira o del repòs a la fresca. S'hi dóna la descoberta d'un panorama, d'un paisatge urbà, de torres o torratxes, d'estructures de colomars, de badalots, d'inclinats terrats entre el condicionament de plantes i de flors en vasos de terrissa ja precursors de surrealistes enjardinaments de naturalesa enlairada..., i finalment dels horitzons.

Aquesta qüestió d'un nivell de pla segregat de la ciutat que emergeix exposat a la radiació, a la llum, a l'aire, a la pluja, i a l'activitat i a l'ús comú de l'espai immediat exterior de la casa -ja doncs en plenitud a la curulla ciutat vella interior de Barcelona-, és en certa manera un aspecte recreat en el temps de l'avantguarda moderna en relació a la formulació de la coberta plana i de la ciutat vertical.

En l'ordre de l'assentament, tant la funcionalitat, com la producció de l'habitatge urbà, al segle XVIII són un problema menor de la disciplina de l'arquitectura i de les seves acadèmies. Més aviat s'aborda al temps de la reforma urbanística de la ciutat, i doncs al moment del sentit de re-fundació i d'embelliment del carrer i de l'espai urbà, qüestió que suscita nous requeriments a l'edificació, tant per la disposició d'obertures al cos de fàbrica com d'establiment de botigues i negocis al baixos. En aquest sentit l'exemple dels avancés del Rec Comtal, mostra el senzill ordre de la composició regular de l'intercolumni d'un porxo individual o pòrtic dístil, agrupant-lo en una petita sèrie fins a conformar un pòrtic urbà regular. De la diversitat d'aprofitament del carrer i de l'espai urbà, o del gaudi del paisatge, sorgeixen elements de composició dels edificis: l'avancé, la volada, el porxo, el balcó, la tribuna, la torre, la torratxa, els terrats..., o la terrassa.

A la ciutat d'acadèmia moderna, l'equivalent és la formulació de l'ordre autònom de l'objecte residencial ordinari; aquest serà un nou tema per l'arquitecte que projectarà amb un potencial d'intervenció alliberat.

Al punt de la il·lustració, la ciutat aborda la regulació dels fenòmens d'higiene, de seguretat i de prevenció a l'habitatge, així com també la necessitat de planificar i d'intervenir la seva agrupació en els edificis mitjançant l'ordre i l'ornat del cos de fàbrica, de les seves obertures i del front de façana al carrer, a la plaça o als espais urbans. Igualment la missió de proveir els serveis i les facilitats de subministrament i de sanejament en tots els sentits, així com vetllar pel trànsit i l'enllumenat a les vies i espais, en definitiva la funcionalitat de la ciutat.

Similars necessitats de racionalitzar un immens desenvolupament succeeix al període dels anys de la dècada de 1920, amb rellevància per la massa de poblament. El transport col·lectiu de persones i l'intercanvi de mercaderies -per l'impuls de l'electrificació i la mecanització-, porta causa de l'obertura i l'encreuament de vies, i consegüentment la segregació dels trànsits amb passos a nivells diversos. S'aborda aleshores d'una manera més sistèmica, amb aplicació de la ciència urbana i amb una organització administrativa a propòsit.

2.1.4 El cas de l'estructura urbana dels avancés del Rec Comtal

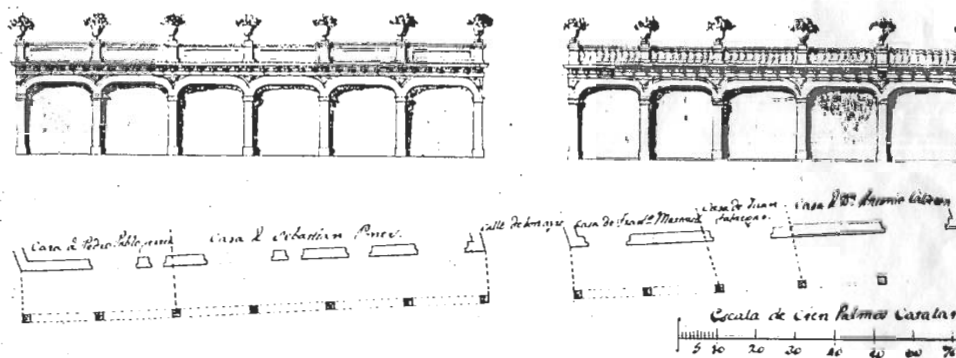
El poblament genera profusa activitat entorn l'espai públic, que suporta els problemes amb diversitat de solucions mitjançant estructures de forma urbana. Cal comentar en aquest sentit l'exemple d'una forma en el carrer barceloní del Rec Comtal³ generada amb l'avancé d'un porxo terrat, sorgida per l'ocupació de l'espai immediat a peu pla dels locals de negoci dels

(3) Ajuntament de Barcelona: Estudi de Patrimoni sobre els porxos del Rec Comtal (1992), Servei de Patrimoni (Bel Moretó arq., P. Beseran hist. i L. Mateo hist.), Estudi de Detall del carrer del Rec (1996), Unitat de Planejament II del Sector d'Urbanisme (M. Roig arq.)

baixos de les cases urbanes, atenent l'activitat dels establiments comercials. Se'n deriva l'aprofitament del terrat a nivell de l'habitatge del pis de la casa urbana i el que podríem anomenar la seva adjectivació per l'ús de l'espai immediat de l'edificació amb una terrassa. Pot ser en un similar sentit podríem referir-nos també a les volades o a les torres.

Té interès la ciutat del XVIII pel que fa a l'edificació de cases urbanes. En aquests temps la ciutat transcorre processos dels que resulta densa i complexa. Es reconeix mixta, significada de localitzacions amb concentració d'activitats i usos empàtics: fabrils i agrícoles al Raval, residencials i de representació entorn el turó del Tàber, i de manufactura o mercantils a llevant entorn del Rec Comtal i de la Ribera. Precisament a llevant, al raval del mar, enrunat pel foc de la guerra, l'acció de subsidi subvinguda es concretà a base d'edificar un nou front de cases baixes, de planta i pis, encarades al mutat curs inferior del Rec, i més enllà al descampat o l'esplanada de la ciutadella militar. En aquell temps de finals del segle XIX altres sèries d'illes de cases setcentistes s'aixecaren pròpiament damunt la sèquia amb baixos i dues o quatre plantes. La població compensada se'n parla que principalment fou menestral ocupada en oficis mariners i de la pesca, o en activitats del mercat, del comerç i de l'elaboració dels fruits del mar. Les vinculades a l'ús del Rec encarades al variat curs inferior -tonyinaires i assaonadors...-, donaren lloc a que precisament cinc tonyinaires amb obradors als baixos de les seves pròpies cases promogueren (1786) fer cadascun un "texado" -o "terrado"- de pedra (*altres en el propi paratge les tenen construïdes*) i consolidar així els avançes de fusta afegits de sombrerera amb objecte d'ampliar l'àrea de treball i de protegir del sol l'espai disponible per mostrar el seu producte. El porxo terrat, és proposat amb composició unitària, espaiat d'obertures amb distància regular entre els pilars prismàtics de pedra, tot i la desigual amplada de cadascuna de les parcel·les -exercici de composició propi dels problemes de l'època: dotar de regularitat i d'ordre-. El projecte del mestre d'obres Pau Mas i Ordal, amb arcs deprimits per salvar la llum entre pilars, s'executà realment amb bigues de fusta en llindes recolzades sobre els capsals a la part alta dels pilars. Damunt, la barana del terradet, projectada amb balustres i gerros d'ornament, finalment resulta un amplit massís amb pintures de representació. A l'autorització administrativa es prescriu empedrar el sota dels porxos.

Plano y Perfil de la nueva disposición de las boladas y pilares que deben guasilar las Tiendas de las Pescaderías y frente la Alameda Condal de la pñte Ciudad.

Projecte dels Porxos del carrer del Rec Comtal, P. Mas i Ordal, 1876

Pensem en el procés de construcció de la ciutat, en la forma dels espais urbans resultat de l'estructura formal dels edificis i en aquest cas pel que fa a elements que resulten nexes al seus espais immediats. En el Rec Comtal podem observar l'espai urbà del carrer -igualment que el de la plaça en el mercat de Sant Josep-, i l'estructura formal del front d'edificis, caracteritzats amb l'ordre d'uns pòrtics emergents i articulats als baixos dels cossos de fàbrica i coberts per terrats-terrasses incorporades als habitatges principals. Són avançats.

Més sistematitzada o de major abast resulta la intervenció del mercat de Sant Josep però ens interessa la forma del fragment lineal del Rec Comtal pel seu caràcter incipient, i per la imaginada situació de les terrasses confrontant aleshores, pot ser, al panorama de l'explanada i de la ciutadella militar. Es configura una estructura de porxada avançada a l'alineació de la planta baixa, mentre que el seu terrat conforma una terrassa per ús d'activitats de l'habitatge a nivell de la planta pis: si el porxo avancé significa l'espai urbà i compona l'ordre de l'edifici, el terrat-terrasa qualifica el programa funcional de l'habitatge del pis.

Observem la generació de forma urbana i d'ordre d'arquitectura, en relació a satisfer les necessitats de les activitats desenvolupades a l'espai immediat exterior dels edificis bé als baixos dels locals de negoci, bé als pisos dels habitatges o bé a la coberta. Del terrat d'un cos baix, resulta el gaudi de la terrassa urbana de naturalesa enlairada.

Ens estem referint als mariners, als pescadors i als peixaters i a la Barceloneta i també als anys finals del segle XVIII, pel que fa a l'indret de la Ribera escapçat pel la implantació del baluard de la ciutadella militar, i còm en el renovat context urbà, sorgeixen edificacions amb front al preservat espai de l'explanada i també al del nou curs del Rec Comtal o ben bé al seu damunt.

Carrer del Rec Comtal, dibuix de D. Baixeras.
Barcelona vista pels seus artistes. C. Soldevilla

2.2 REGULACIONS I ORDRE OBERT

2.2.1 El Plànol de Barcelona de l'any 1943

Per demès de reformar-se la ciutat interior amb operacions de sanejament i de millora, Barcelona s'estén mitjançant la urbanització de la plana. També el sòl rural dels municipis comarcans es transforma amb l'execució de projectes d'alineacions o d'urbanització, imbricant nous usos -residencials i industrials- entre els nuclis, el jardí rústec i l'edificació fora de poblat. Fins i tot podríem dir que es formulen ordres d'eixamples menors que formats incipients són diluïts per les agregacions administratives al municipi barceloní.

En definitiva al tombant entre els segles XIX i XX, un nou sistema de pegats de morfologies així com de sòl intersticial divers amb establiments rústecs o industrials, resulta amb una mena d'equivalència a la transitòria reserva de terreny vacant del Raval, donat ja en el procés de forma de la ciutat interior. De manera que podríem entendre que el sòl vacant a Barcelona al terç el segle XX té una condició similar però amb un seu abast i ordre d'escala propi d'una urbs distingida especialment per la implantació d'intercanviadors de mercaderies i de viatgers, d'infraestructures de transport així com de dotacions de serveis que la despleguen ja en un territori de pertinença gairebé de metròpoli. El milió d'habitants del cens municipal de 1930 denota la massa de poblament i novament explica les reconegudes marginalitats als turons, a la muralla i a la platja.

El moment previ als anys de 1950 queda expressat a les ordenances de 1942 i fixat en el seu plànol de l'any 1943; en definitiva un estadi ja expandit, una situació urbana de barris en formació, descentralitzada, ni curulla ni constreta, on s'articulen fragments de trames, intersticis, infraestructures, verdures de jardins recreats, o espais agrícoles... D'entre les trames, la de cases aïllades pren reconeixement d'espai urbà d'ordre obert.

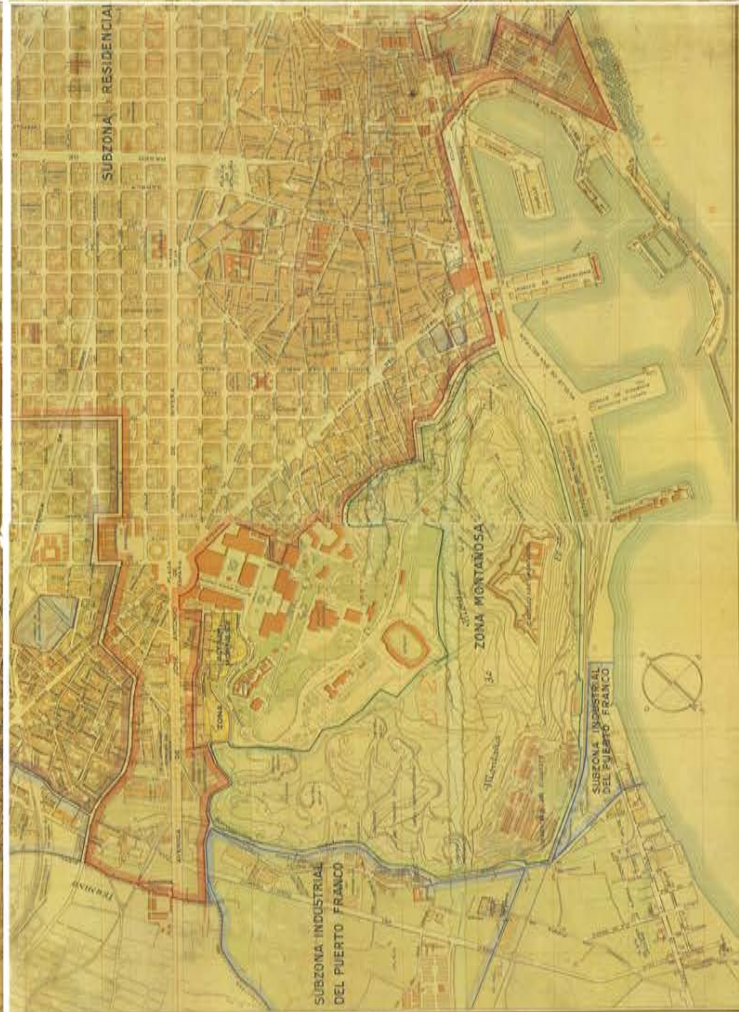
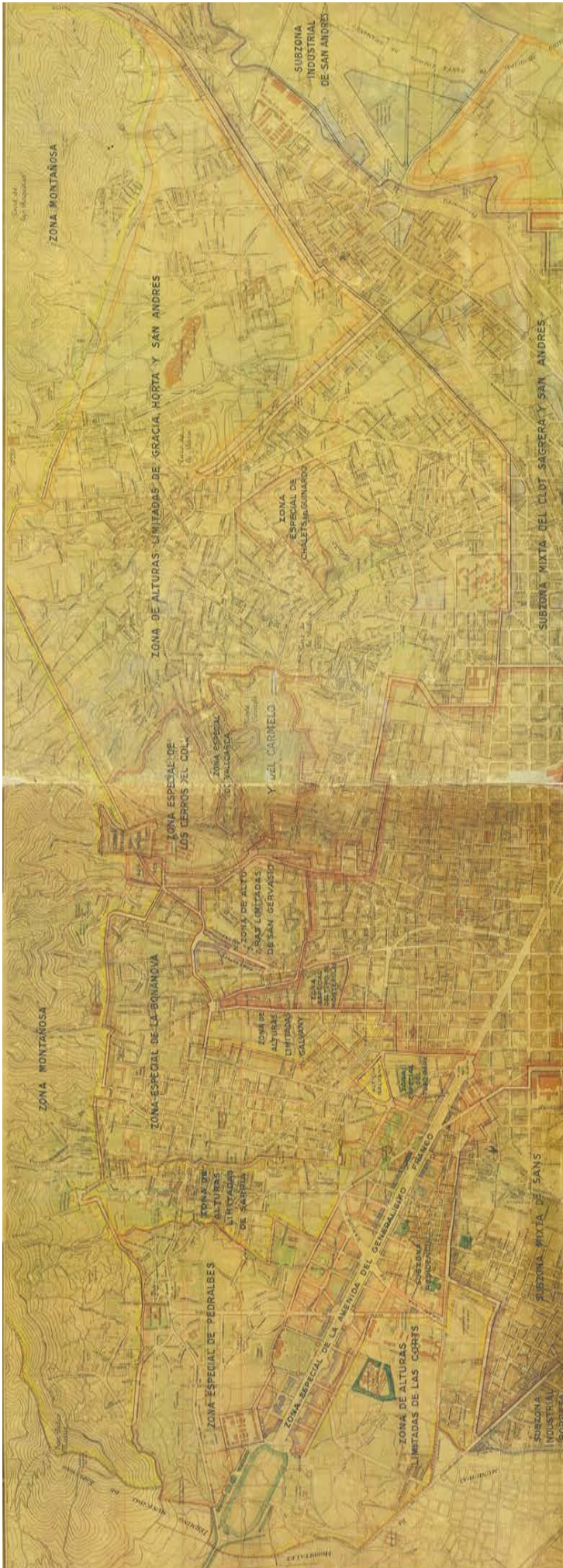
La urbs de Cerdà en procés de formació, s'observa en correspondència als plànols municipals de la ciutat, representada amb el seu nucli interior i el seu eixample entre 1856 i fins al plànol de 1903 que inclou ja els àmbits de terme dels primers municipis comarcans agregats. Amb el seguici d'aquestes agregacions i assentat el progrés de construcció de l'eixample, es formula l'experiència descentralitzadora del projecte de l'arquitecte Leon Jaussely (1905) de la ciutat comarcana, ciutat de nuclis enllaçats, de fragments de trames autònomes i articulades amb una implementació d'espais urbans funcionals i qualificadors. Una expressió constel·lar recollida també en el projecte refós del plànol de ciutat de Barcelona de l'any 1917. Podríem dir que es reconeix la ciutat interior –històrica-, l'eixample, els nuclis suburbans de poblament residencial o d'establiment d'activitat industrial, i doncs la ciutat ja descentralitzada pot ser s'estén en un sentit d'espai modern, lliurada de perímetres.

El reconeixement de l'ordenació de l'eixample com una forma de creixement més d'entre altres, com una trama més, resulta un fenomen de consciència històrica i de relativisme, similar per exemple, al temps del cert ús ja estereotipat de l'acadèmia de l'arquitectura de l'avantguarda del moviment modern, assumida com d'estil a la manera historicista o a la moda.

El gran desenvolupament urbanístic dels anys de 1920, com hem esmentat en relació al cens de poblament, quedarà recollit en el magnífic testimoni de l'aixecament topogràfic -*Plànol Magistral*- elaborat entre els anys de 1926 i 1936, per la Secció del Plànol de la Ciutat i dirigit per l'enginyer municipal V. Martorell Portas, on queda fixada la ciutat barcelonina del moment: ciutat interior, eixample, trames de poblat, desenvolupaments urbans intensius, extensions de baixa densitat, suburbis-jardí, assentaments suburbans, polígons, cases fora de poblat, intersticis, situacions periurbanes...

Les formulacions d'avantguarda pel pas de la Barcelona comarcana a la Barcelona metropolitana, incorporen entre els anys de l'escurçada dècada de 1930, un nou sentit a l'espai de l'assentament: la composició de les diversitats de trames ja reconegudes juntament amb la nova forma urbana d'ordre obert i d'exposades edificacions de tipologies emergents a la moda, tot en una compleció racionalitzada d'espais lliures i de grans parcs, d'infraestructures de transport, i de dotacions de serveis i de lleure. En certa manera segregant els usos del sòl per zones.

En el plànol municipal de la ciutat de l'any 1943 s'expressa -pot ser per primera vegada-, la representació de la ciutat assenyalant la regulació de l'edificació segons l'ordenança de l'any 1942: una delimitació de les zones i de les subzones tot en un plànol doncs "d'alineacions i de zones" que resulta, podríem dir, a manera d'estat o moment inicial per l'estudi del fenomen de les cases a quatre vent barcelonines i també antecedent com instrument urbanístic de *zoonig* per la formulació del planejament de la ciutat de Barcelona de l'any de 1953.

Després de l'ordenança de la ciutat de Barcelona promulgada l'any 1890, reguladora, pel que fa a l'edificació, de les noves condicions de la casa urbana única, tot i el context dual de la ciutat, ja interior ja eixample, diem que la successió d'ordenances municipals¹ ha estat la següent: L'ordenança aprovada l'any 1922 –la primera d'aplicació al conjunt complet de l'agregació dels municipis comarcans-. solament distingeix la zona general i tres subzones, domèstica, industrial i mixta; l'ordenança aprovada l'any 1932 –la del milió d'habitants, el zenit del mercat immobiliari- que introdueix per demès de la zona general -desglossada en les 3 subzones citades-, la “zona de altures limitades”, la “zona de cases aïllades”, la “zona muntanyosa” i les zones especials; l'ordenança en matèria d'edificació de l'any 1942 -quina delimitació de zones s'expressà refosa en el plànol d'alineacions de la ciutat de 1943-; el text de l'ordenança aprovada l'any 1947 –la que atén el sorgir de la casa a quatre vents barcelonina i regula l'ús plurifamiliar a la zona de cases aïllades-; i finalment l'ordenança refosa de l'any 1958 amb les prescripcions de l'ordenança de 1947, atenent les normes del Pla d'ordenació urbana de Barcelona i Comarca de 1953. Cal destacar pel que fa al cas de la zona d'estudi, la regulació del Pla Parcial de les “Tres Manzanas” aprovat a l'any 1955 així com del Pla Parcial de la Zona de la Bonanova aprovat a l'any 1957.

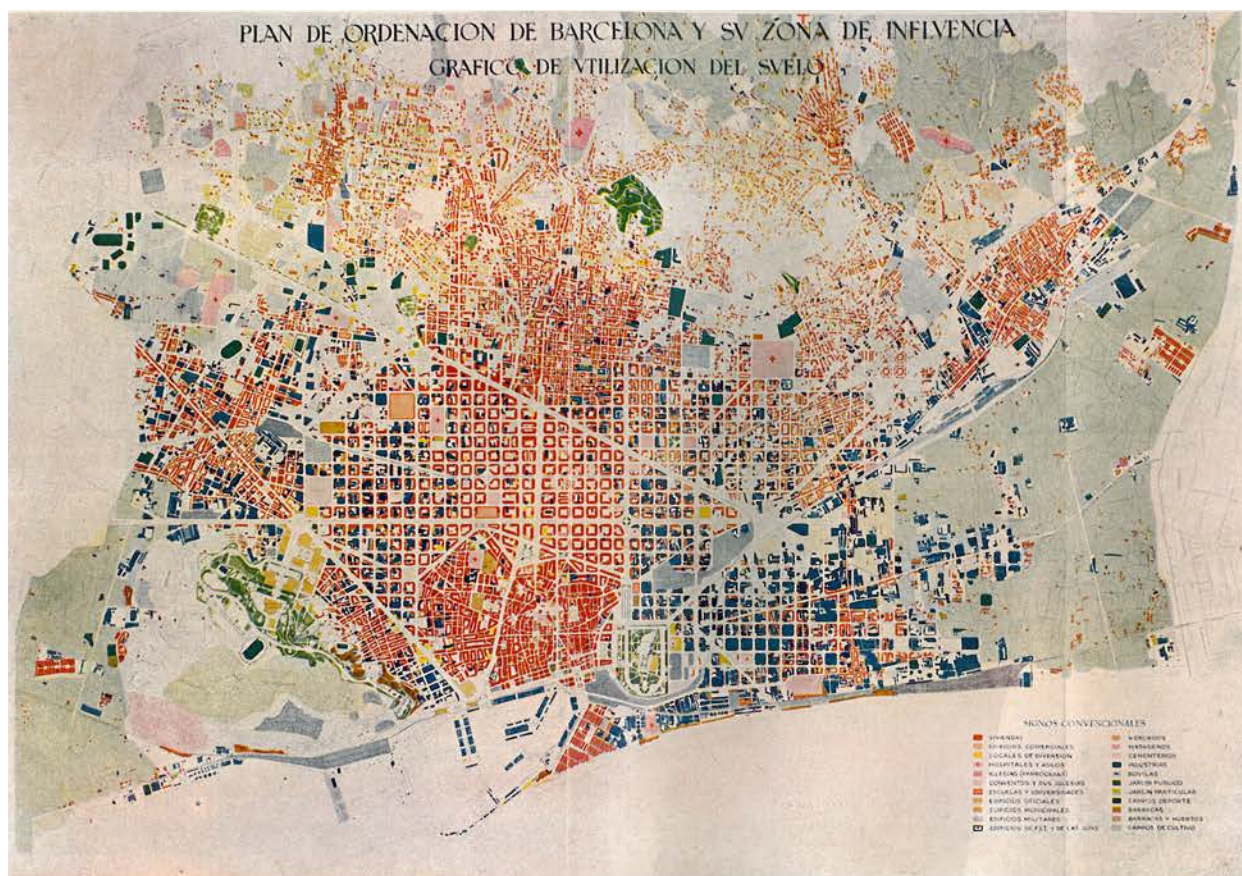
A Barcelona s'observa còm, la zonificació s'expressà independentment del traçat dels plànols de població, doncs l'àmbit de les zones quedava determinat a les ordenances, mitjançant la interminable descripció anomenada dels carrers successius que les delimitaven.

(1) “De las cosntituciones... a las normas urbanísticas”, J.A. Solans arq., Arquitecturas bis núm. 5, gener 1975

En el Plànol general de població de la ciutat de Barcelona de l'any 1943 a escala 1/10.000, s'hi va transcriure l'expressió gràfica de les delimitacions dels àmbits de les zones corresponents a les ordenances en matèria d'edificació de l'any 1942, de manera que es distingeixen: la Zona general, integrada per la Subzona residencial –majoritària i per defecte-, les Subzones industrials de Sant Martí, de la Bordeta, del Port Franc, de Sant Andreu, i del Poble Nou, així com per les Subzones mixtes de Sants i del Clot, i de la Sagrera i de Sant Andreu; per altra part es determinen les Zones d'altures limitades de Sarrià, de les Corts, de Galvany, de Sant Gervasi, de Gràcia, d'Horta i Sant Andreu, i de Sant Adrià; també les Zones especials de la Diagonal, de Pedralbes, de la Bonanova, del Turó Parc, del Turó de Monterols, del carrer Balmes, de Penitents, de Vallcarca, dels Turons del Coll i del Carmel, i de xalets del Guinardó; i finalment les Zones muntanyoses de Montjuïc, de Collserola, de Sant Pere Màrtir i del turó de Roquetes.

Representa el moment previ al Pla Comarcal de 1953, on zones de nuclis antics de les poblacions agregades, zones d'eixamples suburbans o zones urbanes intensives, són determinades ja plenament en pla d'igualtat amb la zona de l'eixample.

El plànol-projecte de la ciutat de l'any 1953 reconeix una delimitació de 37 zones -39 a les normes-, així com indueix formes de creixement urbà alternatives a l'ordre d'illa entrevies tancada d'edificació perimètrica. Assenyala l'ordre obert pels sectors de llevant i de ponent de la ciutat i concretà el de llevant amb una proposta exemplificadora entorn una via lineal -el

Pla Comarcal de Barcelona 1953, Gràfic d'usos del sòl.

carrer de Guipúscoa a La Verneda- que s'executà pel que fa a la casuística d'actuacions, amb varietat i correcció en espais i en tipologies d'edificis.

Aquest procés de composició de les parts així com de redefinició dels perímetres i dels assentaments de la ciutat, que per demés dels d'habitació, són també d'esbarjo, d'activitats productives o especials..., es debat amb les formes d'ordenació derivades de l'edificació aïllada i de l'espai urbà formulat per les avantguardes. En la construcció de la ciutat s'evidenciaran noves trames de sectors tant de polígons o grups de blocs laminars exempts, de baixa o de gran alçada, com d'agrupació d'habitatges en cases aïllades a quatre vents.

En el Pla Comarcal de 1953 es determinen doncs sectors residencials de nova creació amb tipus edificatoris d'agrupacions d'habitatge distints als tradicionals, amb la condició exposada del volum i l'ordenació singular de l'edificació. Poden ser intensius en alçada o bé alternativament d'altures limitades per adaptar-se a les trames dels eixamples suburbans i dels nuclis de poblats comarcans de l'àrea d'influència. La distància de separació mínima entre edificis en els tipus d'ordenació de blocs aïllats, serà determinada en la línia d'ombra traçada des de l'aresta de la seva altura en un angle de 60° amb la horitzontal. També cal notar l'esment de l'estètica lliure per la composició de l'edificació.

La fi de l'estadi l'anuncia el plànol de l'àrea metropolitana de l'any 1976, un nou àmbit supramunicipal necessari pel projecte i el planejament de la metròpoli.

zona de la Bonanova (2011)

Barcelona, Zona de Llevant. Ordenació del sòl i estudis, Pla Comarcal 1953.

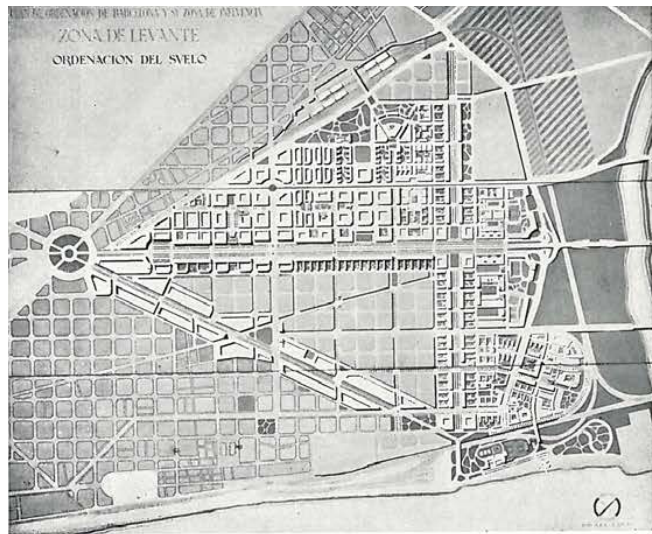
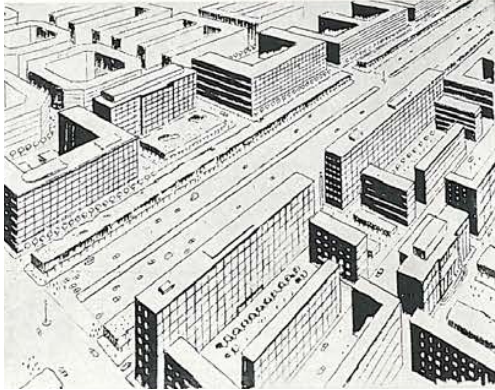
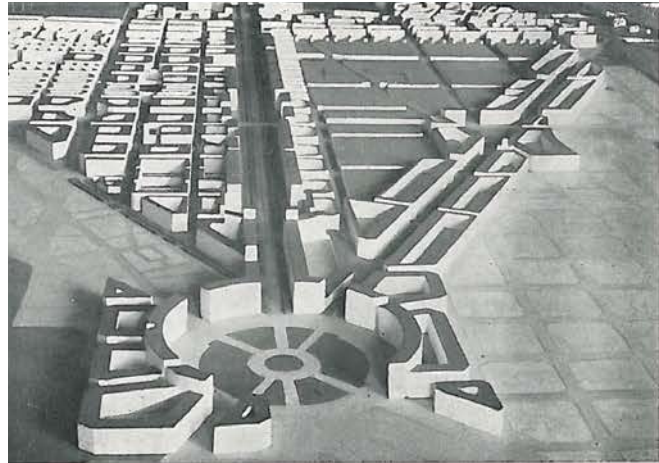
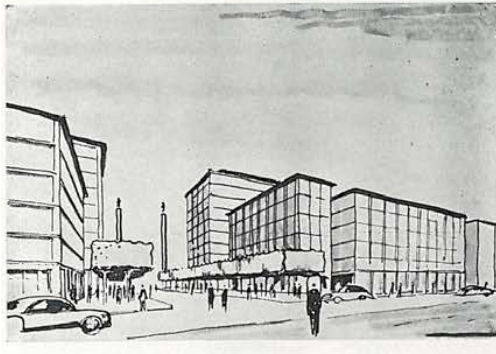
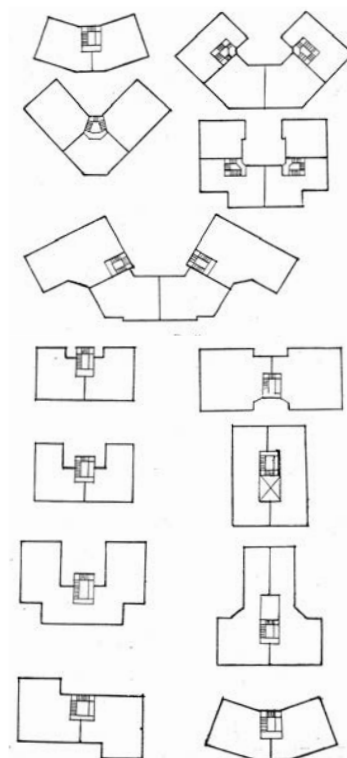
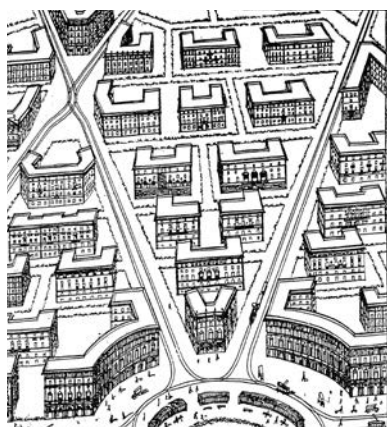

GRÁFICO LVIII

El pla d'eixample de l'enginyer I. Cerdà, és el projecte d'urbanització de l'extensió de la ciutat de Barcelona i podríem dir que a l'any 1859 s'aprova finalment en termes de règim jurídic, simplement com un plànol de traçat d'alineacions a l'ús, tot just amb pocs més paràmetres reguladors i sense instruments de gestió. En el procés de construcció de la ciutat per agregació del municipis comarcans, hem de notar la rellevància de la gestió urbanística i en aquest sentit observem la llei d'eixample de 1876 i de la llei d'expropiació de 1879, concurrents a les formes d'extensió de les urbs del moment, d'una manera similar a la llei d'expropiació de 1954 i la llei del sòl de 1957 amb els seus reglaments, pel que fa a l'execució del planejament urbanístic en la construcció de la ciutat d'ordre obert del Pla Comarcal de Barcelona de 1953.

Tipus de palazzina i tipus teòric de barri residencial intensiu segons "els conceptes més moderns".D. Barbieri (1927)

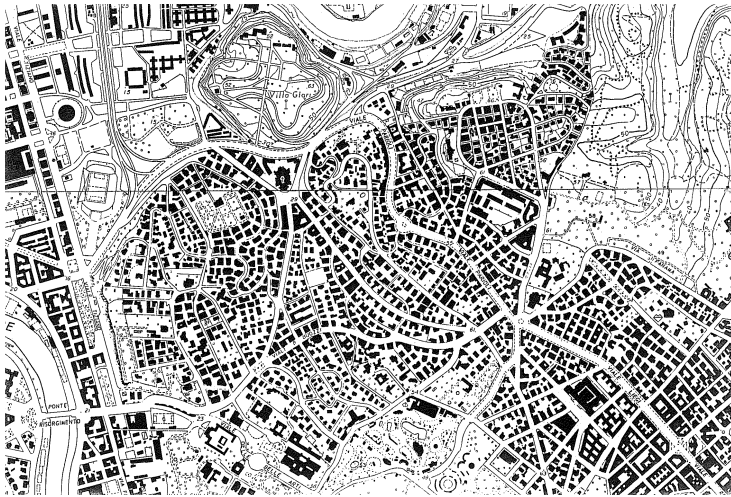
2.2.2 L'ordre obert en la forma de la ciutat

Des de l'avantguarda del Moviment Modern el resultat de les investigacions relatives a l'habitatge, a la seva agrupació en edificis residencials, en unitats veïnals, i doncs a la forma de l'arquitectura de la ciutat moderna, es reconeix fixada en el fragment urbà, mitjançant actuacions de major o menor intervenció il·lustrada, però en qualsevol cas harmonitzades per la naturalesa diguem, d'ordre obert. Des d'aleshores el plànol de la ciutat contrasta amb major evidència les diferents categories de formes urbanes -en un ordre de collage-, fent-se paleses les figures dels tipus d'edificis exempts.

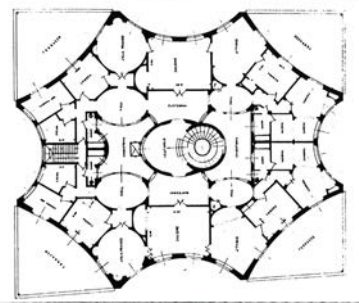
En aquest sentit del proveïment d'habitatge i de l'assaig higienista de construcció a la ciutat moderna, volíem notar la fórmula (1927) de Dino Barbieri² amb immobles residencials aïllats de moderada dimensió -cases de tipus *palazzina*³, compostades a l'espai delimitat de l'illa perimètrica entrevies, que al temps, troba aplicació en certes experiències de l'*Instituto de Case Popolari* de la ciutat de Roma, com per exemple les de l'arquitecte I. Sabatini al barri Garbatella Grup V (1925-27). Una manera de forma diem, que ja als anys de 1950 s'esdevé moda d'èxit pel cas de la benestant palazzina, per exemple al Monte Parioli de la mateixa ciutat. En definitiva un ordre que resulta del debat meridional entre el suburbà provinent de la casa familiar individual, i el pròpiament urbà esdevingut de l'articulació de la illa perimètrica entrevies, però que en qualsevol cas no transcendeix en la mesura que ho fa per exemple la forma centreeuropea a base d'edificis residencials de baixa alçada que agrupen habitatges en línia -la *siedlung*-.

(2) "Per la grande Roma". (1927) D. Barbieri

(3) En Itàlia, cases aïllades derivades del *villino* -casa individual-, amb una moderada quantitat d'habitatges en pisos superposats.

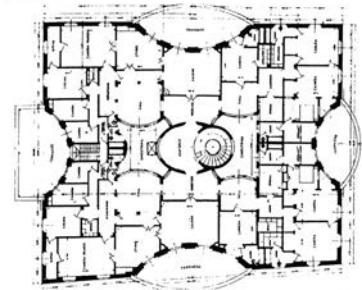
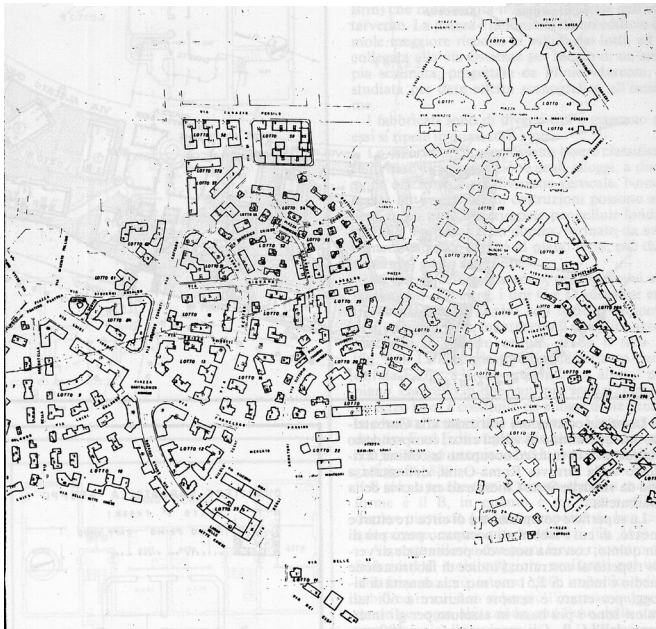

a) Monte Parioli (c. 1993), Roma.

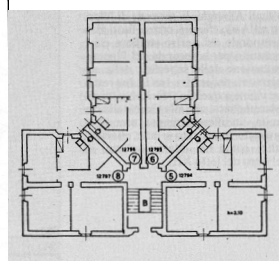
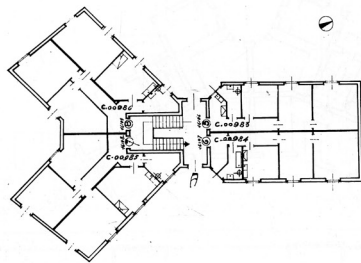

b) Pallazzina a lungotevere A. da Brescia 9, Roma. G. Capponi, 1926.

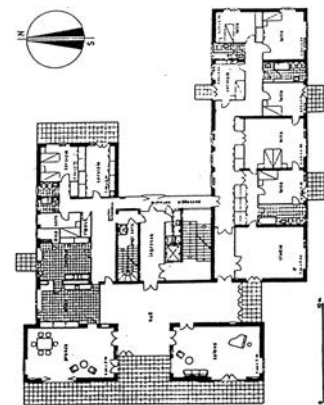
e) Barri Garbatella, Rona INA Casa 1921-1929

c) Pallazzina in via Vila Grazioli, Roma. C. Pascoletti, 1940

f) I. Sabbatini, tipologie a Garbatella Grupo V 1925-1927

d) Pallazzina in via San Valentino Roma. M. Ridolfi i W. Frankl, 1934.

Il·lustracions de:
 Metamorfosi quaderni di architettura:
 Roma 1920-1940; dal villino alla palazzina. (b)
 La Palazzina Romana degli anni 50 (núm. 15). (c, d)
 La casa popolare a Roma (1984) C. Cocchini i M. de Grassi. (e, f)

Conjunt d'habitatges Sarrià Park, 1998, Barcelona (J. Ribas, E. Bonell, F. Rius) i ordenació del carrer Dr. Fleming entre la carretera de Sarrià i la Gran Via de Ronda.

Pas del passatge Zamora sota el bloc principal

Si també prenem en consideració una certa "ciutat vertical", es a dir la dimensió en altura per la resolució de la profusió d'usos i de trànsits en voga que suporta de manera unívoca el carrer, i així segregant per nivells l'encreuament de vies i de circulacions, i doncs també lliurant el pla terreny amb l'aixec de l'edificació -en una nova relació entrelaçada dels perímetres de la vialitat i dels perímetres de l'edificació-, i alhora amb la continuïtat de l'espai lliure, diem que s'obté un model d'espai urbà -d'espacialitat urbana-, diferent del delimitat pel perímetre de la fàbrica que l'embolcalla. Resulta un espai obert, continu..., amb els tipus d'objectes discernits i estranyats, lliurats en el nou medi pels sis graus de llibertat del cos edificat. Un topall d'articulació sense restriccions, capaç d'abstreure els artefactes de la ciutat amb la qualitat gairebé d'isotropia espacial que "il·lumina" la utopia moderna de la ciutat.

L'experiència de l'arquitectura del moviment modern s'ha concretat doncs amb limitacions a la utopia fundacional, com per exemple la predominança de la vialitat convencional mantenint el sentit perimètric d'una unitat de composició que és l'illa entrevies. No obstant a Barcelona podem trobar el cas de la casa Bloc que ens aproxima a certs paradigmes, i altres senzills exemples com en el carrer del Treball amb unes primeres articulacions dels blocs perimètrics amb continuïtats entre l'espai urbà del carrer i el de l'illa; i també passos de vianants en forma de pòrtics incidint obertures de gran dimensió en els edificis. Més recentment en l'actuació residencial de Sarrià Park⁴, el passatge Zamora transcorre creuant sota l'edifici principal en un senzill exercici de continuïtat espacial.

4 Dels arquitectes J. Ribas, E. Bonell, i F. Rius

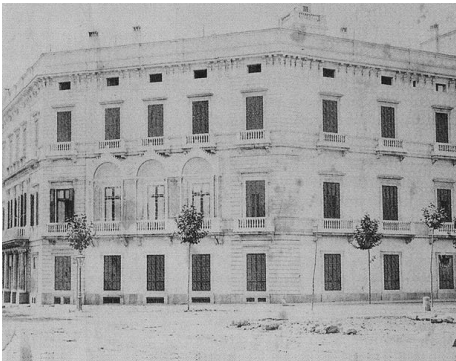
L'ordre conformat per la categoria de les vies -l'ample, la funció, el caràcter-, i per l'alineació del carrer, és un tema recurrent en la ciutat, que en la ciència de la urbanització ens mereix atenció pel que fa a l'instrument del "projecte d'alineacions". Si pensem la ciutat interior amb una certa cronologia, notariem la seva forma des del traçat i dimensionament de les vies urbanes, doncs vinculen la regulació d'alineació i d'elevació de les edificacions, la implantació dels serveis urbans, l'ordre i l'ornat de la façana, la determinació de condicions interiors en els compartiments d'habitació i en l'habitabilitat a la llar. També l'impuls d'embelliment de la ciutat amb composició d'edificis singulars, d'espais públics, de passeigs o de places, d'explanades i de jardins..., comporta la forma il·lustrada de la ciutat monument. En qualsevol cas tractaríem d'un convencional espai urbà clos, embolcat per la continua fàbrica de sòlid –*massée*-.

De la moderna formulació de la ciutat oberta, de la forma de l'espai urbà que s'estén continu alliberat de l'embolcall fabricat..., resulta la percepció de l'edifici aïllat –solt, exempt...-, en pròpia unicitat artística: com un objecte d'un tipus entre els del seu gènere, amb resolució preocupada de la seva adequació com estri útil, conforme al seu ús; però també expressant la intermediació de l'arquitectura.

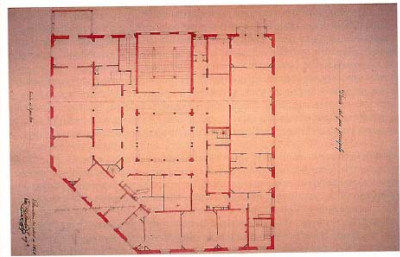
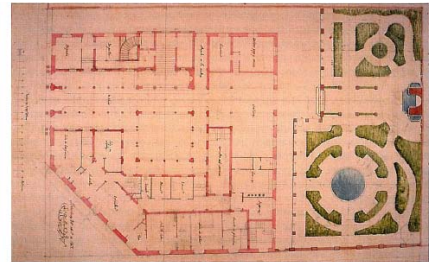
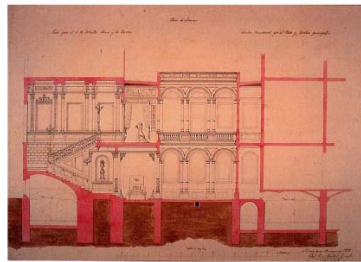
Per la construcció de la ciutat de Barcelona, el projecte-plànol de l'any 1953 proposa dos actuacions urbanes en fragments d'oportunitat, per la resolució de proveïment d'habitatge amb un nou ordre obert: per una part el sector de ponent situat entre la Diagonal, Les Corts i Pedralbes, i per altra part el sector de llevant del carrer Guipúscoa a La Verneda pel qual especialment expressa una proposta formal. Amb el temps, el sector del carrer Guipúscoa⁵ s'observa com un fragment de la ciutat de predominant ús residencial, resultat de múltiples i successives actuacions urbanes d'abast divers, agregades o juxtaposades -que contrasten amb l'actuació integrada de la forma del polígon-; actualment ha assolit la qualitat de forma urbana d'ordre obert caracteritzada pels edificis exempts de petita o de gran alçada, els edificis híbrids, les torres, els blocs laminars, els blocs perimètrics, els espais urbans estructurats continus, els espais lliures, la espacialitat diàfana, l'assolellament, la densitat de població, l'activitat d'establiments... És el cas de dues àrees urbanes de la ciutat de Barcelona que romanen com testimonis d'arquitectura moderna barcelonina i com fragments d'espai urbà modern.

(5) Desenvolupat segons el Pla Parcial de la zona de Levante Norte, 1958. E. Giralt Ortet arq.

Cases aïllades a l'Eixample

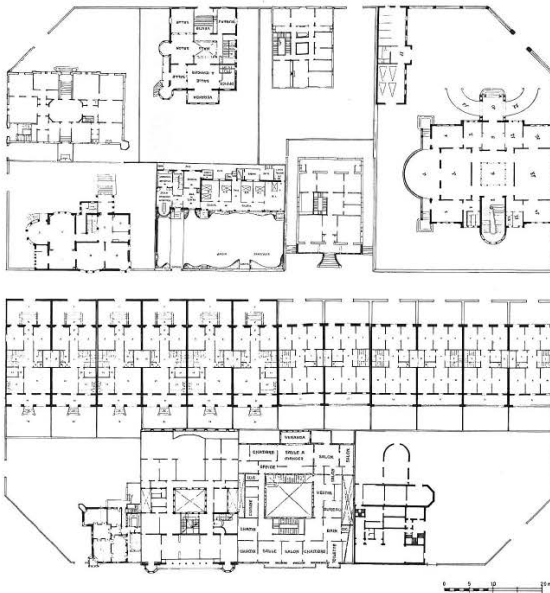

Palau Samà. 1868, J. O. Mestres

secció i façana

planta baixa i planta pis

Casa Company. J. Puig i Cadafalch, 1911

Jano Arquitectura núm. 54, 1978
(Barcelona: un "Eixampla" virtual (pag. 21).
J.M. Montaner i J.A. Marin, ETSAB)

1902

Casa Trinxet. J. Puig i Cadafalch

2.2.3 Eixample Cerdà i ordre obert

Dèiem que la intervenció amb els instruments del moment de la disciplina de l'arquitectura en el procés de producció i de l'ús de la ciutat interior, per demés d'efecte en les condicions d'habitabilitat, d'higiene i de seguretat a les construccions, també ho té en el sentit d'ordre i de racionalitat en la composició de l'espai urbà. Quan el fenomen de l'espai de la ciutat interior es contrasta amb l'espai de la ciutat oberta entre el darrer terç del segle XIX i el primer terç del segle XX, l'exercici canvia: A la plana de Barcelona l'espai de nova ciutat per l'extensió de l'assentament, s'experimenta en una descentralització⁶ simultània tant segons el nou model de ciutat industrial del plànol d'alineacions de l'enginyer I. Cerdà -implementat amb la producció d'un tipus de casa urbana vuitcentista agregada entre mitgeres, de renda, que agrupa i compartimenta habitatges-, així com també a la manera de la nova civilitat del plaent suburbi i la casa jardí individual.

L'extensió i la urbanització en la plana, es realitza amb unes condicions de partida, de disponibilitat d'un espai immens, expandit, d'ampli horitzó, contraposat al de la ciutat interior, i amb unes condicions d'edificació no constreta. L'espai urbà s'experimenta amb una nova espacialitat de sentit diàfan, que més tard re-formularà l'avantguarda del moviment modern.

Pensem en la controvèrsia de la casa Gibert plantada en un espai pendent d'esdevenir⁷ podríem comprendre-la, com l'objecte-primer deslliurat del sòlid urbà. En certa manera similar al cas del polígon de la Barceloneta, que la ciutat sòlida deslliurà estès allà mateix.

En la primera edat de l'eixample, l'espai urbà -abans embolcallat en la ciutat interior-, ara flueix entre els cossos de fàbrica exempts -pavellons- de les residències familiars. S'emplacen cases individuals anomenades cases-palau, alineades al traçat dels carrers o donant-hi front però també voltades d'espai lliure a les parcel·les de pertinença.

Podem pensar en la forma de la ciutat entesa com l'espai on els gèneres d'objectes, aïllats, articulats..., es disposen en un ordre obert que els abstreu a la manera d'arquitectures en l'infinit espai que els conté, però alhora també els artefactes estructuren el propi espai mediat entre ells, amb el que interactuen i al que donen sentit.

L'enginyer I. Cerdà en el seu compendi de documents d'urbanització aplicats a l'extensió de la ciutat de Barcelona tracta la temàtica residencial, considerant l'agrupació i la categoria de les cases en base als graus de llibertat o d'exposició dels habitatges.

(6) "Eixample i suburbanització... Barcelona 1883-1914". F.J. Monclús i J. L. Oyón

(7) L'espai encara indefinit de la plaça Catalunya.

En definitiva la nova fundació de la ciutat de Barcelona en la plana que la circumdava, hauria de caracteritzar-se per la urbanització d'un espai isòtrop i extens, traçat amb vies alineades, amb infraestructures de servei i de transport implantades... però també per la forma moderna de l'espai urbà determinat per l'articulació tant de les edificacions de dotació i d'equipament com de les residencials, i entre aquestes pels graus de llibertat de les cases d'habitació. Ben coneguda és l'expressió del plànol de l'eixample de Barcelona en que l'enginyer Cerdà disposa la representació de blocs d'edificis en línia a les traces dels carrers i alhora extenent l'espai amb continuïtat fluent per tot l'assentament urbà. Una icona del sentit de l'espai estès entre els artefactes exempts: una idea certament moderna.

Alhora que la fabricació de l'eixample de la ciutat de Barcelona, succeeix també el transcórrer del conjunt del nimbe de la plana de Barcelona. Tant l'entusiasta expansió de la casa jardí d'esbarjo individual com la residència palau o la casa urbana, resulten realitzades pels mateixos professionals, a la manera d'un ordre d'*objectes type*, individualitzats, –d'*architectures parlantes*- que debaten els fenòmens de la residència amb significacions a la manera vernacla, pintoresca, neoclàssica, barroca, moderna... a la moda..., i així mateix fixen el teatre-escenari de l'espai urbà, reflexiu d'*objectes* i de ciutat, a on el particular *genius loci* de Barcelona és la matriu subjacent; una altra variable -el context- del problema de l'arquitecte, entre la necessitat del programa funcional i la solució formal.

Dèiem que en el transcurs de l'experiència de la construcció de l'eixample podem observar l'emplaçament de les cases o palaus familiars aïllats⁸, que mantenen la relació amb les alineacions i una certa convenció de pavellons exempts. A banda de la factura classicitzant, eclèctica o modernista, segons la convenient idiosincràsia dels propietaris, representen una manera de viure, unes necessitats d'activitats, de respecte i de representació de la vida familiar que denoten les qüestions de la conveniència i de la comoditat de l'artefacte fixades en la moda d'una època i en la cultura antecedent dels palaus de la ciutat interior, podríem dir per exemple entre el palau Marc i el palau Samà.

(8) Veure Jano Arquitectura núm. 54, 1978 (Barcelona: un "Eixample" virtual (pag. 21), J.M. Montaner i J.A. Marin, ETSAB)

2.3 MUNICIPIS COMARCANS

2.3.1 Sarrià i Sant Gervasi, suburbis jardí

Ens referirem a Sarrià i Sant Gervasi en relació a comprendre aquests municipis comarcans situats a la falda de les serres de Cerola i de Vilana -de Collserola-, i al capdamunt de la plana barcelonina, que en el moment de l'extensió de la ciutat de Barcelona, al tombant entre el final del segle XIX i el primer terç del segle XX, resultaran uns suburbis jardí de la ciutat; l'antecedent per comprendre el fenomen barceloní de les cases a quatre vents que estem referint.

Sant Gervasi de Cassoles hi és entre els primers municipis agregats a l'any 1891 al terme de Barcelona, mentre que el municipi de Sant Vicens de Sarrià que ho fa amb plena efectivitat a partir del primer de gener de l'any 1922, n'és l'últim. Resulta precisament un ventall de 30 anys, molt significatiu en el procés de construcció del nou plànol integrador del projecte de la ciutat de Barcelona.

Durant la seva condició de municipis es varen caracteritzar pel poblament aglutinat en incipients nuclis de cases de mida reduïda i de baixa altura, entorn de les traces de les vies de comunicació que transcorren en el sentit de muntanya a mar: tant dels camins de carena com en relació a les fondalades dels torrents que escorren la serra. Pel que fa al territori, les cases fora de poblat amb domini rural n'estructuren la propietat del sòl.

Sarrià s'enfila en línia al carrer Major entre torrents i barrancs que en el seu descens tot fluent cap a la plana i la ciutat, esdevenen rieres i rambles, com així mateix canvien de nom: el de l'Escorxador i el de Gardenya a llevant, i la riera Blanca i el torrent de les Monges a ponent. Per altra part Sant Gervasi es conforma en fragments, tant al llarg del camí al pas entre els turons del Putxet i de Monterols, com entre les rieres de Sant Gervasi i de Vallcarca o de Cassoles.

Des de mitjans del segle XIX el territori d'ambdós termes municipals, per demés de les zones muntanyoses del bosc de Collserola, són extensions de terreny de conreu configurades entre les lleres i amb una estructura de la propietat de dominis d'explotació agrícola amb cases rurals i finques de conreu: Can Fontanilles, Can Serra, Can Mora, Casa Puig, Can Castelló, Casa Gironella, Casa Vilana, Casa Nena Casas, Can Ràbia, Can Pomaret, Can Borràs, Casa Galvany...

Al temps de la renovació de la carretera de Barcelona a Sarrià (1850), traçada segons projecte de l'enginyer Ildelfons Cerdà -rectilínia des del glacis de la muralla barcelonina, travessant la riera de Margalló i entrant al terme pel baix Sarrià, tangent a la tanca de Can Gironella-, aquest municipi s'esdevé ja un destí benestant, fora de la ciutat, a la moda de l'experiència de l'estatge al camp, un paisatge de millorades cases-torre i de cases d'*americanos*, amb jardins agrícoles de vegetals productius o amb jardins ornamentals i plaents -alguns encara patrimoni de la ciutat com per exemple els de Vil·la Amèlia o els de Can Altimira. Més tard, entorn l'any 1863, amb l'arribada de la línia del ferrocarril a vapor des de Barcelona fins a Sarrià i amb l'inici de de la construcció del camí veïnal entre Sarrià i Sant Martí per Horta -més tard carretera provincial de circumval·lació de la plana de Barcelona entre Cornellà i Badalona-, s'estendrà el fenomen d'assentament de les cases aïllades amb jardins domèstics -primer com estatge estacional d'estiu i més tard consolidades com habitatge permanent-, en un procés d'urbanització i de descentralització de la ciutat de Barcelona compartit amb el de la construcció de l'Eixample.

Precisament així com Barcelona inicia la seva extensió segons el seu plànol d'eixample aprovat al temps de les ordenances municipals de l'any 1856, diem que els municipis comarcans, aspiren a l'ordenament del seu territori conforme les tendències dels creixements induïts pel moment. Aquesta qüestió s'afrontarà amb les regulacions de les ordenances municipals de Sarrià redactades a l'any 1876 i aprovades a l'any 1883, i de les ordenances municipals de Sant Gervasi redactades a l'any 1885 i aprovades a l'any 1892, a on ambdues determinen les condicions de transformació del sòl rural en les noves barriades¹. Sant Gervasi elabora el plànol general datat a l'any 1895, mentre que a Sarrià s'elaboren el plànol general de l'any 1886 de l'arquitecte F. Mariné i posteriorment el plànol topogràfic de l'any 1901 de A. Vallhonrat, com a base pel concurs d'un pla d'eixample endegat amb les bases i l'aprovació de la convocatòria el mateix any, al qual es rendeix únicament el plànol de proposta de l'arquitecte A. Calvet ² quedant aquest pendent d'aprovació per la lentitud dels organismes provincials, fins que l'any 1907 la corporació municipal acordà renunciar-hi per ser inaplicable a gran part del seu àmbit, atès el constant desenvolupament de la vila, que obligava, sense espera, a anar aprovant la sèrie de plànols parcials d'urbanització, presentats a demanda pels propietaris particulars d'extensions de terrenys que desitjaven convertir-los de rústecs a edificables.

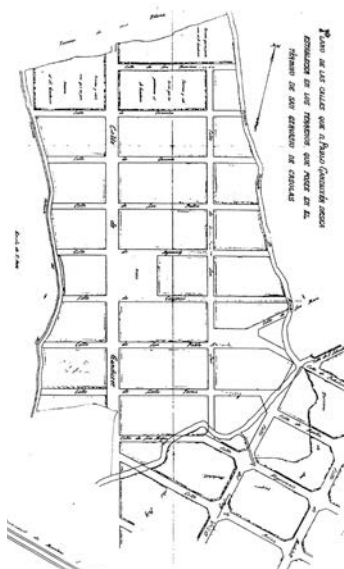
(1) OM Sarrià 1883, Título primero, Administración, obras y mejoras de la población. Capítulo II. Reglas relativas a las alineaciones en la población y sus afueras. Art. 64. a 74. OM Sant Gervasi 1892, Título primero, Obras públicas y particulares Capítulo 1. Alineaciones en la población y sus afueras Art. 4. Capítulo 2 Urbanizaciones. Art. 10 a 14.

(2) Presentat amb el lema "A Sant Vicens de Sarrià pel seu desenvolupament adquirit, l'eixample s'imposa".

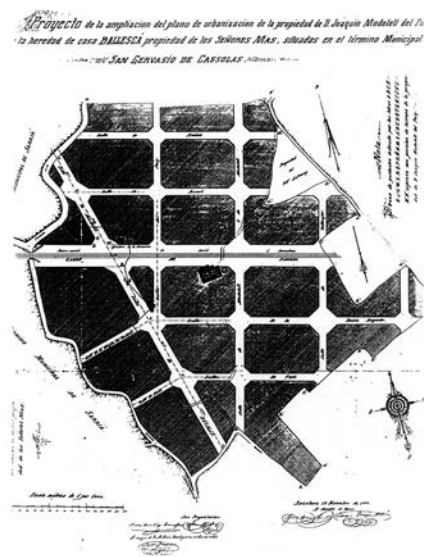
Projectes d'alineacions de finques rústiques

Modificació d'alineacions
a part de l'eixample de Sarrià, 1907

Finca Ganduxer 1876

Finca Modolell del Puig 1896

Així doncs la urbanització de terrenys de conreu i la transformació de la seva naturalesa s'aprova administrativament segons l'ordre planificat de senzills projectes d'alineacions, bé simplement de carrers individuals o bé de fragments de trames de carrers significades amb la centralitat d'una plaça. De l'execució doncs dels projectes anomenats d'alineacions, resulten traçats connectats amb més o menys continuïtat d'extensió dels nuclis de poblat, corresponents a porcions de finques rústiques com les de Casa Vilana, Torre Gironella, Can Pomaret, Nena Cases, Ganduxer, Modolell del Puig...; també la forma de les places aglutinadores com la plaça de Joaquim Pena de l'heretat Nena Cases o la plaça de Borràs de Can Borràs, fan comprendre que tractem d'un model de creixement residencial que s'estén conformant-se amb categoria d'eixample menor de poble a base de continuïtats d'entrevies amb divisió en lots per proveïment de majors o menors parcel·les per edificar-hi cases aïllades o adossades amb jardins, diferent doncs de la forma d'autònomes urbanitzacions de comunitats jardí, planificades en certa manera segregades de la població com podien ser les de Sant Pere Màrtir, del Parc Güell, o les de Vallvidrera.

Tot i que en referència al model de forma suburbana a base de casa aïllada o casa jardí, és més recurrent referir-se al traçat o planificació de les esmentades urbanitzacions, cal notar l'especial qualitat dels eixamples jardí de poblacions vinculades a l'època del primer estiu, com per exemple La Garriga o també l'Ametlla del Vallès on l'arquitecte Raspall ja a l'any 1934 elaborà el plànol d'eixample amb un projecte d'urbanització que traça una modesta trama en forma de pota de gall significant l'edifici municipal de l'ajuntament i l'escola.

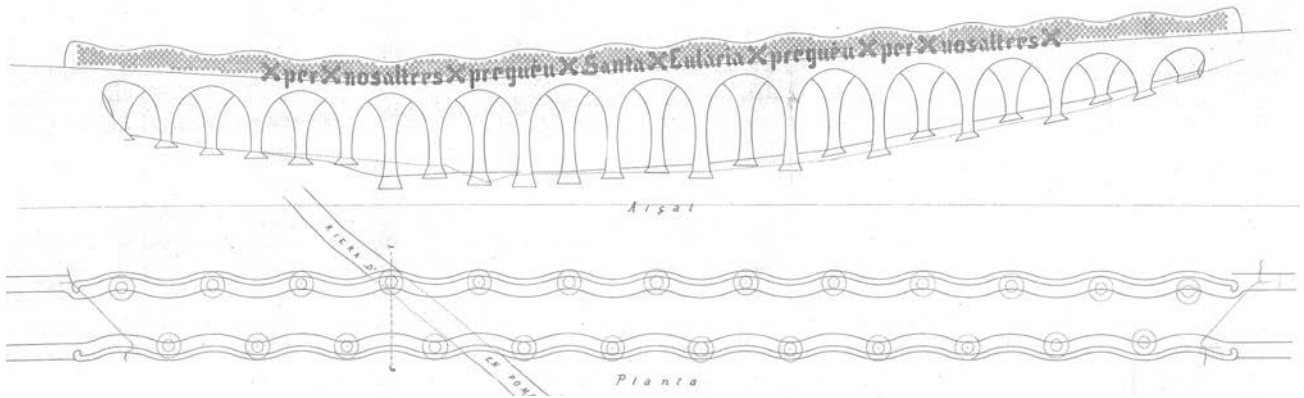
Ens hem referit anteriorment a la urbanització del passeig de la Bonanova (1862), una obra que té el seu origen com obertura del camí veïnal de Sarrià a San Martí per San Gervasi i per Horta, i que anirà esdevenint camí provincial de circumval·lació de la plana de Barcelona des d'Esplugues a Sant Andreu del Palomar, i també carretera provincial d'Esplugues a Badalona i finalment carretera de Cornellà a Fogars de Tordera. Hi ha notícies de les obres d'aquest camí veïnal ja a l'any 1862, i successivament s'informa de les dificultats d'acord dels diferents trams executats independents, atenent a les urgències d'ocupació laboral en continuïtat a la problemàtica de la crisi de les selfactines i doncs similar a la de l'enderroc de parts de les muralles de la ciutat de Barcelona.

Cal detenir-se certament en aquesta urbanització perquè és tant determinant en l'ordre del territori i en l'evolució de la urbanització de l'assentament que estudiem, com l'anomenada arribada de la línia del ferrocarril de Barcelona a Sarrià (1863). Ara bé la traça del carril del tren cal notar que transcorre a cel obert i bona part en trinxera, fins als temps del seu soterrament per fases (1922-1958) i conformar definitivament la Via Augusta; així que pròpiament constitueix un accident; en tant que el tram de carretera del passeig de la Bonanova canalitza i terraplena les lleres dels torrents, i fins i tot implanta importants obres civils i viaductes per salvar les fondalades dels barrancs en les obertures de sortida més enllà de les travessies de les places Major de Sarrià (1898-1907) i de La Bonanova de Sant Gervasi (1869-1878).

En aquest transcurs volíem notar especialment el progressiu assentament de cases a la part alta de Sarrià, com ho demostra la iniciativa d'una sèrie de veïns que després de cooperar en la realització de la construcció del pont sobre el torrent de Vilana, que enllaça amb la zona de Bellesguard de Sant Gervasi -ja municipi de Barcelona-, a l'any 1904 eleven a l'ajuntament una nova proposta d'estesa d'un pont per salvar el torrent de Pomaret enllacant el carrer d'Anglí amb el carrer de Santa Eulàlia -ara d'Immaculada-, i donant així continuïtat amb l'extrem més distant del poble. La proposta es refereix al projecte de viaducte de l'arquitecte Antoni Gaudí datat 1906, amb unes columnes plantades "a portell" i una planta d'ondulat perímetre. Aquesta arquitectura de moderna intenció artística contrasta amb la resolució estandarditzada o típica -del nou-cents-, dels viaductes emprats per la carretera en els projectes dels destacats enginyers de l'administració provincial -com José Maria Casanovas, Melcior de Palau, Celso Xaudaró, Pau Jambrú, Victorià Felip o Joaquim Mumbrú-. Cal tenir en compte però que exemplifiquem projectes d'infraestructures de dimensions i amb sol·licitacions de quanties que les fan en certa manera de naturaleses diferents.

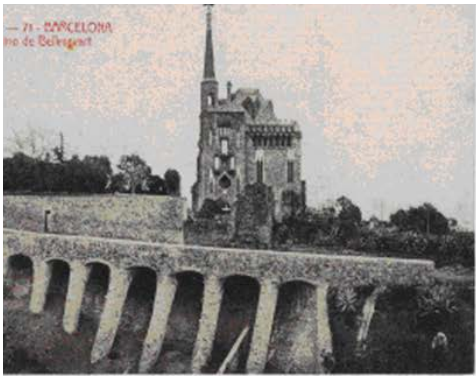
L'episodi de la urbanització del passeig de La Bonanova resulta molt rellevant i es prolonga en el temps en uns anys de gran desenvolupament i a l'impuls de l'electrificació (podem dir des de l'any 1862 fins l'any 1929). Tècnicament resulta d'una complexitat alligadora que abasta des de les obres civils dels viaductes, les contencions i proteccions de defensa,

Projecte de viaducte al torrent de Pomaret, 1906. A. Gaudí.

a) planta i alçat

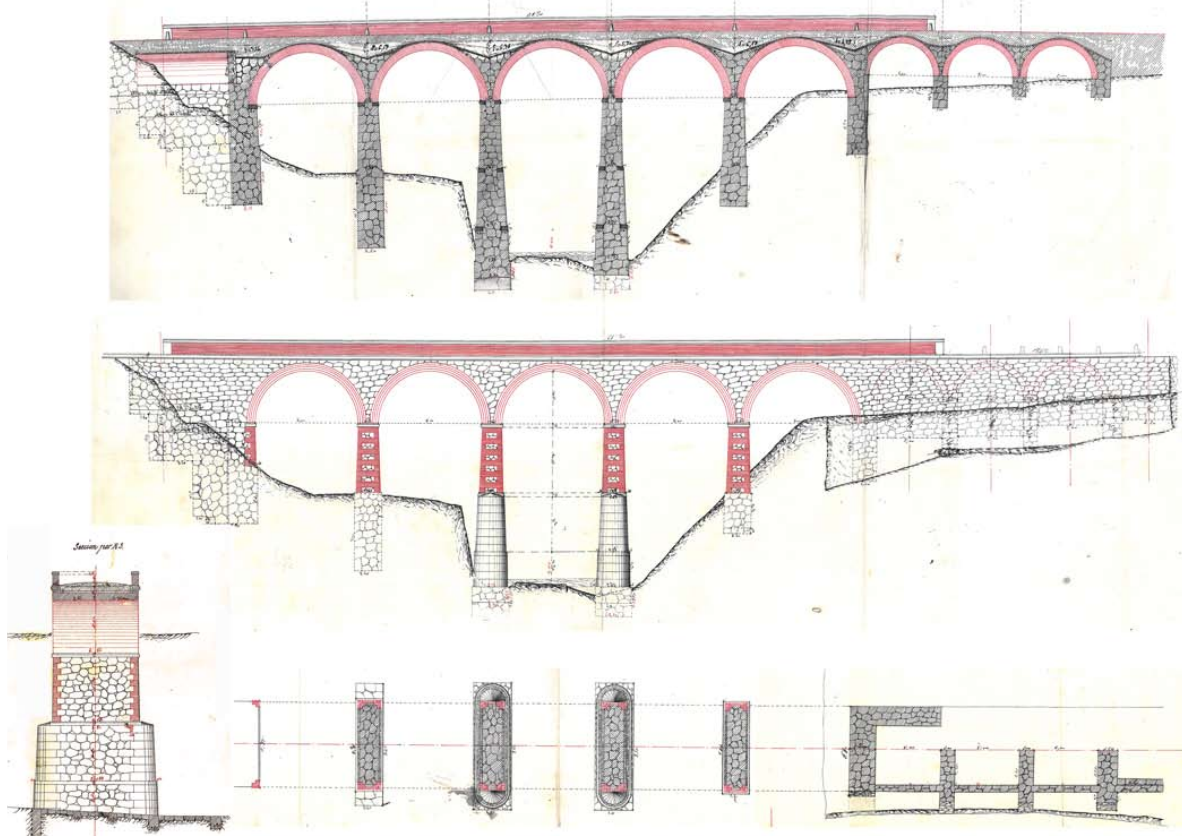
b) secció

Torre Bellesguard, 1902. A. Gaudí.

Camí provincial d'Esplugues a Badalona, 2n època 1864, viaducte: piles i voltes

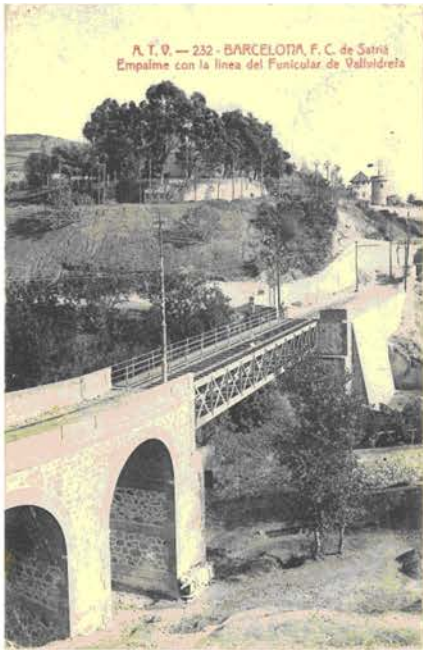

els terraplenats i les excavacions, fins l'explanació i l'afermat de la calçada i del passeig; especial dificultat comporta la canalització i el drenatge de les omnipresents i devastadores escorrenties d'aigües pluvials, que obliguen a successives recomposicions del ferm i a intervencions de manteniment i de millora amb obres de codenys i de claveguerons de desguàs; progressives són també les implantació dels serveis urbanístics de les canonades de transport i de subministrament d'aigua, el pas de la línia de telefonia inclús soterrada en canalitzacions al pas per les travessies, la implantació així mateix de canalitzacions de gas, l'estesa de línies elèctriques aèries amb postes, la transformació de l'enllumenat de gas a punts de llum electrificats; i finalment també la configuració característica de la plantació dels rengles d'arbres.

La concessió a l'any 1909, ja de dues companyies de tramvies i les diverses línies de trajectes -la de l'any 1903 amb prolongació a Vallvidrera-, comporta l'estesa de les catenàries i la implantació a la calçada de dos carrils de vies amb espais per apartadors i per girs així com l'accés a vies mortes, resultant la redistribució del gàlib de circulació en la secció de la calçada i en el passeig; també la determinació de prioritats i del complex entramat de rails i d'empedrat en l'encreuament amb el carrer d'Anglí.

Destaquen alguns aspectes precursors justificats pels enginyers provincials segons els exemples moderns al temps: en el tema tramviari pel que fa a les prescripcions tant del sistema de riells de ranura com del sistema mixt de tracció elèctrica -per cable aeri i tròlei, i per acumuladors-, atenent la capacitat de càrrega de les bateries en els recorreguts de descens per les pendents de les vies, tot conforme a l'experiència recollida de les capitals europees; i pel que fa al ferm, per tal de solucionar la generació de pols i l'agressió de les aigües de pluja, se susciten en aquest tram del passeig de la Bonanova de forma precursora entre els anys de 1914 i de 1917 els estudis i plecs de condicions -inclús amb proposta de contribucions especials als propietaris confrontats i a les companyies tramviàries-, per la pavimentació amb la incipient tècnica de l'enquitranat en calent que es debat al temps, així mateix, en els congressos europeus relatius a l'enginyeria de camins.

Observem també que la prolongació de la línia de ferrocarril a Les Planes de Vallvidrera (1915), realitzada resseguint la traça de l'antiga llera de la riera de Sarrià, genera el pas soterrat a l'encreuament amb el tram del passeig de la Bonanova de la carretera provincial, així com les variants d'adaptació amb pas elevat d'altres camins d'accés a finques de l'entorn; plantejant-se de manera incipient el tema relatiu a la necessària solució segregada de passos a distints nivells en els encreuaments de trànsit de les vies de comunicació, especialment de les carreteres i les línies de ferrocarril, atès l'increment d'infraestructures així com de la circulació de vehicles.

Ferrocarril de Sarrià, enllaç funicular de Vallvidrera

Sarrià, viaducte d'enllaç amb av. Reina Elisenda

Sarrià 1912, inauguració viaducte torrent Font del Bou

Sant Gervasi, viaducte sobre torrent de Pedralbes

2.3.2 El passeig de la Bonanova

Hem referit la forma dels avancés, gairebé sobre el curs d'aigua del Rec Comtal, a llevant de la ciutat, acabat el segle XVIII. Basculant a ponent trobem un altre límit: aquell front que la fàbrica urbana presentava a l'arenys confrontant al peu del llenç de la muralla medieval: les Rambles. En aquest espai, al temps ja urbanitzat i transformat en nou passeig urbà, s'hi emplacen cases extenses, servides, representacions de la condició senyorial i benestant de l'època, amb intervenció d'arquitectes i de mestres d'obres, on s'hi apliquen reconeguts paletes, professionals artesans i artistes. Voldríem notar-ne una entorn de la porta de la pau, a mar: el palau Marc³ (1780) de l'arquitecte J. Soler Faneca classificada com feta d'estil, de manera a la moda romàntica neoclàssica, en definitiva una casa complexa amb gran condicionament i parament. I comprendríem l'activitat que s'hi desenvolupava i doncs la fixació de l'arquitectura residencial amb naturalesa de palau domèstic apropiat a l'època, un artefacte útil a les necessitats i representació de la família Marc. Tot i el seu destí actual a funcions contingents, la composició d'aquest edifici disposa d'una planta de geometria àuria i d'un cos de fàbrica de crugies que embolcalla un pati centrat; presenta amplis fronts tant a la Rambla -set obertures-, com al jardí de dues terrasses, i en definitiva una planta noble d'apartaments d'habitació, una escala d'honor majestàtica, uns baixos amb voltes, arcades i pilars, un entresol domèstic i un àtic per servei d'instructors, mainaderes i personal familiar...

En un temps, la significació d'aparador residencial en el cas de la urbanització de l'arenys de les Rambles, ens fa pensar, a voltes de la residència en suburbi, en altra infraestructura de passeig: el passeig de La Bonanova. La seva urbanització⁴, iniciada entorn l'any 1862 amb l'obra nova d'explanació, tracta d'una via de traça rectilínia, de sentit est-oest transversal al relleu, de 1.185 metres de longitud i que comunica dues placetes de dos municipis comarcans de Barcelona: La Major de Sarrià i La Bonanova de Sant Gervasi. Ambdós poblats s'estenen assentats als pendents dels contraforts de les serres de Cerola i de Vilana amb nuclis o fragments de formes urbanes, predominantment alineats en el sentit muntanya-mar conforme a les traces tant dels camins cap a la plana -alçats del relleu o vorejant entre els turons-, com també de les fondalades dels barrancs i de les lleres dels torrents que l'escorrentiu rompre: en ordre a un relleu de seguits vaivens entre els escorrancs, doncs de difícil continuïtat de pas transversal en badéns.

Tant la plaça de Sarrià com la plaça de La Bonanova eren closes pels costats de ponent i de llevant respectivament per l'adjacència de profunds torrents. Ambdós nuclis més aviat estaven connectats a precari per indrets enfilats, conforme als passos pel relleu de la falda i a l'emplaçament de cases. En aquest sentit, el passeig de La Bonanova resulta del projecte d'obertura i de condicionament d'un camí veïnal entre ambdós pobles formulat per la direcció

(3) El Palau Marc. 1987, M. Arranz i J. Fuguet,

(4) Carretera provincial de Cornellà a Fogars de Tordera, Arxiu de la Diputació de Barcelona

de carreteres i camins veïnals del servei d'obres públiques provincials de la Diputació de Barcelona; però alhora d'iniciades les obres, s'inclou com a tram del camí de categoria provincial de circumval·lació de la plana barcelonina de Cornellà a Badalona, i en successió gairebé immediata, finalment se li determina la categoria de via carretera de la xarxa provincial de Barcelona.

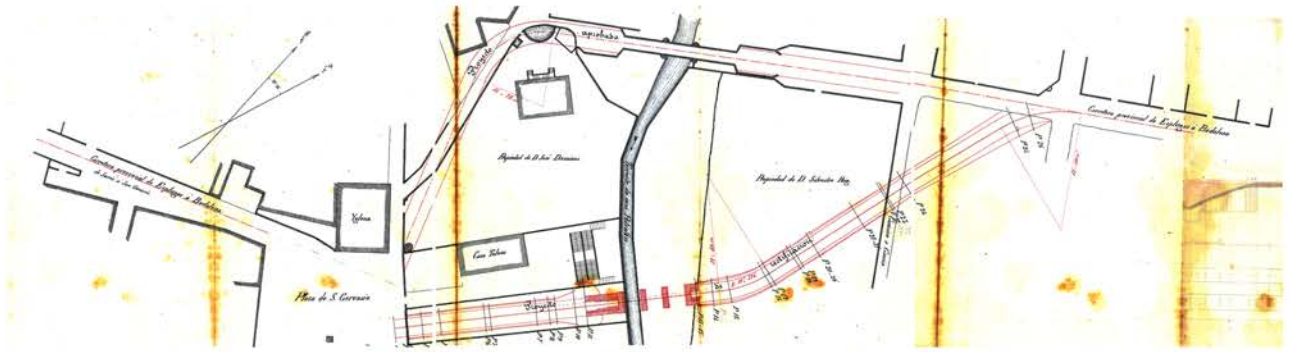
La traça, transversal als cursos d'escorrentia de les serres, fa necessari per demés de la simple explanació, salvar els accidents dels torrents i dels barrancs amb terraplenats significatius i amb obres civils de pas, de contenció o de defensa, així com drenar les aigües de pluja amb infinitat de codenys i de claveguerons. El tram entre les dues places dels pobles comporta els terraplenats i els rebliments dels torrents gran i xic de casa Pomaret, el de Belén i de casa Mandri, amb el pas de les lleres canalitzat. Per la part de Sarrià, la sortida de la travessera per llevant concentra la dificultat entorn el pas del torrent Gardènia, l'emplaçament de la casa Fontanilles i l'enllaç camí avall cap el cementiri. Posteriorment, entorn l'any de 1914 s'hi afegirà l'encreuament subterrani de la línia de ferrocarril de Sarrià a les Planes de Vallvidrera. Superat doncs aquest complex indret amb el darrer escull d'encreuament amb el transitat carrer Sant Lluís –Anglí-, s'hi estén un tram llarg, uniforme i regular que creua el límit dels termes -entorn l'indret de casa Vilana-, i l'explanació finalment terraplana l'esmentat torrent de Belén i casa Mandri, fins on conflueix l'angostura de les alineacions dels límits d'unes finques que configuraven la via de pas a l'oest de la travessia per la plaça Bonanova.

No hem d'oblidar que la plaça de Sarrià, interferida entre el sud i el nord pel traçat en carena del carrer Major, era oberta per llevant com hem descrit, mentre que alhora es configurava cap a ponent amb un seguit de finques edificades que la delimitaven, tancant-la a banda de l'enorme desnivell a la confluència del torrent de la casa Mora i del torrent dels Caputxins de casa Serra, un barranc aquest on alhora creuava el baden de pas de la traça del camí de Pedralbes, cap al monument del Monestir i al seu nucli d'assentament.

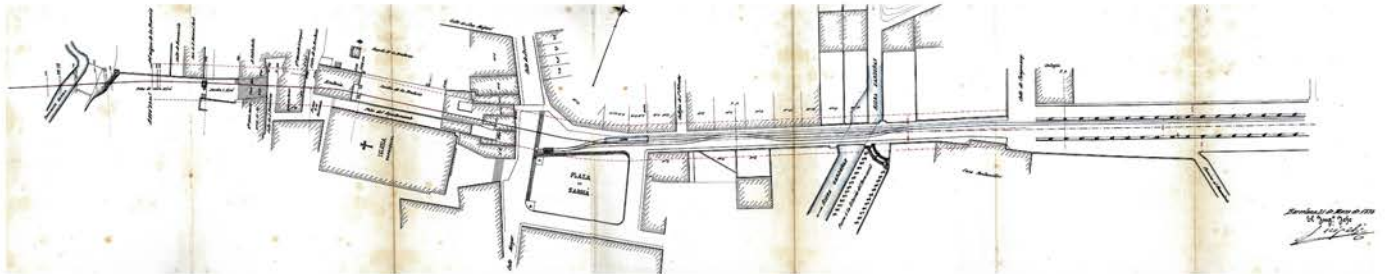
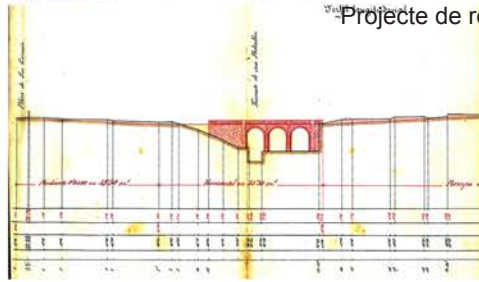
Igualment la plaça Bonanova, travessada en sentit nord-sud pel camí de carena, cap a llevant era limitada pel torrent anomenat de Pedralbes⁵. L'antecedent del viaducte privat existent que donava sortida a la plaça, la proposta d'execució d'un de nou per salvar aquest profund barranc, l'acord i la confrontació de traces, els amplexos i les afectacions a les finques adjacents, constitueixen un enrevessat episodi d'obertura motivat pel ràpid canvi del camí veïnal a Sant Genís i a Horta, a la categoria de tram de la carretera provincial de circumval·lació. La cessió d'ús de l'estret viaducte preexistent que obligava a una sinuositat de traça, quedà sense efecte per la necessitat d'un reglat major ample, la qual cosa motivà l'execució d'un altre viaducte -l'actual- de sortida més franca i lineal des de la plaça. D'aquesta manera s'assoleix la continuïtat de la carretera de circumval·lació cap a la intersecció amb el camí carreter de

(5) El torrent a llevant de la plaça de la Bonanova tenia aquest nom de torrent de Pedralbes i no s'ha de confondre amb el paratge del Monestir de Pedralbes

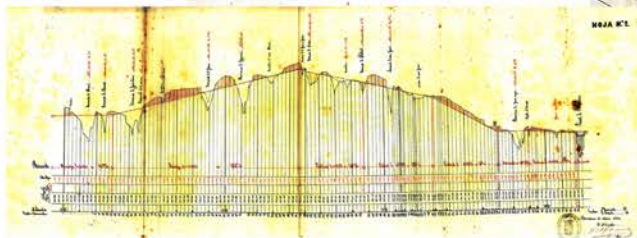
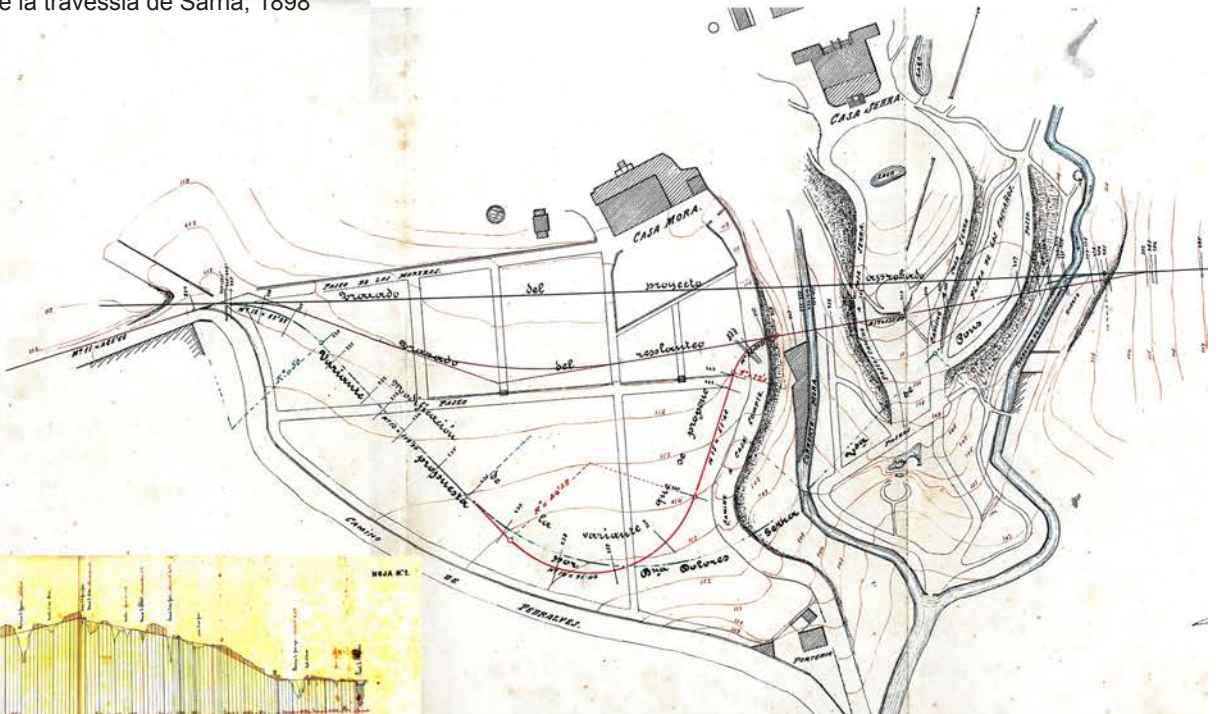
Carretera de circumvalació de Cornellà a Badalona (Diputació de Barcelona, des de 1864)

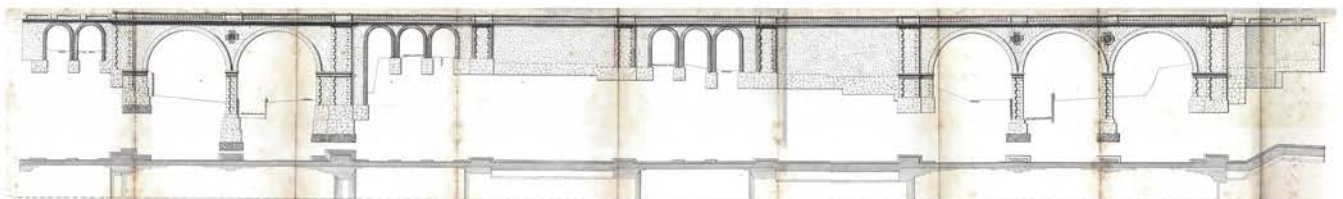
Projecte de rectificació de la sortida de la plaça Bonanova Sant Gervasi 1869

Projecte d'obertura de la travessia de Sarrià, 1898

Variant de viaducte per casa Serra i casa Mora, Sarrià. 1898
Obertura del passeig Reina Elisenda

Gràcia a Manresa per Collserola, tot travessant la finca de casa Craywinckel, i més enllà salvant els barrancs fins el contrafort de Nostra Senyora de Coll, travessant per la collada baixa anomenada de Gualba, seguint en línia recta per la vessant de Sant Genís fins al Laberint on es corbava per l'origen del Vall d'Horta fins arribar pròpiament a Horta, amb continuïtat a Sant Andreu, al baden del Besós, a sant Adrià i a Badalona.

Igualment resulta un complex episodi l'obertura de la plaça Sarrià pel cantó de ponent amb l'enderroc d'unes cases i de la rectoria, l'escapçament de jardins i de patis de les finques, així com pel que fa a la determinació en relació a les variants de traçat d'un viaducte de grans dimensions de llargada i d'alçada, tot encreuant el profund i ample barranc amb un seguit de piles i de voltes sostenint la plataforma, afectant damunt les finques, camins i jardins de casa Mora i de casa Serra, i fins donar continuïtat amb el tram del passeig de la Reina Elisenda cap a Pedralbes, Esplugues, Sant Joan Desvern i Cornellà.

Aquesta obertura d'una via transversal al sentit de l'escorrentiu de la serra, constitueix una circumval·lació a la falda de la muntanya, que resulta de gran rellevància pel context dels municipis suburbi i per la dimensió de la ciutat comarcana. Implantada de nova traça amb importants obres civils de pas de torrents i de barrancs, la podem pensar en relació a la reforma i el capgirament de la ciutat interior pel que fa a l'obertura amb esventrament, del carrer Ferran també travessar als naturals carrers d'Avinyó o de Comtal. Aquesta importància de la urbanització d'infraestructures transversals va suposar nous fronts de suport a l'edificació residencial: en un cas en el sentit de l'embelliment de la ciutat central interior amb l'ordre vuitcentista de la casa urbana de pisos conformant l'espai urbà embolcallat entre els llenços de les seves façanes composades segons les acadèmies a l'ús..., i en altra cas en el sentit de l'abstreta expressió del pavelló individual del nou-cents, també a la moda, mostrat en ordres de composició recreats de caràcter històric, pintoresc, modernista, o en icones d'hotel, de xalet..., en definitiva de casa exposada en la naturalesa domesticada del jardí.

En el cas de la Bonanova, l'ordre i el caràcter de suburbi se conforma recolzat en l'estructura d'eixamplaments parcials, urbanitzacions de fragments de trames quadrícules de carrers alineats que transformen l'entorn de finques rústiques en una nova civilitat d'esbarjo a base de les residències amb el tipus d'edificació individual de la casa-torre amb jardí. Així al tombant del segle XIX i XX, la nova planta del passeig de La Bonanova, per demès de tram d'una via de traça transversal que amb la seva continuïtat del ponent de Sant Gervasi al llevant de Sarrià, significa una infraestructura determinant pel desenvolupament suburbà de la ciutat comarcana barcelonina, alhora té rellevància com a espai urbà de suport a un substrat residencial amb un tipus edificatori conforme a les necessitats benestants de residència estacional i d'esbarjo. Per altra part, també en un cert sentit, similar a la urbanització de l'arenys de Les Rambles pel que fa a l'assentament de les cases palau individuals de caràcter residencial representatiu, a la moda del tombant dels segle XVIII i XIX.

Projecte de condicionament de la Via Augusta (1929)

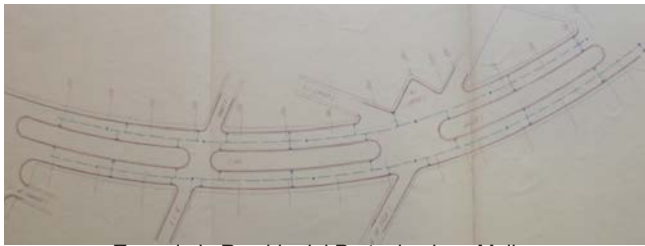
Acord amb la Rambla del Prat

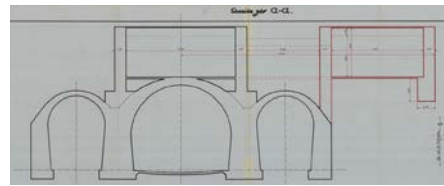
Tram de la Rambla del Prat a la plaça Molina

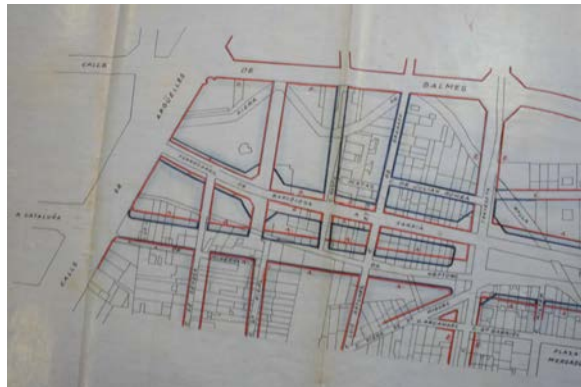
Plaça Molina

Tram de la Rambla del Prat a la plaça Molina

Estació de Gràcia

Proposta de noves alineacions i acord de la Via Augusta i la Rambla de Catalunya

2.3.3 La Via Augusta

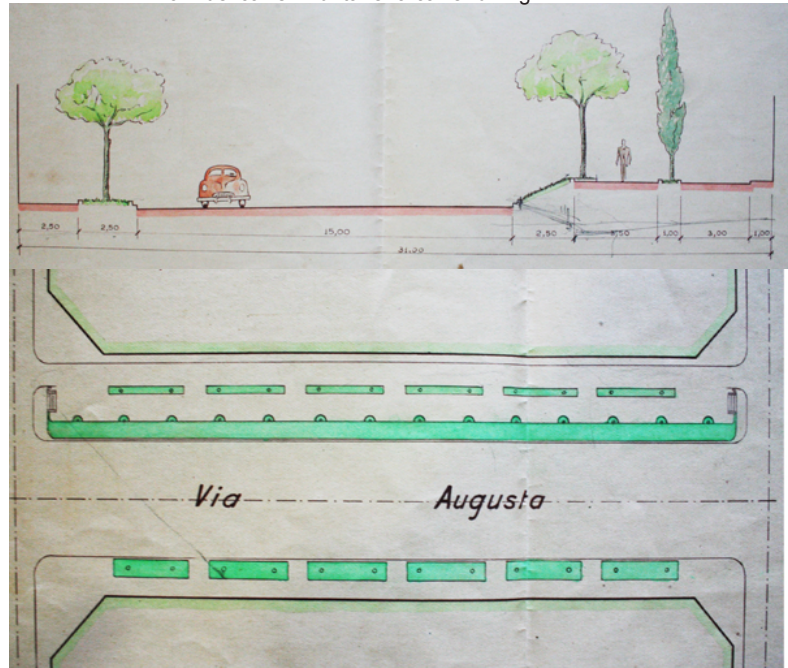
Hem anomenat el carrer Anglís –antic Sant Lluís-, en el seu encreuament amb la carretera provincial, doncs resultava una via de comunicació vertical -amb línia tramviària-, d'enllaç des de la part nord del nucli de població de Sarrià -la plaça Borràs i la sortida de la carretera cap a Vallvidrera-, fins topar amb les vies del carril a l'entrada a cel obert del tren de Barcelona a la pròpia estació de Sarrià.

En aquest indret adjacent a l'estació, la Via Augusta s'acabà d'urbanitzar completament entorn de l'any de 1958, després d'haver-se transformat en soterrània la línia del ferrocarril provinent de Barcelona mitjançant la construcció a cel obert en la trinxera existent, d'un continu túnel a base de voltes de canó de formigó. El terraplenat i l'explanació de la plataforma de la nova via, suposa un canvi de naturalesa de l'espai urbà, notant-se una experiència inversa, per exemple a l'esventrament de la Gran Via de Ronda al pas pels barris del Putxet i del Farró de Sant Gervasi.

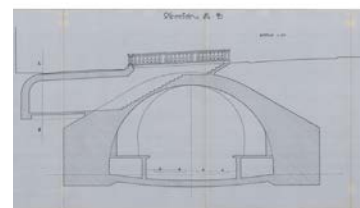
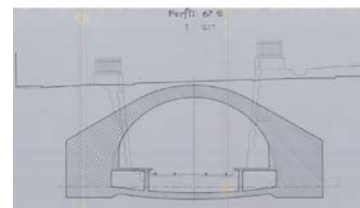
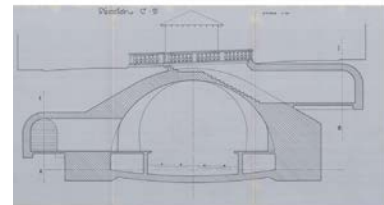
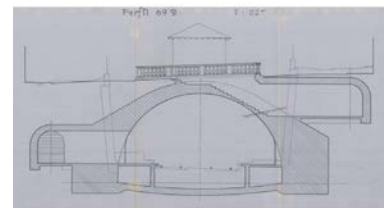
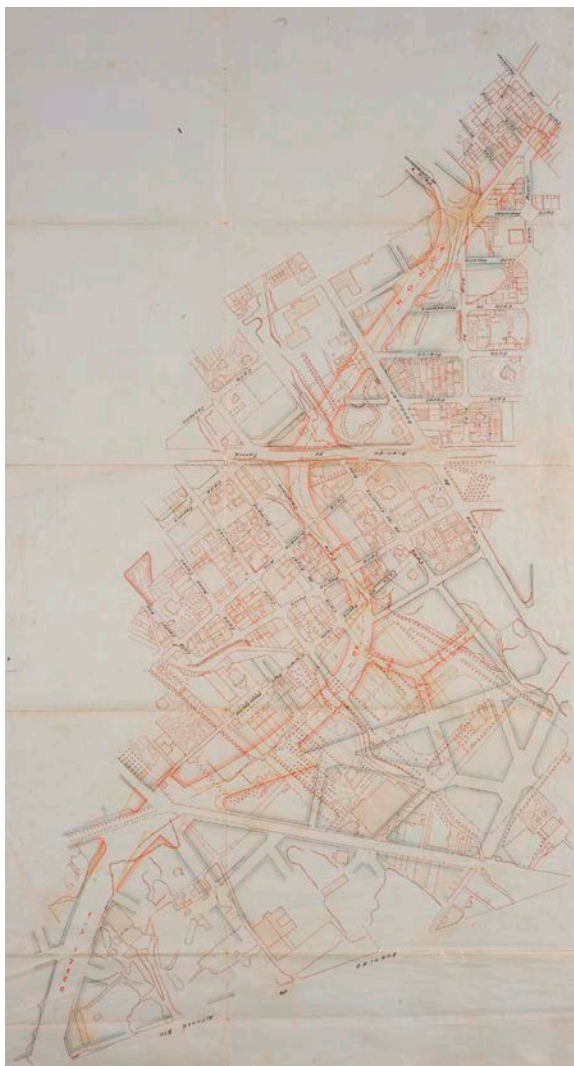
Els primers estudis entre 1922 i 1923 són d'eixamplaments d'alineacions a la part on la riera de Cassoles conflueix amb la riera de Sant Gervasi, entorn la rambla del Prat i l'estació de Gràcia dels ferrocarrils, conformant la riera Malla aigües avall cap a la Travessera. Alhora també s'elabora un estudi d'urbanització de la zona compresa entre la rambla del Prat i la gran via Diagonal, amb una proposta -que no rep consideració-, de continuïtat de la traça de la rambla de Catalunya embocada a través de la Diagonal alineant-la a la nova traça de la Via Augusta. L'any 1926 s'adjudica a Cubiertas i Tejados S. A., l'execució de les obres de transformació a soterrani del ferrocarril. A principis de l'any 1936 el carril és soterrat gairebé fins el carrer Muntaner, i a l'any 1939 s'elabora un projecte d'urbanització amb una secció especial de via seguint la tònica del tram ja executat entre la Diagonal i la Travessera -insistent en la configuració de la rambla de Catalunya-, amb voreres de dos metres, dos carrils de circulació de set metres i una vorera mitjana de nou metres. El projecte inclou fotografies amb el paisatge inicial, les imatges de l'experiència d'estranyament de la dislocada explanada obtinguda, així com la imatge planejada entre la rambla Prat, la plaça Molina i més enllà, a manera de passeig significat amb mediana, girador, font, parterres, fanals, bancs, escultura..., en un entorn urbà de finques entre enjardinades i verticalitzades. A partir de l'any de 1940 s'emprenen les obres de condicionament del projecte anterior reformat amb la instal·lació de muntacàrregues i de sala de facturació en l'estació de Gràcia, així com amb la transformació en soterrani de l'estació de Muntaner i del carril en trinxera de més enllà, amb els talussos i els murs de contenció substituïts per la construcció de túnel de fàbrica de formigó armat.

Entre 1946 i 1953 s'adjudiquen novament obres a Cubiertas i Tejados S. A., es finalitza el soterrament de la línia i es redacta el projecte de condicionament definitiu de la Via Augusta

Projecte de condicionament de la Via Augusta (1950)
 Tram del carrer Muntaner a carrer d'Angli

Projecte de variant de la traça de la Gran Via de Ronda
 en la Gironella (zona romànica) c. 1920.

Projecte reformat de soterrament
 del ferrocarril de Barcelona a Sarrià,
 1940. Estació de Muntaner.

entre el carrer Muntaner i l'acord amb Sarrià entorn el carrer d'Anglí, amb les alineacions ajustades i les rasants dels carrers adjacent acordades -excepte el carrer Vico-. A la vorera nord entre el carrer de Ganduxer i el carrer de Modolell, el desnivell comporta la construcció auxiliar d'un mur, d'escales i de baranes de protecció així com l'adequació del propi baixador de La Bonanova. El projecte de condicionament final es redacta a l'any 1950 i s'executa -sense donar continuïtat a la vorera de mitjana i amb crítiques a la premsa per la tardança-, entre els anys de 1954 i 1958. La via disposa d'un total de gairebé 30 metres d'amplada, amb perfil especials: entre el carrer Muntaner i el carrer Vallmajor i fins el de Modolell, a base d'un conjunt de vorera i parterre de cinc metres, d'una calçada única de fins a quinze metres i d'igual sistema al cantó de muntanya amb alguna variació per la major amplitud del conjunt de vorera, parterres i escocells. L'entorn d'arribada al carrer Anglí i a la zona de l'estació de Sarrià, no va obtenir la consideració de ser dissenyat amb una configuració de traçat que donés sentit al seu nom de plaça d'Orient constituint encara un encreuament de trànsit de difícil i debatuda resolució.

Pel que fa a la obertura de la Gran Via de Ronda, executada ja l'any 1935 a l'encreuament amb la Diagonal, cal notar que el traçat previst i aprovat en l'adaptació del pla d'enllaços de Barcelona entre els anys 1905 i 1917, no pot continuar-se doncs l'afectació de la reserva de sòl no és vigent a l'àmbit de terme municipal de Sarrià, que contràriament ha vingut desenvolupant el seu creixement de cases aïllades en la zona romàntica de la Gironella. Cap a l'any de 1920 s'elabora doncs un projecte de nova traça corbada per adaptar la Gran Via de Ronda al pas pel Sarrià baix. Altres dificultats d'aquesta via entorn a aquest indret, són l'encreuament precisament amb la via Augusta i el túnel del ferrocarril, així com l'obtenció dels terrenys necessaris i el pas per les lleres dels torrents confluents, qüestions que es resolen a partir de la canalització i la urbanització del carrer de Mandri a l'any 1948.

2.4 LA CASA-TORRE JARDÍ

Com hem esmentat, la ciutat acabà la dècada de 1920 assolint el clixé de ciutat d'un milió d'habitants a l'any de 1930. L'annexió de Sarrià completà l'agregació dels municipis de la plana, de manera que l'ordenança municipal de Barcelona de 1922 s'aprova amb l'acord d'incloure una addenda per la zona muntanyosa de Sarrià. El plànol topogràfic de la ciutat –*Plano Magistral*–, elaborat entre els anys de 1926 i de 1936 pels serveis tècnics municipals dirigits per l'enginyer V. Martorell Portas, serà testimoni de l'experiència barcelonina de la casa unifamiliar amb jardí. Un fenomen del primer terç del segle XX, en que el pavelló exempt, inicialment amb destí d'estatge estacional, impulsat per una dinàmica urbanitzadora de vertigen -tant pública com privada-, en el transcórrer d'un procés de descentralització de la ciutat interior, diem, esdevé finalment residència permanent.

Casa Rosés, Sarrià (Barcelona, 1919. A. Florensa)

2.4.1 La torre, una estructura formal de casa

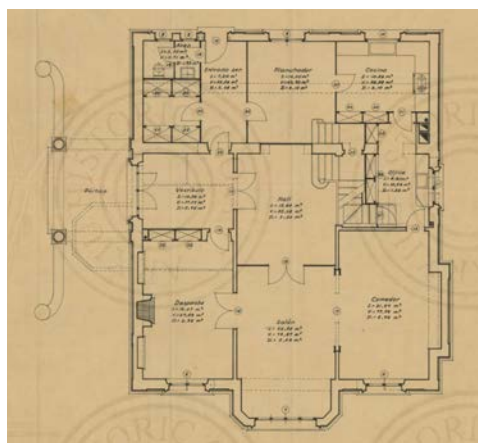
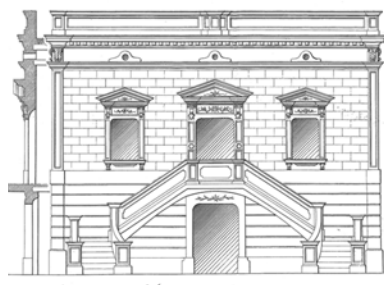
En relació a la disposició de torres a les cantonades de les cases, s'informa de la casa del segle XIII a Barcelona¹ -en referència a cases fortificades precisament a la vilanova del mar-, doncs que fins la protecció del recinte emmurallat medieval, era imprescindible la fortificació dels angles quan s'edificava una casa de certa importància en un raval situat fora de la protecció de la muralla romana. Igualment podem pensar en la torre de força de la casa rural costanera fora de poblat com per exemple del Maresme. La unitat de crugia repetida i sobreposada vertical -coberta de terrat, d'agulla o de pavelló-, que configuren les torres excel·lint la fàbrica de les cases-jardí, són ja formes buides d'altre contingut que el domesticat signe de sentit recreatiu i de miranda del panorama de l'àmbit de pertinença. El sentit etimològic de funció forta de domini, de defensa o de guaita del territori, que les anomenà, és un sentit traspasat. Els canvis de cultura i de civilització denoten obsolescències així com nous significats de les formes i dels objectes de la història.

(1) "La casa burgesa en la Barcelona del siglo XIII" (2013), Carme Batlle

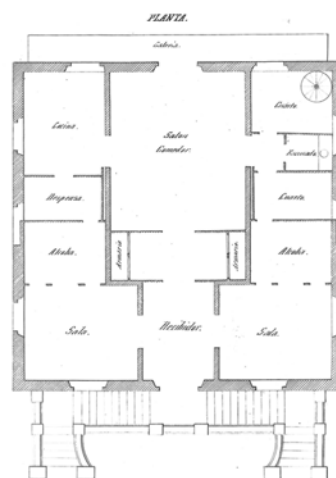
La “torre” és una marca d’habitació que l’etimologia popular a Catalunya emprà per anomenar la casa-jardí. En altres indrets s’adopten la marca de xalet, d’hôtel, de quinta, de cottage, de villino ... Així doncs la casa-torre és un “*casa situada fora de la ciutat o als suburbis, generalment voltada de jardí*”. A Sarrià, a Sant Gervasi i al suburbi barceloní, s’identifica doncs amb el reducte de possessió d’aquestes construccions inicialment pavellons o residències vernacles de camp, d’esbarjo estacional, i eventualment d’habitatge permanent. Observem la morfologia de casa torre, com un senzill pavelló de moderada dimensió, sovint de baixos i un pis, aixecada del terreny si és el cas amb una infraestructura de soterrani, i el plànol de planta amb trava quadrícula de tres per tres crugies tramades, amb forma de nou cel·les de mòdul corresponent a les dimensions de les dependències. La escala es situa al perímetre mentre que la cel·la central a manera de nau significada pot ser sala distributiva de representació o en la planta pis distribuïdor de cambres d’habitació. La coberta sovint presenta complexitat formal per singularitzar l’objecte i si és el cas compondre, precisament, algun element de torre. Resulta interessant notar els estatges de pavelló d’una planta perquè són oblidats o poc vistos entorn la urbs però de gran normalitat als pobles d’estiu. La distribució típica disposa l’entrada a través d’un passadís-*fauces*, amb una dependència a cada costat, el pas a la sala menjador entorn els dormitoris i la cuina donant front al jardí; una distribució pròpia també de les cases de cos.

Torres Grífols i Lucas, c. 1905. L'Ametlla del Vallès.

Reforma icasa T. Estany, pg. Bonanova, 1949. E. Bona

Casa Pedro Ribó, c/ Panamà, 1871, J. Ros, m.o.

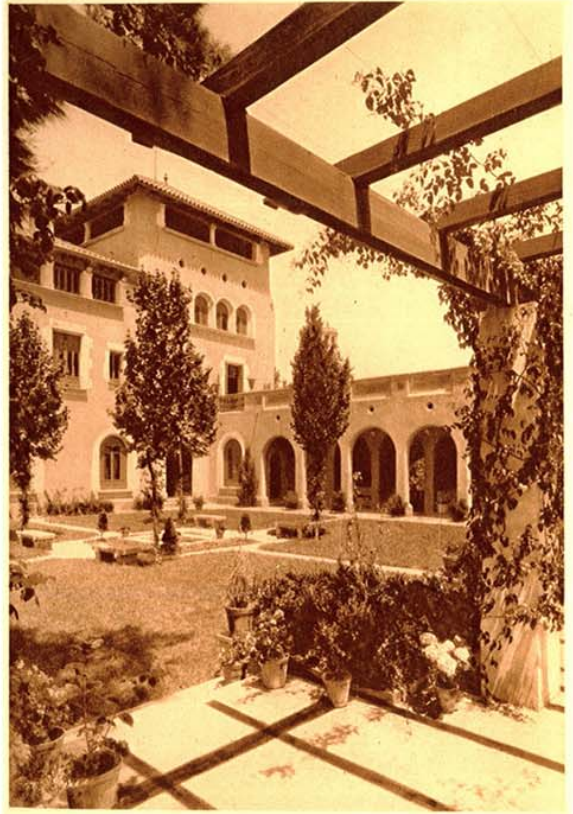
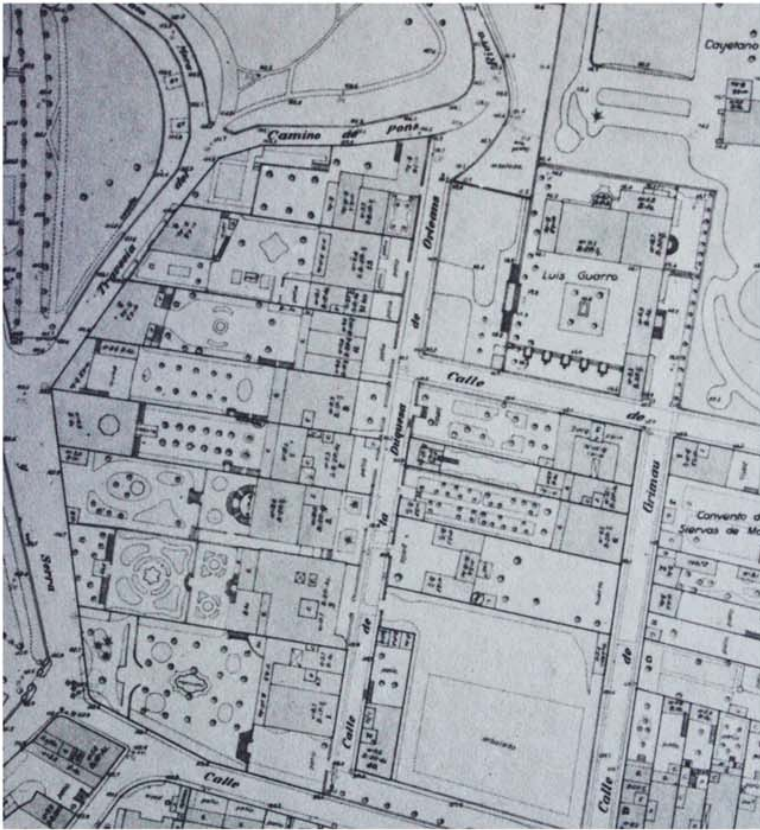
El jardí podríem dir que abdueix la casa a convexa cap a una forma articulada en parts mostrades, no només com estructura formal sinó també en el sentit que el programa de la vida a la llar es practica amb usos que colonitzen o s'enfilen vers l'espai exterior. Les solucions constructives d'obertures amb pòrtics, d'envidraments i d'enfosquiments..., fan fluir la continuïtat d'espai, el condicionament lumínic i la percepció de l'exterior. En tot l'ampli ventall dimensional notem una variació morfològica de la casa que suggereix doncs aquesta plena relació amb el jardí, amb la seva percepció i amb la seva llum. La forma principal se significa amb elements juxtaposats com marquesines o pòrtics –aixoplucs de desembarcament-, com terrasses, com porxos..., també elements emergents com corbades tribunes amb finestrals i festejadors, com galeries..., que avançats des de l'interior de les dependències cap a l'exterior modelen el volum de la fàbrica amb protuberàncies de cossos sortints i coberts de terrats. Igualment els cossos verticals de torres i de mirandes que l'excel·leixen. Es tracta d'una temàtica que els tècnics exerciten resolent amb intervenció d'utilatge, de fórmules vernacles, de models pintorescs, de manuals i solucions tipificades i doncs s'hi donen pràctiques que matisen amb alteracions i articulacions la rigidesa de la fàbrica del pavelló, dotant-la de l'expressivitat de les parts i dels elements -fins i tot del buits abduïts-, així com situant espacialitats intermèdies entre l'interior i l'exterior. Podem observar per exemple, entre d'altres la casa Rius i Taulet (1890) de l'arquitecte P. Falqués, la casa Conde (1909) de l'arquitecte L. Olavarria, les cases Roig (1914) i Cornet (1919) de l'arquitecte E. Sagnier, les cases Fontcuberta (1915), Garriga (1920), Abadal (1922) de l'arquitecte J. Lloret Homs, les cases Romaní (1917) i Rosés (1919) de l'arquitecte A. Florensa, la casa Muntadas (1920) de l'arquitecte E. Bona, la casa Balet (1922) de l'arquitecte B. Caballol

La recurrent sobreelevació de la torre diguem que és definida i admesa a les barcelonines ordenances històriques d'edificació, condicionada a l'absència d'afectació a finques confrontants i pel que fa a la composició urbana, a la reculada de l'alineació al carrer. Pot ser són de tradició a la ciutat atès l'atracció del seu port i del panorama canviant de la mar i del trànsit marítim: uns gaudis d'atenció distreta. Algunes d'aquestes cases efectivament disposen de torres composades significant la forma –i fins i tot amb funció a manera de badalots de terrat-; per exemple la casa Matas (1914) de l'arquitecte E. Ferrès Puig o a la casa Bardés (1915) de l'arquitecte J. Lloret Homs. S'observa també l'element torre a les cases modernistes d'aguditzada composició vertical, com a la casa Dolcet (1906) de l'arquitecte Rubió i Bellver.

També volíem notar que en el fenomen de la casa-torre barcelonina, la seva resolució és en bona part segons estereotips adoptats de models de xalet, d'hotel *mansard* o barroc, de pavelló neoclàssic o historicista, de cottage pintoresc o de torre vernacla, o també segons factura a la moda d'expressió modernista, secessió..., en definitiva podríem dir que segons les convencions de certes acadèmies. Per a cada cas, l'aparició d'incidents distorsionadors de l'objecte icònic comporta una particular major o menor adequació, però en qualsevol cas s'hi dona una condició heterònoma², una subjecció dels elements i de les relacions de nova

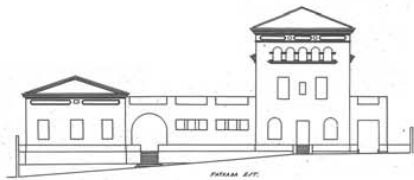
(2) subjecte a la llei d'un altre que l'impedeix el lliure desenvolupament de la seva naturalesa

La terrassa (3)

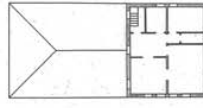

SARRIÀ. CASA GUARRO

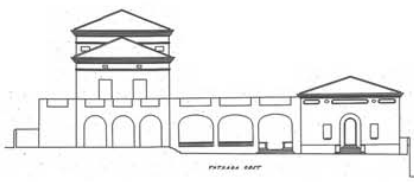
"Guía de Barcelona" C. Soldevila

FAÇANA EST

PLANTA 1ª BASSA

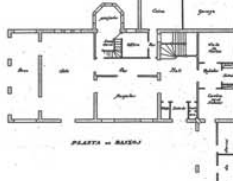
FAÇANA SUD

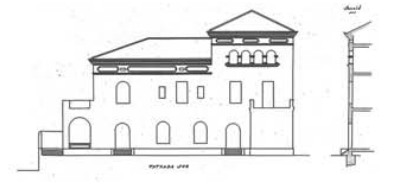
PLANTA 2ª PRINCIPAL

FAÇANA OEST

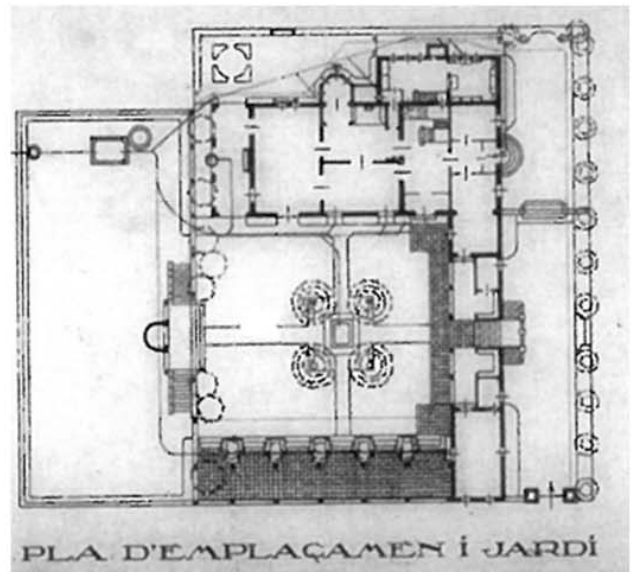

PLANTA 3ª ALTA

FAÇANA NORD

Casa Lluís Guarro
c/ De la Pau-Vilana Duquesa
1920, Antoni Puig i Gairalt, arq.

PLA D'EMPLAÇAMEN I JARDI

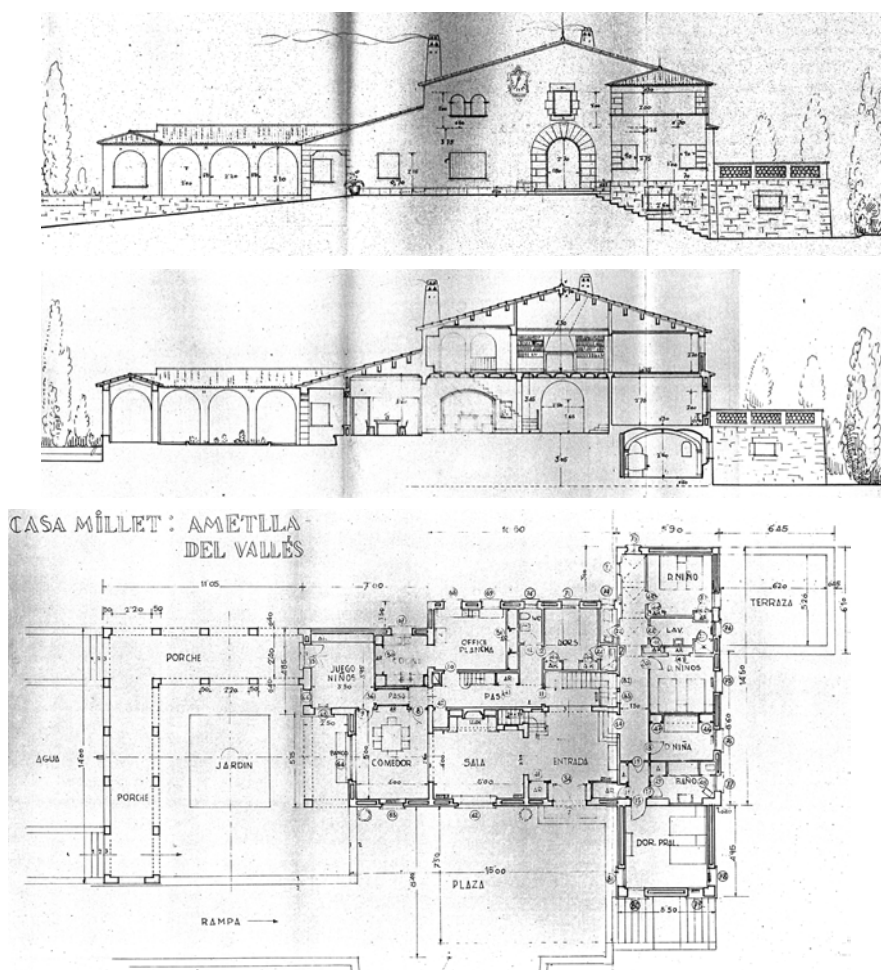
FAÇANA PONENT

Casa Lluís Guarro a Sarrià . 1920, Antoni Puig i Gairalt

Il·lustració de "La tradició renovada" A. Pízzia i J.M. Rovira

naturalesa a lleis rígides d'ortodòxia ja fixada, es a dir a contràries naturaleses que finalment esdevenen objectes de lectura fora ordre. Així doncs mentre que als icones historicistes les distorsions provoquen unes condicions heterònomes, contràriament l'acadèmia o fórmules d'ordre del moviment modern, participa de la nova naturalesa del fenomen afavorida per una sincronia temporal, sense prefiguracions, i les concep i les integra alhora, amb una coherència més pròpia o autèntica.

Per altra part l'arquitectura de la casa-torre de tradició vernacle d'esbarjo al camp, en la seva relació amb el jardí, domestica un espai exterior immediat amb elements com la terrassa, la pèrgola, el porxo, la piscina, els cossos annexos desplegats..., així imbrica la construcció i els seus espais interiors en una naturalesa d'estructura formal que caracteritza la vida i el gaudi de la llar amb jardí, renovant aspectes de l'hermètica, dual i inequívoca arquitectura rural de la masia. La suburbana casa Guarro (1920) a Sarrià de l'arquitecte A. Puig Gairalt o el projecte de reforma de la casa Millet en l'Ametlla del Vallès de l'arquitecte Bonet Garí, poden ser exemples on s'organitza l'espai exterior immediat al cos de fàbrica amb una mena d'era urbanitzada o de peristil rural, per l'artefacte plaent.

Projecte de reforma casa Millet. 1939, Lluís Bonet
L'Ametlla del Vallès

L'avantguarda del Moviment Modern en raó a la lògica de la funció, formularà aquesta apuntada manera d'abstracció de les parts i dels elements, i d'exposada recomposició amb colonització de l'espai immediat: una arquitectura discernida, d'estructures formals amb el reconeixement i l'expressió de les parts i dels elements components de cada cosa. A mitjans segle XX a Catalunya la casa-torre d'estiueig de costa, esdevé ja una estructura de relacions evolucionada en un ordre descompost del programa d'habitació, amb forma d'ales de cossos de zones o cossos estesos dispersos, domesticant un recinte intermedi de l'àmbit de pertinença com per exemple la casa Ugalde (1952) dels arquitectes J. A. Coderch i M. Valls.

2.4.2 Obsolescència

Hem parlat de les cases a quatre vents barcelonines que compartimentades amb ús plurifamiliar, substituiran les cases aïllades amb jardí en els suburbis jardí de Sarrià i de Sant Gervasi agregats a la ciutat. El procés de reedificació, per altra part normal en el desenvolupament dels assentaments de població, podríem dir en aquest cas que és per obsolescència econòmica. Així com és àmpliament comentat que a la ciutat interior de Barcelona, hi ha un canvi significatiu, en el moment en que l'habitatge passa de ser un valor d'ús a un valor de canvi, i la ciutat medieval i artesana se processà a mercantilista preindustrial, doncs podríem notar en el cas d'estudi, el moment en que la unitat d'ús de la casa familiar i el jardí, conjuntament concebuts, resulten un valor de canvi i seran substituïdes per uns usos més intensos. Sense perdre la condició aïllada, les cases compartimentades passen a tenir un major ordre de dimensió i de dotacions, pròpies de la intensitat d'ús d'una agrupació d'habitatges, en definitiva d'un immoble en formació, tenint present que els àmbits de pertinença romanen en general gairebé amb la mateixa estructura parcel·laria, i doncs l'ocupació dels jardins és obligada i esdevindrà un espai períbol divers.

Ara bé tampoc cal oblidar que l'obsolescència d'aquesta casa aïllada unifamiliar barcelonina també es produeix pel que fa a un aspecte constructiu o d'equipament, com artefacte tècnic per facilitar prestacions de confort. Ens referim a la qüestió relativa a la realitat que aquestes cases datades en general entre 1860 i 1930, en definitiva són construccions senzilles com diem d'estatge estacional. Ara bé, la naturalesa d'estatge alternatiu i estiuenc resulta simplificador de la recarregada i historiada ornamentació de la residència a l'època, i denoten elemental parament o equipament, per exemple en observar de les estudiades, l'aclaparadora majoria sense llar de foc. Tot i això les observem servides amb dependències a propòsit pel personal de treball domèstic. Cal notar que aquestes cases-torre transiten pel seu període de desenvolupament, esdevenint objecte de múltiples ampliacions per adequacions de programa, adicions precisament de marquesines, pèrgoles, porxos o garatges..., així com reformes de manteniment per adaptar-se a diversos requeriments contra l'esmentada

obsolescència de durabilitat constructiva o de caràcter funcional per l'evolució de la indústria aplicada a l'equipament, les instal·lacions, la cuina, els aparells sanitaris. Pel que fa a la manca de llar de foc mereix reflexió notar que les cases de pisos a quatre vents plurifamiliars que les substituiran presentaran sistemàticament els habitatges amb l'equipament, si més no, d'una llar de foc.

2.4.3 Suburbi jardí

En qualsevol cas la manca de les verticals i denses condicions urbanes, determinen que la casa-torre jardí s'estengui entre una topografia relativament diversa entre els torrents i els turons, del suburbi barceloní de la Bonanova: una nova condició pintoresca d'espai que es perllonga entre verdures, alternades de cases-torre estereotipades amb caràcters diversos. Aquests pavellons es caracteritzen pel que fa al gaudi de l'exterior, del jardí, per la condició morfològica del volum de buc expandit i abocat a percebre ambients interiors interferits a l'exterior o a l'inrevés, espais exteriors inserits, i doncs l'aparició d'elements i parts articulades d'unes arquitectures que transgredeixen el cos d'habitació. El jardí és gaudit des de la terrassa disposada adjacent a les dependències del pla terreny de la fàbrica, i alhora reconegut des de les terrasses superiors. Podríem referir-nos al concepte de carrer-jardí en el sentit que la urbanització del sòl rústec, la forma de creixement d'aquesta morfologia de cases aïllades és pròpiament per alineació de carrers. I en aquest sentit podríem observar el passeig Bonanova o l'avinguda del Tibidabo, a la època de les cases-torre barcelonines, pensant la seva relació amb veritables carrers-jardí els de la cultura nord americana o com el passeig Maristany (1927) a Camprodon, de l'arquitecte B. Martorell. Cal notar doncs l'especificitat d'aquestes cases-torre amb jardí, que han domesticat un cos de fàbrica i un espai exterior immediat incorporant-los a la seva naturalesa de necessitat i donant espacialitat i sentit a la unitat de la casa amb el jardí.

Detall plànol V. Martorell 1926-1936, Les Tres Torres
Via Augusta, plaça d'Orient

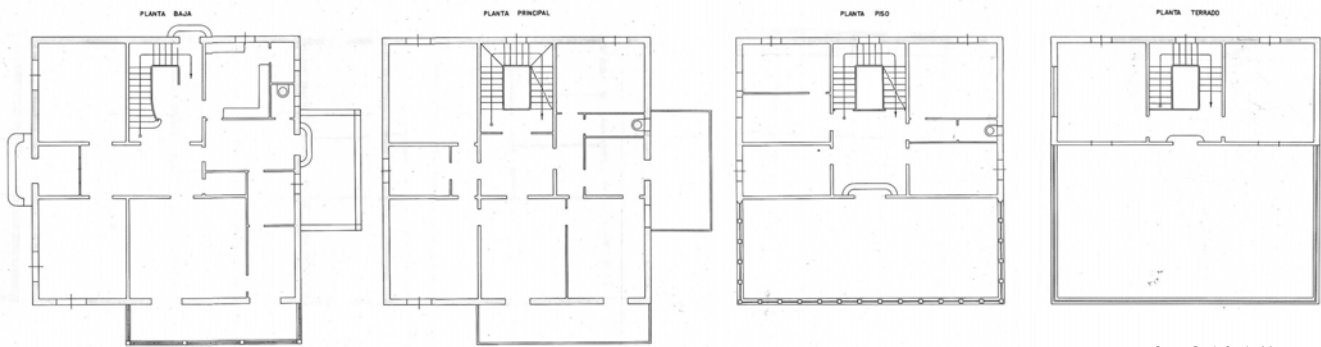
Una experiència contraposada pot ser, a l'atapeït desenvolupament dins del seu àmbit de pertinença, del bloc en vertical i en profunditat de la casa urbana barcelonina entre mitgeres, que no obstant presenta també la relació amb el carrer corredor de les volades dels seus cossos sortints com balcons, tribunes, galeries..., o la relació amb la miranda del paisatge de les retirades i excel·lides torratxes ocasionals. Descoberta doncs també, de l'espectacle d'una bellesa, la del carrer corredor o de la plaça, conferida per l'ordre de l'arquitectura de la casa urbana en la reforma de la ciutat interior barcelonina del nou-cents.

Dèiem que l'aixecament del Plànol de la Ciutat de Barcelona 1926-1936, anomenat *Plano Magistral*, realitzat pels servei municipals dirigits per l'enginyer V. Martorell Portas, pel que fa a aquest lloc de Sarrià i de Sant Gervasi, deixa fixada l'experiència de la forma urbana a base de cases-torre amb jardí. Podríem dir que aquest suburbi jardí, una zona de cases aïllades, no respon a un model de comunitat jardí atenent a presentar atributs d'idea de comunitat o d'unitat de projecte; en tot cas ho serien singulars fragments com per exemple l'avinguda del Tibidabo a Sant Gervasi o la urbanització de Sant Pere Màrtir a Pedralbes, doncs resulten actuacions planificades amb certa diferent naturalesa a la normal transformació de sòl rústec adjacent als nuclis de poblat de Sarrià i de Sant Gervasi, a on en definitiva s'hi dona el fenomen de la urbanització de porcions segregades de les finques rústiques matrius, amb projectes d'alineació i d'obres d'execució de traçats de carrers –i ocasionalment placetes-, amb serveis; i això per tal de posar en oferta lots de terreny per a parcel·les, i construir productes d'aspiració a la moda: un pavelló d'estatge estacional o una casa-torre jardí suburbana per residència a manera de nova alternativa a la ciutat. Podem notar-la una morfologia o forma de creixement urbà, desenvolupat doncs en referència a un nucli de poblament aglutinant, quina municipalitat valida els tradicionals projectes d'alineacions de carrers d'iniciativa privada, per garantir l'acord i la continuïtat dels fragments o pedaços de petites trames quadrícules resultants, conforme al plànol de la població, es a dir a la manera d'un eixample menor com és el cas de Sarrià. S'indexa com un tipus d'ordenació anomenada "ciutat jardí" en els instruments i figures de planejament urbanístic, en una molt distant i del tot reductiva al·lusió a les teories anglosaxones de les *garden cities* -o nous assentaments traslladats al camp-, que Cebrià de Montoliu introduí a Barcelona promovent la Societat Cívica de la Ciutat Jardí (1912); i també diferent, en un altre ordre, a les pautes de suburbis o d'urbanitzacions de variats traçats jerarquitcats de composicions axials, o curvilínies o pintoresques.

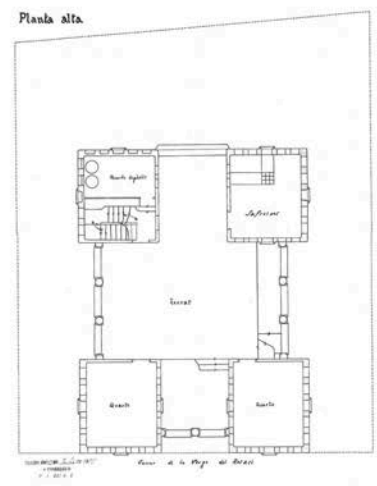
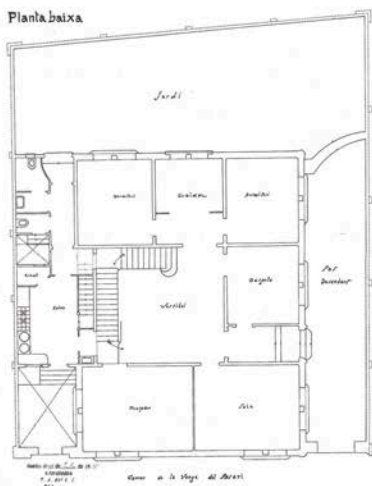
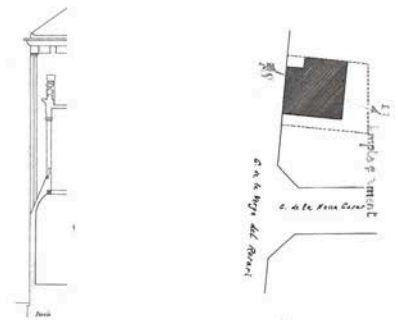
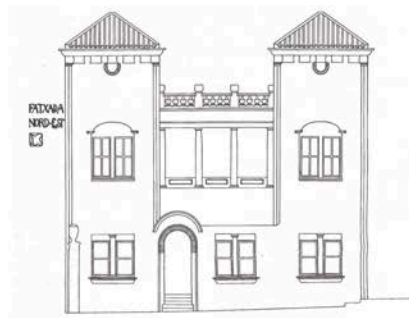
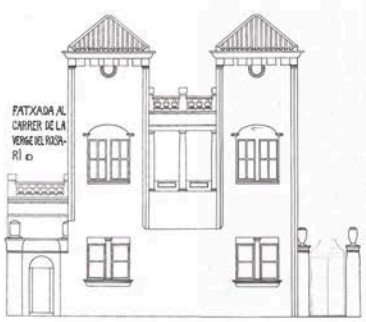
L'observació del plànol Martorell ens informa del condicionament divers de les parcel·les enjardinades entorn els artefactes de la casa jardí aïllada individual: un reconeixement de les aspiracions i de la idealització de la llar barcelonina. Aquestes menudes unitats de bucs cúbics disposats solts, vorejades per tots costats de l'assolellament del suburbi, gaudeixen de la prestància de l'àmbit de pertinença configurat en un petit jardí suburbà ordenat pel barreig entre el proveïment dels vivers, l'art del jardiners i la cultura del rural i del poblat.

2.4.4 FITXES DE CASES TORRES

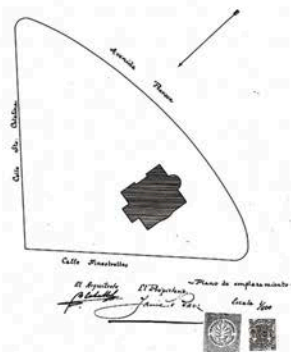
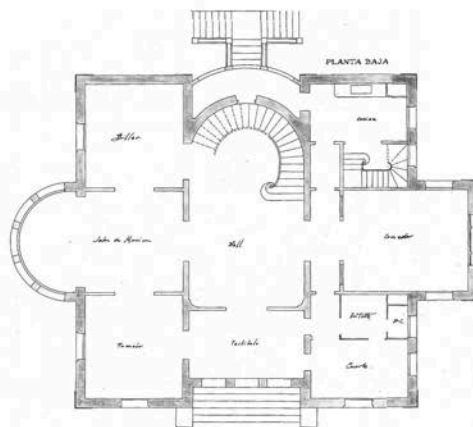
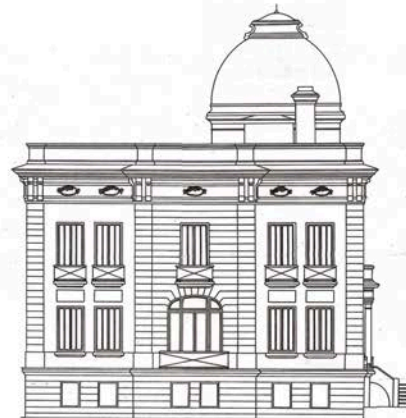
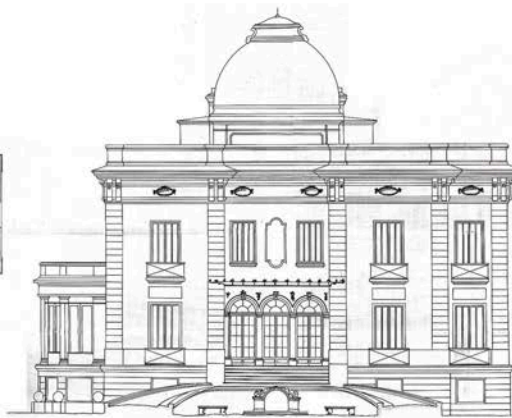
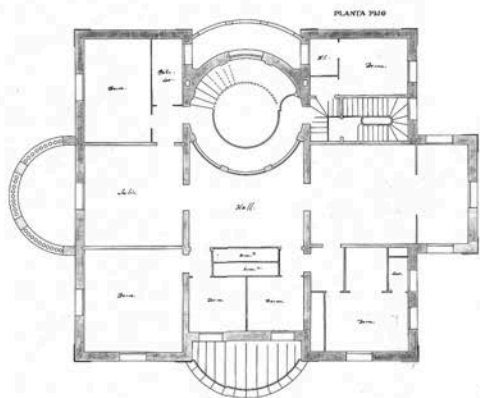
Estudi casa-torre jardí (Sarrià - Sant Gervasi) CT 01

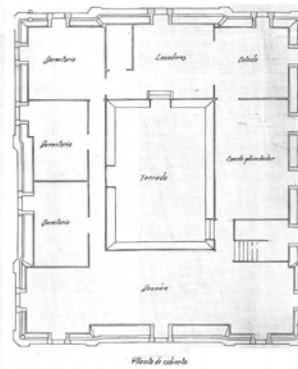
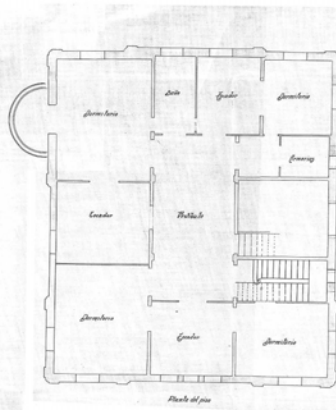
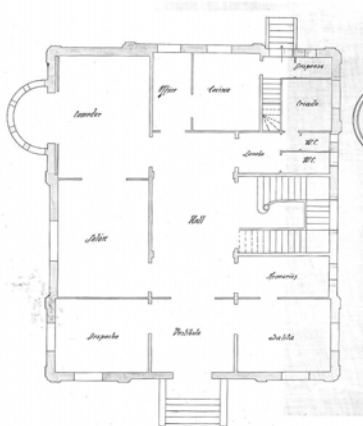
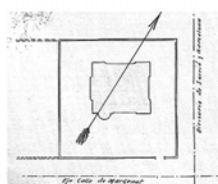
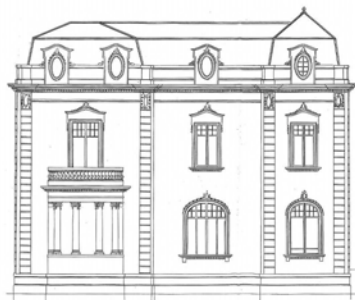
Casa Godofredo Matas
c/ Escoltes Pies
1914, Eduard Ferrer i Puig, arq.

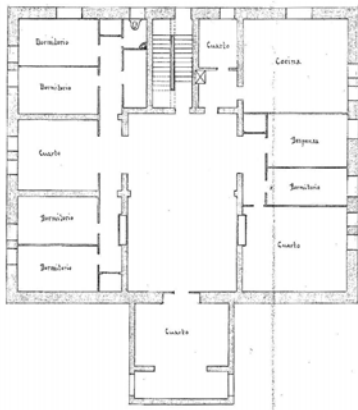
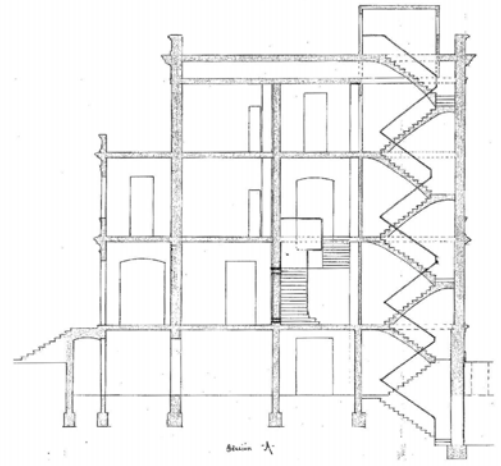
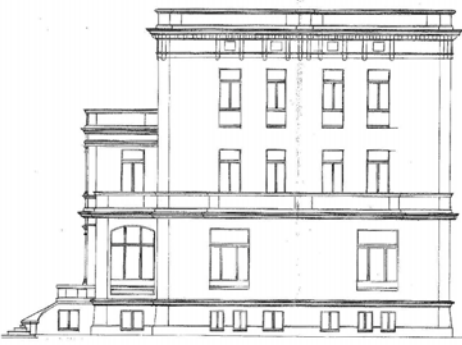
Casa Josep Bardés
c/ Rosari
1915 Joaquim Lloret i Homs, arq.

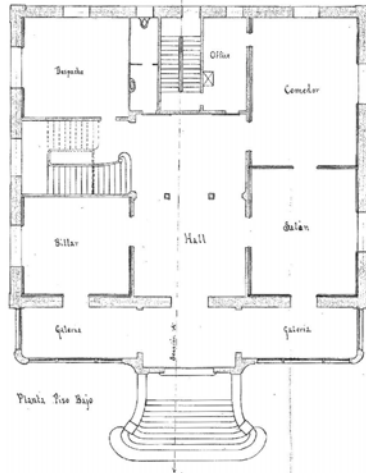
Casa Jaime Balet
c/ Dr. Pearson
1922, Bienvenido Caballol, arq.

Casa Ramón Fontcuberta
c/ Margenat
1915, Joaquim Lloret i Homs, arq.

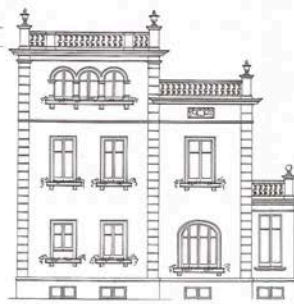
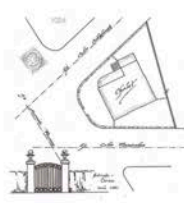
Planta de sótanos

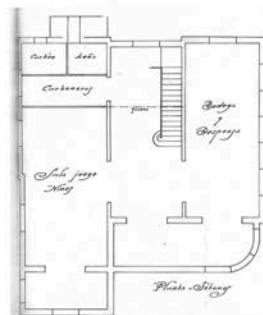
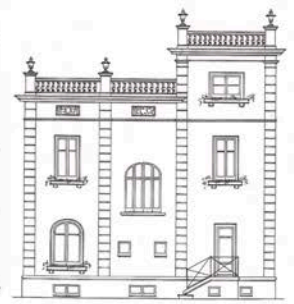
Planta Piso Bajo

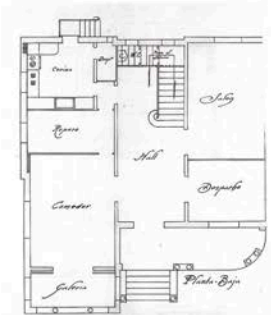
Casa E. Conde
c/ santa Rosa
1909, L. Olavarría arq.

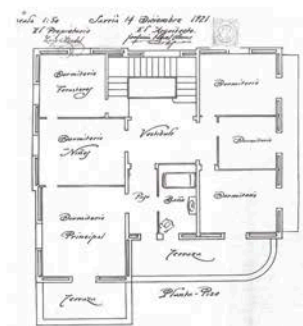
PROYECTO de Casa para D. Luis Abadal
en el terreno de Pedregal - Sarrià -
Parcela 135 Situada 4 de Diciembre 1921.
El Arquitecto
Joaquim Lloret Homs

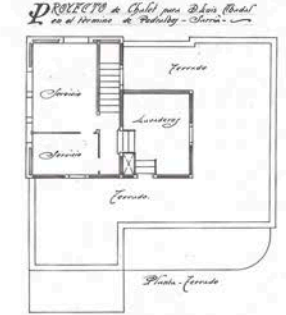
Planta Sótano

Planta Bajo

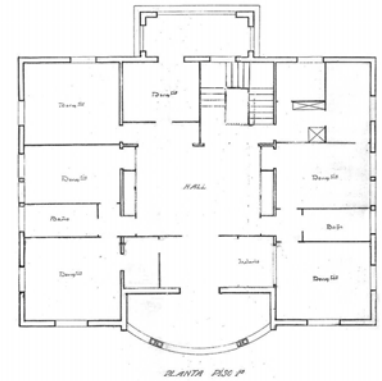
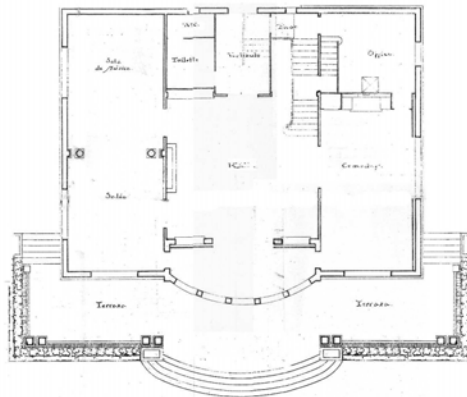
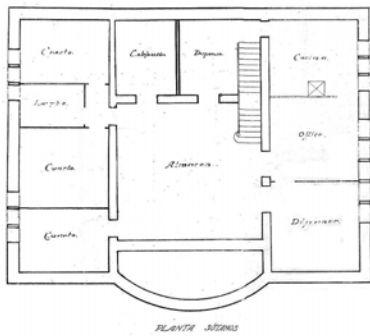
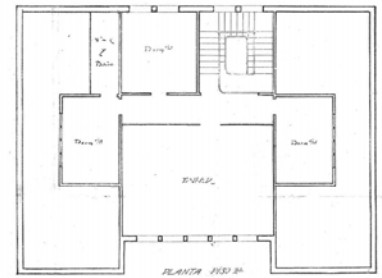
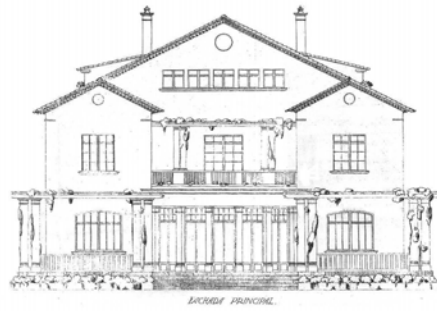
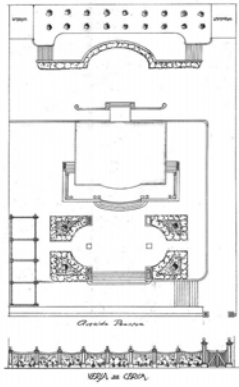

Planta Piso

Planta Terraza

Casa Luis Abadal
c/ Dr. Pearson
1922, Joaquim Lloret Homs, arq.

Casa Vicente Muntadas
c/ Dr. Pearson
1920, Eusebi Bona, arq.

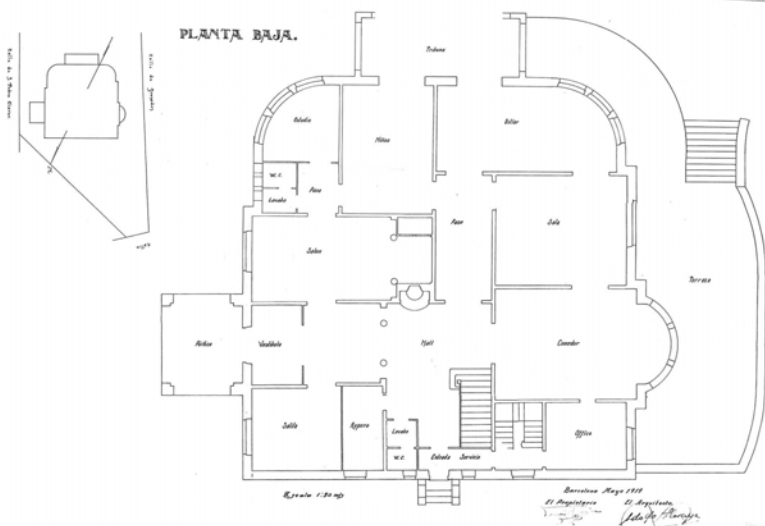
FACADA LATERAL.

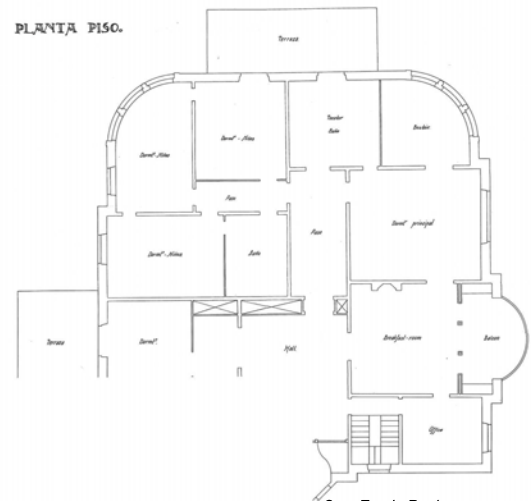
PLANTA DESVAN.

PLANTA BAJA.

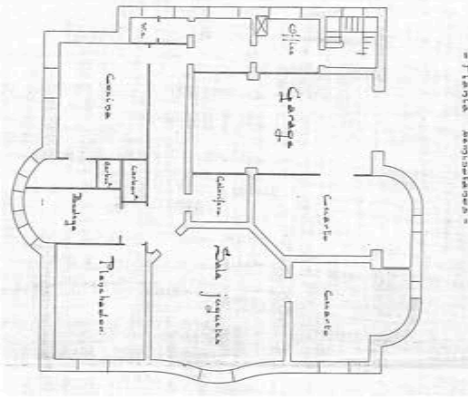
PLANTA PISO.

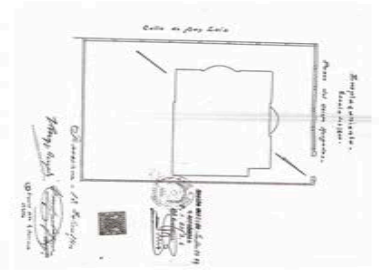
Casa Tomás Rosés
c/ Sant pere Claver / c/ Granados
1919, Adolf Florensa, arq.

Planta 1ra

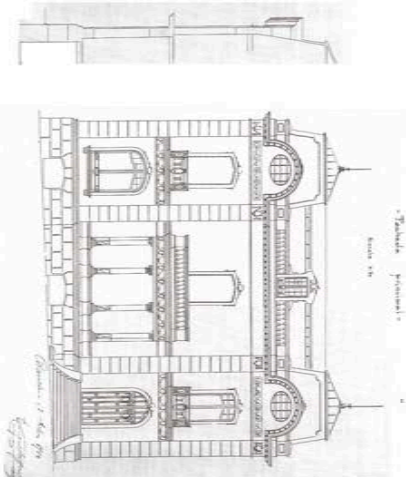
Planta amoblada

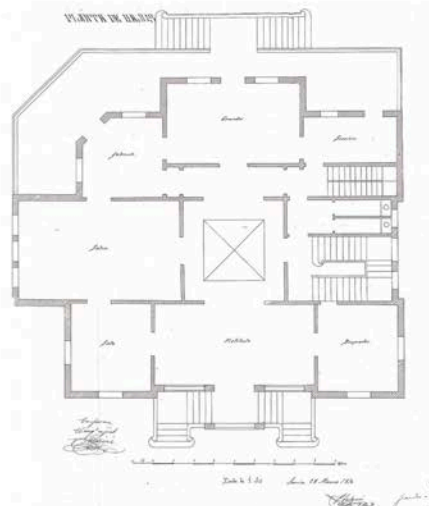
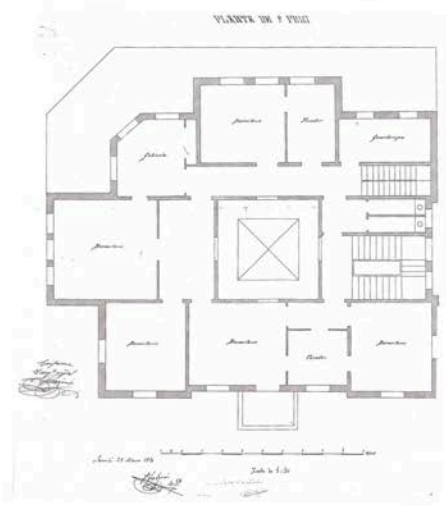
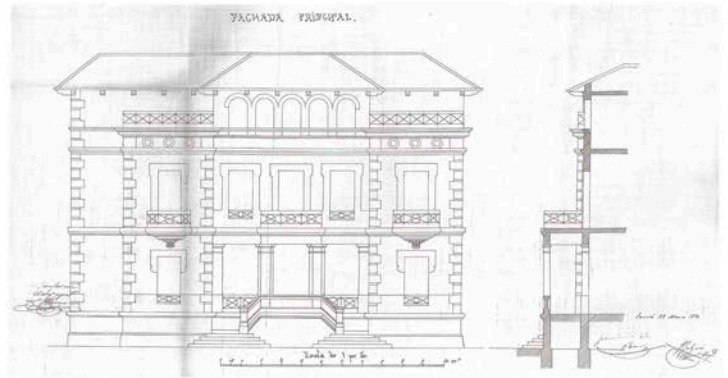
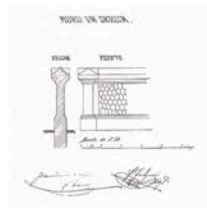
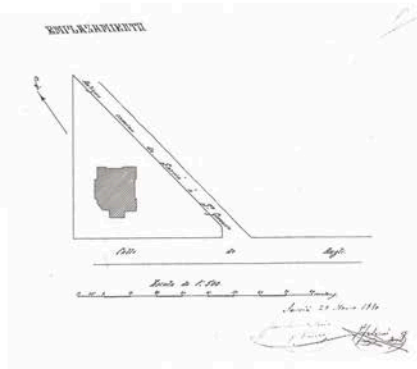
Planta alçada

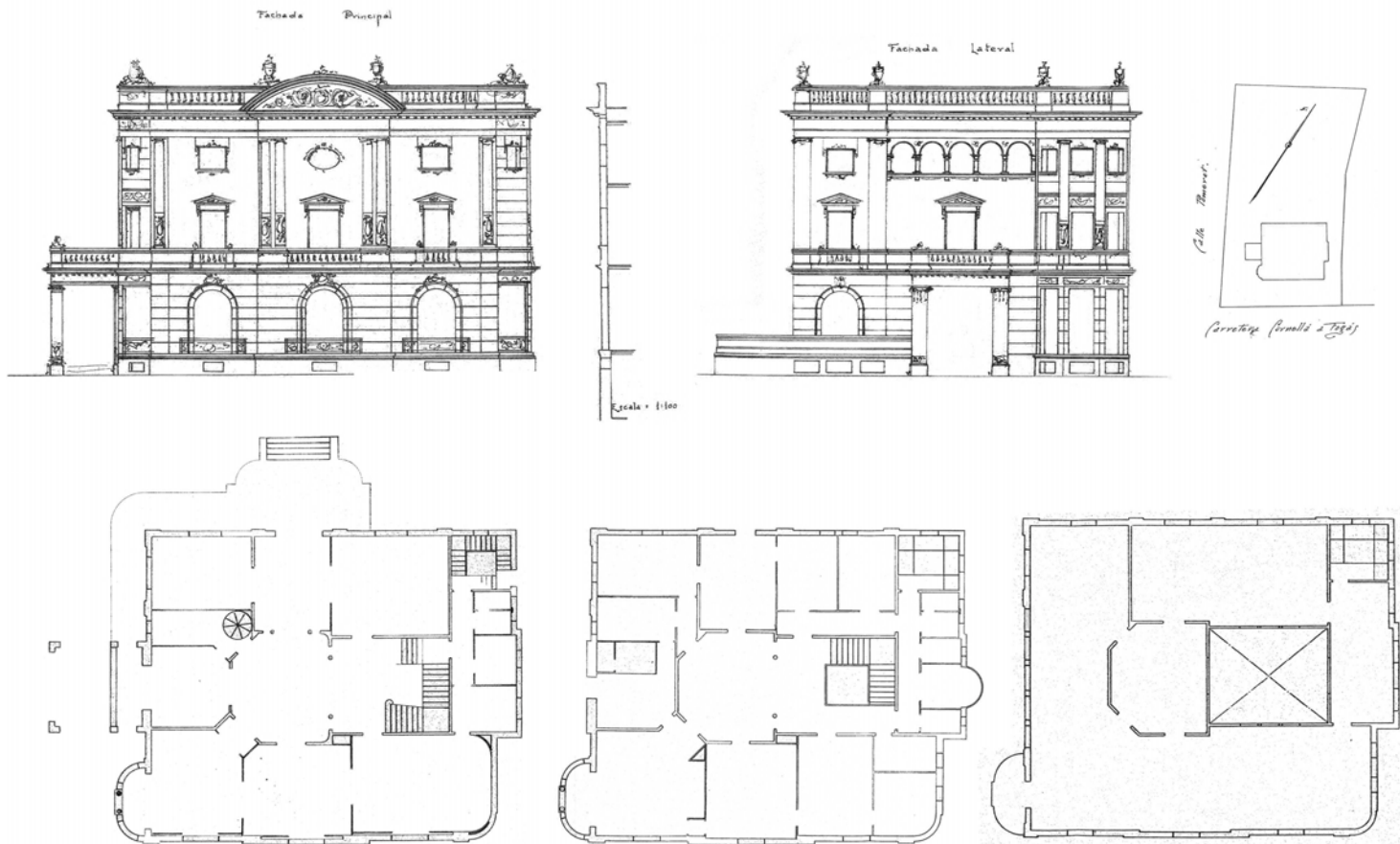
Planta baixa

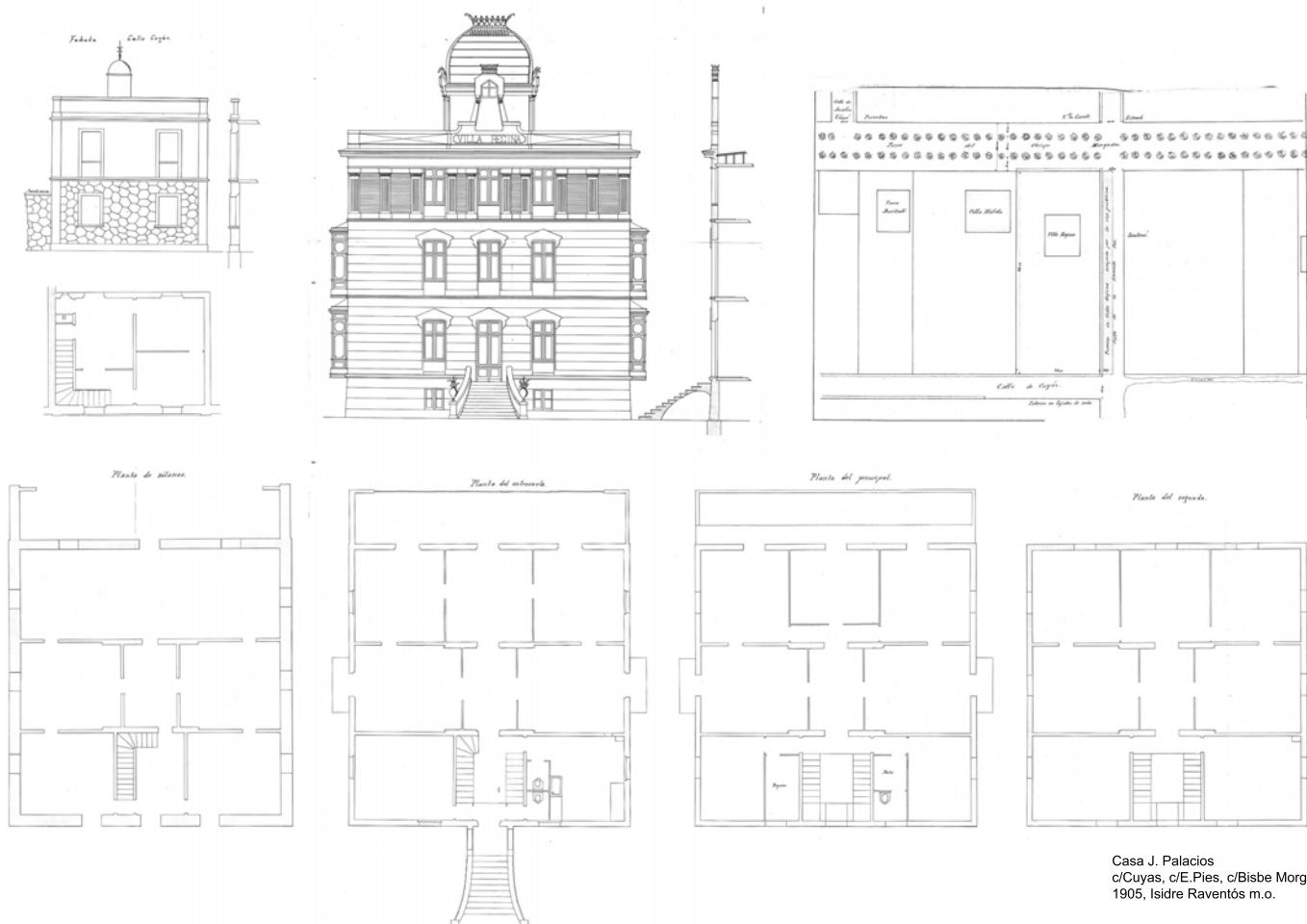
Casa Josep Roig i Bergada
c/Pg. Bonanova
1914, Enric Sagner, arq.

Casa Francesc Rius i Taulet
c/Angli
1890, Pere Falqués, arq.

Casa Ana Cornet de Cantarell
c/ Carretera de Cornellà a Fogàs - Pomeret
1919, Enric Sagnier, arq.

Casa J. Palacios
c/Cuyas, c/E.Pies, c/Bisbe Morgadas
1905, Isidre Raventós m.o.

2.5 LA TERRASSA.

“Terrat descobert o balconada ampla, a peu pla d’un pis o d’una planta baixa un poc elevada, destinat a seure-hi per a descansar, prendre el sol o la fresca”¹.

2.5.1 Terrasses i tipologia

Reconeixem l’etimologia de la terrassa designant un condicionament de conreu pla en el jardí agrícola productiu o també un artifici de plataforma construïda en el jardí vegetal plaent, que elevada, adquireix un cert domini sobre el declivi i s’estén delimitada amb protecció de barana o de barandat. En els jardins públics per exemple de Montjuïc o del Guinardó dels arquitectes Forestier o Rubió Tudurí, observem la topografia domesticada amb la successió de terrasses, de vegades protegides del desnivell. Pel que fa a l’ús en el jardí de la casa urbana o suburbana barcelonina, la terrassa podem dir que és una forma d’elements com per exemple els murs, el terraplenat, l’enllosat, la protecció de barana..., susceptible d’ocupar fins a l’alineació de les finques amb els carrers d’acord als preceptes específics de les regulacions que li són pròpies a les ordenances històriques tant de Barcelona, com de Sarrià o de Sant Gervasi.

La terrassa connexa a la casa és una plataforma de paviment a pla de terra, que com aquella, està lleugerament elevada del nivell o de les terrasses del jardí; de vegades sobre la pròpia infraestructura del semisoterrani dessota de la casa o en general terraplenada amb bancada per adequar el nivell de cota del terreny amb el nivell de cota interior de la planta, o també construïda si és el cas amb murs i baranes de protecció. Adopta diferents formes, les més recurrents transcorren perimètrica a la casa completament o parcial per un únic front. Segons aquesta accepció doncs, la terrassa és un element artifici de l’àmbit del jardí però també és casa, doncs confronta amb el cos d’habitació; és doncs un element intermedi que transita connex resseguint l’enfilada de les sales de l’interior des d’on s’hi accedeix, i alhora adjacent al domini desplegat del jardí.

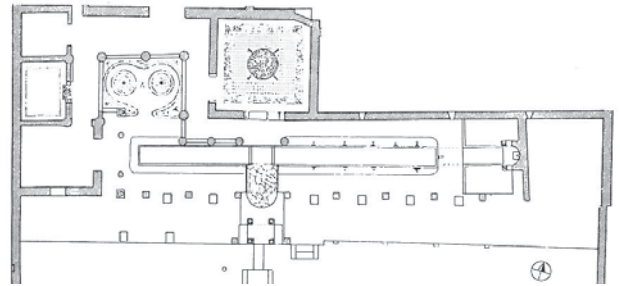
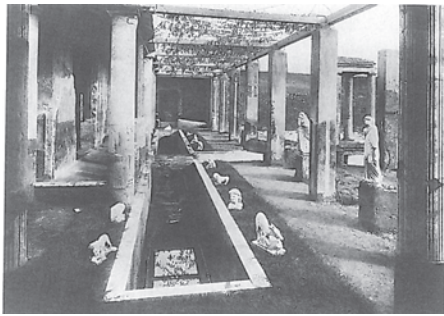
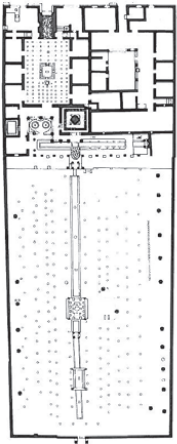
(1) Diccionari de l’art i dels oficis de la construcció, 1974 Miquel Fullana

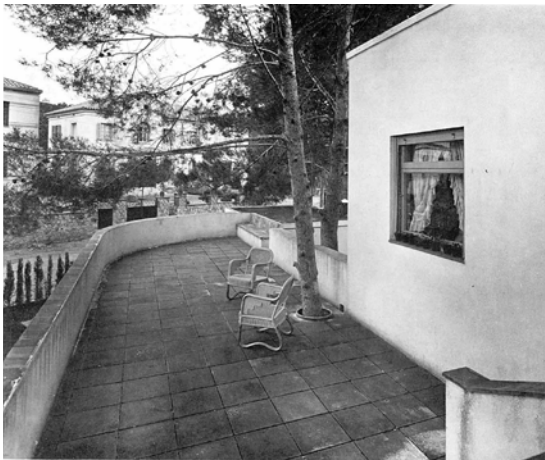
La terrassa, J. Vayreda c. 1891

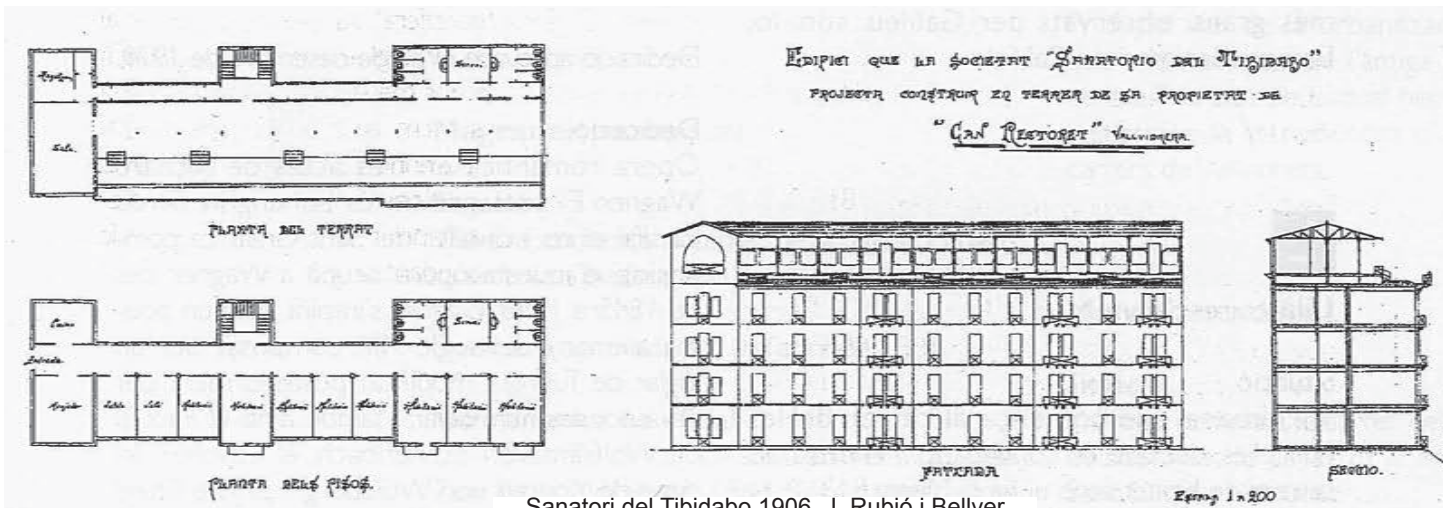
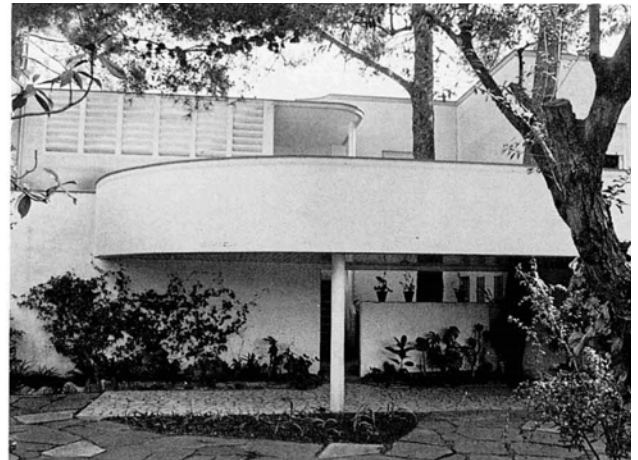
Can Rocamora. Sant Adrià del Besòs

Casa a Via dell'Abbondanza, Pompeia
"Pompei". 1993, Paul Zanker

Casa Barangué. 1933, R. Duran Reynals
"Quaderns (COAC)"

Sanatori del Tibidabo 1906, J. Rubió i Bellver
arxiu històric de Sarrià

Estudi de torre, 1917-1921. J. M. Martino

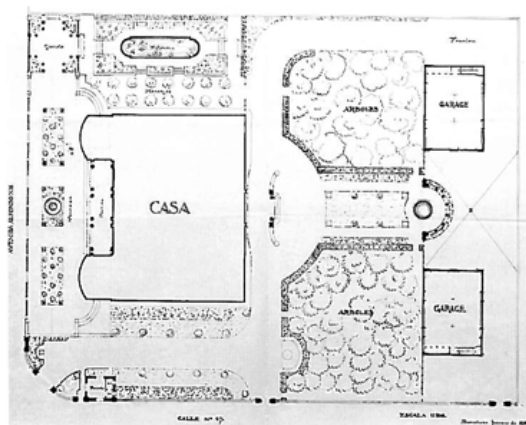
Aquest element de nexa amb el jardí, encontra a l'espai exterior immediat de la fàbrica de la casa, però ja dotat amb el condicionament de coberta, esdevé element d'arquitectura de naturalesa exterior –emergent o abduïda-, amb d'altres diverses d'accepcions, anomenades veranda, porxo, galeria, llotja..., com per exemple el cas del pòrtic perimetral, perípter, a la manera colonial dels *americanos*, de la casa Rocamora emplaçada entorn del riu Besòs entre els termes de Barcelona i de Sant Adrià.

Altre accepció és la relativa a la terrassa elevada, considerada el terrat d'un cos baix practicable per esplaiar-s'hi, propi de les cases rurals de creixement amb annexi i juxtaposició de fàbriques. Però també resultat de l'articulació formal de la casa-torre amb volums baixos emergents confrontats al jardí, doncs s'esdevenen petites terrasses amb condició d'ús des de les cambres de la planta pis. Podem dir que en certes cases unifamiliars barcelonines, l'articulació de parts en la composició produeix també aquests terrats dels cossos baixos emergents, donant-se la situació de dues terrasses, una a peu pla vinculada al jardí i a la pràctica exterior de les dependències de les sales de respecte, i altra alçada annexada a les dependències de les cambres d'habitació del pis. En el cas de les terrasses superiors se signifiquen, ja amb barandats d'obra a les precursors de tendència amb simples volums vernacles com per exemple la casa Guarro (1920) de A. Puig Gairalt, ja a les racionalistes adoptant baranes de barrots horitzontals d'estereotip nàutic com per exemple en la casa Vilarò (1929) de l'arquitecte S. Illescas o d'expressives pures formes allargassades com a la casa Barangé (1933) de l'arquitecte Duran Reynals.

L'arquitectura d'avantguarda del moviment modern, irromp doncs amb expressió d'estructures formals de lliure composició amb les parts i els elements abstractes, ara bé aquesta complexificació volumètrica també la notem a les factures de retòrica classicitzant o eclèctica com el palau Abadal (1927), on l'arquitecte A. Florensa disposa un avançat: un cos baix avançat del volum d'estereometria cúbica del pavelló, a base de dues tribunes de directriu en segment de cercle unides per un pòrtic de tres tramades, tot terrat i protegit amb balustrada constituint una terrassa "superior" a peu pla del pis de l'edifici, elevada amb domini de vista sobre el panorama de l'escenari urbà de la Gran Via Diagonal. Aquesta terrassa superior és alhora alçada adjacent a una autèntica terrassa de jardí del pla terreny -a on confronten el porxo i les dues tribunes-, ordenada amb parterres, arbustos i un eix de composició i de visual acabat en una glorieta que confronta sobre la mateixa via.

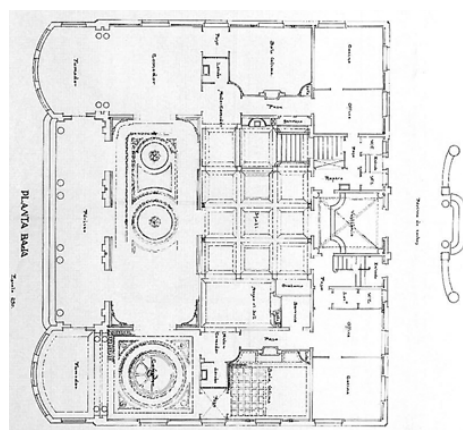
Vista exterior des de l'avinguda Diagonal

emplaçament

Vista del jardí a la Diagonal

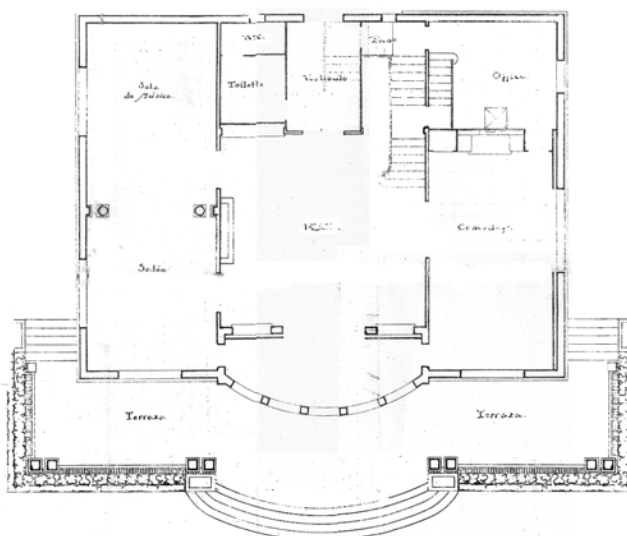
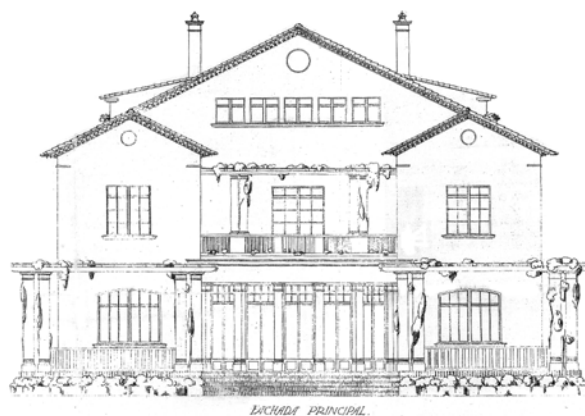
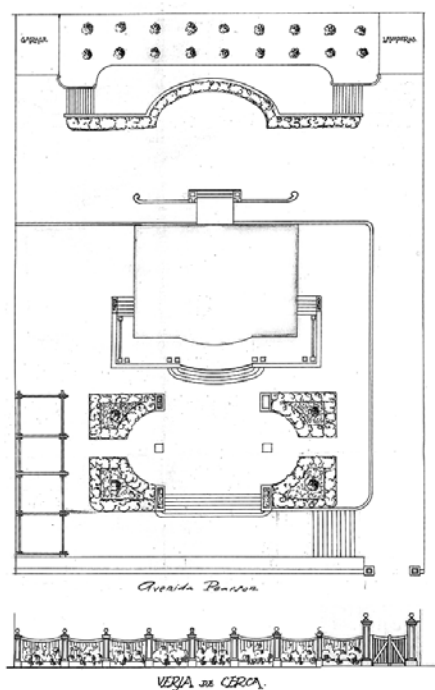

planta baixa

Palau Abadal, av. Diagonal 1927, A. Florensa

En la arquitectura de la casa, una terrassa és un element o una part, com ho pot ser una façana, una torre, una galeria, una escala, un pòrtic..., i alhora un àmbit d'espai condicionat que s'identifica amb una funció, amb una activitat domèstica que se suposa "...seure-hi per a descansar, prendre el sol o la fresca", com ho pot ser un gabinet, un passadís, una cambra amb alcova, un saló..., i així la trobem anomenada com a peça del programa amb rètol a les plantes dels projectes.

En qualsevol cas, la terrassa continua sent del jardí un element fabricat, una plataforma pròpia d'un condicionament exterior, sovint adjacent i confrontant a peu pla dels baixos de la casa permetent la percepció de continuïtat de l'espai des de l'interior. Entesa de manera similar a la clàssica forma que adopta per exemple als hotels urbans o als palaus extensos francesos, es a dir a la manera d'una plataforma de nexxe, vinculada i juxtaposada en el front del cos de fàbrica, adjacent a la enfilada de la primera crugia de la planta. Doncs diem que la podem observar en aquestes barcelonines cases unifamiliars amb jardí, per exemple al projecte de la casa V. Muntadas (1920) de l'arquitecte E. Bona al carrer Dr. Pearson de la urbanització Sant Pere Màrtir en Pedralbes.

Casa Muntadas, carrer Dr. Pearson, 1920.
E. Bona

La terrassa s'observa també transformada com element compost a l'estructura formal de l'agrupació residencial plurifamiliar de la casa a quatre vents barcelonina. Pròpiament s'incorpora al cos de fàbrica conformant part de l'edificació, per exemple a les cases a quatre vents de primera època de la Bonanova, constituïda al terrat de la infraestructura semisoterrada emergent com un apèndix de basament de la projecció del cos d'edifici i vinculat al jardí mitjançant escales. Es a dir notem una casa que si bé agrupa diversos habitatges, en disposa d'una única terrassa.

Ara bé la nova lectura com element arquitectònic emprat en la casa plurifamiliar a quatre vents és palès en la verticalització i superposició connexa de la terrassa-jardí provenint de la casa-torre unifamiliar. Conserva, en relació al cos de fàbrica, la condició avançada de les volades, pròpia de la naturalesa d'aprofitament del zenit del carrer corredor de la casa urbana de la ciutat interior.

S'ha parlat de la inversió reminiscent que l'arquitecte F. Mitjans realitza als d'habitatges de l'edifici del carrer Amigó a l'any 1940-43, en el sentit de disposar, traslladada, la galeria posterior de la casa de l'exemple com terrassa al front davanter. Cal notar però que aquesta casa es disposa reculada de l'alineació amb un petit enjardinament en el front d'entrada, per demés de l'estès panorama de verdura de l'entorn. Interpretariem més aviat que es tracta de la introducció precursora de la terrassa de jardí com un element juxtaposat a l'habitatge i verticalitzat en la superposició dels pisos. En qualsevol cas una hibridació tipològica.

Reconeixem en la Taula Classificatòria que presentem en aquest estudi sobre la representació dels plànol de la planta de l'habitatge de la casa a quatre vents a la Bonanova de Barcelona, un valor relacional entre el seu front amb llosa volada de terrassa i la sèrie de dependències enfilades a l'interior, equivalent al que denota la terrassa de jardí connexa al front del pla de la casa-torre individual. I doncs la permanència d'aquest element de naturalesa transformada, la terrassa, se sistematitza com una part annexa i superposada al cos de fàbrica de la casa significat la identitat de la seva renovada estructura formal. Notem que l'accepció de l'etimologia de terrassa, no és ja tant l'objecte del gaudi d'un enjardinament, com del panorama de l'espai urbà obert del jardí de la ciutat moderna, retrobat tema, escenari i teatre alhora.

2.5.2 La galeria en la masia i la terrassa en la casa urbana

L'accepció de terrassa en la residència rural, també s'entén al referir-se al terrat -per comptes de teulat-, dels cossos baixos juxtaposats a la fàbrica principal i doncs a les ja elaborades disposicions d'aquesta forma, compostades amb disciplina. En relació a la casa rural catalana, la masia, hem de referir-nos a l'experiència de la galeria, una forma pròpia dels períodes històrics, utilitzada tant en l'arquitectura domèstica com en l'arquitectura del monument, i de manera més recurrent en configuracions d'espais closos, còncaus, però que en qualsevol cas abdueix l'espai exterior a sota cobert.

La galeria la coneixem com un passatge cobert en un pis alt amb un front resseguit d'una allargada obertura, sovint arcuada. Les galeries superiors de les cases senyorials gòtiques o renaixentistes formen espai obert de comunicació i faciliten certa visió del pati o del panorama. També a les cases senyorials la galeria principal de la planta noble –sovint replegada a un pati celobert-, compleix una funció de relació distributiva i de referència de les dependències que hi confronten. Les galeries superiors –solanes-, com per exemple les del monumental claustre del Monestir de Pedralbes (s. XIV), coronen una superposició de pisos de galeries que embolcallen el pati. El jardí doncs no dóna sentit a l'elevada galeria, que té altra accepció de recorregut, de directriu longitudinal de pas; però alhora és prou àmplia com estança exterior, una naturalesa doncs d'espai intermedi de control climàtic suggerit en les més actuals regulacions relatives a condicions d'habitabilitat.

Podríem observar la masia, amb la reserva de tenir en compte que es tracta d'un tipus d'edifici amb un ús per demès del residencial, també vinculat al de l'activitat d'explotació rústica, i així mateix una estructura formal de lenta fixació en relació a la dinàmica dels processos de producció immobiliària de programes residencials de consum dels tipus urbans del segle XX que estem estudiant. Ara bé comparable en quant al programa extens, a la forma aglutinada de crugies tramades i a l'ordre dimensional.

Una arquitectura la de la masia, amb successió d'etapes en el temps de forma, de reforma, de reconversió, i finalment de refosa reestructuració dels creixements i de les agregacions amb la intenció de conformar un resultat que es reconeix amb variacions de la identitat i que caracteritza aquesta construcció de diferida fixació. És una casa complexa doncs, amb un ordre morfològic molt estudiat i una brillant taxonomia realitzada per l'arquitecte J. Danés entre la que destacaríem el quadre sinòptic de les masies amb galeries. Notem l'arquitectura de la galeria juxtaposada de manera tramada a l'aglutinament inicial de la fàbrica en un o dos dels costats del cos de fàbrica; fins i tot tres, o ja com estructura formal de planta períptera en el cas de les galeries disposades en el complet perímetre quadrangle de la casa. Per altra part l'expressió en el front de façana denota des del cas de la composició d'una galeria única

en el nivell del pis d'habitació, fins el cas de la composició d'un sistema vertical de pisos de galeries sobreposades en cadascun dels dos o dels tres nivells de planta, d'entre els de la casa. Així doncs estem observant un sistema de pisos de galeries estès en cadascun dels quatre costats del perímetre de l'edificació el que comporta un elaborat resultat precisament d'espacialitat del buc perípter.

S'expressa un convex cos de fàbrica amb les galeries projectant el domini al paisatge de l'àmbit de pertinença de la casa, que suggereix la relació inversa a la còncava forma de tipus claustral de galeries tramades embolcallant el pati introspectiu. Diem doncs que la disposició juxtaposada de les galeries en tot el perímetre de cadascun dels quatre fronts d'edificació de la casa rural catalana, en relació a les dels claustres o estructures de pati quadriculat i clos, és una estructura formal inversa.

Tractem d'un espai intermedi amb l'exterior, juxtaposat, circumscrit, amb un domini del panorama del territori, i en definitiva d'una experiència de forma d'aquestes cases rurals als quatre vents. A les masies, les galeries realitzen funció d'estància tant com de pas de comunicació. Enfilen per l'exterior les cambres interiors a les que sovint donen un condicionament de clima, d'il·luminació i de ventilació. En certa manera parlem d'un fenomen que s'hi reproduïx en els habitatges de la casa urbana a quatre vents on la terrassa adjectiva el front d'edificació.

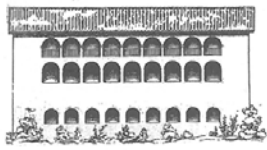
A les cases a quatre vents que estem estudiant no hi ha casos similars de terrasses embolcades continues, sobreposades en pisos i connexes al cos de fàbrica. Notem les reduïdes lloses -matisades per l'enfosquiment de lamel·les de vímet- circumdants a cada planta del prisma vuitavat de la casa F. Sellés (1964) al carrer Calvet 81-85, que tenen una altra naturalesa, i la casa voltada de terrasses del carrer Emancipació 14 (1961) de l'arquitecte C. Martínez.

La terrassa té zenit, no sostre com la galeria, ara bé l'estructura formal del sistema sobreposat de lloses volades de les cases a quatre vents, les dota de cert aixopluc. Aquest sistema que tracta de l'àmbit intermedi exterior immediat a l'edificació i el seu interior, resulta no ja un element sinó una part que s'estructura en una forma de nova composició en l'arquitectura de la casa barcelonina. També cal notar l'ordre de la imatge urbana que resulta de la verticalització del sistema de pisos de terrasses del front de la casa a quatre vents.

La imatge del carrer d'Hostalet de Bas mostra la tradició d'una balconada solana en la casa de muntanya amb l'alineament de les estructures de fusta annexades emergents als fronts de tancament exterior, per accés i aprofitament a l'exposició de la radiació. Ens informa en el temps, d'un fenomen reconegut de manera icònica als carrers convencionals de les nostres ciutats.

Masies amb galeria (1) reproduccions de:

“Arquitectura Popular. Secció septentrional de la comarca d'Olot”. 1919, Josep Danés i Torras
 “Material per a l'estudi de la masia”. J. Danés, edició 2010 de J. Muner i J.M. Puigverd
 “Arquitectura rural de la Garrotxa. Estudi estructural”. 1994, J. Curós

Can Caldecarrera (Castellar de la muntanya)
 Grup I
 Família I Sèrie 1ª Tipus A

Hostal del Grau (Joanetes)
 Grup I
 Família II Sèrie 1ª Tipus G Subtipus G4

El Carbonell (St. Esteve d'en Bas)
 Grup I
 Família II Sèrie 1ª Tipus G Subtipus G5

La Plana de Cruanyes (Ridaura)

El Molí d'en Solà (Vall de Bianya)

El Puig (St. Salvador de Bianya)
 Grup I
 Família II Sèrie 1ª Tipus H

El Casós (Olot)
 Grup I
 Família III Sèrie 2ª Tipus P

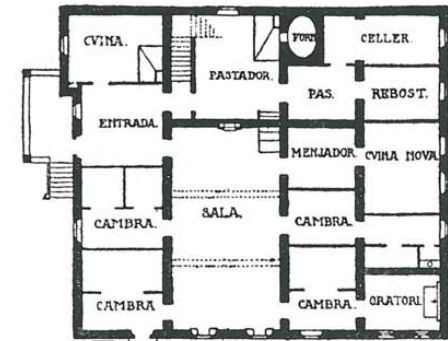
El Faró (Vall de Bianya)

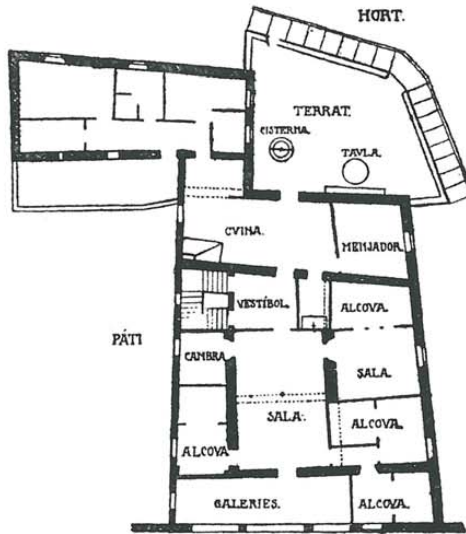
El Colls (Vall de Bianya)

Massegur (St. Privat d'en Bas)
 Grup I
 Família III Branca 2ª Sèrie 2ª Tipus X

SUBIRÀS, PLANTA PIS

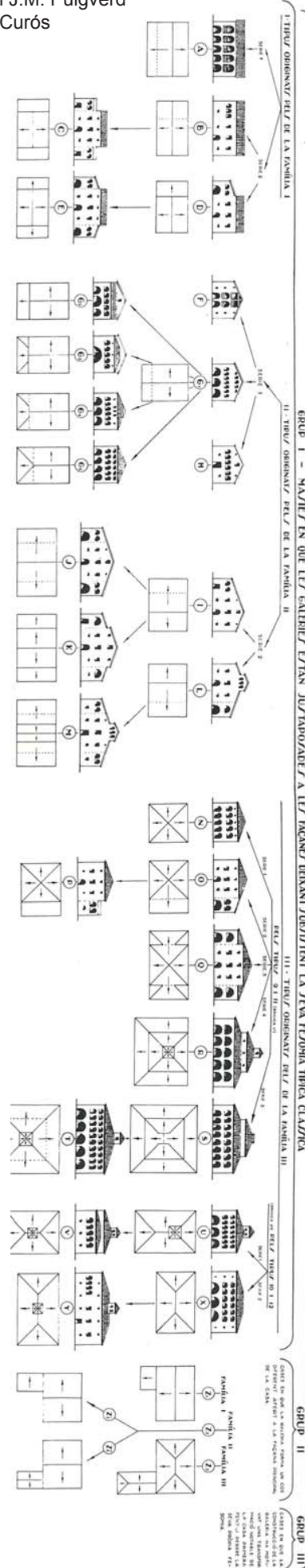
SOLER DEL CORB, PLANTA PIS

HOSTALETS D'EN BAS

LA TORRE DE LA CLPERA
 HOSTALETS D'EN BAS
 (FOTO DE J. CURÓS)

CUADRO SINÓPTIC DE LES MASIES AMB GALERIES
 GRUPO I - MASIES EN QUE LES GALERIES ETAN JUSTADADES A LES PARTS D'EN DENTRE DE LA TORRE TÍPICA CLÀSSICA
 GRUPO II - MASIES EN QUE LES GALERIES ETAN JUSTADADES A LES PARTS D'EN DENTRE DE LA TORRE TÍPICA CLÀSSICA
 GRUPO III - MASIES EN QUE LES GALERIES ETAN JUSTADADES A LES PARTS D'EN DENTRE DE LA TORRE TÍPICA CLÀSSICA

Masies amb galeria (2) reproduccions de:

"Arquitectura Popular. Secció septentrional de la comarca d'Olot". 1919, Josep Danés i Torras

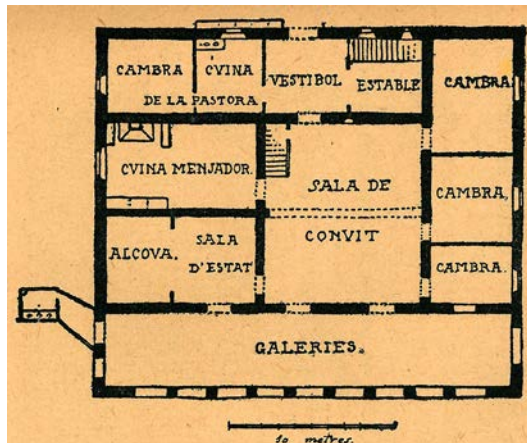
"Material per a l'estudi de la masia". J. Danés, edició 2010 de J. Muner i J.M. Puigverd

"Arquitectura rural de la Garrotxa. Estudi estructural". 1994, J. Curós

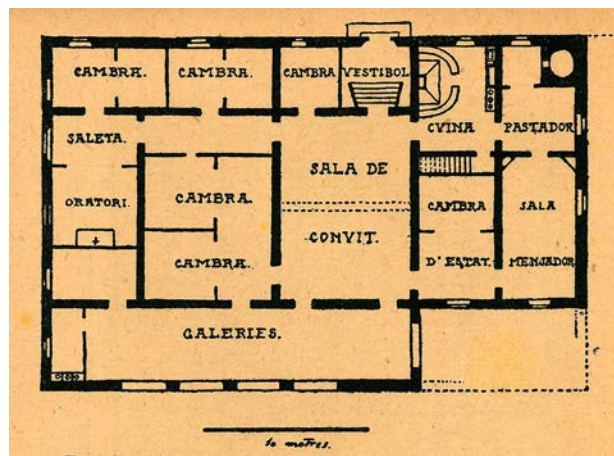
COLLDECARRERA

PLANTA I VISTES DE LA GALERIA I DEL FRONT PRINCIPAL

LLONGARRIU

PLANTA I VISTA DE LA GALERIA

EL CASÉS D'OLOT

VISTA EXTERIOR I PLANTA

(FOTO DE J. CURÓS)

FARRÓ

MOLÍ D'EN SOLÀ

MAS VENTÓS D'OLOT

FARRÓ

MOLÍ D'EN SOLÀ

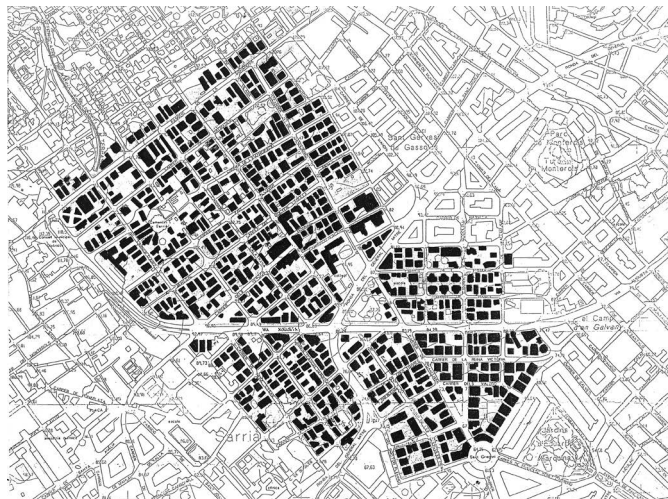

MAS VENTÓS D'OLOT

Estem parlant d'elements, relacions i estructura formal de la casa a quatre vents en la que destaca la juxtaposició de les exposades terrasses de jardí, lloses volades, reiterades i superposades, caracteritzades per la transparència i lleugeresa de l'ampit de protecció.

Finalment esmentar la galeria auxiliar de servei de condició exterior que emergeix al cos edificat i que confronta als patis de parcel·la o als patis d'illa, tant en la casa de cos de baixa altura dels nuclis de població com en la casa de veïns de pisos sobreposats. Ho ha estat com un element annexat que facilita certa prolongació d'activitats a l'exterior de l'habitatge (zones d'aigua, la comuna o el safareig). Es tracta d'una galeria de servei preservada de les vistes, de la composició ornada de la casa, que també apareix reductiva als patis de celobert quan la compartimentació del plànol de la casa urbana s'intensifica fins a quatre habitatges per replà, ja modernament. En la agrupació de casa aïllada plurifamiliar que estudiem esdevé un espai exterior i obert, però abduït a l'interior, com una dependència exterior integrada al volum, a la geometria dels límits del cos de fàbrica de l'objecte; de manera que l'obertura d'incisió del buit d'espai embolcat s'implementa generalment amb gelosies integrades a la recomposició del tancament exterior. Pel que fa a la galeria de l'eixample barceloní, podem considerar-la elaborada com un sistema juxtaposat a la fàbrica principal com per exemple denota el cas de la intervenció d'adició (1929) del cos de galeries d'estructura metàl·lica i de vidrieria, annexat al front del pati d'illa que l'arquitecte J.M. Martino executa en la casa Ferrer Vidal -original de l'arquitecte Ferrés Puig-, en els jardinetes de Gràcia.

2.6 TAULA CLASSIFICATÒRIA: CASES A QUATRE VENTS A LA BONANOVA

En relació a notar l'objecte tipus entenent-lo com un model anònim, fixat genèricament, sintetitzant les variacions entre la definició de la forma i la pràctica de les funcions, amb el resultat d'un estri útil òptim al seu fi, presentem la taula classificatòria.

La taula classificatòria recull una col·lecció de models de cases aïllades a quatre vents, construïdes a la zona de la Bonanova de Barcelona en el districte de Sarrià-Sant Gervasi.

Per tal de notar la producció no executada i el paral·lel fenomen estès en altres zones de la ciutat, la mostra de les 98 cases inclou 12 excepcions corresponents a projectes de models no realitzats que s'indiquen amb la lletra (p), i altres 2 casos corresponents a models amb emplaçament a la zona de Pedralbes.

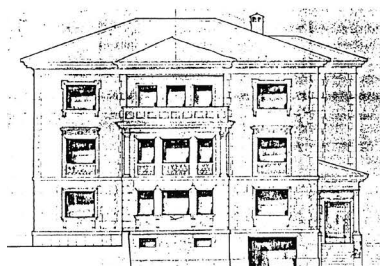
La representació expressa les plantes típiques dels habitatges de cadascuna de les cases a partir dels plànols dels projectes presentats per l'obtenció de la llicència urbanística municipal d'obres i dipositats a l'Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Barcelona. Són redibuixades de manera homogènia pel que fa a l'escala gràfica i a la orientació d'emplaçament del front a migdia, tot i que en poques excepcions s'han ajustat a la coherència general.

La taula se desglossa en quatre quadres (Q1-Q2-Q3-Q4) atenent el nombre d'habitatges compartimentats a la planta tipus de la casa. Cada quadre ordena els models amb una disposició segons la dimensió i la forma. Pot representar-se extensa per adició dels quatre quadres, tot i que s'ha compartimentat en un format que permet una observació independent.

2.6.1 El quadre Q1

El quadre Q1 ordena el plànol de les cases que agrupen un habitatge únic per planta, a partir d'unitats de petita dimensió fins l'extensa disposició d'ergonòmiques llars familiars amb el perímetre exposat a les quatre orientacions cardinals com la pròpia casa. Aquest quadre resulta alligador del cas d'estudi.

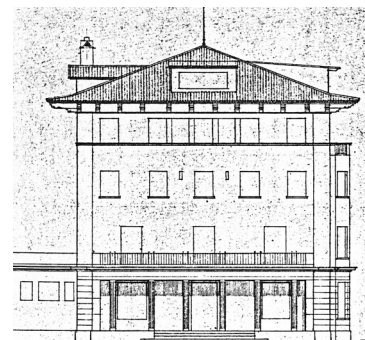
Permet observar l'ordre dimensional provinent de la casa unifamiliar, com en els models de la casa (14) de l'arquitecte J. Lloret Homs, una petita agrupació de tres habitatges però amb signe de casa-torre, i així mateix la casa (01) de l'arquitecte P. Ricard Biot que l'anomena xalet per tres habitatges. Del mateix J. Lloret Homs la casa (07) resulta per ampliació i remunta de dues plantes fins a quatre, segregant els habitatges en altura.

J. Lloret Homs 1945

P. Ricard Biot 1955

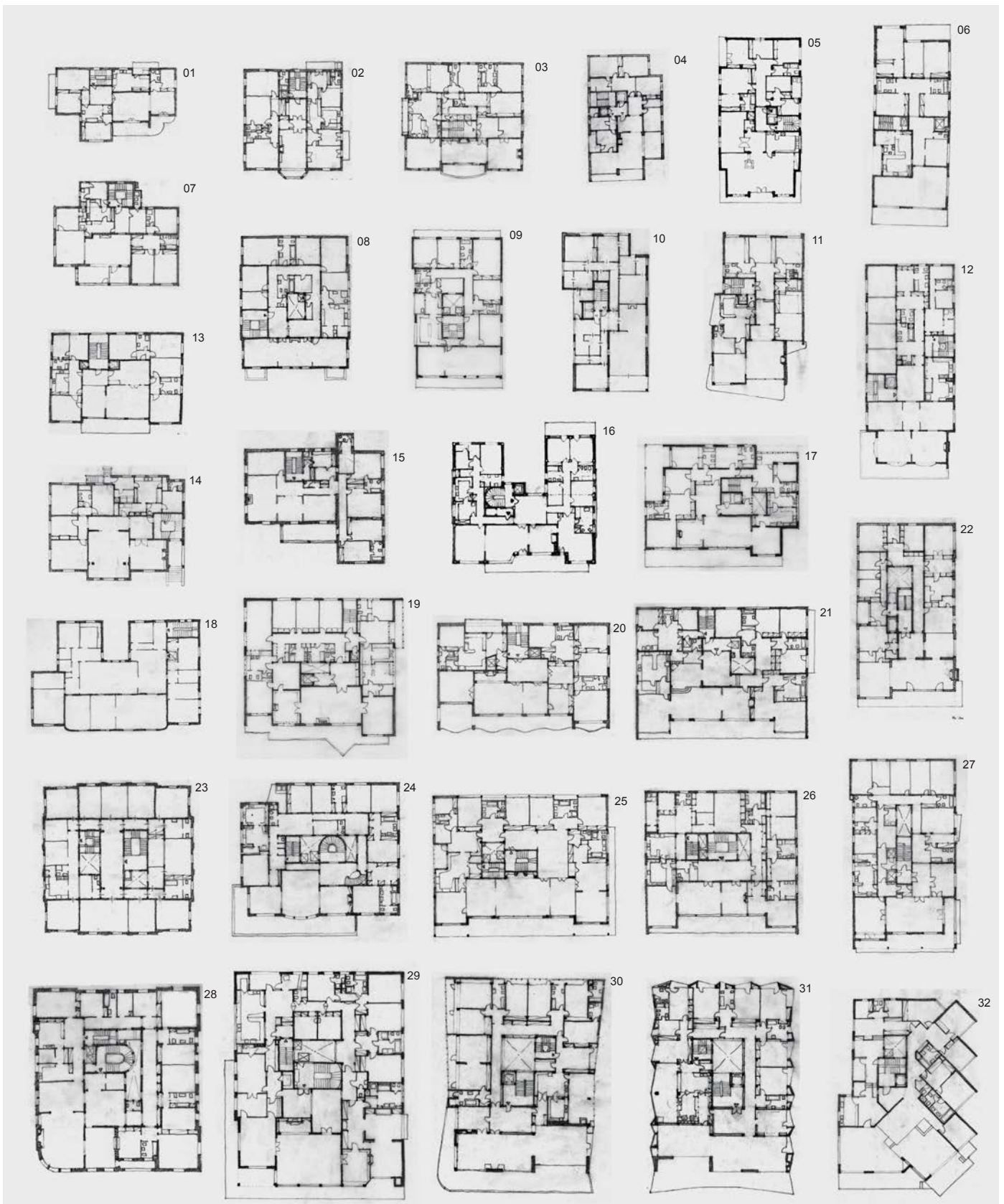
Ll. Bonet Garí 1954

Notem que a l'any 1954 l'arquitecte Ll. Bonet Garí reforma la seva pròpia casa-torre familiar (02) compartimentant-la en tres habitatges, alhora que realitza el projecte (03) d'una senzill i interessant casa que agrupa així mateix tres habitatges i una quarta unitat a l'àtic, resultant de mida similar a l'anterior. La reconversió de la casa-torre a demanda de les necessitats familiars, semblaria la nova casa a quatre vents en formació, observada en aquestes unitats de geometria quadrada entorn els 250 m² construïts per pisos.

En un ordre dimensional similar observen els models de les menudes agrupacions però plenament intencionals com per exemple la casa (10) de X. Busquets i la casa (11) de F. Mitjans, que s'apropen als 300 m² construïts i ja desenvolupen una forma rectangular en profunditat. D'aquesta geometria, la major grandària l'observem entre la casa (12) de E. Oriols i la casa (27) de M. Subiño entorn els 400 m² construïts de planta, a on notem el nexa de la terrassa replegada qualificant les cantonades dels estrets fronts.

Cases a quatre vents a La Bonanova

QUADRE 1 (Q1): Cases d'un habitatge per planta

01. P. Ricart B. 1955, Rosari 18 / Castellnou; 02. L. Bonet 1954, R. Victoria 16 / Vallmajor; 03. L. Bonet 1954, Freixa 27-29; 04. M. Subiño 1963, Demestre 15; 05. J. Maresma 1966, Ganduxer 108; 06. J. Rodríguez Lloveras 1963, Ganduxer 40; 07. J. Lloret H. 1963, Dr. Roux / Dr. Carulla; 08. R. Manau 1947, Dr. Carulla 57; 09. J.M. Ferrés 1965, Pau Alcover 58; 10. X. Busquets 1962, Dr. Carulla 21-23 / Calatrava 26; 11. F. Mitjans 1956, Freixa 36; 12. E. Orriols 1959, Rosales 15; 13. I. Puig Boada 1966, Pau Alcover 35; 14. J. Lloret H. 1945; 15. C. Pallas 1954, Modolell 42; 16. S. Balcells - L. Gutierrez Soto 1958, R. Victoria 21-23; 17. S. Balcells 1968, Pau Alcover 88-90; 18. J.M. Aixelà 1953, Dr. Carulla / Ganduxer; 19. J.A. Balcells 1967, Freixa 11-13; 20. F. Mitjans 1955, (p) Ganduxer 123 / Carrencà 41; 21. P. Pigrau 1963, Valero 3 / Modolell 9; 22. J. Pellicer 1965, pg. Bonanova 62; 23. R. Duran Reynals 1949, E. Pies 47; 24. S. Balcells 1956, Vallmajor 1-3 / R. Victoria. 25. F. Mitjans 1956, (p) R. Victoria 19 / Vallmajor 5; 26. R. Duran Reynals 1961-64, pg. Bonanova 30; 27. M. Subiño 1955, Ganduxer 118-120. 28. L. Castellón 1945, Via Augusta 241 / Ganduxer; 29. F. Mitjans 1953, Vallmajor 26 / Freixa 37; 30. J. A. Coderch - M. Valls 1956, C. Bach 11; 31. J. A. Coderch - M. Valls 1955, C. Bach 13; 32. C. Martinell T. - C. Maynés 1963, (p) Via Augusta 246

De tota manera la part central d'aquest quadre Q1 deriva cap a la geometria sensiblement quadrada inclús predominant la longitud del front i amb un ordre dimensional entre els gairebé 400 i els més de 500 m2 de superfície construïda per l'únic habitatge.

El petit pavelló (16) de S. Balcells i L. Gutiérrez Soto, s'articula en profunditat amb dues ales entre les que s'il·lumina i ventila la caixa d'escala però sobre tot el vestíbul d'entrada a la casa.

Les cases (24 i 17) de S. Balcells i la casa (19) de J. A. Balcells presenten un certa similitud. En la casa (24) observem el nucli-buc compost -dues escales, dos elevadors i celoberts-, centrat en la geometria i circumval·lat per la pràctica de passos; una suite de tres sales principals amb l'eix de l'enfilada finalitzat a la llar de foc mentre que la sala major -transversal-, exposa una finestra conformada; presenta una gran adjectivació d'aquest front amb el nexa d'una terrassa de gran volada; organitza l'apartament principal en una cantonada i les dependències de treball domèstic en la oposada, i entre ambdues unes sèrie de cambres replegades al llarg de dos costats; una escala mena des del vestíbul a una edícula al terrat. Les cases (19) i (17) presenten una altra evolució amb la disposició d'una única escala relegada, destacant l'abducció d'espai exterior en la zona de la galeria de safareig que s'intrica en una cantonada amb l'articulació de la fàbrica; però en general mantenen el circuit de pràctica, les tres -i fins a quatre- sales enfilades en situació de front, i amb uns nexes de terrasses que es prodiguen o adquireixen diverses categories.

Els models (20 i 25) són projectes no executats de F. Mitjans; en el primer cas l'escala és única, exterior i vinculada a l'ascensor principal, mentre que el muntacàrregues queda segregat a la zona de servei. Presenta una cambra i quatre sales -una d'elles amb un racó de llar de foc-, desplegadas al front principal que alhora inclou la recurrent terrassa amb àmbits diversos tot i l'ondulant disseny que la unifica. El projecte de casa (25) ja supera els 500 m2 de superfície construïda, recupera com l'anterior cas el nucli amb dues escales; el vestíbul en segona crugia és prou dimensionat i el conjunt de les tres sales enfilades, presenten també un eix transversal amb la llar de foc, completant-se el front amb una altra sala i la cambra de l'apartament principal que exteriorment disposa d'un balcó corregut a manera de continuïtat amb la terrassa.

Completen aquesta sèrie de geometria molt pròxima al quadrat, els models de la casa (21) de P. Pigrau i de la casa (26) de R. Duran Reynals. La primera relega l'escala única, tot i que la confronta a l'exterior; destaca en segona crugia la dimensió del vestíbul i la saleta amb llar de foc en transició i amb desnivell fins a les sales de l'enfilada frontal, que es completen amb la cambra de l'ampli apartament principal i el nexa de la terrassa ara encaixada en el buc de la fàbrica. La casa (26) de R. Duran Reynals precedida d'un anterior projecte de 1961, empaqueta el nucli-buc -compost de dues escales, ascensor, muntacàrregues i celobert-, al

centre de la planta, de manera que configura un eix d'entrada entre l'escala principal, la porta i l'ampli vestíbul, i alhora amb aquesta peça forma la circulació continua que practica el seguici de peces d'habitació disposades als quatre costats del perímetre. Novament distingim les tres sales enfilades amb la llar de foc, l'apartament principal en cantonada, l'àrea de treball domèstic en diagonal -a la cantonada oposada-, i la terrassa adjectivant el front.

Del mateix R. Duran Reynals és el model (23) que juntament amb el model (28) de L. Castellón, corresponen a una cronologia de cases que antecedeixen la forma del nexa de la terrassa. El model (23) disposa de dos nuclis amb caixa d'escala i celobert -jerarquitzats-, amb un llarg vestíbul interposat que comunica dos fronts de sales i de cambres, mentre que l'apartament principal es configura a la manera de cambra i alcova. La casa (28) presenta el nucli compost de dos escales i ascensors, destacant que el rebedor i el vestíbul en segones crugies conformen una concentració d'amplis espais en continuïtat amb les sales en situació de cantonada.

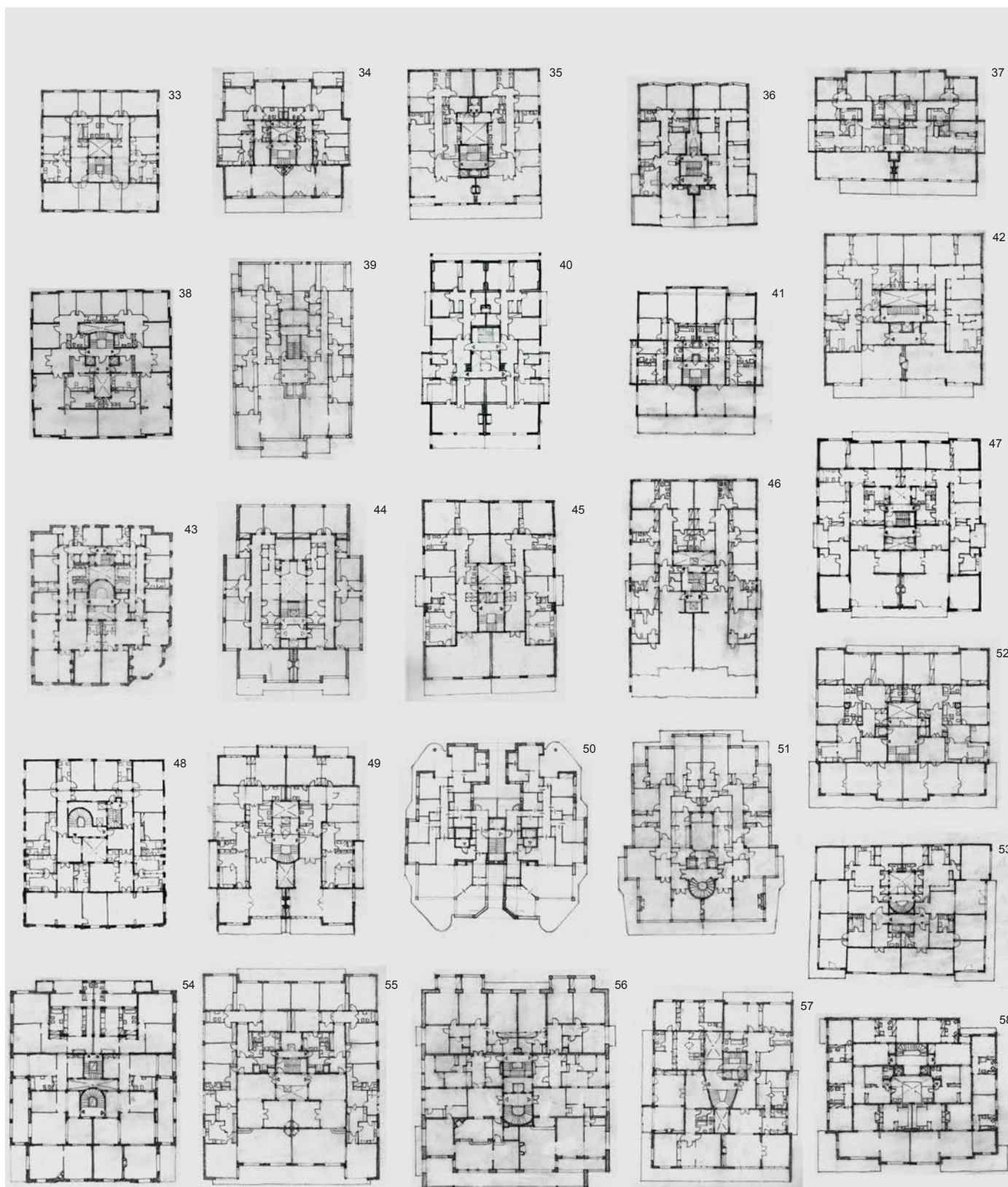
Finalment els models de la casa (29) de F. Mitjans, i les cases (30 i 31) de M. Valls i J. A. Coderch, resulten juntament amb l'anterior casa (28), les de major quantia de superfície, entorn els 550-600 m², de manera que els habitatges despleguen un programa familiar complex, amb profusió especialitzada de sales, de cambres i de dependències, dotades de circuits de pas i de flexibilitat de pràctica. En aquest sentit destaca el cas de la casa (29) on cal assenyalar per demés d'aspectes ja esmentats en casos anteriors, la dimensió i les particularitats de l'apartament principal, la proporció de la sala amb el racó de llar de foc o el seguici de peces de dia en la cantonada resseguides per una terrassa replegada que transcorre també tot el llarg del front. De les cases (30 i 31) destacar la dimensió de les galeries de servei o de les sales del front, així com la gran volada, l'amplitud i els singulars perfils de les terrasses.

En definitiva la observació d'aquesta col·lecció de models de cases -una varietat d'objectes útils-, retorna deduïda, la identitat de l'estructura formal de l'objecte típic emergent: un buc de planta regular quadrangle, nucleada, amb el perímetre exposat i que presenta el nexa d'una terrassa.

Considerem un paradigma a l'objecte d'estudi, el cas de les cases que per a cada pis, compartimenten un únic habitatge amb l'horitzó als quatre punts cardinals, doncs la vida a la llar transcorre amb les activitats orientades al pas de la jornada.

Cases a quatre vents a La Bonanova

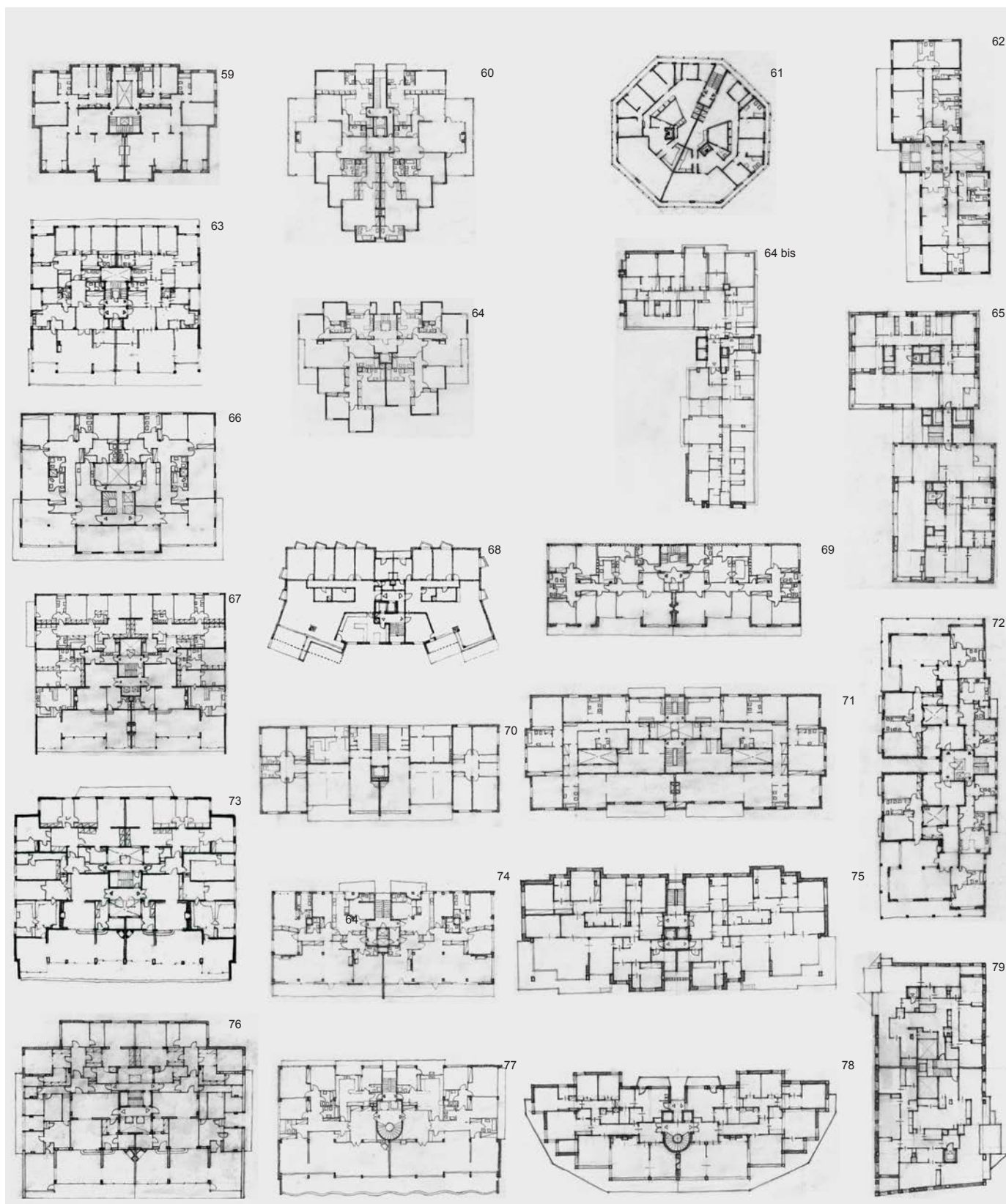
QUADRE 2 (Q2): Cases de dos habitatges per planta

33. P. Benavent 1947, Dr. Carulla 61; 34. J. Soteras M. 1958, E. Pies 6; 35. L. Gimeno R. 1963, Nena Casas 61; 36. M. Subiño 1961, J. Benavente 18; 37. M. Canosa-J. Fdez. Marqués 1964, Escoles Pies 24-26; 38. R. Duran Reynals 1949, av. Pedralbes 64-66; 39. N. de Prat 1966, Via Augusta 246; 40. L. Garcia Barbón 1961, Ganduxer 43; 41. J. Soteras M. 1959, Rosari 19-25; 42. A. Pineda 1966, Nena Casas 76-78; 43. B. Llongueras 1946, R. Victoria 24; 44. F. Mitjans 1964, Emancipació 8-10; 45. A. Balcells G. 1964, Dr. Carulla 5; 46. A. Pineda 1966, Tres Torres 49-51; 47. E. Bordoy 1964, (p) R. Victoria 17 / Vallmajor; 48. P. Benavent 1946, R. Victoria 26; 49. J. Soteras M. 1959, E. Pies 89-91 / Rosales; 50. R. Terradas 1968, Rosari 55-57 / E. Pies 41-43; 51. F. Mitjans-S. Balcells 1970, Emancipació 11; 52. A. Borrell S. 1958, (p) R. Victoria 13-15; 53. R. Bayo S. 1963, Ganduxer 120 / R. Calvo; 54. J. Lloret H. 1941, pg. Bonanova 78 / Pomaret; 55. L. Garcia Barbón 1955, Modolell 14-16; 56. F. Mitjans 1955, Modolell 10-12; 57. J. Soteras M. 1956, Rosales 32 / Calatrava; 58. P. Ricard Biot 1956, R. Victoria 19 / Vallmajor 5.

Cases a quatre vents a La Bonanova

QUADRE 3 (Q3): Cases de dos habitatges per planta

59. J. Lloret H. 1946, (p) Calatrava / Rosales; 60. J.A. Coderch - M. Valls 1967, Raset / Freixa / Vico / Modolell; 61. F. Sellés 1964, Calvet 81-85 61; 62. L. Gil Nebot 1955, Dr. Carulla 64; 63. P. Benavent 1968, pg. Bonanova 63; 64. J.A. Coderch 1968, Rosales 7-9; 64bis. A. Fdez. Reguera - E. Tayà 1973, Rosari 47-53; 65. X. Ruiz V. - P. Llimona 1965, Rosari 45; 66. E. Llimona 1966, Valero 7; 67. A. Pineda 1965; 68. J. Mañas 1965, Hort de Vila 43; 69. X. Busquets 1957, E. Pies 15; 70. X. Busquets 1958, Dalmases 20; 71. E. Viladevall 1955, (p) Ganduxer 45; 72. M. Subiño 1957, Ganduxer 45; 73. P. Pigrau 1959, (p-versió) C. Bach 15; 74. F.J. Barba Corsini 1957, E. Pies 43-45; 75. J. Seguí A. 1971, Calatrava 13-17; 76. P. Pigrau 1959, C. Bach 15; 77. F. Mitjans 1960, av. Pedralbes 57-61; 78. F. Mitjans-S. Balcells 1970, Emancipació 13; 79. MBM 1974, (p) Anglè 32-34;

2.6.2 El quadre Q2

Els quadres Q2 i Q3 mostren el plànol típic de les cases a quatre vents que agrupen per cada planta, dos habitatges, de manera que aquests gaudeixen de tres fronts exposats a la ventilació i a la llum natural, mentre que per un costat s'adossen de manera geminada. El quadre Q2 atén la forma del buc de la casa amb la planta de geometria sensiblement quadrada, o amb un cert desenvolupament en profunditat. Mentre que el quadre Q3 recull la tendència a la morfologia apaisada del bloc rectangular representatiu de parcel·la d'ampli front.

El quadre Q2 s'ordena de major a menor dimensió, entre els més de 300 m² als gairebé 700 m² de superfície construïda, el que comporta una àrea aproximada entorn els 150 m² a 350 m² per cadascun dels habitatges geminats.

En un lateral es mostren els models que no disposen del nexa de la terrassa a causa de la cronologia de la seva construcció al temps de la dècada dels anys de 1940. A la part central observem els models en que predomina la geometria rectangular de desenvolupament lleugerament en profunditat, mentre que a l'altre part lateral els models resulten de proporció sensiblement quadrada enllaçant amb el quadre Q3 de les geometries apaisades

En general del quadre Q2 destaquem que els models mostren una planta amb un nucli molt racionalitzat i una configuració que aparentment no diferiria de la casa urbana barcelonina de bloc entre mitgeres en profunditat. Ara bé cal notar que la major part dels models presentats situen la zona de treball domèstic confrontant a l'exterior, de manera que les dependències d'aquestes activitats resulten qualificades amb llum i ventilació natural. Per demés aquesta disposició facilita que des dels vestíbuls d'entrada situats a les crugies interiors, es concateni una seqüència d'àmbits o de peces fins a les sales de respecte. Podem observar-lo als models de major dimensió com per exemple la casa (46) de A. Pineda, la casa (47) de E. Bordoy, les cases (49 i 57) de J. Soteras, però especialment en la casa (55) de L. Garcia Barbón i la casa (56) de F. Mitjans, que per demés signifiquen aquesta espacialitat amb un desnivell salvat amb graons descendents cap a les sales de recepció. Igualment podem observar aquesta fórmula en el quadre Q3, als models de la casa (67) de A. Pineda, així com a la casa (76) de P. Pigrau i en la versió del projecte (73) del mateix autor.

Destaquem el model de casa (50) de R. Terradas on tot i disposar-se l'àrea de treball domèstic al centre de la planta, la geminació es produeix únicament umbilicada a la caixa d'escala de manera que les unitats d'habitatge s'articulen evitant el celobert, i per altra part el buc dels ascensors d'accés directe a l'interior de cada unitat permet una certa seqüència tal com ens referíem anteriorment.

Notem la profusió del nexes de les terrasses que ara les podem observar no només en el front sinó també disposades en la diversitat del perímetre, adjacents i qualificant les cambres principals que han perdut la condició d'apartament o l'orientació de frontalitat. Per altra part en les cases (51) de F. Mitjans, (53) de R. Bayo, (57) de J. Soteras, (58) de Ricard Biot, en el projecte (52) de A. Borrell, en la pròpia casa (50) de R. Terrades, o en la casa (66) de E. Llimona del quadre Q3, observem com aquest nexes de la terrassa apropia les cantonades.

Finalment la casa (56) de F. Mitjans aconsegueix desplegar tres sales per cada habitatge en el front principal amb una terrassa d'àmbits diversos que denota les diferents categories d'aquest nexes.

2.6.3 El quadre Q3

El quadre Q3 mostra igualment habitatges geminats, però ordenant una variació de la forma que oscil·la cap al bloc amb geometria de planta rectangular -o barra-, i també de formes i disposicions diverses.

Per una part els provinents del quadre Q2 pel seu plànol de geometria quadrada però amb una deriva lleument apaïxada, dels que hem citat les cases (67), (73) i (76) pels espais que des de l'entrada es succeeixen fins el front exposat, i que cal remarcar donat que s'observa un eix d'espacialitat en direcció transversal al més convencional de l'enfilada longitudinal, de manera que ambdós doten d'una qualitat continua a l'espai, afavorit per la quantia superficial que arriba gairebé als 700 m² construïts pel conjunt de la planta en el cas de la casa (76) de P. Pigrau.

La part central del quadre Q3 fa evident la morfologia plenament apaïxada dels models amb una geometria de bloc rectangular orientat a l'amplitud del front.

Destaquem els models de les cases (69) i (70) de X. Busquets i el de la casa (74) de F. J. Barba Corsini, que amb una dimensió de planta entorn als 450 m² de superfície, resulten unes moderades agrupacions on l'aprofitament de l'allargat front és resolt, bé compartimentant fins a unes vuit sales i cambres, o alternativament disposant l'espai diàfan, com també observem a la casa (77) de F. Mitjans a Pedralbes.

Pel que fa als exemples de major dimensió en forma de bloc rectangular, entorn els 600 m², notem el model del projecte (71) de E. Viladevall, que destaca pel nucli de dos escales i pels celoberts intersticials que organitzen una desenvolupada circulació, i també per la seqüència de l'entrada, el vestíbul, la sala i la terrassa, tot i que d'una manera compartimentada atenent

les parets del sistema de crugies. També el model de la casa (78) de S. Balcells i F. Mitjans, a on la totalitat de les peces servides es doten de frontalitat amb una forma singular, i s'enllacen pel nexa de la terrassa.

També es mostren models de geometria rectangular desenvolupada en profunditat segons parcel·les casuals, destacant la casa (65) de X. Ruiz i P. Llimona que articula cada habitatge, els dota d'accés amb bucs independents d'ascensors directes a l'interior, i els gemina únicament amb un nucli de servei.

En aquest quadre Q3 es recullen altres casos singulars com el model vuitavat de la casa (61) de F. Sellés que en tot cas té interès pel cas -efectivament existent- de la seva compartimentació en un habitatge únic. La casa (60) de M. Valls i J. A. Coderch denota una morfologia amb una intenció artística singular en que l'agregat de les peces discernides dilueix el concepte de front, i d'entre els eixos de la composició, el longitudinal resulta de la disposició lateral de les sales amb terrasses.

2.6.4 El quadre Q4

Finalment el quadre Q4 ordena el plànol de la planta tipus de les cases de 3 o de 4 habitatges per cada planta així com també les situacions especials de dos casos singulars d'agrupacions majors.

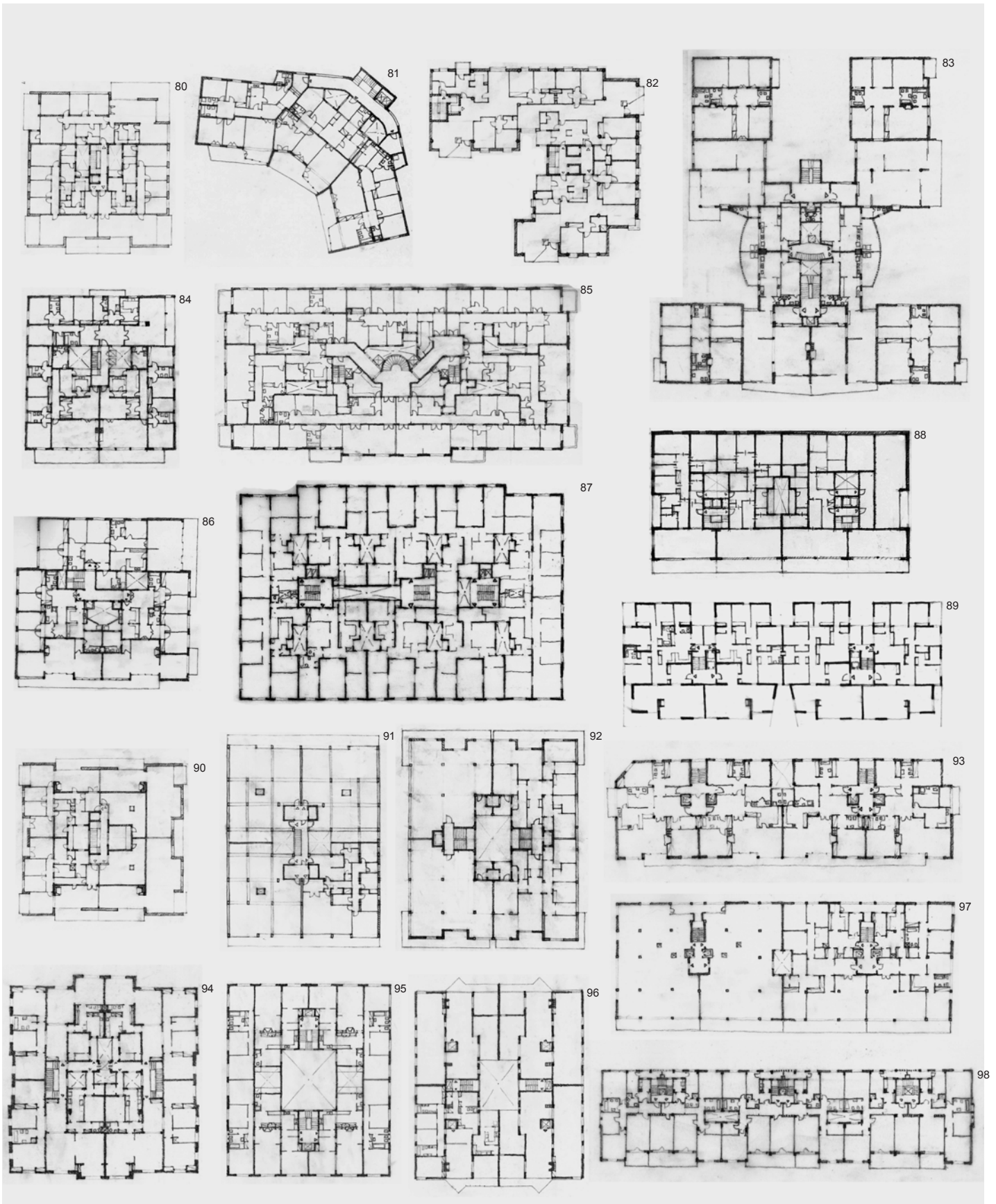
Els models de les cases (80) de J. A. Mateo Vives, la casa (84) de P. Pigrau i el projecte (86) de F. Mitjans, mostren tres habitatges per planta disposats de manera que dos ho són geminats en situació normal de frontalitat, mentre que el tercer queda juxtaposat transversalment en la part posterior, resolent-se amb un nucli únic d'accessos i equipats amb els nexes de les terrasses.

També agrupa tres habitatges per planta el model de la casa (81) de A. Borrell que amb únic nucli d'accés compost de caixa d'escala, bucs d'ascensors i galeria de distribució, organitza una geometria replegada a l'àmbit de pertinença i a la millor orientació. Igualment el model de la casa (82) de M.B.M. realitza tres habitatges fent ús de dos nuclis amb una forma condicionada al conjunt dels dos edificis organitzats a la parcel·la.

Els models que es resolen amb forma quadrada, s'ordenen a la part baixa del quadre. La casa (91) de J. Mir i la casa (92) de A. Marqués, resulten models similars contrastats perquè la primera es resol amb un nucli d'accés i quatre bucs d'ascensor dispersos individuals per a cada habitatge, mentre que la segona disposa de manera centrada, de dos nuclis d'accessos convencionals i d'un celobert.

Cases a quatre vents a La Bonanova

QUADRE 4 (Q4): Cases de tres, quatre o més habitatges per planta

80. J.A. Mateo V. 1961, Ganduxer 109; 81. A. Borrell S. 1958, Dr. Carulla 60-62; 82. MBM 1970, pg. Bonanova 92-94; 83. R.Ribas Seva 1957 (p), Ganduxer 122-128 / Ricardo Calvo / Bertrand Serra; 84. MP. Pigrau 1964, rda. Gral. Mitre 62-64; 85. N. Tusquets 1946, pg. Bonanova 77-87; 86. F. Mitjans 1957, (p) Ganduxer / Alacant; 87. F.J. Barba Corsini 1946, pg. Bonanova 105-107; 88. E. Bordoy - M. Francés 1965, pg. Bonanova 89-95; 89. Ballesteros - Cardenal - Guardia 1965, Ganduxer 114-116 / Bertrand Serra 5-9; 90. J.A. Mateo V. 1961, Ganduxer 107; 91. J. Mir V. 1964, Modolell 6-8; 92. A. Marqués G. 1963, C. Bach 5; 93. A. Pineda 1968, Via Augusta 286-296 / Dr. Roux 77; 94. J. Lloret H. 1947, (p) Calatrava 62-68; 95. E. Fdez Díaz Carazo 1947, Pau Alcover 79-81; 96. J.A. Coderch 1958, C. Bach 7; 97. M. Francés M. 1965, E. Pies 9-11; 98. P. Ricart Biot 1961, Mandri 3-9.

La casa (95) de E. Fdez. Díaz Carazo disposa d'un pati central ben dimensionat al que confronten dos bucs d'escala i ascensor, així com dos sub-bucs de celoberts amb les galeries de servei. Presenta una geometria i una organització de crugies sensiblement equivalent a la casa (96) de M. Valls i J. A. Coderch que també es resol amb dos nuclis d'escala i un celobert central però amb quatre bucs d'ascensors independents que desembarquen a l'interior de cadascun dels habitatges.

Dels models amb geometria de forma rectangular apaisada, a banda del model de la casa (98) de P. Ricart Biot que agrupa 6 habitatges per planta amb tres nuclis d'accés, en general agrupen quatre habitatges amb dos nuclis d'accés, com és el cas del model (89) de Ballesteros-Cardenal-Guardia on es destaca el diferent ordre de les sales davanteres en relació a les cambres posteriors que se formen amb una articulació dentada.

També el model del projecte (83) de R. Ribas Seva, agrupa quatre habitatge per planta però amb una configuració de gran articulació a base d'una llarga ala frontal que gemina dos habitatges i altres dos ales laterals cadascuna per un habitatge gairebé exempt. Es resol amb dos nuclis d'accessos principals i amb un únic nucli de servei entorn al que s'empaqueten les quatre àrees de treball domèstic a manera de cos central.

Els models de les cases (85) de N. Tusquets i (87) de F. J. Barba Corsini, són agrupacions singulars de 10 i de 7 habitatges per planta respectivament, que s'avancen a la regulació normativa de l'any 1947.

2.6.5 Conclusió

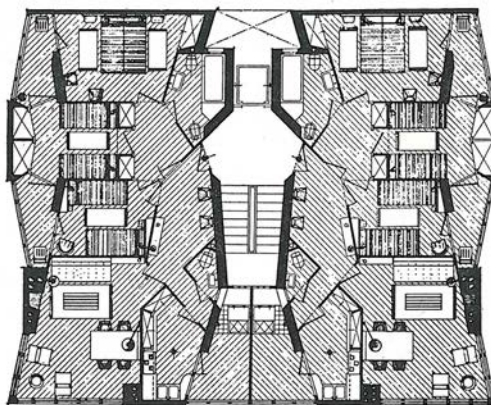
De la taula classificatòria observem una col·lecció d'artefactes, dels que es pot deduir l'objecte típic com una abstracció diagramàtica emergent dels models, així com alhora reconeixem "les variacions de la identitat", resultat del procés de definició del gènere a partir de la realització de cada cas i de la influència entre tots ells atenent la seva complexitat pel que fa a la producció i al nombre d'agents intervinents.

Aquest estudi mostra uns edificis residencials amb naturalesa de casa, que es construeixen a Barcelona i dels que induïm l'observació de la seva arquitectura des d'un anàlisi tipològic. En aquest sentit volem notar els elements i les relacions que els componen i així notar el tipus arquitectònic, que s'hi dedueix doncs pensem que conforma cronològicament, un episodi de la genealogia de l'habitatge urbà de la ciutat de Barcelona.

2.7 CASES DE NOVA MANERA

Podríem situar-nos de nou a l'assentament dels artesans, comerciants i treballadors de la pesca i del port, fundat de nova planta ben bé a la platja, substituint les barraques entorn de l'edifici de quarantena del port. Similar estranyament a l'original raval mariner, produiria l'any de 1951 a la Barceloneta estant, l'edifici d'habitatges per a treballadors del mar ideat per l'arquitecte Coderch per encàrrec de l'Institut Nacional de la Marina; una altre intervenció d'habitatge proveïda pel règim militar de postguerra en un sentit similar a les realitzades en el medi rural. D'aquesta derivada trobem ara els pescadors allotjats en un fantàstic edifici exposat en tres fronts i adossat per una única mitgera en situació de tester, precisament en la primera línia d'edificació amb front a la dàrsena del port; front que disposa de més fondària als efectes precisament, de facilitar l'avancé d'un porxo o cos baix terrat i articulat, atenent la situació d'aquest emplaçament que gaudeix d'una principalitat d'ús.

Així doncs en un fràgil basament vidrat, s'hi "recolza" amb volades, el major perímetre inflex i verticalitzat del cos de fàbrica que presenta un desaparegut ordre de pisos i d'obertures en favor d'aparents lesenes, balmades unes (amb gelosies de persianes d'enfosquiment) i massisses altres (revestides de ceràmica vidriada), que alternades emergeixen emmerletant el coronament d'una etèria cornisa. Aquest edifici dels arquitectes M. Valls i J. A. Coderch, resol una agrupació d'habitatge social per a pescadors, i ens anuncia una arquitectura residencial que moderna el panorama urbà, situant-nos en el període mateix entorn al que es formulen alhora les barcelonines cases a quatre vents de la Bonanova: unes agrupacions d'habitatge benestant d'entre les que podem notar per exemple pel cas dels mateixos autors, tres cases al llarg del carrer Compositor Bach, o també el conjunt de sis cases agrupades a l'illa entrevies del carrer de Raset (1967).

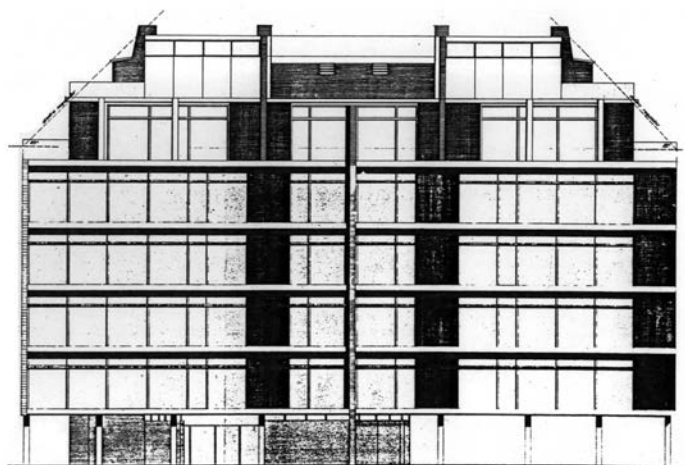
Edificis d'habitatges a la Barceloneta
M. Valls i J. A. Coderch, 1952

2.7.1 Significació

Per comprendre algun aspecte cultural o pròpiament disciplinar de l'arquitectura, podríem imaginar un vaixell transatlàntic amarrat a l'andana terminal del port de Barcelona a la dècada de 1920, posant-lo en relació amb l'edifici d'habitatges per pescadors de l'arquitecte Coderch, o millor amb les seves cases a quatre vents de la Bonanova. Consideraríem que la icona del vaixell ha exemplificat una doctrina funcionalista en el sentit que la forma resulta del procés lògic d'aplicar solucions tècniques a les necessitats de l'artefacte orientat a un fi útil. Així doncs, la forma final és un estricte resultat de la raó, del determinisme biotècnic, sense interferència o mediació estètica.

casa 48

casa 74

L'esforç de representació del fenomen residencial a les primeres cases a quatre vents barcelonines, es resol amb el resultat de la mediació intencional de l'arquitecte entre, per una part les novetats de la condició exempta i de les necessitats -tant del programa funcional com de l'equipament de la llar-, i per altra part la disponibilitat supèrflua d'icones de significacions retòriques d'ordres historiatos o de convencions vernacles. Evidència el trànsit per una certa condició heterònoma, en tant que subjecció a lleis de diferents naturaleses. En qualsevol cas així és la unitat estètica de les cases barcelonines dels arquitectes J. Lloret Mumbrú (1941), N. Tusquets (1946) i F. J. Barba Corsini (1946) al passeig de la Bonanova entorn al pas de la línia de ferrocarril a les Planes i l'antic torrent de Pomaret, la de L. Castellón (1945) a tocar del soterrat carril de la Via Augusta, la de R. Duran Reynals (1949) a redós del centre escolar de les Teresianes a la Gran Via de Ronda, la de B. Llongueras (1946) i la de P. Benavent (1946) al peu del turó del Modolell del Puig, la del mateix P. Benavent (1947) i la de R. Manau (1947) a l'heretat Ganduxer a tocar de antic límit de termes, o la de E. Fdez-Díaz Carazo (1947) riba del torrent del Mal. Totes elles d'alguna manera representen un fenomen amb signe d'estereotip de casa palau, de pavelló urbà a manera de palazzi vertical, amb certs ordres de manual. Es reconeix una forma interferida en la representació del primer moment de la casa a quatre vents barcelonina.

La següent generació de cases a La Bonanova –entre 1952 i 1968-, sorgeixen amb fórmules en sincronia a la arquitectura moderna de postguerra i dels anys de 1950. Seran unitats estètiques amb resultat primigeni d'un canviant procés lògic i així mateix d'un modern significat, que representa gairebé de manera literal la composició tipològica d'elements i de parts en una relació funcional -determinats pel programa de necessitat i per la tècnica d'actuació-, amb variacions gairebé sense mediació artística intencional..., gairebé artefactes biotècnics, despullats d'un elaborat codi o de clara sistematització.

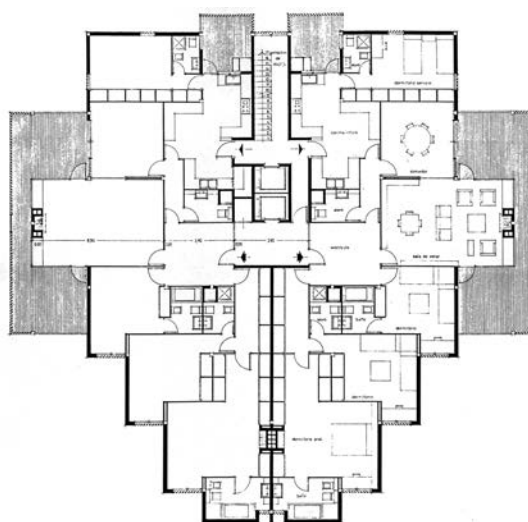
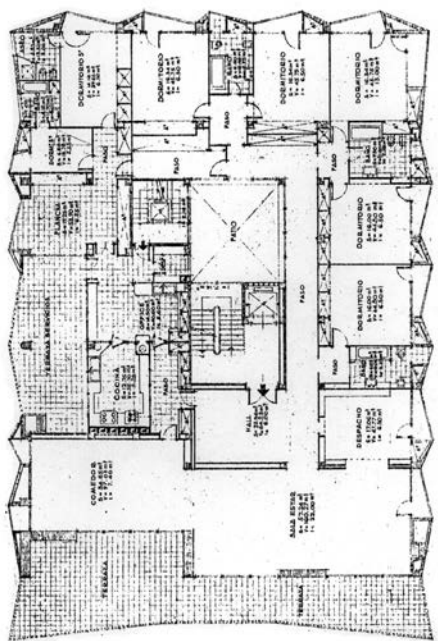
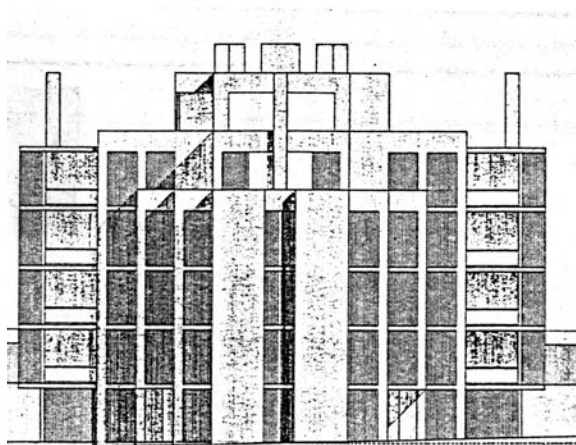
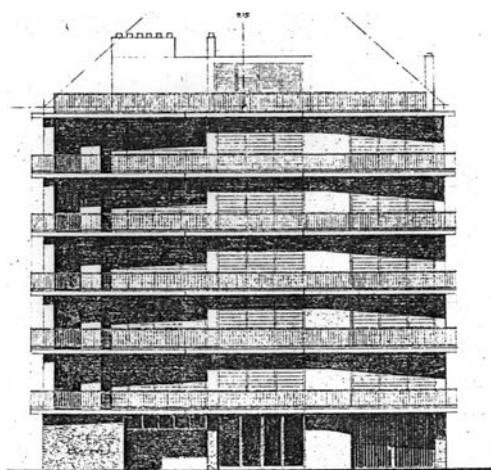
Diríem que ens resulten de gran interès per exemple les cases (29 i 56) de F. Mitjans (1952 i 1954), la casa (55) de L. Garcia Barbón (1955) i la casa (24) de S. Balcells (1956) a l'entorn baix del Modolell del Puig, la casa (27) de M. Subiño (1955) a l'heretat Ganduxer, les cases (69) de X. Busquets (1957) i (74) de Barba Corsini (1957) prop les Piscines i Esports, o les cases (70) de X. Busquets (1958), (49) de J. Soteras (1956 i 1959) i (12) de E. Orriols 1959 properes al cementiri de Sarrià.

No obstant, la continuada representació del fenomen anirà estereotipant-se fins resultar novament, una categoria més de significació.

Els arquitectes J. A. Coderch i M. Valls intervindran pel promotor M. Leonori en dues cases a quatre vents, la casa (30) i la casa (31), d'un únic habitatge amb terrassa per cada planta, situades al carrer del Compositor Bach número 11 (1956) i número 13 (1955) –ja esmentades-, que contribueixen a la fixació d'una nova categoria o certa nova forma icònica de representació. Aquesta contribució la notem posant-les en relació amb la casa urbana de l'eixample – implantada per dècades-, així com també amb les cases dels intensius desenvolupaments urbans entre mitgeres, significades per les intervencions dels arquitectes del GATEPAC.

En definitiva s'assoleix la casa urbana aïllada, objecte abstret i modest però amb una lliure capacitat d'arquitectura plena tal com reclamà l'arquitecte N. Rubió Tudurí, i amb els graus de llibertat que assajà sistematitzar l'enginyer I. Cerdà. D'aquestes dues novedoses cases esmentades, la casa (31) situada al número 13 del carrer, disposa d'un sistema d'estructura a base de pòrtics, amb uns tancaments exteriors que alliberats de càrrega, resulten inflexos amb uns plecs que configuren el propis elements -armaris, obertures, balcons i enfosquiments-, que tot d'una, alhora els componen. El front principal, obert i vidriat, es presenta desaparegut i enretirat a la nova jerarquia de les terrasses d'àmplies llosanes volades que culminen la pràctica de l'espai interior domèstic, fins a l'exterior immediat de l'artefacte a manera de nexa amb l'espai urbà regalat en panorama. També disposa pel pupil·latge dels automòbils d'un garatge particular soterrat amb accés en rampa.

Posteriorment, en la diferent intervenció dels mateixos autors, a les sis cases a quatre vents del conjunt d'illa entrevies del carrer Raset (1967), s'observa una mediació artística orientada a un esdeveniment estètic de plàstica lliure, de nova manera; un resultat significat en una forma intencional de composició abstracta, una manera distinta, excepcional, més enllà, de la representació de l'objecte típic, del fenomen convencional determinat per la composició tipològica de parts i d'elements, amb deriva de naturalesa morfològica o biotècnica. Així doncs és el cas d'un procés lògic –un mètode–, amb resultat d'una forma “d'artisticitat” abstracte, com un útil estranyat, gairebé una “mostrada ocultació” de l'edifici en la ciutat. Aquesta vertical significació amb successió d'arestes i volums a manera de lesenes, no ja de la façana sinó dels fronts absents, contrasta per exemple amb l'horitzontalitat i l'atrevida exposició d'impostes de l'inversemblant terrassa de les cases per M. Leonori.

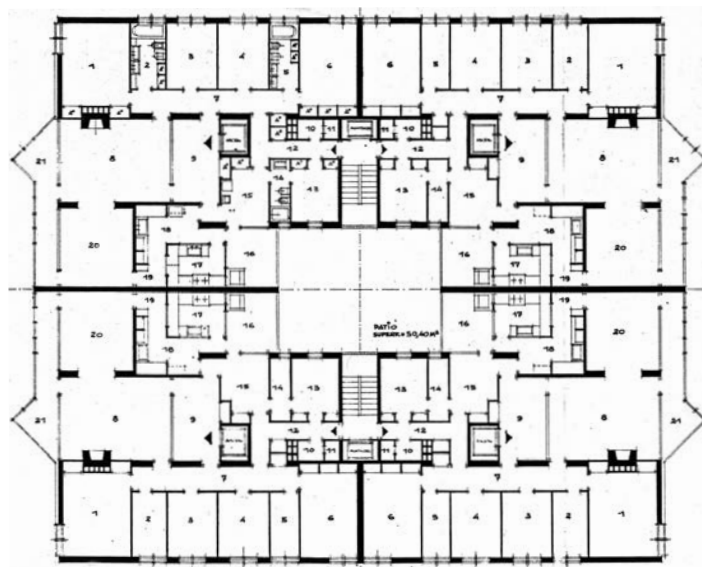
casa 31

casa 60

En el procés de forma de l'arquitectura de la casa a quatre vents barcelonina a la Bonanova, observem doncs aquelles cases edificades a l'inici del període, que resulten facturades amb maneres de convenció no moderna, a base de significats interferits d'expressions estereotipades de les acadèmies historicistes, classicitzants o eclèctiques. Precisament posen en evidència el traspàs d'estructures formals d'expressió tant icònica, a unes d'altres, les cases de segon període, on el significat comunicat a la societat, a la ciutat, encara és incipient, en formació, despreocupat més enllà del funcionalisme determinat per l'assemblatge, l'acoblament de tipus d'elements i de parts, amb formes i amb relacions noves, o variades o convencionals, i amb resultat de naturalitat morfo-lògica, resultat de la interacció que aplica entre necessitats de programa i prestacions.

També s'exemplifica doncs la qüestió de la diferència entre, per una part la intervenció de generació d'un objecte-útil, de valor etnològic, com a resultat d'una estructura formal fixada per composició tipològica en ordre a un naturalisme funcional bio-tècnic –que manifesta elements expressats i relacions evidents-, i per altre part una intervenció en la generació d'un objecte no típic, de forma intencional abstreta, abstracta, i doncs de significat incapaç d'estereotipar-se. Aleshores diem que hi ha una diferència rellevant entre l'objecte-tipus deduïble de la sèrie mostrada a la taula classificatòria, i l'abstracció o significació de la casa del carrer Raset.

L'arquitecte J. A. Coderch executà poc després de les cases contigües del carrer Compositor Bach una altra casa (96) a quatre vents de 4 habitatges per planta (1958), pel promotor Casadesús en el número 5 del mateix carrer. Una casa ja d'anomenada tant per la destresa en la distribució dels habitatges -amb un notable circuit de pràctica domèstica i la facilitat d'elevadors de directe accés des del garatge fins a l'interior de la llar-, com pels espais immediats dels fronts del cos de fàbrica resolts amb envidraments, llosanes de terrasses i enfosquiments. Es tracta d'un cos d'habitació gran, que agrupa fins a 26 habitatges i 2 locals, amb un ampli pati de celobert -inserir ben centrat en el bloc de fàbrica-, on confronten dependències de servei.

casa 96

Entre aquestes hem de notar que tant la casa (28) de L. Castellón per Josefa Mas, com la casa (23) de Duran Reynals per Immobiliària Milanesado, agrupen en comunitat un reduït nombre de 5 i de 4 llars respectivament per demès de l'habitació del conserge, es a dir compartimenten per cada pis sobreposat, un únic habitatge amb fronts als quatre quadrants de les orientacions cardinals. Podríem dir que es tracta d'una pràctica extensa en el pla horitzontal --similar a l'ús de la llar terrera-, i així mateix una superposició vertical moderada encara en l'àmbit dimensional de la casa familiar. Diferent doncs de l'immoble d'apartaments.

Per altra part la casa (54) de J. Lloret Homs, resultat de la reforma d'ampliació i de remunta d'una casa-torre del passeig Bonanova, agrupava 11 habitatges; la casa (48) del carrer Reina Victoria de P. Benavent n'agrupa 10 habitatges, i la casa (43) en el mateix carrer de B. Llongueras, altres 7 habitatges; Es traca de cases que sobreposen bàsicament dos habitatges geminats compartimentats a cada planta per llogar, disposant de manera singular l'habitatge principal de la propietat al coronament de l'edifici.

Així P. Benavent compartimenta l'habitatge principal de la propietària Ángeles Riviere, a les dues plantes superiors al llarg de tot el front davanter i de bona part del cos en profunditat, comunicant-les interiorment amb escales. No assoleix però més que tres de les orientacions cardinals doncs compartimenta altres dos reduïts habitatges de lloguer, superposats als darreres de cadascun dels dos nivells del dúplex de coronament. I també B. Llongueras en l'excel·lent casa (43) per Delmiro Riviere, corona el cos de fàbrica de les tres plantes de pisos compartiments amb habitatges de lloguer, amb un habitatge principal de programa extens pel propietari, desplegat en dúplex "com constituint una casa-torre de dos plantes" -tal com refereix textualment l'autor en la memòria del projecte-, assignant apartats pel matrimoni i pels convidats a la planta quarta, mentre que l'àtic -a la manera de sotacobert mansard-, és d'especial destí per la cura d'infants o malalts. Les dependències del servei domèstic se disposen a l'abast en la part del front posterior entre ambdues plantes practicades amb escales interiors. Ens suggereix la cultura anglo-americana en la distribució i el programa de les cases d'apartaments de ciutat i dels seus penthouse. En aquestes cases té continuïtat l'experiència ja encetada a l'eixample i a la ciutat interior, d'ordenar la jerarquia de l'agrupació, compartimentant l'habitatge principal en dúplex, coronant la sèrie sobreposada d'habitatges de renda o de plantes d'oficina .

2.7.2 Regulació

La casa (85) de N. Tusquets (1946) per ICONA agrupa 40 habitatges -7 habitatges per planta-, per demès de 4 locals amb 3 habitacions vinculades i l'habitació del conserge. Mentre que la casa (87) de Barba Corsini (1946) per Concepción Lara, agrupa 58 habitatges -10 habitatges

per planta-, 2 habitatges per conserges i 6 locals comercials. Ambdós artefactes, edificats al passeig de la Bonanova alhora, corresponen a uns complexificats immobles residencials, allunyats ja de la naturalesa de casa aïllada -individual o familiar- de dimensió reduïda. Una dinàmica anunciada en l'antecedent remunta, ja esmentada, de la casa (54) Pérez Samanillo de J. Lloret Homs a l'any 1941 situada al mateix passeig –coneguda con casa Sant Rafael, ja enderrocada-.

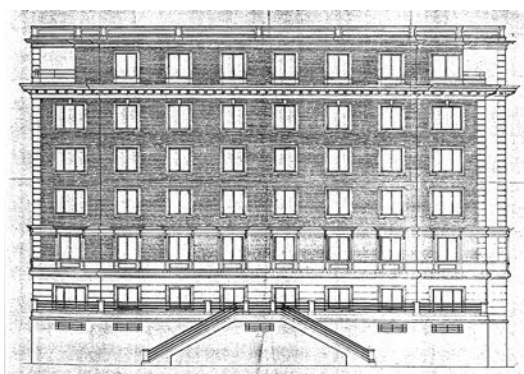
Se suscita l'abast dimensional de la casa a quatre vents d'agrupació plurifamiliar sorgida a partir de les anomenades "torres" o "xalets", en la zona de cases aïllades o cases jardí. En definitiva volem notar un origen d'assentament a Barcelona i la fixació d'aquest tipus edificatori en formació, que s'explica resseguint la regulació urbanística. La qüestió és que el fragment urbà entre els nuclis de poblat de Sarrià i de Sant Gervasi, fins aleshores en ordre a la genèrica zona de cases aïllades, es delimita i es determina regulat específicament com la Zona Especial de La Bonanova a les ordenances municipals d'edificació de 1942. Així queda expressat en el primer mosaic transcrit de la zonificació barcelonina al plànol de la ciutat de Barcelona de 1943. Aquesta regulació es refereix amb el terme de zona de "xalets", expressió que si bé connotava l'ús unifamiliar de les cases aïllades, pròpiament no el fa explícit en els preceptes, de manera que res impedeix que foren de major grandària de fàbrica i compartimentades amb pluralitat d'habitatges, esdevenint doncs, artefactes exempts de nova naturalesa, a la manera de casa i alhora d'immoble residencial. D'aquesta manera s'expliquen els esmentats grans artefactes sorgits. Es dedueix dels informes dels serveis tècnics municipals que la circumstància comporta debat i interpretació, i de fet transcorre un impàs temporal sense atorgament de llicències d'edificació -una mena de suspensió-, que finalment es resol autoritzant la condició plurifamiliar, tot condicionada a uns requeriments prescriptius irrenunciabls pel que fa al cos edificat: mantenir distàncies lliures als llindars o mitgeres, un únic portal d'entrada i impossibilitat de segregar. Els grans immobles quedaran doncs restringits i serà la regulació de 1947 la primera ordenança que per demés de referir-se a la casa-xalet d'habitatge unifamiliar o bifamiliar, discerneix i anomena la "casa de veïns a quatre vents", i pròpiament regula la seva mida per via de limitar a dos els habitatges per cada pis i preservant la meitat de la superfície de la parcel·la com espai lliure d'edificació. A les vies principals de l'àmbit d'aplicació –Passeig Bonanova, Via Augusta, Gran Via de Ronda i carrer Ganduxer-, admet una major però moderada dimensió de la fàbrica –quatre habitatge per planta-. Així doncs no es construeixen més immobles com els esmentats del passeig de la Bonanova i la dimensió de les cases es modera. Fins i tot l'aprovació del Pla Comarcal a l'any 1953, determinà el retorn a la regulació com a zona de cases aïllades amb ús unifamiliar, però contradictòriament el seu desenvolupament mitjançant el Pla Parcial de la Zona de la Bonanova, formulat i aprovat entre els anys 1955 i 1957, restableix l'ús plurifamiliar amb les condicions de la regulació de l'any 1947.

Notem doncs la indeterminació en l'ordenança i consegüentment les distorsions en l'agrupació i en la mida de les cases produïdes entre 1942 i 1947; també que posteriorment entre 1947 i 1953 es concreta la primera regulació específica de la casa de veïns a quatre vents plurifamiliar, tot i que una suspensió de l'ús plurifamiliar entre 1954 i 1957 afecta la zona; i finalment que ja a partir de l'aprovació definitiva del pla parcial de la zona de la Bonanova (1957), es consolida la regulació de la casa a quatre vents exempta. Cal notar doncs manca d'edificació a l'àmbit entre els anys de 1954 a 1957. Entretant es construeixen no obstant, unes precursors cases a quatre vents d'una incipient nova manera, amb un nou ordre, a l'adjacent sector del pla parcial de les "Tres Manzanas", delimitat pels carrers de Vallmajor, Reina Victoria i Compositor Bach, un petit polígon de regulació específica a l'àmbit d'influència del Turó Parc que es dota d'ordenació amb edificació aïllada i d'ús plurifamiliar.

Estàvem parlant de la casa de l'arquitecte Fdez-Díaz Carazo al carrer de Pau Alcover i de les seves contemporànies entre els anys de 1942 a 1949, alhora que anunciem l'edificació d'unes cases de nova manera i a quatre vents que sorgiran entre els anys de 1952 a 1957 específicament a l'àmbit de les "Tres Manzanas" -amb algunes singulars excepcions externes al sector-, atenent a la seva pròpia regulació entretant roman un cert suspens a la zona de la Bonanova, on també s'estendran a partir de l'ant 1957.

2.7.3 Cronologia

La producció de les primeres cases entre els anys de 1945 i de 1949, la notem vinculada doncs a l'avatar de l'ordre regulador de l'ús del sòl i de l'edificació de la "Zona especial de la Bonanova", que té lloc entre el període de vigència de l'ordenança municipal de l'any 1942 fins l'entrada en vigor de l'ordenança de l'any 1947. En algunes d'aquestes cases per exemple la casa (28) de l'arquitecte Ll. Castellón, la casa (87) de l'arquitecte F. J. Barba Corsini o la casa (23) de l'arquitecte R. Duran Reynals, podem observar com l'acord de la fàbrica del buc amb l'àmbit de pertinença, compona un element apèndix de nexa exterior: un petit cos emergent que conforma una plataforma de terrassa a pla dels baixos -o entresols-, i unes escales integrades per practicar el desnivell sobre el terreny enjardinat.

casa 87

casa 28

Tot i tractar-se de cases compartimentades amb pisos d'habitatge, no obstant, el cos de fàbrica només disposa d'una única terrassa a nivell dels baixos amb front al petit jardí. Això denota una estructura formal composta doncs amb signe d'unicitat de casa palau -de pavelló d'acadèmia historicista-: una casa i una terrassa. Lluny del buc de signe abstracte i pisos de llosanes volades, per venir.

Notem doncs encara una manera d'agrupació d'antic règim de casa de renda, que comparteix l'habitatge principal de la propietat, organitzat però a la part alta de l'edifici, amb d'altres habitatges compartimentats de lloguer. Uns objectes singulars equipats amb components tecnificats com tancaments de fulls compostos, panells aïllants i làmines impermeabilitzants, enfosquiments regulables, calefacció comú, ascensor i muntacàrregues,..., i amb accés i pràctica segregada en doble circuit, el principal i el de servei. Són com una diacronia, alhora inici i antecedent de la forma de la casa a quatre vents barcelonina a La Bonanova que esdevindrà una agrupació seriada de pisos, en règim d'igualtat de tinença horitzontal, expressant amb acadèmia moderna, un caràcter o decor residencial d'immoble de comunitat. Aquesta s'introdueix ja a partir de l'any de 1952 i següents, amb una estructura formal de nova composició dels baixos amb períbol, del cos d'habitació amb terrasses, de la coberta amb àtic, i també amb una manera de significar-la, més acordada a una factura construïda amb elements i acabats en sincronia a la producció industrial i l'economia del moment. Aleshores l'arquitectura barcelonina començava a emmirallar les formes i els tipus edificatoris de moda i de renom internacional com és el cas del professat resultat de la reedificació del Hansa Viertel (1957) en Berlín.

Estaríem pensant doncs per exemple a les ja esmentades cases (29 i 56) de F. Mitjans (1952 i 1954), la casa (27) de M. Subiño (1955), la casa (55) de L. Garcia Barbón (1955), les cases (31 i 30) de M. Valls i J. A. Coderch (1955 i 1956), la casa (24) de S. Balcells (1956), les cases (69 i 70) de X. Busquets (1957 i 1958) o les cases (57 i 49) de J. Soteras (1956 i 1959), entre d'altres.

La recomposició plurifamiliar d'aquestes cases a quatre vents per adossar o sobreposar habitatges, i doncs amb un major cos de fàbrica d'habitació, no adopta aquella expansió per l'entorn immediat, d'elements o de parts emergents de l'aglutinada estructura de la casa-torre jardí de suburbi. Ans al contrari, de la dimensió de la parcel·la, de la mida de l'agrupació i de la naturalesa vertical, resulta un cert pla immobilitzat que retorna un concís volum de buc primari, senzill i abstret, amb només l'exposició de les terrasses a l'horitzó i de l'àtic al zenit.

2.7.4 Casa peribola

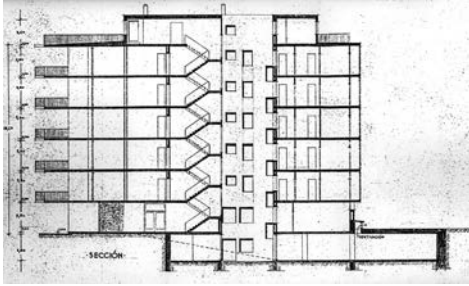
La casa a quatre vents a La Bonanova, es disposa a la parcel·la -en origen l'àrea de pertinença de la casa-torre jardí-, substituint-la amb una major superfície d'ocupació, la qual cosa compromet el jardí que pròpiament esdevé un períbol divers. En la casa-jardí ambdues naturaleses -jardí i casa- són la cosa mateixa -la naturalesa nova volguda-, mentre que en el cas d'estudi, resulta una casa urbana peribola, que recull tradicions de la casa urbana, de l'habitatge principal familiar i de llar benestant barcelonina, tant de l'eixample com de la ciutat interior. Tractem d'un tipus d'edifici residencial que agrupa habitatges extensos. El cas dels habitatges que es despleguen únics per tota la planta del pis, són exposats amb amplitud a la bondat dels quatre quadrants d'horitzó, com així mateix la pròpia casa exempta. Es tracta d'una estructura formal vinculada al terreny, a l'àmbit de pertinença: l'edificació s'emplaça terra-excavada amb la inclusió del garatge particular, en els baixos es resol en part terrera, per la disposició d'un habitatge, així com alhora, en part palafítica, per la seva solució d'entrada hipòstila o estintolada. Per altra part el cos d'habitació sobreposa en altura, entre tres i cinc nivells de pisos de planta tipus -reitera, sense jerarquies, un pla immobilitzat-, i finalment es cobreix amb un terrat-terrasa i una edícula d'habitació.

2.7.4.1 La planta baixa

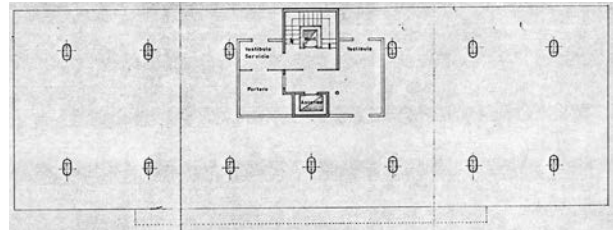
El nivell de la planta baixa es transforma amb variacions entre les funcions de l'accés principal representatiu i l'entrada de servei de proveïment, el desembarcament d'automòbils i la rampa al garatge particular, el control de consergeria i la seva habitació, l'habitatge terrer i els locals de comunitat... L'entrada, per comptes de mostrar-se amb una porta significada com a la casa (28) de Ll. Castellón o amb prominents elements d'aixopluc com la marquesina de la casa (85) de N. Tusquets, serà ja inversament un espai lliure abduït; bé senzillament amb un pòrtic que evacui percepcions, o bé amb un àmbit hipòstil on es realitza el precepte modern d'espai diàfan, integrant continuïtats i enjardinaments, com per exemple en la planta baixa de la casa (74) de F. J. Barba Corsini o en la de la casa (69) de X. Busquets, emplaçades molt propers a l'entorn del carrer E. Pies.

Ens referim a aspectes de la naturalesa exempta, com el perímetre de la planta quadrangle que determina una relació reconeguda convexa, dels diedres del cos edificat que confronten orientats als quadrants entre els punt cardinals. Reflexivament la percepció des de la ciutat dels graus de llibertat, denota l'escorç de l'objecte individual, els períbols enjardinats, i l'espai continu..., en unes condicions que aporten qualitat urbana a l'entorn i un ambient a manera de carrer-jardí pacificat, domèstic, que convida la característica de moltes cases de la zona: disposar entre el programa de la planta baixa, una part compartimentada per un habitatge

casa 31

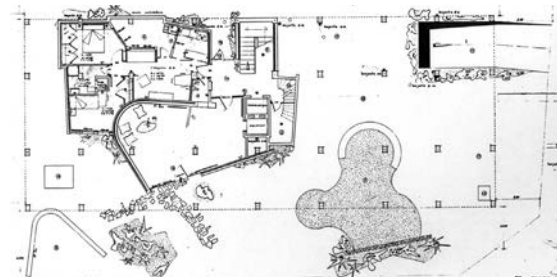
casa 28

casa 69

casa 56

casa 74

casa 49

amb un pati enjardinat -un fragment segregat del períbol-, que les relaciona així al taxó terrer. Aquest testimoni de la reintroducció urbana de l'habitatge als baixos -una tradició traspassada des de la primera edat de l'Eixample-, podem notar-la per exemple a la casa (56) de F. Mitjans o a la casa (55) de L. Garcia Barbón, i també a la casa (16) de L. Gutiérrez Soto i S. Balcells que compartimenta dues llars en els baixos, desglossades amb una escala interior de comunicació al semisoterrani on es disposen les dependències de cuina i de servei domèstic. Aquesta particularitat s'esvaeix amb la regulació posterior (1964) que desglossà la planta baixa amb un aprofitament d'entresòl -equivalent a una planta típica-, i un nivell semisoterrat d'accés deprimit sota rasant, que en tot cas caracteritzarà les cases amb un altre signe.

2.7.4.2 El garatge particular

La disposició d'un garatge particular en la planta baixa és una resolució al requeriment d'aquesta activitat incorporada de programa funcional de la casa i dels habitatges que agrupa. En el programa domèstic de la casa antecedent, les àrees auxiliars per dependències de cotxeres i de cavallerisses, resulten obsoletes des de l'aparició i l'extensió del ús de l'automòbil. Sorgeix el garatge, un establiment d'activitat per les necessitat de pupil·latge d'aquest nou element del parament de les llars; consisteixen en una edificació de baixa alçada de tipus nau que significada industrial pel pla la façana més o menys historiat, prolifera a l'eixample de l'època entre les mitgeres d'edificacions residencials a les que dona servei. Interessants són els realitzats per l'arquitecte Sagnier així com d'altres que es disposen ocupant els baixos als interiors d'illa per la qualitat de les seves cobertes de voltes amb lluernes o la solució de l'estructura d'àmplies llums. En el cas que ens ocupa el garatge particular s'incorpora a la casa. En un primer moment la guarda i el pupil·latge és encara a precari, en cossos de fàbrica annexes -o en l'acord semi excavat de la construcció al terreny-, però en general amb economia, a les plantes baixes d'estructura parcialment estintolada. Una plataforma giratòria com en el projecte de la petita casa (03) de Ll. Bonet, o la circulació amb pas d'entrades i de sortides com a la casa (28) de Ll. Castellón, o en el projecte de la complexa casa (83) de R. Ribas Seva denoten l'àrea constrenyida. Tot i això les dependències auxiliars pel pupil·latge de l'automòbil i pel xofer -taller d'eines, cambra de repòs, vestidor, lavabo, dutxa...-, s'incorporen. Quan s'estén l'ús de l'automòbil i la necessitat de l'equipament del garatge particular a les llars, a les cases a quatre vents comença a disposar-se en un soterrani que fa la construcció més complexa amb una obra d'infraestructura (excavació, murs, pòrtics...). L'accés al soterrani pels vehicles serà amb rampa, i pels residents fins i tot en alguns casos amb ascensor directe des de l'interior dels habitatges.

Resulta exemplar el garatge particular de les cases (30 i 31) de M. Valls i J. A. Coderch amb el soterrani articulat en relació a la projecció vertical del cos d'edifici conforme al desplaçament de descens de la rampa -en trinxera- i a l'obertura en escletxa per ventilació. Per altra part notar que la disposició del garatge en soterrani comporta el desembaràs de la planta baixa facilitant la compartimentació d'habitatges en aquest nivell de la casa, i doncs en l'ordre d'implantació en el terreny –tema tant tractat-, resultaria ja amb la categoria del taxó de casa pala-terra-excavada¹.

2.7.4.3 El cos d'habitació

Tenint en compte, en tant que processos complexos, el lent esdevenir de la genealogia dels fenòmens relacionats amb la llar, amb l'habitatge i amb la casa a la ciutat, podríem dir que la casa a quatre vents nota l'aplicació pràctica a Barcelona i al seu temps, del transcurs dels certs canvis en la disciplina de l'arquitectura; consegüentment també nota canvis en les parts i els elements que estructuren la seva forma. Per exemple s'esvaeix el sentit convencional de la façana antecedent manada per la tradició de l'ordre de composició i d'embelliment del carrer corredor de la ciutat. Diem que la casa a quatre vents se significa -s'expressa-, a l'ordre obert del seu àmbit de pertinença –la parcel·la enjardinada-, al carrer jardí, a la radiant ciutat moderna...; adjectivarà la principalitat del seu front acordant-se a l'orientació cardinal, al geni del lloc, i no necessàriament al carrer que suportarà doncs, ja diedres davanters ja diedres posteriors. La solució de la principalitat del front és de raó abstracte, i el tema recurrent de la horitzontal i de la vertical -de l'horitzó i del zenit-, té continuïtat d'una nova manera, en un manierisme reconegut modern. La façana és absent, i es traspassa a un tancament exterior vidriat i enfosquit.

Observem que la casa a quatre vents, és d'una naturalesa en part deutora de l'antecedent casa jardí que compona una terrassa en relació al nivell del pla terreny; la nova superposició d'habitatges vincula la terrassa que també se reitera i verticalitza en cadascun, volada àmpliament, fins a generar un sistema de pisos de llosanes que adjectiva la frontalitat del cos d'habitació a la principal orientació i significa l'estructura formal de la casa. La seqüència de desplegament de dependències interiors culmina en el nexce de la terrassa i amb les activitats que colonitzen l'espai exterior immediat al cos d'habitació, un intermedi. En certa manera, un similar procés de forma és el de la galeria, o del sistema de pisos de galeries, en la casa rural catalana, resultat d'una crugia tramada juxtaposada -i verticalitzada-, d'una dependència d'espai intermedi amb l'exterior i amb domini del paisatge de l'àmbit de pertinença. En resum un fenomen prou indicatiu d'un estadi de variació de l'estructura formal de la casa urbana que podem observar per exemple en les cases (29 i 56) de F. Mitjans i en la representació dels seus alçats, en la casa (27) de M. Subiño, en la casa (31) de M. Valls i J. A. Coderch, en la casa (24) de S. Balcells, en la casa (74) de F. J. Barba Corsini, o en la casa (69) de X. Busquets.

(1) Taxons segons l'arquitecte S. Tarragó

casa 70

casa 69

casa 57

casa 70

casa 26

casa 29

casa 27

casa 51

casa 24

2.7.4.4 La coberta

La coberta perfeta la composició del perfil del cos d'edifici. En alguns exemples de la casa-torre jardí, l'entramat de la coberta teulada amb faldons, de vessants pronunciats a la manera centreeuropea -o l'entramat de la mansarda-, embossa les golfes -o les combes-, una cambra continguda sota la coberta, un espai comprés, contingut -poché-. En el propi habitatge de l'arquitecte X. Busquets disposat a l'àtic de la casa (70) al carrer Dalmases, s'exemplifica la inversió de nova espacialitat, de continuïtat entre l'interior i l'exterior, de projecció al panorama, resultat de l'exposat pavelló-edícula, amb un períbol de terrassa, format a base d'un perímetre vidriat i l'aixopluc de l'esvelta llosa plana -una nova tècnica de formigó armat d'acer per una nova forma-. En la coberta de la casa a quatre vents, de l'expressiva resolució d'una forma teulada o mansarda de la casa-torre, s'esdevé l'abstracció del desaparegut àtic enretirat i el surreal estranyament de la vegetació enlairada. També podem observar a la casa (49) de J. Soteras Mauri, l'edícula d'àtic voltada de terrasses, que compartimenta de manera geminada, dos apartats d'habitació comunicats amb escala interior, a manera de dúplex, amb els corresponents habitatges de la planta immediatament inferior. Així com cadascun dels habitatges sobreposats fineixen la successió del seu programa d'activitats en l'horitzó de la terrassa individual, doncs així igualment l'agrupació tota, la casa, fineix la sèrie vertical ella mateixa també, amb una terrassa: la seva coberta de terrat que voreja l'edícula d'habitació.

Així doncs voldríem observar el que s'infereix del fenomen d'aquestes cases a quatre vents pel que fa a la resolució del problema de l'arquitectura de l'habitatge demandat per la societat, segons el procedir dels arquitectes que intervenen amb novetat en l'utilatge de la disciplina. Tractem d'unes cases en les que conflueixen tradició i novetat, aspectes de canvi propis d'una modernitat de l'arquitectura que atén el procés de discerniment de les "veritats", tant del programa domèstic de les funcions a la llar, com de l'art i la tècnica de la construcció. Són objectes complexos producte de la realitat d'un univers tècnic, artístic, utilitari i industrial, resultat del treball i del procés de producció de molts agents intervinents. També en interacció amb la ciutat observem que la seva forma d'espai urbà és igualment novadora per la morfologia urbana distinta del carrer corredor comercial i de l'espai urbà embolcallat entre el continu sòlid de la fàbrica de la ciutat, de manera doncs a una certa modernitat caracteritzada ara per la fluent continuïtat de l'espai lliure, sigui públic com privat, que articula les seqüències del sòlid que pròpiament esdevé ja artefactes individualitzats autònoms, abstrets, exposats amb tensió i aportant un períbol nou i divers en el nivell de la planta baixa terrera del seu àmbit de pertinença, diríem que caracteritzant un cert carrer domèstic enjardinat.

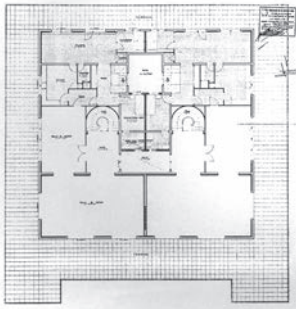
casa 54

casa 49

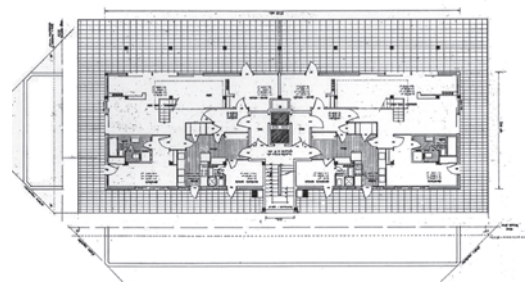
casa 74

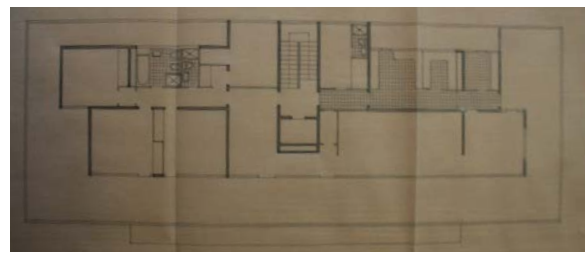
casa 55

casa 49

casa 74

casa 70, àtic dissenyat per habitatge propi de l'arquitecte X. Busquets

En el fenomen d'aquestes cases s'observa el pas de la tècnica de parets mestres de càrrega i de forja unidireccional, a una altra de retícula de pòrtics de barres i en última instància al punt gairebé de la forja nervada bidireccional; també notem en les cares del tancament del buc, el buidat amb obertures i l'envidrament, així com la pràctica de l'espai exterior immediat amb pisos de llosanes volades –a manera de nexes intermedis-, i igualment el coronament de coberta amb un pavelló-terassa; finalment notem l'equipament i la dotació d'instal·lacions i d'infraestructura de serveis comuns, d'elevadors i de garatge particular; en general experiències d'avantguarda moderna antecedents ja emprades de maneres incipients en la casa urbana barcelonina entre mitgeres en la dècada dels anys de 1930.

2.8 CASA COMPLEXA

2.8.1 Estructura

L'estructura de composició morfològica és intricada, però de formes geomètriques simples¹: un prisma recte tetràedre, bé de base quadrada -un bloc cúbic-, o bé de base rectangular –un bloc laminar-. Podem sintetitzar que el prisma cúbic és un buc major de planta quadrangle que disposa d'un complex nucli-buc de trava, compost de caixes i sub-bucs per on discorren escales, ascensors o espais celoberts, i que en elevació vertebrada el cos de fàbrica dels pisos de crugies i dels nivells de forja, es a dir els quatre pisos de crugies tramades², que aglutinades al seu entorn i sobreposades, reiteren tipus de compartiments d'habitació; Pot ser adjectivat per una forma de coberta o per un front de llosanes volades-.

L'ordre d'assemblatge de l'estructura, s'aglutina en un dèdal de crugies tramades -naus d'espai compartimentat-, composades bé juxtaposades de manera capiculada replegant-se concèntriques en un anell quadrangle o bé juxtaposades desplegant-se en successió paral·lela. Se reiteren i se sobreposen amb el pla immobilitzat, en una sèrie de nivells de pisos que formen el cos de fàbrica circumscrit entorn del nucli-buc vertebrador. Així, la forma dels quatre costats del perímetre de la figura, correspon a l'espai perimetral de dependències privades de respecte i sales comunes de representació. Sovint les crugies tramades, tant del front davanter com del posterior, abasten la longitud de tot l'ample, quedant jerarquitzades en relació a les desenvolupades de costat -en el sentit de la profunditat de l'enclavament-. A l'interior, tot al voltant del nucli-buc, segones crugies tramades, de menor rang de nau i major compartimentació, se conformen a la situació de les avant-cambres, de les cambres auxiliars i de servei domèstic, o dels espais de transició i de pas.

En l'esdevenir del tipus edificatori, les tramades dels costats del perímetre, que confronten a l'exterior –i més sovint en la crugia frontal prolongada amb el nexa d'una llosana-, presenten el pany de la paret mestre buidada amb l'obertura balconera més dimensionada i resolta amb un pòrtic; la profusió d'obertures comporta la repetició de pòrtics arrengrats per pisos. Els rengles de pòrtics sobreposats pis a pis en la cara principal del buc, fabrica una estructura retícula bidimensional –vertical-, de pòrtics de barres -funció equivalent al llenç de la paret mestre-. Així, en negatiu, se genera la consegüent malla –bidimensional i plana- d'obertures àmplies, vidrades i enfosquides-.

(1) Perfil i Perímetre: Quan parlem de l'edificació, de la geometria del volum, ho fem de prismes i de cares, de poliedres i de diedres: parlem del perfil; Quan parlem del plànol, de la geometria de la planta doncs parlem del perímetre, de polígons quadrangles o quadrilàters, de costats: parlem de la figura.

(2) Segons S. Tarragó arq.: Ens referirem a tramada com la crugia recta i la forja tramada, es a dir al conjunt de les parets de càrrega -o rengles de pòrtics-, així com de la llosa de forja o tramada, i igualment de l'espai contingut. La tramada és doncs una nau o cel·la.

La disposició de pòrtics per dotar d'amplitud les obertures entre crugies i configurar continuïtats espacials, no només s'esdevé al recurrent tancament exterior, sinó diem que també entre crugies interiors -les segones crugies-; els espais de rebedors, de sales o d'avant-cambres vinculades als salons o menjadors, tracten de l'amplitud i la espacialitat en profunditat, per demés de l'enfilada frontal. Aleshores altres pòrtics s'endinsen a l'interior -a les segones crugies-, configurant ja la tramada amb els dos rengles de pòrtics -per comptes de les parets-. Amb la trava transversal de pòrtics i la pèrdua de la directriu dominant de l'eix de les parets mestres, concorren rengles de pòrtics travats en ambdós sentits -front i profunditat-, es a dir quadrícules horitzontals de rengles de pòrtics. De la successió paral·lela i la repetició ortogonal -en els dos eixos de la quadrícula-, de rengles de pòrtics de barres o de retícules bidimensionals de barres, resulta l'estructura de retícula tridimensional -espacial- de barres. Així, en negatiu, se genera la consegüent malla espacial d'obertures.

Seríem a la deriva de pensar l'arquitectura en el sentit que l'espai, no només embolca -per tot- una forma sòlida, sinó que ell mateix és forma; l'estructura de la forma, és ideada de naturalesa espacial, discernida en una abstreta matriu capaç d'implementar-se, flexible, a la disposició acoblada de les parts a l'objecte d'utilitat; una arquitectura que gravita a l'àmbit de pertinença, cristal·litzada de plena d'espacialitat, entre retícula i malla, entre barres i obertures. Com una senzilla i aplicada fórmula del paradigma d'espacialitat moderna, podria servir l'exemple del projecte (1961) d'un pavelló d'habitatges dels arquitectes A. Bonet Castellana i J. Puig Torné a Pedralbes: l'assaig d'una buida matriu de pòrtics generant espacialitat on els cubicles d'habitació -o les cel·les domèstiques- s'implementen encaixades segons una lliure i variable modulació. Tot i la teòrica deriva de l'estructura del buc dels artefactes, fins a la categoria d'una continua retícula tridimensional de pòrtics, en la realització material de la fàbrica de les cases, la espacialitat és segregada per la successiva implementació de la forja horitzontal de lloses en pisos, tant en el cas de la tècnica de retícula de pòrtics com en de la morfologia aglutinada de naus tramades.

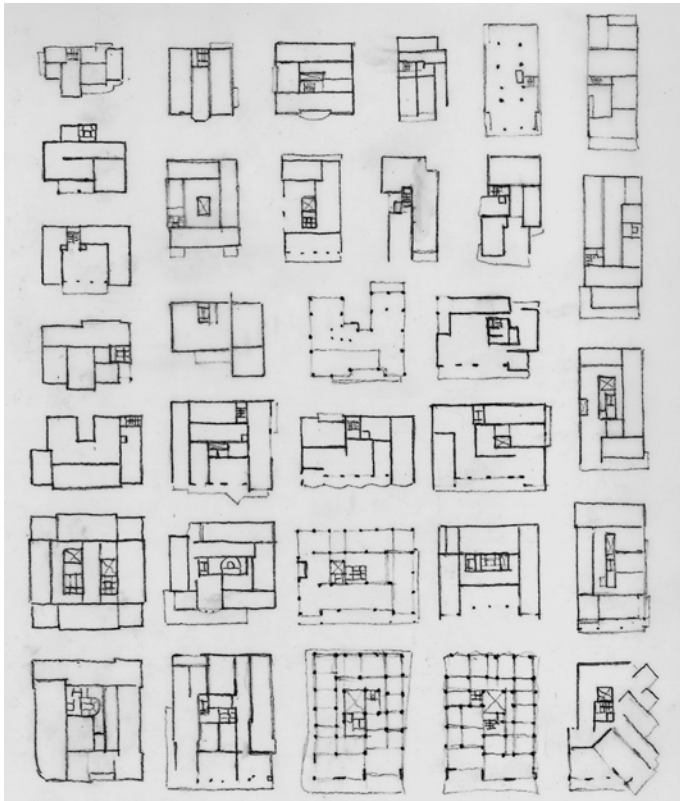
En els quadres T1 a T4 de l'estudi de les crugies de les cases a quatre vents a la Bonanova, s'expressen els plans de les plantes típiques, on podem notar les variacions i un cert transcurs: observem les crugies tramades aglutinades entorn del nucli, la condició d'espai comprès -contingut-, entre les parets mestres, la profusió de pòrtics en rengles que retornen continuïtats, en definitiva fins a reconèixer la retícula i la condició d'espai diàfan. Diem que s'observen les dues qualitats d'estructures: la de crugies entre parets mestres amb una àmplia combinació morfològica de les tramades, i el seu desenvolupament vers els rengles i les retícules de pòrtics.

Així en el transcurs de la forma d'aquestes cases barcelonines -tant en el tipus de pavelló de buc cúbic com en el de pavelló de bloc laminar-, les estructures de crugies de parets mestres -de tradició vernacle-, així com les modernes -de rengles o retícules de pòrtics-,

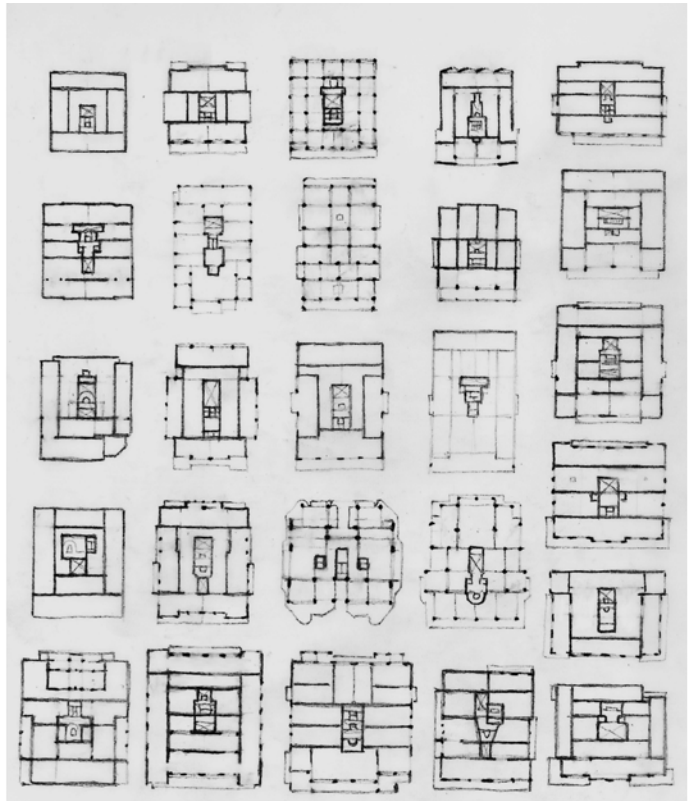
Cases a quatre vents a La Bonanova

Estudi de les crugies

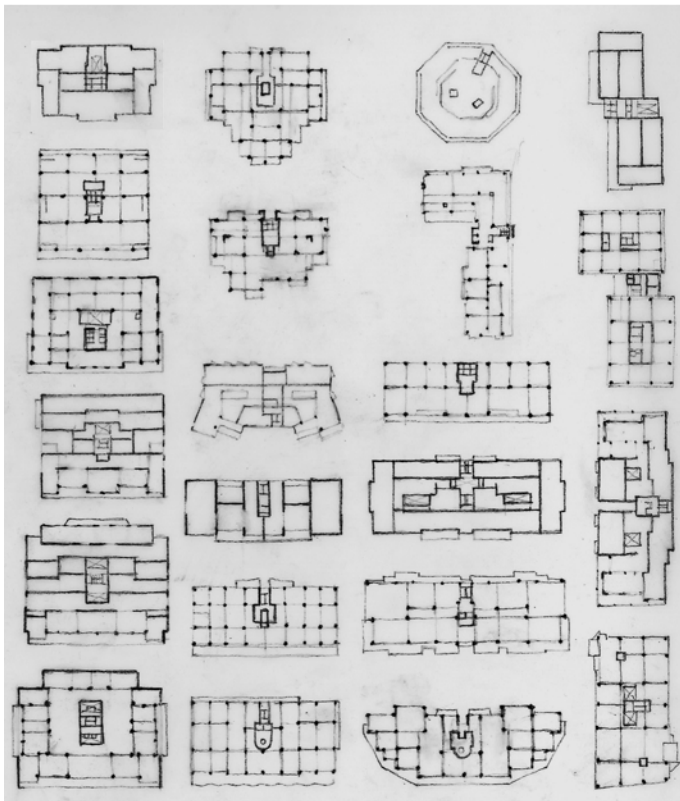
QUADRE 1 (T1)

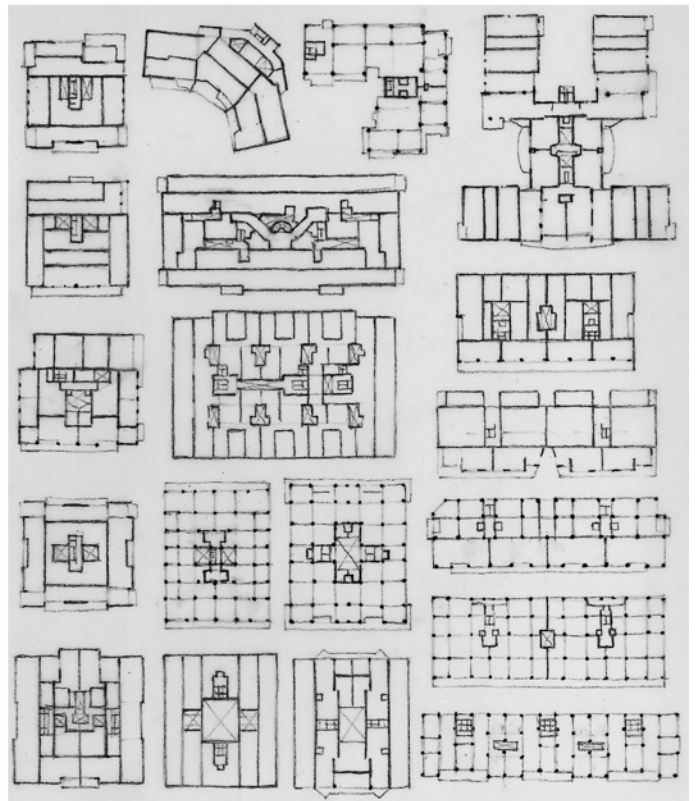
QUADRE 2 (T2)

QUADRE 3 (T3)

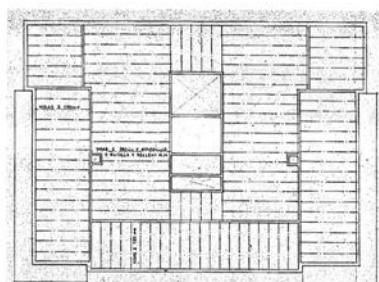
QUADRE 4 (T4)

implementades amb la forja dels pisos i amb el voladís de les llosanes de les terrasses, es debaten en una pràctica constructiva que evidència el precís moment de canvi de la indústria, on concorren doncs les dues estructures verticals, amb el desenllaç que liquida la fàbrica de parets de càrrega en favor de la retícula i dels rengles de pòrtics de barres. Pel que fa a l'estructura horitzontal, tot i la retícula, l'entramat de forja encara restarà unidireccional, com per exemple a la casa (50) de R. Terradas de l'any 1968, però estarà en disposició de convertir-se a reticular bidireccional com per exemple ja a l'any 1970 en les cases (51 i 78) de F. J. Mitjans i S. Balcells.

Això no obstant, queda testimoni de la perícia dels arquitectes en l'art de compondre la distribució dels departaments d'habitació del programa domèstic, en l'ordre ortogonal compatible amb l'aglutinament i la dimensió de les crugies rectes, una tradició de pràctica ja a la ciutat interior i profusa a l'exemple -biaix del xamfrà a banda-. En aquest sentit, el cas d'estudi denota una experiència de vida privada a la llar benestant, amb un ordre distributiu prou complex per la doble pràctica del circuit principal i del circuit de servei, que enllaça així mateix amb els circuits corresponents de la pròpia casa.

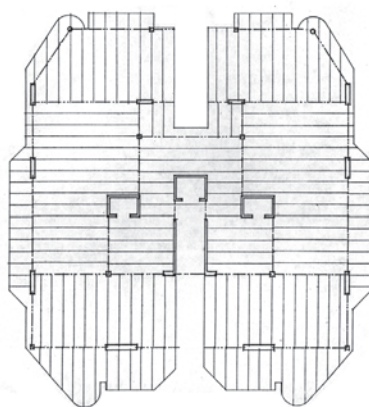
En relació a la raó tècnica de l'estructura retícula, observem que en la quadrícula horitzontal s'hi dona poca aplicació en les incidències d'afavorir l'acord de compartimentacions. Igualment pel que fa a absorbir excentricitats en el descens vertical de càrregues, si atenem el *plan immobilisé* de la planta típica, ara bé d'utilitat en l'estintolament en el nivell de sostre del baixos -una disposició tradicional recurrent-, però especialment el condicionament del soterrani. Podem citar l'exemple de la casa (61) de M. Valls i J. A. Coderch com exemple de concurrència entre l'ús de la retícula i la forma.

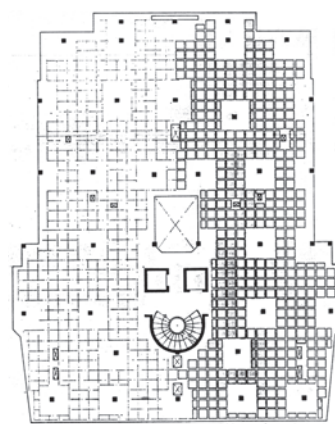
casa 53

casa 44

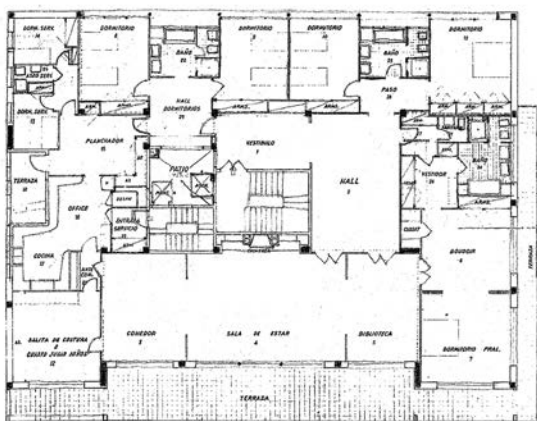
casa 50

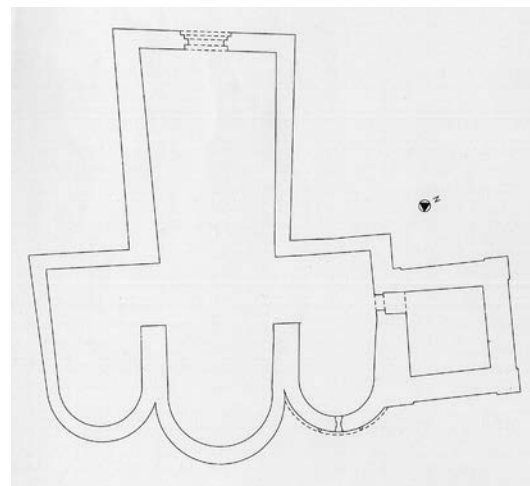
casa 51

2.8.2 Espacialitat

A l'interior, en la concepció d'espacialitat convencional, l'espai de les sales i de les cambres, queda conformat pel sòlid –es a dir queda *poché*: embolcallat pel massís de la fàbrica -que alhora al seu intern, pot embolcar altra espai interstici, un *poché* auxiliar-. Per exemple a la casa rural, entre les amples parets es conforma la crugia com un espai lliurat o comprés. La concepció inversa d'espacialitat moderna, resulta de la continuïtat de l'espai entorn del sòlid, que aleshores queda exposat per comptes de resultar un embolcall. En la composició distributiva de l'habitatge convencional, com és el cas d'estudi, la nova espacialitat resulta del progrés de les àmplies obertures -dels pòrtics-, que doten a l'espai entre les crugies connexes de major continuïtat, percepció visual o d'amplitud. Les parets de tancament exterior de les tramades de perímetre, hem dit que finalment resulten mallades d'obertures, vidriades i enfosquides amb persianes, practicant la continuïtat espacial entre l'interior i l'exterior immediat en major raó a un nexa de llossa en forja especial de voladís, un element singular i diferencial del moment. Altres recursos d'espacialitat són la condició transformable amb sistemes de partició mòbils a les sales de l'enfilada frontal o el condicionament d'àmbits de les segones crugies amb desnivell amb el paviment de dites sales de respecte. No obstant les peces d'habitació no resulten mostrades com objectes exempts entre l'espai evolvent. En tot cas s'observa una certa qualitat espacial interior en els ininterromputs circuits de pràctica dels habitatges, per exemple entorn del buc circumval·lat de la casa (65) de X. Ruiz Vallés i P. Llimona.

casa 25

planta ideal de l'església
de Santa Maria de Ribera de Cardòs

A la llar Imaginem la cerimònia de pràctica interior, des del vestíbul de recepció en segona crugia, en seqüència al desplegament de la espacialitat de l'eix d'enfilada de les sales de respecte, i com a culminació la qualificació espacial del frontal diorama del perímetre, la terrassa i la radiant ciutat. En certa manera equivalent en un sentit invers d'espai clos, per exemple a la imaginada experiència del trànsit per la nau constreta fins el sobtat desplegament d'una forma escènica de tres absis de gran cromatisme decorat, com a l'original disposició de la planta ideal de l'església romànica de Santa Maria de Cardós³.

La malla d'obertures facilitades pels pòrtics, vidriades, comporten la necessitat de regulació de l'exposició de l'interior a la radiació i la visibilitat. El seu enfosquiment dona lloc a un elaborat sistema de lamel·les o persianes que en alguns casos adquireixen significacions especials com elements aparents en la factura exterior de les cases. Inclús disposant-se com un llenç amb la terrassa interposada a l'envidrament generant un espai intermedi, intersticial, un nou *poché*, colonitzat a espai immediat a l'edifici.

En els costats de condició lateral del buc, els tancaments exteriors són exposats. Se suscita la dificultat de compondre les obertures dels espais de treball domèstic com cuines i obradors, funcionalment amb necessitat de força llum natural i ventilació. Sovint doncs se conformen apaïssades, implementades d'ampit alt, per exemple a la casa (29) de F. Mitjans; altrament se disposen facilitades al si d'un l'espai exterior abduït a l'interior del cos de fàbrica, un buidat de prou grandària per activitats de safareig, estenedor..., que resulta la galeria de servei. En el seu àmbit desapareix el tancament pesant -com al front principal-, però per comptes de vidriat es restitueix calat de gelosia o de lamel·les de protecció i d'enfosquiment.

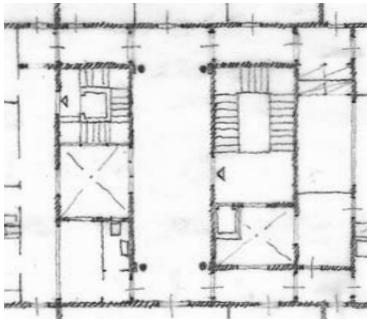
2.8.3 El nucli-buc compost

A l'eix vertical de la casa a quatre vents queda configurat el complex element vertebrador del nucli-buc compost, situat també en condició de trava centrada a la figura del polígon quadrangle de les crugies tramades de la planta; adopta diverses formes segons les variacions dels elements de categoria vertical que el componen: les caixes d'escala, els bucs de celobert i els bucs d'ascensors. També es disposa en situació de perímetre tant en alguns models de dimensions moderades que agrupen un habitatge per planta -per exemple a la casa (08) de R. Manau i a la casa (12) de E. Orriols-, com en els models de pavelló rectangular -bloc laminar-, per exemple les cases (69 i 70) de X. Busquets o la casa (74) de F. J. Barba Corsini.

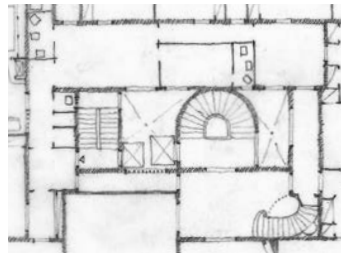
El buc-nucli vertebrador determina de manera rellevant l'organització distributiva del programa funcional -tant dels habitatges com de la casa-, doncs facilita la pràctica i l'enllaç dels seus accessos i evacuacions així com l'origen i el final dels circuits de circulació. Es presenta de maneres diferents i amb certes variacions segons la forma dels models i segons el moment temporal que transcorre.

(3) Les esglésies romàniques de la vall de Cardós (2007), J. Cabestany, M. T. Matas, J. M. Palau

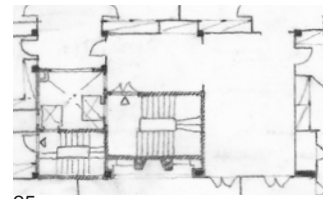
Cases a quatre vents: variacions dels nuclis de comunicació

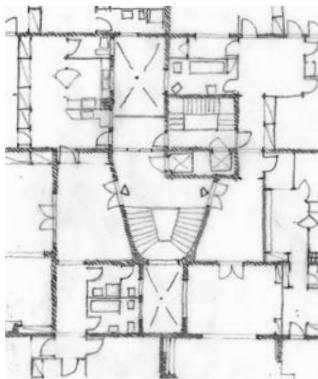
23

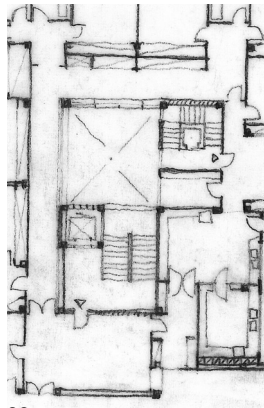
24

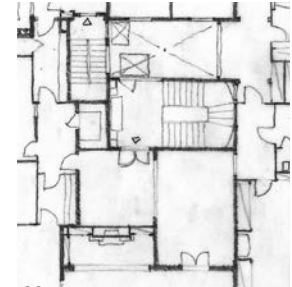
25

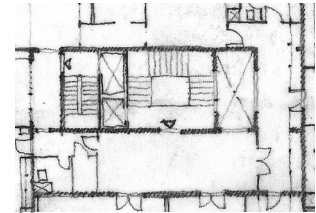
57

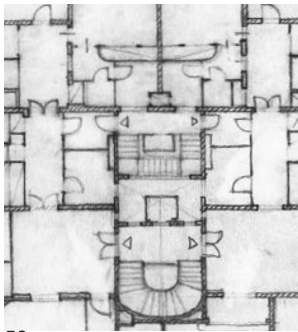
30

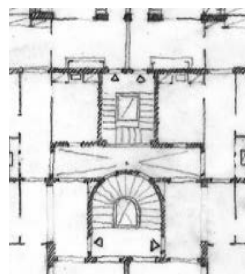
28

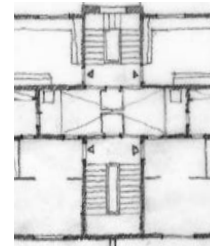
26

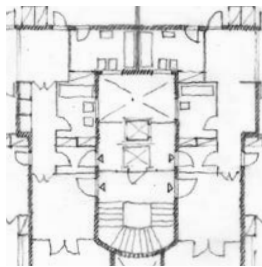
56

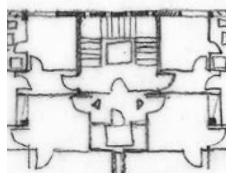
54

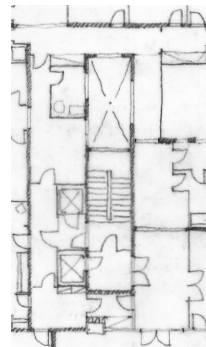
71

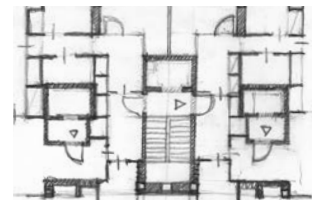
49

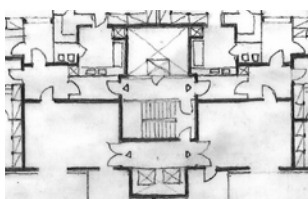
69

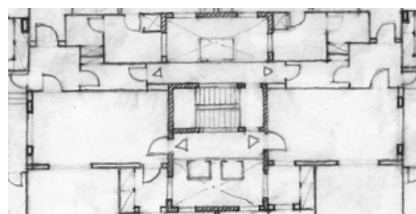
27

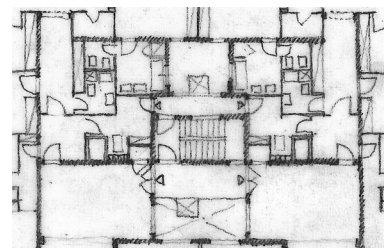
50

67

76

55

Podem dir que la casa a quatre vents a l'àrea de La Bonanova, inicia el seu transcurs equipada amb dues escales, una de principal i una altra de servei, i que cadascuna vertebrava els corresponents circuits verticals de circulació i d'accés de que disposa l'agrupació -també un de principal i un altre de servei-. Ambdós circuits, segregats, recorren des de les entrades als baixos o des del garatge, fins als replans o interiors d'entrada dels habitatges. Les dues escales també enllacen els circuits horitzontals de pràctica de l'interior de cada habitatge, que així mateix, de manera continuada, són: el principal i el de servei. Cada caixa d'escala porta associada la instal·lació d'un aparell elevador; tan l'ascensor a l'escala principal com també l'anomenat muntacàrregues a l'escala de servei. En aquestes cases i habitatges barcelonins es formula de manera plena i exemplar, pot ser per primera vegada a la casa urbana plurifamiliar de la ciutat, una pràctica de funcionament dual i segregada -principal i servida- de les entrades, dels accessos i dels circuits tant en vertical com en horitzontal.

La disposició de celoberts aglutina al seu entorn les caixes d'escala i els sub-bucs dels ascensors, que fins i tot poden quedar instal·lats de manera inserida dins la pròpia caixa del celobert. Així doncs amb aquests elements configuren el buc complex del nucli: un agregat de dues escales, una de principal i altre de servei, dos ascensors -un de muntacàrregues-, i un celobert si més no.

Per demès d'aquesta forma agregada –sovint encaixada o empaquetada però també amb els elements juxtaposats-, la vertebració vertical s'hi dona també alternativament de manera disgregada, amb bucs o caixes dispersos, solts..., o de manera mixta amb algun nucli agregat –per exemple caixa d'escala, celobert i muntacàrregues- i amb algun buc d'ascensor dispers. Es distingeixen variacions per la diferent combinació o separació dels elements, així com per la gradual pèrdua de protagonisme de l'escala principal en favor de l'ascensor. En el transcurs de l'evolució de la casa es pot observar ni més ni menys que l'omissió de la significada escala principal en favor de la rellevància de la pràctica de l'ascensor fins assolir el desembarcament a l'interior de l'habitatge. L'escala de servei aleshores roman única, o d'altre manera, ambdues escales esdevenen una única polivalent, no jerarquizada, reduïda a una funció com d'emergència, disposada entre els dos circuits, separant -i by-passant alhora-, el replà principal i el de servei que quedaran doncs confrontats solament en relació a cadascun dels aparells elevadors.

Encara en a primera època la casa (43) de B. Llongueras preveu per demés del muntacàrregues, dos ascensors principals un d'ells d'ús exclusiu del propietari per accés a la planta superior de l'habitatge principal. L'accés amb ascensor des del garatge particular o des del vestíbul de la casa, directament dins l'habitatge -sense mediació d'un replà comunitari-, permet una distribució en planta amb qualitat de circumval·lació entorn seu i comporta, pel cas de cases que agrupen dos o quatre habitatges per replà, la disposició d'un o de dos nuclis d'escala

amb muntacàrregues, així com dos o quatre bucs d'ascensors escampats; són exemples la casa (65) de X. Ruiz Vallés i P. Llimona, la casa (96) de M. Valls i J. A. Coderch, o la casa (50) de R. Terradas. Podem notar en la casa (23) de R. Duran Reynals, la disposició de dos nuclis rectangulars confrontats paral·lels, un de principal i un de servei, cadascun igualment amb escala, celobert i elevador, però de dimensions i d'ordres jerarquitcats, entre els que intermèdia la llarga tramada del saló d'entrada o vestíbul -significat amb dos parells de columnes-, travessant de cap a cap fins les crugies del perímetre. D'altra manera en canvi, en la casa (26) del passeig Bonanova, el mateix autor disposa un únic nucli-buc compost i rectangular que empaqueta dues caixes d'escales, un buc de celobert i dos bucs d'elevadors. L'escala principal composta a l'eix de l'entrada i de l'ampli vestíbul, conserva encara el caràcter representatiu.

En general doncs el nucli aglutina aquets elements de caixes, de bucs i de sub-bucs de celoberts..., compostats en geometries de clara racionalitat -especialment en les agrupacions geminades de dos habitatges per planta-, o bé juxtaposant-los agregats de manera aleatòria, tributaris de la composició de distribució interior dels circuits de pràctica i de les peces d'habitació.

Aquest element o part de la casa enllaça doncs la dualitat de circuits de pràctica independent, tant de cada habitatge com de la pròpia casa. La segregació d'itineraris i els seus by-passos, denoten els requeriments de servei i de treball domèstic relacionats amb les necessitats funcionals, amb la intimitat dels estadants i amb la llars benestant extensa i servida.

2.8.4 L'àrea de treball domèstic

La condició exempta d'aquestes cases, facilita que l'organització en el seu emplaçament ho sigui en la lògica de l'adequada orientació cardinal dels habitatges que agrupa, sovint, com hem esmentat, indistinta a la del carrer o a la de l'espai lliure de l'àmbit de pertinença.

L'observació de les llars, evidencia un programa familiar d'activitats que es caracteritza fixat reiteradament entorn a dos dels diedres del perímetre de la casa. En el diedre orientat a l'horitzó del quadrant que s'estén des del llevants fins al migdia, es disposa l'apartament privat parental, generalment compost per la cambra de dormitori amb vicle a alguna dependència auxiliar de tocador o de vestidor, i per la dotació d'armaris i de cambra equipada d'aparells sanitaris; certes particularitats podem observar per exemple a la casa (23) de R. Duran Reynals doncs disposa la cambra amb alcova, o a la casa (28) de Ll. Castellón que annexa un budoir amb llar de foc, o a la casa (29) de F. Mitjans que per demès d'un ampli tocador amb balcó, incorpora

una biblioteca amb llar de foc compartida amb l'enfilada de les sales de respecte, o com en el projecte de casa (25) del mateix autor, igualment incorpora la biblioteca de doble pràctica però inclús amb una terrassa lateral que recorre la pròpia suite de l'apartament.

Per altra part en el diedre orientat a l'horitzó del quadrant que s'estén des del ponent fins al nord, s'hi distribueix l'àrea de treball domèstic i d'allotjament del personal al servei, que es compon generalment de l'àrea de cuina i de l'àrea d'obrador, de l'àrea o cambra de planxa i costura de la roba, de la galeria exterior amb safareig i estenedor, i de la cambra de descans o dormitori. Podem observar variants distributives com per exemple a la casa (28) de Ll. Castellón on l'apartat de tres cambres d'habitació pel servei domèstic juntament amb la cambra de planxa conformen gairebé un ala, o la disposició d'un menjador pel servei a l'habitatge principal de la casa (43) de B. Llongueras, o la distinció entre l'habitació de dormitori de servei i la cambra de la nurse a la casa (23) de R. Duran Reynals, o a la casa (26) del mateix autor on també disposa de dues cambres d'habitació del servei i d'una gran cambra de nurserie o de joc infantil que enllaça amb l'àrea dels apartaments filials, i finalment a les cases (30 i 31) de M. Valls i J. A. Coderch amb la gran dimensió de l'espai exterior abduït dins el perímetre amb funció de galeria de servei.

Precisament queda evident que tant aquesta zona de treball domèstic com la de l'apartament principal –relativament contraposades en situació diagonal-, no obstant ambdues practiquen igualment el control i l'accés -a manera de xarneres-, tant a l'àrea dels apartaments filials que ocupa el diedre orientat des del llevant fins al nord, com a l'enfilada de les sales comunes de representació i de respecte que ocupa el diedre orientat des del migdia fins a l'oest.

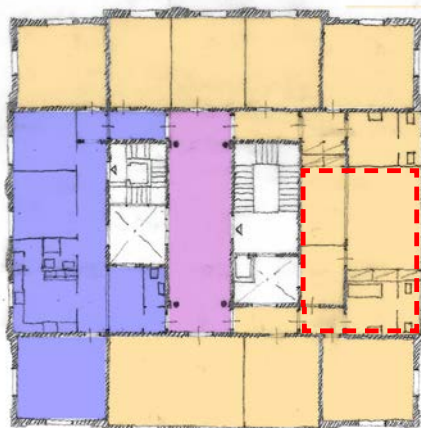
Les diverses composicions denoten les necessitats del programa funcional d'activitats -i de personal- del treball domèstic, així com la cerimònia de la dualitat de trànsits i de pràctiques en una renovada llar benestant i servida d'aquella època.

En aquests habitatges urbans, l'àrea del treball i del servei domèstic, per la seva condició de confrontar al tancament exterior, resulta qualificada per rebre il·luminació natural, així com precisament per gaudir d'assolellament. Podem dir que participa del sentit de la llar mateixa, de ser viscuda al temps del pas de la jornada, conforme els graus de llibertat als quatre vents: la seva naturalesa.

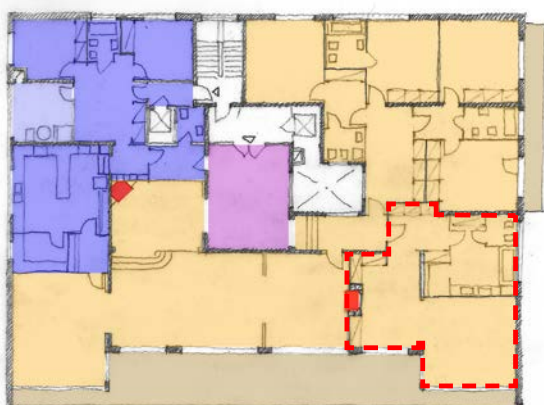
Estudi de zones i departaments d'habitació (E1)

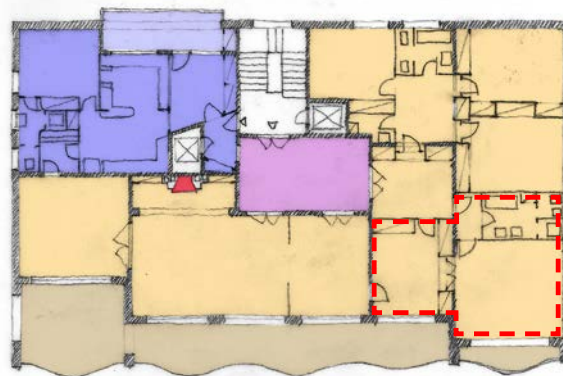
16 Reina Victoria 21-23
1958, S. Balcells- L. Gutierrez Soto

23 Escoles Pies 47
1949, R. Duran Reynals

21 Valero 3, Nodolell 9
1963, P. Pigrau

20 Ganduxer 123, Carrença 41
1955, F. Mitjans

24 Vallmajor 1-3, Reina Victoria
1956, S. Balcells

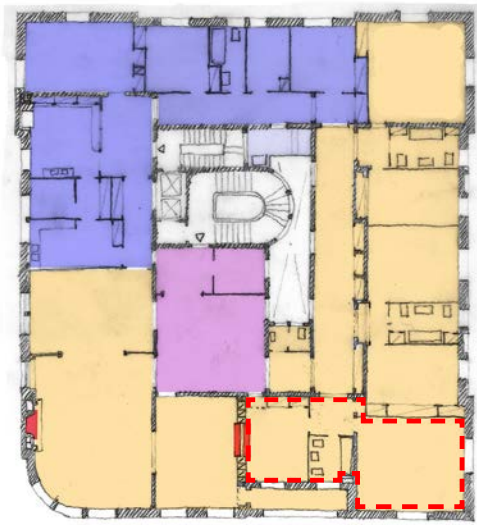
25 Reina Victoria 19, Vallmajor 5
1956, F. Mitjans

LLEGENDA

- nucli- buc d'accessos
- vestíbul
- àrea de treball domèstic
- galeria

- sales de relació i cambres filials
- apartament parental
- terrassa
- llar de foc

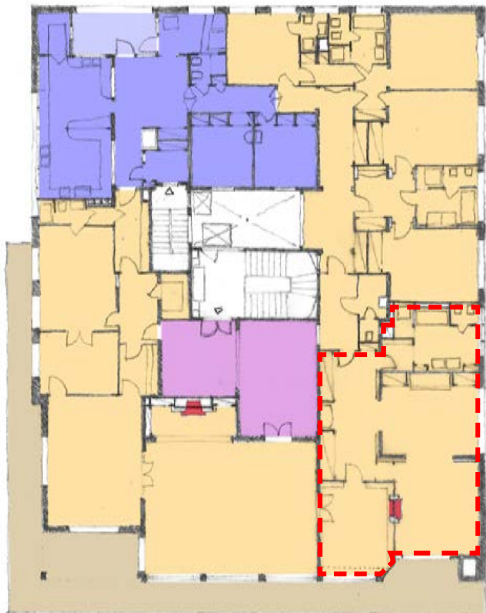
Estudi de zones i departaments d'habitació (E2)

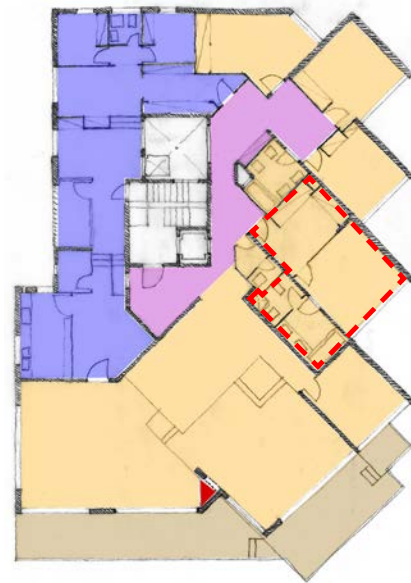
28 Via Augusta 241, Ganduxer
1945, L. Castellón

26 Bonanova 30
1961-64, R. Duran Reynals

29 Vallmajor 26, Freixa 37
1953, F. Mitjans

32 Via Augusta 246
1963, C. Martinell T.- C. Maynés

LLEGENDA

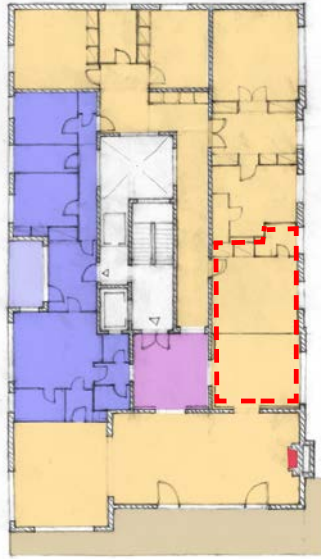
- nucli- buc d'accessos
- vestíbul
- àrea de treball domèstic
- galeria

- sales de relació i cambres filials
- apartament parental
- terrassa
- llar de foc

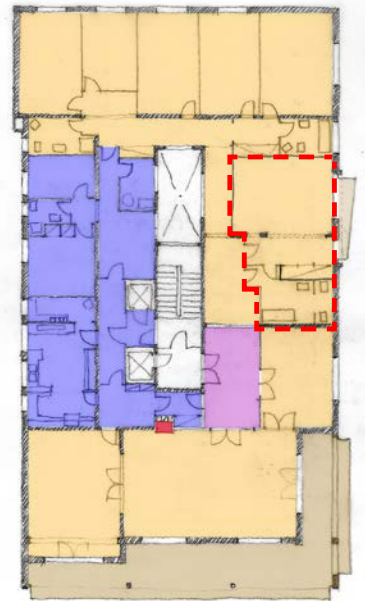
Estudi de zones i departaments d'habitació (E3)

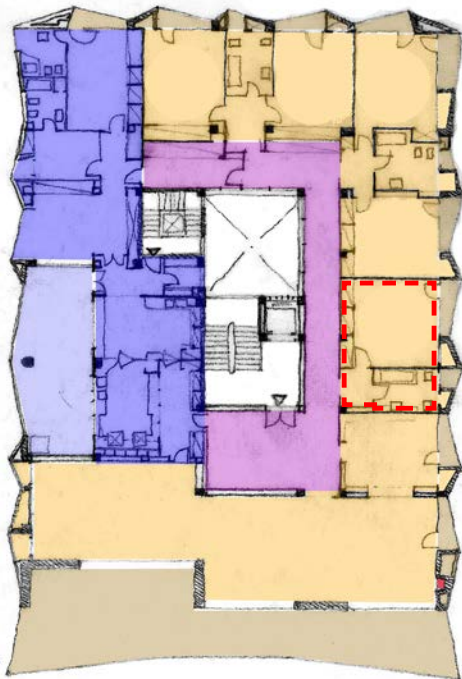
13 Rosales 15
1959, E. Oriols

22 Bonanova 62
1965, J. Pellicer

27 Ganduixer 118-120
1955, M. Subiño

31 Compositor Bach 11
1956, J. A. Coderch- M. Valls

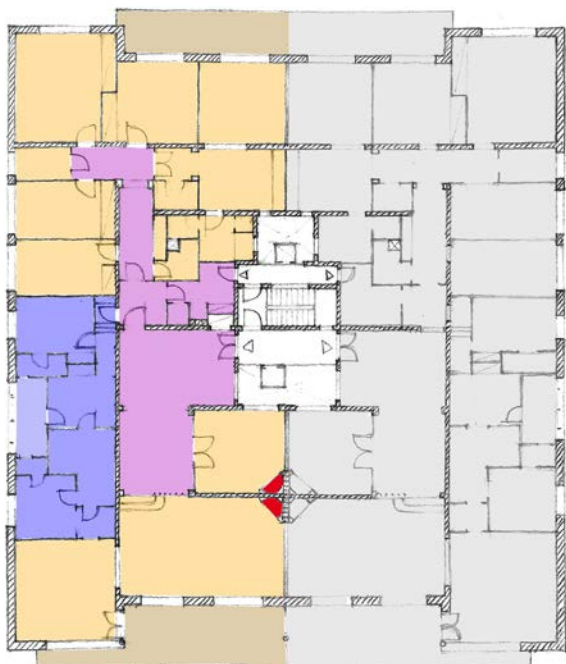
30 Compositor Bach 13
1955, J. A. Coderch- M. Valls

LLEGENDA

- nucli- buc d'accessos
- vestíbul
- àrea de treball domèstic
- galeria

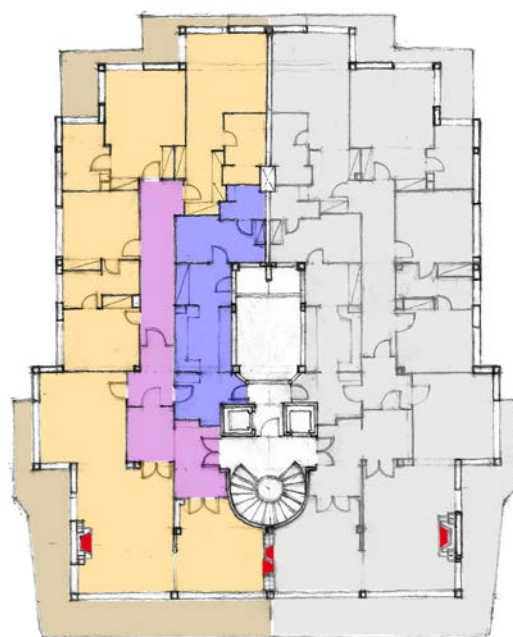
- sales de relació i cambres filials
- apartament parental
- terrassa
- llar de foc

Estudi de zones i departaments d'habitació (E4)

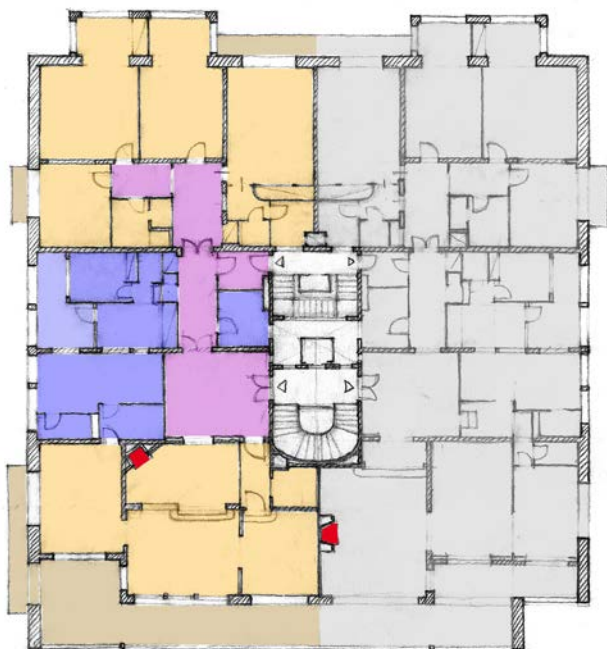
55

Modellell 14-16
1955, L. Garcia Barbón

51

Emancipació 11
1970, F. Mitjans- S. Balcells

56

Modellell 10-12
1955, F. Mitjans

44

Emancipació 8-10
1964, F. Mitjans

LLEGENDA

- nucli- buc d'accessos
- vestíbul
- àrea de treball domèstic
- galeria

- sales de relació i cambres filials
- apartament parental
- terrassa
- llar de foc

CONCLUSIONS

Podem observar inverses estructures formals en dues arquitectures residencials: La casa-pati, una casa urbana de la ciutat interior, a base de tramades aglutinades entorn del quadrangle còncav d'espai de pati embossat; i la casa a quatre vents, en origen aïllada fora de poblat, de perímetre i de perfil exposats, a base de tramades aglutinades en un buc quadrangle, exempt i convex.

Similar inversió es reconeix en els espais urbans entre l'ordre de la ciutat vella interior i l'ordre de ciutat moderna oberta. A la ciutat interior l'espai urbà lliurat -el carrer o la plaça-, resta conformat com interstici embossat per la predominant i contínua fàbrica maclada: el medi és sòlid. Mentre que a la ciutat moderna l'espai urbà lliure és infinit i flueix continu entre els artefactes, entre els tipus d'objectes, que aïllats, exposats, se signifiquen, -autònoms, individuals, amb unicitat-, i doncs en abstracció.

A la casa-pati, el cos d'habitació, el sòlid, conforma el pati embolcat -poché-: és l'estructura formal del tipus d'edifici. El sòlid, el cos d'habitació de la casa aïllada a quatre vents se significa com objecte en l'exposada estereometria cúbica de prisma amb quatre arestes i quatre costats -els quatre diedres-, "en grau de llibertat". La pròpia estructura formal de l'artefacte és un pavelló o gran-buc de fàbrica de tramades aglutinades i sobreposades entorn d'un complex i compost nucli de bucs, verticalitzador de pisos compartimentats amb departaments d'habitació en iteració vertical i presentant doncs la completa forma volumètrica lliurement exposada i reconeguda en el continu espai de la ciutat.

L'estructura formal de la casa pati, còncava, s'aglutina entorn l'espai lliure embolcat i caracteritzat pel grau de llibertat zenital... Mentre que l'estructura formal de la casa a quatre vents, exempta, convexa i exposada, confronta a l'espai lliure i al paisatge urbà, obert, infinit i continu, amb un perímetre que es difon permetent l'ús de l'espai immediat a l'habitatge amb el nou element de la terrassa, i amb la coberta de terrat confrontant al zenit.

Són dos gèneres d'arquitectures residencials de les que observem el sentit invers de les seves estructures formals també a la ciutat de Barcelona. Com igualment, per exemple, observem inversió en els tipus edificatoris de les cases comunals de congregacions religioses que de les formes de convent claustral de gran proliferació a la ciutat interior, ressorgits, esdevenen edificis docents de notables dimensions, a la manera de palaus articulats exposats entre àrees enjardinades, per exemple el centre escolar de les Escoles Pies, precisament de manera precursora i catalitzant la descentralització envers els municipis comarcans de Sarrià i de Sant Gervasi i el lloc de la Bonanova.

Si els tipus bàsics d'ordenació de l'habitatge urbà són les cases aïllades i les cases agregades entre mitgeres, a Barcelona observar la casa a quatre vents permet l'estudi del primer cas. Si les cases pati són estimades com el paradigma de la configuració morfològica de la casa, la casa a quatre vent permet considerar una altre, la del pavelló, la del buc exempt.

En definitiva se sosté la tesis que les cases a quatre vents barcelonines, es defineixen com un tipus edificatori específic sorgit en una època i en un lloc concrets, formant part de la genealogia de l'habitatge a la ciutat de Barcelona.

També que en aquestes cases concorren una sèrie de canvis o de noves maneres que exemplifiquen el transcurs d'una modernitat barcelonina en la arquitectura de l'habitatge i en la cultura de la llar:

La tècnica de construcció i la indústria aplicada que traspassen les crugies amb parets de càrrega a crugies amb rengles de pòrtics, i les façanes a tancaments exteriors vidriats i enfosquits.

L'equipament amb garatge particular per automòbils.

El transcurs i la final prevalença de la dotació d'ascensors en relació a la significada escala principal, així com l'organització de la continuïtat de les circulacions de manera dual, principal i de servei, d'una manera estesa tant horitzontal a l'interior dels habitatges com vertical per la pròpia casa.

La consolidació de la principalitat de l'habitatge dúplex o amb terrat-terrassa enjardinada, i la recuperació de l'habitatge en planta baixa a la casa urbana barcelonina.

Aporta una novetat a la casa barcelonina que resultarà de gran repercussió: la disposició verticalitzada del nexa de les terrasses que doten de l'ús d'un espai exterior immediat a l'habitatge.

I finalment, la qualificació de les dependències de treball domèstic amb la condició exterior i de les sales de respecte amb la llar de foc, qüestions que juntament amb la configuració de l'apartament parental i el conjunt del programa d'activitats familiar, donen testimoni etnològic del contingut d'aquests llars barcelonines.

La tasca de l'arquitecte en l'exercici de la disciplina de l'arquitectura en la resolució de les necessitats, és testimoni i reflex de la cultura i de la societat.

Observem l'avanç de l'ordre de composició, de l'aplicació de la tecnologia industrial, i el resultat de la representació del fenomen, tot atenent als nous problemes, entre els que destaca la condició exposada del perímetre complert.

Aquest aspecte, precisament, retorna a solucionar la llar, a la manera de la casa individual de la que sorgeix, relacionada doncs amb la parcel·la, l'àmbit de pertinença.

Notem el geni del lloc, els antecedents, en definitiva un episodi en la història, en el palimpsest de la nostre ciutat de Barcelona.

Barcelona, octubre 2015.

Llistat d'il·lustracions i taules

fdfd CAPÍTOL 1

Pag. 20)

Plànol de la Ciutat de Barcelona, base cartogràfica de 1977 de l'AMB.

La Bonanova 1990. Base cartogràfica de l'ICC.

Pag. 23)

La Bonanova 1932. Plànol de la ciutat de Barcelona (V. Martorell).

Pag. 24)

Pg. Bonanova (c. 1930), carrers Ganduxer i Modolell (c. 1930). Arxiu Fotogràfic de Barcelona (AFB).

Pag. 25)

Edifici de l'Escola Pia a Sarrià (c. 1930). AFB.

Pag. 26)

Ptge. de Maluquer de Sant Gervasi (c. 1940). AFB.

Via Augusta (c. 1960) Arxiu A, Borrell.

Pag. 32)

Evolució de la casa de vecinos en Barcelona. J. M. Montaner, 1985.

a) carrer de Ferran, 1820-1848

b) conjunt residencial dels "Porxos de'n Xifre". J. Buxareu i F. Vila, 1835

c) casa de veïns, J. O. Mestres, 1835

Pag. 33)

La formació de l'Eixample de Barcelona, diversos autors, 1992.

a) casa Baulenas N. Bladó, 1865. Primera edat de l'Eixample, T. Sabater

b) casa Gibert, J. O. Mestres, 1860

c) Ordenances vigents des de 1891. Vers l'ordenança de l'Eixample, J. Sabaté

Pag. 34)

Casa Ferrer i Vidal, E. Ferrés Puig, 1916. Arxiu COAC.

Pag. 35)

Casal Sant Jordi, F. Folguera 1929. a) i b) Guia de Arquitectura de Barcelona. COAC.

Pag. 36)

Palazzina via Bruxelles (foto pròpia, planta revista Metamorfosi)

Pag. 37)

Edifici d'habitatges Espona i Edifici d'habitatges a l'avinguda Diagonal, R. de Churruga i G. Rodríguez Arias, 1935.

Pag.38)

Ampliació de la residència Roussaud, a la Bonanova. (Arxiu Administratiu AJ. BCN)

Pag. 42)

Projecte de casa per a M. Tusell, al carrer de Freixa. Ll. Bonet Garí, 1954. (Arxiu Administratiu AJ. BCN)

Pag. 43)

Projectes de Casa al carrer Ganduxer 120 i de Casa al carrer J. S. Bach 13, (Arxiu Administratiu AJ. BCN). Fotos pròpies Casa al c. Escoles Pies 6, i Casa al c. Modolell 10-12.

Pag. 44)

Foto propia de Casa al carrer Escoles Pies 89-91. Planta (Arxiu Administratiu AJ. BCN).

Pag. 48)

Projectes de Edifici Escuela Hogar, a les Tres Torres al carrer Reina Victòria, cantonada carrer Vallmajor Pag. 49)
Interior d'habitatge a la Bonanova, 1947, foto propia.

Pag. 51)

Projecte de casa al carrer Reina Victòria, cantonada carrer Vallmajor, (Arxiu Administratiu AJ. BCN).

Pag. 53)

Projectes de Casa al carrer de Freixa 36 i de Casa al carrer de Compositor Bach 15. (Arxiu Administratiu AJ. BCN).

Pag. 54)

Foto propia de Casa al carrer Compositor Bach 11. Detall del projecte per dues cases al c. Escoles Pies 15 Arxiu COAC.

CAPÍTOL 2

Pag. 100)

Plànol de Barcelona 1697, anònim, de Història de BCN. Enciclopedia Catalana.

Pag. 101)

Barcelona 1842, J. Mas i Vila. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB).

Pag. 102)

Perfiles del barrio de la Marina i Barceloneta 1801, A. López de Ministerio de Cultura. Archivos Estatutles.

Barceloneta 1926-36, Plànol V. Martorell.

Pag. 104)

Dibuixos de A. Cardunets de AHCB. Dibuix de L. Anglada de "La vida a la llar" ed 1981 F. Curet

Pag. 107)

Dibuix de D. Baixeras de "Barcelona vista pels seus artistes". C. Soldevilla

Pag. 111 i 112)

Plànol de la ciutat de Barcelona 1943. Ajuntament de Barcelona.

Pla Parcial d'Ordenació de la zona de la Bonanova. 1957-58, (Arxiu Administratiu AJ. BCN)

Pag. 113)

Pla Comarcal de Barcelona 1953, Gràfic d'usos del sòl. Ajuntament de Barcelona

Pag. 114)

Plànol de la Zona de la Bonanova a partir de base cartogràfica 2011 ICC.

Pag. 115)

Barcelona, Zona de Llevant. Ordenació del sòl i estudis, Pla Comarcal 1953. Ajuntament de Barcelona.

Pag. 116)

Tipus de palazzina de "Per la grande Roma". (1927) D. Barbieri

Pag. 117)

a) Monte Parioli (c. 1993), Roma. Elaboració propia a partir de base cartogràfica de la ciutat de Roma.

b), c), d) pallazzinas de revista Metamorfosi. e) i f) de La casa popolare a Roma (1984).

Pag. 118)

Habitatges Sarrià Park, 1998, Barcelona, foto i plànol d'elaboració propia.

Pag. 161)

Estudi de torre de J. M. Martino de l'Arxiu COAC.

Pag. 162)

Palau Abadal de catàleg A. Florensa ed. COAC.

Pag. 163)

Casa Muntadas, de l'Arxiu Municipal de Sarrià-Sant Gervasi.

Pag. 167 i 168)

De "Arquitectura Popular. Secció septentrional de la comarca d'Olot". 1919, J. Danés, "Material per a l'estudi de la masia". J. Danés, edició 2010 de J. Muner i J.M. Puigverd, i de "Arquitectura rural de la Garrotxa. Estudi estructural". 1994, de J. Curós. (fotos de El Casés d'Olot i de la Torre de la Claperà d'Hostalests d'en Bas, de Joan Curós.)

Pag. 171)

La Bonanova 1990. Base cartogràfica de l'ICC

Pag. 172)

Plànols de projectes en expedients a l'Arxiu Administratiu AJ. BCN

Pag. 173, 176, 177, 181)

Taula classificatòria d'elaboració pròpia a partir de material de l'Arxiu Administratiu AJ. BCN.

Pag. 183)

Edificis d'habitatges a la Barceloneta, de Guia de Arquitectura de Barcelona, ed. COAC.

Pag. 184, 186, 187, 188, 191)

Material de l'Arxiu Administratiu AJ. BCN.

Pag. 194)

Fotos pròpies, plànols material de l'Arxiu Administratiu AJ. BCN.

Pag 197)

Fotos pròpies.

Pag. 199)

Fotos pròpies. Plànols de l'Arxiu Administratiu AJ. BCN. Foto d'obres i de material de l'àtic de la casa del c. Dalmases de X. Busquets, Arxiu COAC.

Pag. 202)

Projecte de casa a Pedralbes de A. Bonet i I. Puig Torné, en Arxiu A. Borrell.

Pag. 204)

Taula classificatòria de crugies d'elaboració pròpia.

Pag. 205)

de l'Arxiu Administratiu AJ. BCN.

Pag. 206)

Plànol de casa 25 de l'Arxiu Administratiu AJ. BCN. Planta ideal de Santa maria de Cardós de Les esglésies romàniques de la vall de Cardós (2007), J. Cabestany, M. T. Matas, J. M. Palau

Pag. 208)

Gràfics de nuclis de comunicació d'elaboració pròpia.

Pag. 212 a 215)

Estudis de zones d'elaboració pròpia.

BIBLIOGRAFIA

Residència urbana a Barcelona 1945-1970. L'àrea de La Bonanova (Sarrià-Sant Gervasi). 2000. Aballanet, I. Castiñeira, X. Monteys, A. Paricio i J.A. Sanz. Textos i documents d'arquitectura. ETSAV. Ed. UPC.

Los ensanches del siglo xx. Un estudio tipológico sobre la palazzina. Del eclecticismo a la vanguardia. 1992. J. C. Arnuncio.

La casa popolare a Roma. l'Instituto de Case Popolari de la ciutat de Roma. 1984. C. Cocchini i M. de Grassi.

Metamorfosi quaderni di architettura: Roma 1920-1940; dal villino alla palazzina (núm. -). La Palazzina Romana degli anni 50 (núm. 15).

Per la grande Roma. 1927. D. Barbieri.

La arquitectura de los años cincuenta en Barcelona. 1987. ETSAV, U.P.C.

Ordenació oberta vs. Fragmentació parcel·laria. 1992. I. Castiñeira. Tesi doctoral.

"De las constituciones... a las normas urbanísticas". 1975. J.A. Solans. Arquitecturas bis núm. 5.

Materials per a l'estudi de la masia. Josep Danés i Torras. 2010. Edició i estudi introductori a càrrec de Jeroni Moner i Joaquim M. Puigvert (Girona). Edit. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica) de la Universitat de Girona i Documenta Universitaria.

Taxonomia de les unitats d'habitació i de les agrupacions interviàries. 1988. S.Tarragó, tesi doctoral.

Els carrers de Barcelona: Sarrià. 2008. J. Portabella. Ajuntament de Barcelona.

Els carrers de Barcelona: Sant Gervasi. 2010 J. Portabella. Ajuntament de Barcelona

Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció. 1974. Miquel Fullana.

Evolución de la casa artesana a la casa de vecinos en Barcelona, J.M. Montaner.

La modernització de l'arquitectura a Catalunya. J.M. Muntaner.

El Planejament Urbà i la crisi de 1917 a Barcelona. 1987. M. Torres Capell.

Inicis de la urbanística municipal de Barcelona. 1985. M. Torres Capell. Ajuntament de Barcelona .

Planeamiento urbano en la España contemporánea (1900/1980). 1982. Fernando Terán, Ed. Alianza.

Deu lliçons sobre arquitectura. 2008. M. Solà Morales. Ed. COAC.

La formació de l'Eixample de Barcelona. Aproximacions a un fenomen urbà. 1990. Varis autors. O. C.

Primera edat de l'Eixample. Viure en una màquina de renda. Txatxo Sabater.

Eixample i suburbanització; trànsit tramviari i divisió social de l'espai urbà a Barcelona 1883-1914. F.J. Monclús i J. L. Oyón. BQH14 Barcelona Quaderns d'Història, El repte de la modernitat: enginyers i arquitectes. La irrupció de la ciutat moderna 1854-1874. Bel Moretó.

Ajuntament de Barcelona: Estudi de Patrimoni sobre els porxos del Rec Comptal. 1992, Servei de Patrimoni Bel Moretó, P. Beseran i L. Mateo. Estudi de Detall del carrer del Rec. 1996. Unitat de Planejament II del Sector d'Urbanisme, M. Roig.

Una experiència urbana retrobada. Les comunitats jardí a Catalunya. 2008. J. Franquesa.

L'interior a Barcelona en el segle XIX. 2005. M. Isabel Rosselló Nicolau, Tesis doctoral.

El palau Marc. 1987. M. Arranz i J. Fuguet. Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.

La vida a la llar. Visions barcelonines (1952-1958). F. Curet Il·lustracions L. Anglada. Ed. Altafulla 1981.

Das Englische House. 1905. H. Muthesius.

American Apartment Houses of today. 1926. R.W. Sexton.

Architettures de la vie privée. 1989. M. Eleb Vidal. A. Debarre-Blanchard. A. A M.

L'inneuble en formation. 1991. Chritian Moley. ED. Mardaga

Court and Garden, from the french hôtel to city of modern. 1986. Michael Dennis. M.I.T.

La casa. Historia de una idea. 1986. W. Rybczynski.

The modern house. F.R.S. Yorke. 1948.

La mecanización toma el mando. S. Giedion. 1948.

La Veranda. Adolf Bernt en Deutche Bürgerhäuser.

La casa romana. 1999. P. Ángel Fernández Vega. Ed. Akal, S.A.

Pompei. Società, immagini urbane e forme dell'abitare. 1993. Paul Zanker. Ed. G. Einauldi.

Roman domestic buildings. 1996. Ed. Ian M. Barton,

Houses and society in Pompeii and Herculaneum. 1994. A. Wallace-Hadrill. Princeton University Press N.J.

Houses, villas and palaces in the roman world. 1975. A. G. McKay.

Las variaciones de la identidad. C. Martí Arís. 1993. Ed. Serbal

La cimbra y el arco. 2005. C. Martí Arís, La casa binuclear según Marcel Breuer.

Recurrencia y herencia del patio en el movimiento moderno. 1992. G. Díaz Recasens.

Las formes de residencia en la Ciudad moderna. 1991. ETSAB, Carlos Martí Arís.

La construcción lógica de la arquitectura. Giorgio Grassi. 1967.

La arquitectura de la realidad. Antonio Monestiroli. 1983.

José María Sostres, Opiniones sobre arquitectura. 1983. Recopilació de X. Fabré.

Modernidad y tradición clásica. 1989. Alan Coulquhoun Ed. Júcar

La arquitectura como oficio y otros escritos. 1980. Giorgio Grassi, Ed. Gustavo Gili

Manierismo y arquitectura moderna y otros ensayos . 1978. C. Rowe. Ed. Gustavo gili

De Ledoux a Le Corbusier. 1982. E. Kaufmann Ed. G. Gili

Eclecticismo y Vanguardia. 1980. I. Solà Morales. Ed. Gustavo Gili

Arquitectura y orden. Ensayos sobre tipologies arquitectonicas. 1988. ICE. Universidad de Valladolid.

Plan Poché. 2012. R. Castellanos. Ed. Fundación Caja Arquitectos, col. arqutesis núm. 36.

Sobre la idea de tipus en arquitectura. 1984. ETSAV.

Habitattions Modernes. 1875. E. Viollet-le-Duc. L'Encyclopédie d'Architecture. Ed. Morel.

Los cuatro libros de arquitectura. Andrea Palladio. Ed. Akal SA 1988.

Material primer obtingut dels següents centres oficials:

Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Barcelona
 Arxiu Històric de la ciutat de Barcelona
 Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya
 Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona
 Arxiu Municipal Districte Sarrà Sant Gervasi.

